

Ж.Р.Зайналов, С.С.Алиева,
З.О.Ахроров, Б.Ш.Хусанов

СОЛИҚ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Зайналов Ж.Р., Алиева С.С.,
Ахроров З.О. ва бошқалар

СОЛИҚ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ

*Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Кенгаши
томонидан 5610100 - Хизматлар соҳаси (товар экспертизаси
хизматларини ташкил этиши) ва бошқа таълим
йўналишиларида таҳсил олаётган талабалар учун ўқув
қўлланма сифатида тавсия этилган*

Самарқанд
Зарафшон
2018

УУК: 336.1/5(075.8)

КБК 65.261

317

Солик ва соликка тортиш. Ўкув кўлланма /Зайналов Ж.Р., Алиева С.С., Ахроров З.О. ва бошқ. – Самарқанд: Зарафшон, 2018. – 347 б.

Профессор Ж.Р. Зайналовнинг умумий таҳрири остида

Такризчилар: Мухаммедов М.М. – Самарқанд иктисодиёт ва сервис институти “Касб-хунар танлими” кафедраси профессори, и.ф.д.

Муртазаев О. – Самарқанд ветеринария медицинаси институти “Агротехникоидёт ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси мудирин, профессор, и.ф.д.

Рахимов З.А. – Самарқанд шаҳар ДСИ бошлиги ўринбосари

Мазкур ўкув кўлланмада соликларнинг иктисодий можияти, ахамияти, зарурлиги, функциялари, солик тизими, солик тизимининг таркиби тузилиши, солик сиёсати, солик сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари, иктисодиётни либераллаштириш ва мамлакатни модернизацияланган шароитида олиб боришаётган солик сиёсатининг асосий йўналишлари, юридик ва жисмоний шахсларни алоҳида солик турлари бўйича соликка тортиш масалалари ўз аксими тоғлай.

Ўкув кўлланмада солик муносабатларининг назарий асослари ёритилган бўлиб, у 5610100 – “Хизматлар соҳаси (товар экспертизаси хизматларини ташкил этиш)” ва бошка бакалаврият таълим йўналишлари таълабалирига “Солик ва соликка тортиш” фанидан ўкув кўлланма сифатида тавсия этилади.

Ўкув кўлланма Зайналов Ж.Р. (Кириш, 2-боб, 3-боб 3.1, 3.2, 4-боб, 5-боб 5.1, 8-боб 8.1, 12-боб 12.1, 12.2, 12.3, 13-боб 13.1, 14-боб 14.1, 15-боб 15.1, 16-боб 16.1, 16.2, 17-боб 17.1, 17.2, 18-боб 18.1, 18.2, 20-боб 20.1, 20.3, 22-боб 22.1, 23-боб 23.1, 23.5, 24-боб), Алиева С.С. (1-боб, 3-боб 3.3, 8-боб 8.2, 8.3, 8.4, 8.5, 20-боб 20.2, Тестлар), Ахроров З.О. (5-боб 5.2, 5.3, 5.4, 6-боб 6.1, 7-боб, 9-боб, 11-боб, 12-боб 12.5, 18-боб 18.3, 21-боб 21.4), Хусанов Б.Ш. (10-боб 10.1, 13-боб 13.4, 15-боб 15.4, 15.5, 17-боб 17.3, 19-боб 19.4), Расулов З.Ж. (10-боб 10.2, 13-боб 13.2, 13.3, 17-боб 17.4, 19-боб 19.5), Латипова Ш.М. (6-боб 6.2, 14-боб 14.2, 14.3, 14.4, Глоссарий), Ходжаев Э.Н. (21-боб 21.5, 22-боб 22.2, 22.3), Мусаев Р. (6-боб 6.3, 15-боб 15.2), Ходжимамедов А.А. (15-боб 15.6, 16-боб 16.3, 16.4), Хамроев М.С. (12-боб 12.3, 12.4, 15-боб 15.3), Аззамов А.Т. (21-боб 21.2, 21.3), Баутдинов М.Ж. (23-боб 23.3, 23.4), Рузибаева Н.Х. (19-боб 19.1), Ахмедова А.Т. (5-боб 5.5), Пулагова М. (14-боб 14.1), Муталова Д. (8-боб 8.1), Имомкулов Т.Б. (19-боб 19.2), Эрназаров Н.Э. (19-боб 19.3), Карлибасова Р.Х. (21-боб 21.1), Илхомов Ш. (7-боб 7.2), Курбонов Х.А. (21-боб 21.6), Хусанова Д. (23-боб 23.2) ва Расулов Ш.Ж.лар (16-боб 16.1, 16.2) томонларидан яратилди.

Ўкув кўлланма Самарқанд иктисодиёт ва сервис институти Ўкув-услубий Кенгашининг 2018 йил 27 август 1-сон баён Йигилишида мухокама қилинди ва тасдиқланди.

Институт Кенгашининг 2018 йил 30 августдаги 1-сонли баённомаси билан тасдиқланган.

ISBN-978-9943-13-048-7

© Муаллифлар жамоаси, 2018
© Зарафшон, 2018

Кириш

Солик сиёсати солик даромадлари истиқболини белгилаш бошкарув назарияси ва амалиётида мухим ўрин эгаллаб, ундан ривожланган мамлакатларнинг барчасида иктиносидий ўсиш усули сифатида фойдаланилади. Солик сиёсати бюджет даромадлари истиқболини белгилаш тамойилига асосланган иктиносидиётда мамлакатнинг ижтимоий-иктиносидий ривожланиш истиқболларини тўғри ва аниқ белгилаш ва унга қаратилган вазифалар доирасида ишлаб чиқиладиган стратегиялар хамда амалга ошириладиган ислоҳотлар самарадорлигини таъминлаш бирмунча аниқ, кулагай ва мақбул ҳисобланиши ҳам ўз исботини топмокда.

Кўпгина ривожланадиган мамлакатлар томонидан ривожланган давлатларда солик сиёсатини бюджет даромадлари истиқболини белгилаш бўйича тўплangan кенг ва бой тажрибаларни чукур ўрганиш хамда уларни миллий иктиносидиётга тадбик этиш йўллари ишлаб чиқилмоқда.

Шу жумладан, бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида ҳам давлатнинг солик сиёсатини аниқлаш ва белгилашда уларнинг истиқболига асосланган башоратларини ишлаб чиқишга жиддий эътибор қаратилмоқда. Лекин, республикамиз учун ҳали қирралари тўла очилмаган мазкур соҳанинг барча ютуқ ва афзалликларини ўрганишга бўлган муносабат ҳамда эътиборнинг бугунги аҳволини қониқарли деб бўлмаслиги, бу соҳада чукур ва самарали тадқикотлар олиб бориш, унинг кўламини ошириб бориш заруриятини келтириб чиқарди. Бу эса, энг аввало, солик сиёсатининг истиқболини белгилашнинг мазмуни, вазифалари, хусусиятлари, усуслари, самарадорлиги каби ўзига хос жиҳатларини англашни талаб қиласди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов айтганидек: «Солик тизими ислоҳот жараёнининг таркибий қисми, унинг ички харакатлантирувчи омили бўлгани холда иктиносидий ислоҳот мақсадларига энг кўп даражада мувофиқ келиши шарт. Аввало солик тизими ўзига хос вазифаларни - фискал, қайта таксимлаш ва рағбатлантириш вазифаларини тўла даражада бажариши керак»¹.

Тадқикотлар кўрсатишича, айнан солик сиёсатини оқилона ташкил этилиши хўжалик субъектларининг иктиносидий фаолиятини шакллантириша мухим ўрин эгаллайди. Шу боисдан ҳам, тадбиркорлик субъектларини солик механизмлари ва уларнинг элементларидан тўғри фойдаланишга қаратилган солик тизимини ўрганиш ва республикамизда мавжуд ўзига хос шартшароитларни ҳисобга олиб, солик сиёсатини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш долзарбдир.

Солик тизими ва унга амал қилиш механизмининг умумий асослари ишлаб чиқилганига қарамасдан бу соҳада ҳам ҳал қилиниши бўйича қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Солик тушунчаси пайдо бўлганидан бошлаб, уни жорий қилиш ва солик муносабатларини ривожлантириш билан мунтазам шугулланиб келинган.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 358-б.

Соликлар бўйича классик иқтисодчи олимлардан А. Смит, Д. Рикардо, У. Нетти, Н. Тургенев, Д. Юм, А. Лаффер ҳамда ҳозирги замон иқтисодчи олимларидан Р. Кэмпбелл, К. Макконелл, В. Твердохлебов, С. Фишер, А. Вознесенский, В. Глухов, В. Пансков, Е. Глазова, Д. Черникларнинг асарларида батафсил ёритилган. Бундан ташқари республикамиз иқтисодчи олимларидан И.А. Каримов, М. Шарифхўжаев, Қ. Яхёев, Т. Маликов, Н. Хайдаров, Э. Гадоев, О. Олимжонов, М. Алимардонов, Б. Тошмуродова, Ш. Гатаулин, Ш. Тошматов, Б.Умаров, Н.Ашурова, А. Мусагалиев, И. Ниязметов кабиларнинг илмий асарларида солик ва солик муносабатлари тўғрисида фикр юритилган. Мазкур кўлланмани яратиш жараёнида юкорида номлари зикр этилган иқтисодчи олимларнинг соликлар бўйича олиб борган илмий ишларидан кенг фойдаланилди. Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси Солик Кодекси, Президент Фармонлари, Вазирлар Махкамасининг Карорлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Давлат солик қўмитаси томонидан тасдикланган меъёрий ҳужжатлар ва Інтернет тармоғи маълумотларидан ҳамда хисобот материалларидан кенг фойдаланилди.

1-ҚИСМ. СОЛИҚЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ВА АҲАМИЯТИ

**1-боб. «Солик ва соликка тортиш» фанининг предмети, мазмуни ва уни
ўрганиш усуллари**

Режа

**1.1. «Солик ва соликка тортиш» фани алоҳида иқтисодий фан сифатида.
Фанини ўрганишдаги мавжуд усуллар**

**1.2. «Солик ва соликка тортиш» фанининг бошқа иқтисодий фанлар
билин ўзаро алоқаси**

Таянч сўз ва иборалар

*Солик, соликка тортиш, солик тизими, давлат бюджети, бевосита
соликлар, билвосита соликлар.*

**1.1. «Солик ва соликка тортиш» фани алоҳида иқтисодий фан сифатида.
Фанини ўрганишдаги мавжуд усуллар**

«Солик ва соликка тортиш» фани соликларнинг иқтисодий моҳияти, аҳамияти, функциялари, соликларни ҳисоблаш ва бюджетта ундириш механизмини ўрганишдаги асосий фан ҳисобланади. Фанининг предметига тўхталишдан олдин «Солик» категориясига кисқача тўхталиб ўтадиган бўлсак, «Солиқ» категорияси – бу муҳим иқтисодий жараён бўлиб, унинг пайдо бўлиши ва амал килиши кишилик жамиятининг мавжудлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Соликлар ҳар бир давлат фаолиятининг моддий жиҳатларини таъминлайди. Жаҳон иқтисодиёти таракқиётидаги соликлар иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Амалиётда ва умуман иқтисодий фанда соликларнинг моҳиятига нисбатан турлича қарашлар мавжуд. Шу сабабли ушбу категориядан ҳар бир давлат томонидан ўзига хос тарзда фойдаланилади.

Давлат аста сёкин ривожланиб бориши билан, унинг функциялари ҳам мувоғиқ равишда кенгайиб боради. Бу эса соликларга нисбатан кўйиладиган талабнинг кучайишига олиб келади. Шу сабабли солик тизими тобора мураккаб ва кўп киррали бўлиб боради. Кишилик жамияти ривожланиши тарихи шуни кўрсатадики, давлат маъмурий бошқарув билан шуғулланган холларда унинг эҳтиёжлари маълум даражада сақланиб колади, давлатнинг иқтисодиётни бошқариш мажбурияти пайдо бўлса, унинг ҳаражатлари ва аҳолидан олинадиган тушумлари кўпаяди. Бундай ҳолатда соликларнинг шакллари ранг-баранглашиб боради.

Хозирги кунда ҳар бир фанини ўрганишда уни талabalарга тўлиқ етказиш, талabalарни фикрлашга ундаш ва жалб этиш, шу орқали етук мутахассисларни тайёрлаш массади ётади. Фанини ўрганишда хозирги даврнинг илғор услубларидан ва ўқитишнинг илғор педагогик технологияларидан кенг фойдаланилади.

«Солик ва соликка тортиш» фанининг предмети – бу солик тўловчиликларнинг соликлар ва уларга тенглаштирилган тўловларнинг иқтисодий моҳияти, давлат бюджети даромадларини шакллантиришдаги аҳамияти, солик

тизими ва сиёсати, солик турларлари бўйича белгиланган имиёзлар тизими, соликларни хисоблаш механизмининг амалдаги ҳолатини ўрганишдан иборат. Жумладан, солик тўловчилар ва уни ўзлаштирувчи, давлат бюджети, мажбурий тўловлар, молиявий муносабатлар каби элементларнинг ўзаро иқтисодий муносабатларга киришиш жараёнларининг услубий жиҳатлари, кирралари кенг кўламда ўрганилади.

Ҳар бир фаннинг шаклланишин фан предмети шаклланиши билан биргаликда, унинг илмий билиш усуслари карор топиши билан ҳам боғлик. Ҳар кандай фанни ўрганишдаги усувлар умумий тавсифга эга, лекин ҳар бир фан ўз предметидан келиб чиқиб, ўзининг илмий билиш усувларига эга. Шунинг учун фанни ўрганишдаги усувлар умумий ва алоҳида усувларга бўлинади.

Табиат, жамият ва тафаккурнинг ривожланиш қонунларини ўрганишнинг бирдан-бир тўғри илмий усули диалектик усуздир. Шунинг учун ҳам ушбу илмий билиш усули барча фанларнинг, шу жумладан солик назарияси фанининг ҳам назарий ва методологик асосини ташкил этади. Диалектик усул шуни қўрсатадики, ривожланиш қўйидан юқорига караб содир бўлади. Билиш эса оддийдан мураккабга томон ривож топиб боради. Шунинг учун ушбу усул тадқикотнинг индукция ва дедукция усувларини ўз ичига олади.

Хусусий, якка факт олиниб, унинг асосида умумий коида ҳосил килинадиган бўлса – индукция хисобланади. Аввал бошданоқ барча хусусий ҳолларни ўз ичига олган умумий коида ҳосил килинса – дедукция хисобланади.

Шу билан бирга барча иқтисодий фанлар каби «Солик ва соликка тортиш» фанининг ҳам ўзига ҳос илмий билиш усувлари мавжуд. Улардан бири илмий абстракция усулидир. Илмий абстракция усулининг моҳияти шундан иборатки, бунда тахлил пайтида объектнинг факат бир томонига, ўрганилаётган жараённинг асл моҳиятига эътибор қаратилади ва ҳалал бериши мумкин бўлган иккинчи даражали унсурларнинг таъсири эътиборга олинмайди.

“Солик ва соликка тортиш” фани шунингдек, ўз предметини ўрганишда назарий тахлил ва синтез усулидан ҳам фойдаланади. Тахлил - ўрганилаётган бутун объектни кисмларга ажратиш ва уларни изчиллик билан тахлил қилиш бўлса, синтез эса ўрганилган кисмлардан олинигтан хулоса ва натижаларни бир бутун яхлит жараён деб караб, умумий хулоса чиқаришдир. Солик турларини хисоблаш ва бюджетга ундириш тартибларининг амалий масалалари мазкур йўл билан ўрганилади.

Фанни ўрганишда макроиктисодий ва микроиктисодий ҳолда тахлилни кўшиб олиб бориш муҳим ўрин тутади. Соликларни хисоблаш ва бюджетта тўлашнинг амалдаги масалаларини микроиктисодий жиҳатдан ўрганишда иқтисодиётнинг бошлиғич бўғини бўлган хўжалик юритувчи субъектлар нутқи назаридан, улар билан давлат бюджети ўртасидаги муносабатлар тадқиқ этилса, макроиктисодий жиҳатдан тахлил этишда эса, давлат миқёсида, яъни солик ва солик тортиш муносабатларига доир масалалар макроиктисодий даражада ўрганилади.

Шунингдек, фанни ўрганишда таккослаш, статистик, график усувлардан ҳам фойдаланилади. Жумладан соликларни даврлар бўйича таккослаш, улардан

тушумларни жадваллар орқали ифодалаш, ўзгаришларни аниклаш, уларга назарий жихатдан баҳо бериш, соликларнинг бошқа иқтисодий категорияларга тасвирини график усулда тасвирилаш ва шу кабилардир. Масалан, соликлар ўзгаришини ялпи талаб ва ялпи таклифга тасвирини мана шу усул билан ифодалаш мумкин.

Фанни ўрганишда таққослаш, статистик ва график усуллардан кенг фойдаланилган ҳолда уларнинг ҳар бири ўзига хос йўналишларни акс эттириб, бири солик тушумларини жадвал орқали, бири даврлар бўйича таққослаш, бири эса ўзгаришларни график усулда ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб кўяди. Биз бу фанни ўрганишда бу усуллардан кенг кўламда фойдаланишимиз учун энг аҳамиятлисини танлаб олишимиз лозим бўлади.

1.2. «Солик ва соликка тортиш» фанининг бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқаси

Солик ва солик муносабатларига доир билимларни ўрганишда бир катор иқтисодий фанларни ҳам ўрганиш максадга мувофиқ ҳисобланади. Барча иқтисодий фанлар бир-бирини тўлдириб боради ва ўрганиш услубларини осонлаштиради. Биз “Солик ва соликка тортиш” фанини ўрганишда “Микроиктисодиёт”, «Иқтисодиёт назарияси», «Молия» ва «Пул кредит ва банклар» каби иқтисодий фанлар билан биргаликда ўрганамиз.

«Солик ва соликка тортиш» фани «Иқтисодиёт назарияси» фани билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, унинг маҳсус кенгайтирилган бўлимиdir. Чунки соликка тортиш ва солик муносабатларининг конуниятлари умумиктисодий назария конуниятларидан четга чиқмасдан, уларга асосланади.

«Солик ва соликка тортиш» фани «Микроиктисодиёт» фани билан ҳам ўзаро алоқадорликда ўрганилади. «Микроиктисодиёт» фани иқтисодий муносабатларнинг назарий асосларини ўрганса, «Солик ва соликка тортиш» фанида эса соликларни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш механизмидаги амалий ва услубий асослар ўрганилади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. “Солик ва соликка тортиш” фанини ўқитишдан максад нима?
2. Фанни ўрганишда қандай усуллардан фойдаланилади?
3. “Солик ва соликка тортиш” фанининг предмети нимадан иборат?
4. “Солик ва соликка тортиш” фани қайси фанлар билан боғланган?

Топшириклар

1. “Солик ва соликка тортиш” фанини ўқитишнинг аҳамиятини ўрганиши.
2. Фанининг максади, вазифалари ва предметини ўрганиш.

2-боб. Соликларнинг вужудга келиши ва иқтисодий мөхияти Режа

2.1. Солик муносабатларининг вужудга келиши ва ривожланиш боскичлари

2.2. Соликларнинг иқтисодий мөхияти ва хусусиятлари

2.3. Соликларнинг умумий белгилари ва бошка иқтисодий категориялар билан ўзаро муносабати

Таянч сўз ва иборалар

Солик, соликка тортиш, солик тизими, давлат бюджети, бевосита соликлар, билвосита соликлар.

2.1. Солик муносабатларининг вужудга келиши ва ривожланиш боскичлари

Ўрта Осиё худудида соликлар тўғрисида турли тушунчаларнинг пайдо булиши эрамиздан аввалги биринчи минг йилликга дастлабки сиёсий бирлашмалар пайдо бўлган даврга бориб тақалади. Уша даврда Бактрия (Жанубий Ўзбекистон), Сугд (Зарафшон ва Қашқадарё водийлари), Хоразмнинг деҳқончилик воҳаларида эрамиздан аввал VIII асрдаёқ кулдорлик давлат тузилмалари пайдо бўлиб, бундай тузулмалар жамиятдаги иқтисодий муносабатларни ўзгартиришда алоҳида ўрин эгаллади.

Уша даврларда ҳам давлатни бошқариш учун ресурслар талаб этилган. Пул ва натура куринишидаги соликлар, ахолининг тўловларидан кенг урин эгаллаган. Жон солиги ва ер учун олинадиган соликлар ўтмишда амал қилган мажбурий тўловларининг асосий кисмини ташкил этган.

Ўрта Осиё Эрон давлати таркибига кирган Аҳамонийлар хукмронлиги даврида (эрамиздан биринчи минг йиллик) хирож тўлаш ва ҳарбий отрядлар етказиб бериш орқали ўз аксини топган солик тўланган.

Македониялик Искандарни Аҳамонийлар сулосаси ўрнига келиши ва Ўрта Осиёни унинг салтанати таркибига кириши билан грек намунаси бўйича солик тўлов тизими жорий этилган. Кадимги Гречияда соликка тортиш Ўрта Осиё қабул килган соликка тортиш жараёнларидан фарж килган. Қадимги Гречияда соликлар даромад солигини ва эҳсонлардан иборат бўлган. Даромад солиги даромаднинг ўндан ёки йигирмадан бири ҳажмида ундирилган ва жамият максадлари учун сарфланган. Грек шахри кенгаши (ёки ҳалқ йигини) бўлгуси йирик ҳаражатлар олдиндан даромадларнинг фоиз ажратмаларини белгилашган бўлсалар ҳам, Афина озод фукаролари бевосита соликларни тўлашдан озод этилган, улар факат кўнгилли равишда солик тўлашган, холос. Бундай жараён фукаролар ушбу тоифасига нисбатан имтиёзларни амал қилинганлигидан далолат берган.

Эрамиздан олдиги даврларда амал калган солик тўловлари ўзининг бошка хусусиятлари билан ҳам ажralиб турган. Мисол учун Искандар Ўрта Осиёда асосан Аҳамонийлар тузган давлат аппарати тузилмасини сақлаб колиши билан ҳар бир вилоятда маҳллий зодаганлардан тайинланган ноиб сатрап ҳокимлик

килган ва улар маҳсус солик аппаратига эга бўлмаган холда, откўп тизимиға амал килишган, яъни солик ундириш муайян бир қисмиға юклатилган. Бундай кишилар тўловлардан хазина билан тузилган шартномада белгиланган ҳажмдан кўпроқ солик ундириб олишга ва шу ортиқча кисмини ўзлари учун колдиришган. Аксарият ҳолларда улар (бокиманда) тўланиши учун катта фоизлар хисобига қарзга пул берганлар ва шу йўл билан иккى хисса бойлик орттириб олишган, агарда пул ўз муддатида қайтарилмаса, унда қарздорларни кул килиб сотиш хукуқларига ҳам эга бўлишганлар. Ушбу тизим давлат хазинасиға баркарор даромад келиб тушишини таъминлаган бўлса ҳам, куллар билан қулдорлар ўртасида синфий зиддиятларни кучайтирилишига олиб келган.

Македониялик Искандар салтанати емирилгандан сунг, эрамизнинг II-VI асрларида Ўрта Осиёда амал килган солик тизими хусусида тулик маълумотлар бизга етиб келмаган. Аммо 651 йилдан бошлаб ушбу худудда арабларнинг хукмронлиги ўрнатилгач, янги, аммо ундирилиши бўйича анча мураккаб бўлган турли солик хиллари жорий этилган. Масалан, юкимоий зиддиятларни кескинлашувини олдини олиш мақсадида хайр-эхсон эҳтиёжлари учун «закот» солиш ундирилган ва шу тарика камбағаллар, етимлар ва йўловчиларга хайр-эхсон беришда бундай солик туридан кенг фойдаланилган. Сўнгра «Закот» ўринини «садака» эгаллаган.

Бундан ташкири тарихий манбалардан маълумки, Ўрта Осиёда куйидаги соликлар мавжуд бўлган, яъни:

- вазифа - ўлон;
- жузя - жон солиги;
- хирож ер солиги.

Айрим бизга етиб келган манбаларга кўра, хирож солиги куйидаги шаклларда ундирилиши таъминланган, яъни:

- «мутока» - катъий белгиланған суммада;
- «мукасама» ҳосилнинг муайян улушида. Ўрта Осиёда «мукасама»- солик ставкаси кўлга киритилган ҳосилнинг яқин бўлган.

Булардан ташкири, чорва түёгига караб натура кўринишида чорвадорлардан хунарманд ва тортилмайдиган энг кам микдордан ортиқ бўлган йиллик даромаддан савдогарлардан даромад соликлари ундирилган. Фойдали қазилмалардан бошқа соҳалар доирасида фаолият кўрсатувчиларга ҳам ўзига хос натура ёки меҳнат куринишида турли тўловлари амалга оширилган (мажбурий ишлаб бериш, ҳавзалар қазиш ва уларни тозалаш кўприклар куриш ва қалья деворларини барпо этиш ҳамда мустаҳкамлаш каби кўринишида амал қилган соликлар тўлашганлар).

Ўрта Осиёда арабларнинг хукмронлиги ўрнатилиши билан илгари лмал килган соликли ва соликсиз тўловлар (йигимлар) ўрнига ўз хусусиятига кўра ягона соликқа молик мажбурий тўловлар жорий этилган.

Соликка тортишнинг араб тизими Ўрта Осиё худудида биринчилар қаторида ёйган араб истилочиси Кутайба ибн Муслим VII аср бошида 2.200.000 дирхам микдорига teng бўлган хирож олган ва ибодатхоналардаги барча қимматбахо буюмлар, санамлар безакларини йигиб олган, яъни солик

тортишнинг соддаташтирилган кўринишига ўтиб, ягона солик йикқан. Аммо бундай кўринишдаги соликлар узоқ муддатларгача амал қила ололмаган, шундай зеби зийнатларга эга бўлганлар уларни яширишга харакат килишган. Натижада муаммолардан чиқарилган қимматбаҳо тошлар, металлар ва бошқалар мамлакатни ижтимоий тараққиётига салбий таъсир этган.

Сомонийлар даврида марказий бошкарув тизимишнинг муставфий девони давлат ва харажатлари учун жавобгарликда молия амалдорлик маҳкамаси мухим ўрин тутган. Бундай тизимишга хос муставфий мансаби уз аҳамиятини Корахонийлар даврида ҳам саклаб колишган.

Ўрта Осиё ҳудудида 1221 йилда мўгуллар ҳокимиятини ўрнатилиши билан янги ҳукмдорлар олдида босиб олинган ерларнинг ижтимоий-иктисодий ривожланиш йўлларини белгилаш вазифаси пайдо бўлди. Мугул зодагонлари мазкур масала бўйича ягона фикрга эга эмас эди. Улар ўтрок хаёт мухолифларининг барча ерларни яйловга айлантиришни, шаҳарларини вайрон қилишни ўз олдиларига мақсад қилишиб қўйишган бўлсалар ҳам, уларнинг мақсадларига зид келувчи фикрлар ҳам илгари сурилган. Мисол учун, айrim ҳукмдорлар талон-тарожни тўхтатиши, хунармандчилик савдо ва қишлоқ хўжалигига ҳомийлик қилиш, солик ва мажбуриятлар ҳажмини белгилаб қўйишни тавсия этганлар ва уларнинг фикрлари айrim ҳолларда устуворлик килган. Ўрта Осиё ҳудудида улар томонидан курултойда таклиф этилган тадбирлар хаётга таҷбик этилган. Икки хил солик, яъни - «калон» (ер солиги) ва «капчур» (кучманчилардан олинадиган солик) амал қилиши биринчи ҳолда хосилни ўн фоизи, иккинчи ҳолда подадаги туёклар сонининг бир фоизи миқдоридаги тўлов сифатида ундирилган. Лекин бундай солик тизимини жорий этилишидаги қарорни, қабул қилинганига қарамай, амалда ўрнатилган меъёрий кўрсаткичлар, чегараси бошқача бўлган. Бунинг сабаби мұғулларни, юксак маданиятли катта феодал ўлкаларни бошқариш тажрибасига эга бўлмаганликлари, уларнинг ўз амалдорларини йўқлиги, бунинг устига дастлабки ўн йилларда бошқарув жараёни уларни кизиктирмаганлиги бўлиб хисобланган. Чингизхон ва уларнинг авлодлари ўлпон ва буйсундирилмаган мамлакатлардан соликларни мунтазам тушишига қизикар эдилар, холос. Уларни кўпроқ хўжалик маҳсулотларини, хунармандчилик буюмларини ва пулни узлуксиз олиб турилиши кизиктиради.

Ўрта Осиёни мўгуллар ҳукмронлигидан Амир Темур (1336-1405 й.) томонидан озод этилиши билан ярим аср давомида Каширидан Ўрта денгизгача, Орол денгизидан Форс қўлтигигача чўзилган улкан салтанати доирасида узига хос ижтимоий ва иктиносий муносабатлар барпо этилди. Озод этилган ўлкаларни бирлаштириш ва бошқариш учун Темурга молия (мусодора қилинган) бойликлар, ўз даромадлари ва янги инфратузилмалар, соликлар манбаси бўлиб хизмат қила бошлади. Буюк соҳибкiron Амир Темур тузукларнда таъкидланишича “Соликлар давлатнинг иктиносий таянчидир”². Демак, иктиносидиётни тартибга солиқлар мухим ўрин эгаллайди.

Асосий соликлар ер солиги («хирож», «мол») жон солиги («окузя»),

² Темур тузуклари. Т.: Чўлпон, 1991. 98 б.

миниладиган ҳайвонлар етказиб бериш («улоқ»), «бегор» мажбуриятлари ва баъзи бошқа фавқулодда соликлар («аваризот») эди. Амир Темур ўзининг молия ва солик қонунларини ишлаб чишида сафдошлари ва замондошларининг тажрибасидан кенг фойдаланди. У ўзи истило этган мамлакатларда илгари амал қилган солик тизимлари билан ҳам кенг танишишга муваффак бўлган.

Темуркинг солик сиёсати борасидаги асосий қоидаси «Темур тузуклари» деб номланган ва у фарзандларига колдирган сиёсий васиятида ҳам келтирилган. У соликларни йигишга ҳалкнинг соликлар билан эзib қўйишдан ёки вилоятларни хонавайрон килишдан эҳтиёт булиш зарур, зеро ҳалкнинг хонавайрон бўлиши давлат ҳазинасининг қашшоқлашишига олиб келади. Ҳазинанинг почорлиги оқибатида эса ҳарбий кучлар пароканда бўлиб, бу эса ўз наубатида ҳокимиётни заифлаштиради, деб таъкидлаб ўтган эди. Қонунни ишлаб чишида эса Темур, аввало ҳалқдинг манфаатларини унинг тўловга кобиллигини хисобга олиб чишиш зарурлигини ҳар бир индивидуал ҳўжаликда бой-бадавлатликнинг эришилган даражасига алоҳида эътибор килишга давват этган.

Темур ўз ҳаётининг охирида бутун дунё учун ягона солик тизимини жорий этиб булмаслигини ҳам таъкидлаб ўтган. Албатта, ислом динига катта этикод килган шахс сифатида у шариат тавсияларини эътиборга олиниши тарафдори бўлган.

Соликлар тарихда инсон цивилизацияси билан бирга ривожланиб, унинг ажralмас кисми ҳисобланади. Соликларнинг иктисадий муносабатларда асосий ўринга чиқишига аввалимбор давлатнинг шаклланиши, жамоаларнинг синфларга бўлиниши, қадимги ижтимоий тузумнинг вужудга келиши, ҳамда уларнинг маълум молиявий маибага эҳтиёж сезишияри сабаб бўлган.

Инглиз иктисадчиси С. Паркинсон сўзи билан айтганда: “Соликлар кўҳнадир – худди дунёдек, унинг юзага келишида қачондир бир маҳаллий кўмонадан ўз худудида жойлашган дарё ёки тогдан савдогар ҳамда саёҳатчи ўтса, улардан хақ олиши сабаб бўлган”³.

Соликлар пайдо бўлиши ва ривожланиши жараённида уларнинг шакллари ҳам ўзгариб келмокда. Агарда бугунги кунга келиб соликлар асосан пул шаклида ундирилаётган бўлса, улар қадимда бир қанча кўринишларда, жумладан, меҳнат шаклида, натура шаклида ундирилган. Шу билан биргаликда жамият иктисадий тараккиёти юксалишига мос равишда соликларнинг пули шаклда ундирилиши ҳам тобора ривожланиб борди.

В.Пушкарёва соликлар ривожланиш тарихини З босқичга ажратиб кўрсатади⁴. Уларнинг ҳар бири у ёки бу хусусиятлари ҳамда афзалликлари билан ажралиб туради.

Биринчи босқичда соликларнинг ривожланиши қадимги ва ўрта асрлар кишлоқ ҳўжалиги тизимига хос бўлиб, тартибсиз ҳамда асоссизлиги билан

³ Паркинсон С. Закон и доходы. - М.: Интерконтакт, 1992. - С.14-15.

⁴ Пушкарёва В. История финансовой мысли и политики налогов. Учебное пособие. - М.: Инфра-М, 1996. - С.17.

ажратып туради. Худди, шу даврда солик механизми ундирилиши жорий этилди.

Соликларнинг жорий этилиши давлатнинг пайдо бўлиши билан боғлик бўлиб, уларнинг амал қилишига давлат аппаратининг шаклланиши, армия, суд ва уларнинг молиявий манбалар билан таъминлаш заруряти, товар ишлаб чиқаришни йўлга кўйилиши каби омиллар сабаб бўлган.

Илк соликлар тизимсиз тўловлар кўринишида бўлиб, улар натура шаклига зга бўлган. Ахоли соликларни экинлар хосилидан, савдо-сотикдан ҳамда овлаган ҳайвонларидан тўлаганлар. Уруш вақтида эса, кўшимча озик-овқат, кийим-кечак, курол-аслаҳалар етказиш, ночор бўлса аскар сифатида кўшимча жалб этилган. Рим империяси ҳамда Афинада тинч-тотув пайтларда солик олинмаган. Соликларни жорий этиш ва ундириш факат уруш даврларига тўғри келган.

Товар-пул муносабатларининг ривожланиши ва мустахкамланиши соликларнинг ҳозиргидек пул кўринишига келишига олиб келди. Олдин соликлар, асосан, чегара ва кўшин эҳтиёжларига, шахар атрофини мустахкамлашга, йўл ва ибодатхона курилишларига йигилган бўлса, вакт ўтиши билан соликлар давлат хазинаси даромадининг биринчи галдаги манбай бўлиб қолди.

Ҳозирги давр солик тизимиға моҳиятан ўхшаш илк солик тизими қадимги Римда шаклланган. Бу соликлар факат уруш харажатларини молиялаштириш учун зарур бўлган. Рим аҳолиси ўзининг мол-мулки, турмуш даражаси ҳамда оиласи ҳозирги ахволидан келиб чиккан ҳолда, солик тўлашган. Солик суммалари маҳсус шахслар томонидан ҳисоб китоб қилинган.

Римда давлат ташкилотларининг ривожланиши бевосита император Октавиан Августин (эр.ав. 63-14 йиллар) томонидан солик ислохотини амалга оширишга, оқибатда эса, илк пул соликлари жорий бўлишига олиб келди. Соликларни жорий этиш ва уни назорати билан шугулланувчи молиявий муассаса шаклланди. Ер солиги давлат соликларининг асосий улушини ташкил этган. Шу катори кўчмас мулкдан, балиқлардан, чорва ва бошка моллардан соликлар ундирилган. Тўғри соликлардан ташкири эгри соликлар ҳам бўлган. Масалан, оборот солиги 1 %, куллар савдосидан оборот солиги 4 % ва бошкалар. Бу даврга келиб соликлар нафакат фискал, балки у ёки бу иқтисодий тармоклар бўйича тартибга солувчилик вазифасини ҳам бажара бошлаган.

Аммо XVII асрдагача Европада соликлар тартибсиз ундирилганлиги учун ягона тизимга эга бўлмаган. Уларнинг такдири уруш натижаларига боғлик бўлиб, тоҳ камайиб, тоҳ кўпайиб кетар, натижада ахолининг тинка-порасини куритган эди. Факатгина XVII аср охири XVIII аср бошларига келиб соликлар ривожланишининг иккинчи босқичи бошланади.

Иккинчи босқичнинг ўзига хос ҳусусияти шундан иборатки, унда соликлар давлат бюджетини шакллантиришнинг асосий манбаси сифатида кўрилган. Солик объектларини аниқлаш ва соликка тортиш конун қондаларини тартибга солувчи илк солик тизими юзага келган. Тўғри ва эгри соликлар илк бор ажратилиб, бу соликларнинг мухим ва ахамиятли жиҳатлари очиб берилган. Соликлар ичida асосий ўринни акцизлар эгаллаган. Булар қонуний равишда

шахар дарвозаларида мамлакатга киритилувчи ёки ундан чиқарилувчи товарлардан ундирилиб, хамма даромадлар ва тушумлар соликка тортилган.

Европа мамлакатларида демократиянинг ривожланиши натижасида соликларни хисоблаш ва ундириш борасида ахолининг ҳак-хукукларини химоя қилиш масалалари ўртага ташланди. Натижада 1689 йил Англияда «Билл хукуклари» китобида катъян ҳалқ вакиллари органларига давлат даромадлари ҳамда харажатлари тўғрисида маълумот бериши белгиланди.

Францияда факатгина 1791 йил «Улуғ Француз революцияси» дан кейин давлат бюджети ва соликлари ҳакида маълумот берила бошланди.

Соликка тортиш тизими ривожланиши билан бир каторда соликка тортиш назарияси ҳам аста-секин такомиллашиб борди. Соликка тортиш назариясининг илк асосчиси шотландиялик иқтисодчи Адам Смитдир (1723-1790). У ўзининг “Ҳалилар бойлигининг сабаблари ва табиатлари” номли китобида (1776) илк бор солик тамойилларини асослаб берди, соликларнинг давлат молияси тизимидағи аҳамиятини солик тўловчиларга тушунтириб, уларни давлатта тўлаш куллик эмас, балки эркинлик аломати эканлигини асослаб берди.

Учинчи боскичнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда соликларнинг камайиши ҳамда соликларни ўрнатиш ва ундиришга оид конун-хужжатларнинг кучайиши яккол кўзга ташланади. Жамиятда молия илмининг ривожланиши билан соликка тортиш муаммолари ва услубиятларига бағишлиланган янги-янги илмий-назарий карашлар вужудга келди. Аммо ҳеч кандай иқтисодий мактаб соликларнинг фискал функциясидан муҳимроқ карашни илгари суро олмади. XIX асрнинг иккинчи ярмида кўп мамлакатлар янги илмий назарияларни ҳаётга татбиқ этишга уринганлар, лекин факатгина биринчи жаҳон урушидан сўнг янги илмий қарашларнинг самараси ўлароқ солик тамойиллари хозирги мукаммал кўринишга эга бўлган. Айни шу вактда замонавий солик тизимининг пойдевори курила бошланди, тўғри соликларнинг аҳамияти илмий жиҳатдан асослаб берилди ҳамда бюджет даромадлари улушкининг катта қисмини тўлдирувчи жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган соликларни прогрессив ставкалари жорий этилди. Шу билан бирга тан олиш лозимки, шу вактгача бирор бир давлатда мукаммал солик тизими амал килмайди. Хозиргача иқтисодиёт илми соликка оид кўпдан-кўп саволларга жавоб топа олмаяпти. Аммо ривожланган мамлакатларда доимо амалга ошириладиган ислоҳотлар шундан далолат берадики, барча ҳатти-харакатлар соликларнинг адолатли, тенг таҳсилланган ҳамда ахолини ижтимоий муҳофаза килиш каби унсурларнинг ривожланишига катта аҳамият берилган.

2.2. Соликларнинг иқтисодий моҳияти ва хусусиятлари

Соликларнинг юзага келинишини кадимий манбалардан ҳам кузатиш мумкин. Аммо соликлардан ижтимоий-иктисодий жараёнларни тартибга солишка давлат улардан қурол сифатида фойдаланганлигини факт юзага келган солик турлари орқали билиш мумкин.

Агарда ижтимоий-иктисодий боскичларга бир назар ташласак, унда давлат соликларидан ижтимоий-иктисодий жараёнларни тартибга солишка мунтазам

фойдалангатлигидан хулоса чикариб олишимиз мумкин бўлади. Ҳатто давлатчиликнинг шакланишида ҳам соликлар етакчилик килишган. Чунки давлатнинг пайдо бўлиши мукаммал барқарорлашмаган ижтимоний-иктисодий муносабатларга таянган. Шунинг учун ҳам давлатнинг пайдо бўлишининг дастлабки босқичида молиявий ва иктисодий ишларни жонлантиришда давлат хукумдорлари хар хил солик тўловларидан фойдаланишга ва ўз олдиларида турган муаммоларни ечишга ҳаракат қилишган. Лекин шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, ўрта асрнинг барча молия фанининг намоёндалари давлат ўз вазифаларини бажаришда соликлардан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш муҳимдир деб фикр билдиришган. Бундай фикр ҳатто хозирги тараккиёт босқичимизда ижтимоий-иктисодий муносабатларни тартибга солишда ҳам муҳим аҳамият қасб этмоқда.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, соликларни моҳиятини очишида, улардан давлат олдидаги турган вазифаларни бажаришда ўзига хос тушунчаларда номаён бўладиган «курол» ёки «восита»⁵ сўзларига таянилиши солик муносабатларини чекланишига сабаб бўлиши мумкин. Аммо «курол» ва «восита» сўзлари солик муносабатлари доирасида давлатнинг ролини ифодалантириш билан чекланади ва соликларни конкрет ижтимоий-иктисодий жараёнларни ҳаракатга келтиришдаги моҳияти ва аҳамиятини ифодалаб бера олмайди. Бунинг сабаби соликларни солик олувчи ва солик тўловчилар ўртасидаги объектив пул муносабатларини эмас, балки янги қийматни юзага келтиришда намаён бўладиган пул муносабатларида ўз аксини топади. Шунинг учун ҳам уларни мажбурий тўловлар сифатида юзага келишида даромад, фойда, мол-мулк, қиймат таксимоти муҳим манба ва солик объектлари рол ўйнайдилар. Бу борада шуни ҳам изохлаб ўтиш керакки, соликларни мажбурийлиги ҳам уларнинг моҳиятини эмас, балки уларга хос бўлган демократик хусусиятни акс этиради, холос. Буни соликларга хос мажбурийлик хусусиятлари хукукий меъёрларга асосланади. Бундай хукукий меъёрлар давлатларнинг парламентлари томонидан ўрганилади ва жамият манфаатларига молик даражада етказдирилиши орқали қабул қилиниши мумкин.

Шундай қилиб соликлар ўз моҳиятидан келиб чиқиб янги қийматни юзага келтириши билан боғлик пул муносабатларини ифодалайди.

Демак, соликлар моҳиятида янги қийматни юзага келтириши билан боғлик пул муносабатлари ётади. Шунингдек улар молиянинг таркибий кисми бўлиб, узок муддатларни мўлжалланган хукукий меъёрлар билан мустаҳкамланган. Лекин конунлар билан мустаҳкамланган соликлар турли омиллар таъсирида кўзда тутилган натижаларни кўлга киритишига хизмат қиласлиги ҳам мумкин. Шу боис ҳам соликлар самарали натижаларни кўлга киритилишини таъминлаши ва узок муддатларга хизмат қилиши учун солик муносабатларини тўлиқ ифодалайдиган, илмий асосланган солик сиёсатига ва Республикализ Президенти Ш.М. Мирзиёев томонидан белгилаб берилган Ҳаракатлар стратегиясининг устувор йўналишларига бевосита асосланиши шарт.

Соликлар янги қийматни юзага келтириши билан боғлик пул

⁵ Гатаулин Ш.К. Соликлар ва соликла тартиши. -Т.: Ўзб.Р.ДСК, 1996. – 4 б.

муносабатларини ифода этганигина эътиборга олган хрлда уларнинг моҳиятини тўлиқ ёритилиши солик муносабатларини ифодаловчи бир томондан давлат ва иккинчи томондан уларни тўловчилари, яъни хукукий ва жисмоний шахслар ўртасидаги юзага келадиган мажбурий тўловлар, шунингдек соликларни функциялари билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам соликлар моҳиятини солик тўловлари билан боғлик муносабатлар ва солик функциялари орқали ифодалаб бориш зарурдир.

Соликлар объектив тақсимлаш муносабатлари орқали кенгайтирилган ишлаб чиқаришнинг ҳамма боскичларида иштирок этди ва ишлаб чиқариш муносабатларида ўз аксини топди. Соликдар жамият иктиносидий базасини ифодалаши туфайли ишлаб чиқаришни қизиттиришда, товар ишлаб чиқариш орқали истеъмолни тартибга солиш ва марказлаштирилган пул жамғармаларини юзага келтириш улардан ижтимоий ҳимоя ва бошқа ижтимоий зарурий мақсадлар йўлида кенг фойдаланиб келинмоқда.

Юкоридагидан келиб чиқсан колда шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, амалий жихатдан соликларнинг конуний ҳаракатлари орқали, уларнинг моҳиятини ифодалаш мумкин:

Биринчидан, солик тўловчи пулнинг у ёки бу суммасини давлатга тўлар зкан, бунинг эвазига товар ёки хизмат олмайди. Солик микдори билан у истеъмол қилган ижтимоий неъмат ўртасида боғликлик юзага келмайди. Шу хусусиятга кўра солик тўловчи кўрсатган фойдасини ёки манфаатини тўлаган соликлар билан солиштирса, унда бундай ҳолат даромадларни емирилишига, солик тўлашдан бош тортишга сабаб бўлиши мумкин. Давлат ўз фукароларидан йигиб олган соликларни самарали ва ошкора тарзда ишлатса, ҳамда фукароларнинг аксарият қисми давлатнинг иктиносидий ижтимоий ва бошқа дастурларини ўз маблаглари хисобидан оқилона ва ихтиёрий равишда таъминлашга рози бўлган тақдирдагина давлат миқёсида юксак солик ахлок тамоиллари юзага келтирилиши учун замин яратилади.

Иккинчидан, соликлар тўла ўз вактида тўлаш учун жавобгарлиги солик тўловчилар зиммасига юклangan экан, у ихтиёрий эмас, балки мажбурий хусусиятга эга бўлиши ва мукаррарлиги.

Учунчидан, давлат фойдасига амалда юзага келтирилган даромаднинг аввалдан конун доирасида белгилаб кўйилган қдемини ундириб олиниши билан.

Соликлар иктиносидий фаолликни тартибга солиш орқали такорор ишлаб чиқариш жарёнига таъсир кўрсатишади. Давлат фойдага солинадиган соликлардан фойдаланиб, сармояни жамғариш жараённига таъсир кўрсатишади. (Мисол учун жадаллаштирилган амортизация ажратмалари орқали).

Жадаллаштирилган амортизация усули иктиносидётининг корпоратив секторида капитал кўйилмаларни кўпайтиришнинг мухим омили ҳисобланади, чунки уни кўллаш орқали фан-техник тараққиётини юксалтириш, иктиносидётда таркибий ўзгаришларни рагбатлантириш, ривожлантириш имкониятлари яратилиши мумкин.

Соликлар орқали тўловчилар ва бюджет ўртасида даромадлар

таксимланаёттандын томонларнинг иқтисодий манбаатини, албатта эътиборга олиш зарур. Солик түловчилар даромадини давлат истаганича ололмайды, соликларни бюджеттеги маълум чегараси мавжуд. Шу билан бирга, солик түловчиларнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва фойда олишдаги фаолияти хисобига олинниб, солик белгиланади.

Шунинг учун ҳам, давлат соликлардан макроиктисодиётни ривожлантириш, бозор инфратузашмасини яратиш ва бошка умумдавлат мақсадлари учун етарли молиявий ресурслар түпласпаш учун кенг фойдаланиши зарурдир.

Шу ўринда соликларга турли иқтисодчилар томонидан берилган таърифларни көлтириб ўтиш ўринлиди. «Соликлар, - деб ёзди Д. Рикардо, - хокимият ихтиёрига келиб тушадиган ер ресурси ва мамлакат меҳнатининг бир қисмини ташкил этади ва охир оқибатда улар капитал хисобидан ёки мамлакат даромади хисобидан тўланади».⁶ Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Д. Рикардо соликлар моҳиятини ёритиб, ўз навбатида А. Смит томонидан яратилган соликлар назариясини маълум даражада ривожланишига ўзининг хиссасини кўшган.

Соликлар бўйича яна бир таъриф С.Г. Пепеляев томонидан берилган: «Солик - оммавий хокимият субъектларининг тўлов кобилиятини таъминлаш мақсадида жисмоний ва юридик шахслар мулкларини бегоналаштиришнинг мажбурийлик, якка тарзда холисона, кайтармаслик, давлатнинг мажбурулаши билан таъминланганлик асосларида ва жазо ёки контрибуция характеристига эга бўлмаган конунда белгиланган ягона шаклидир».⁷

Хозирги лайтда иқтисодий адабиётларда соликларнинг иқтисодий моҳиятини ўрганишга бағишлиланган қатор илмий ишлар чоп этилган. Масалан, «Сиёсий иқтисод» изоҳли лугатида соликлар «... корхона, ташкилот ва аҳолини, мамлакат молиявий ресурсларини ташкил этишдаги иштирокини характерловчи мажбурий тўловлар тизими» деб изоҳланади.

Профессор Д.Г. Черникнинг фикрича «Соликлар - давлат томонидан хўжалик субъектлари ва фукаролардан қонуний тартибда ўрнатилган ставкаларда ундириб олинадиган мажбурий йиғимларни ўзида акс эттиради».⁸

Профессор Б.Г. Болдырев бошчилигига ёзилган «Капитализм молияси» ўкув кўлланмасида соликларга куйидагича таъриф берилган: «Соликлар — давлат томонидан ундириб олинадиган, жисмоний ва хукукий шахсларнинг мажбурий тўловлари»⁹ ҳакикатан ҳам юкорида келтирилган таърифлар энг содда ва кенг омма учун қулай ва тушунарли бўлиши мумкин. Лекин бу таърифлар ўзида соликларнинг ташкилий-хукукий томонларини тўлалигича акс эттира олмайди. Бундан ташқари, ушбу тўловлар нима мақсадда ундириб олиниши ҳамда қачон ундириб олиниши тўғрисида етарли маълумотлар бера олмайди.

⁶ Рикардо Д. Начало политической экономики и налогового обложения. Сочинения./ т. I. /Пер. с англ. - М.: Госполитиздат, с.380.

⁷ Пепеляев С.Г. и др. Основы налогового права. -М.: Финансы и статистика, 2000

⁸ Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике. -М.: Финансы, 1992. №3 с.19.

⁹ Болдырев Б.Г. Финансы капитализма. - М.: Финансы, 1987. 21.

Соликлар давлат бюджети даромадларини ташкил этувчи асосий манба ва иктисодиётни бошқарувчи муҳим курол хисобланади. Бирок бу таъриф соликларнинг моҳиятини тўлалигича ёрита олмайди ҳамда соликларнинг ташкилий-хуқукий томонларини ўзида акс эттира олмайди. Бундан ташқари иктисодий муносабат сифатида, бу муносабатлар обьекти бўлиб нима хисобланади, деган саволларга жавоб берса олмайди.

Соликларни таърифлашда иктисодий адабиётда умумийлик ва хусусийлик мавжуд. Умуман, соликлар давлатнинг мавжуд бўлиши учун зарурият бўлиб, давлат ва маҳаллий ҳокимият тузилмаларини молиявий жиҳатдан таъминлаш, давлат ўз зиммасига олган вазифаларни бажариши учун ўрнатилган ставкаларда мажбурий тарзда ундириладиган ҳамда уни тўловчиларга якка тартибдаги эквивалент хуқукни бермайдиган тўловлар хисобланади¹⁰.

Шуни таъкидлаш керакки, проф. О. Олимжоновнинг фикрига кўра, соликлар куйидагичча таърифланса, соликларнинг моҳияти кенгрок ёритылади ва максадга мувоғиқ бўлади: «Соликлар - давлат ва жамиятнинг пул маблағларига бўлган эҳтиёжини қондириш максадида конун томонидан белгилаб кўйилган ҳажмда ва ўрнатилган муддатда жисмоний ва хуқукий шахслардан давлат ихтиёрига мажбурий равишда ундириб олинадиган тўловлардир».¹¹

Бозор иктисодий муносабатларига ўтиш ва замонавий тузилмаларнинг юзага келиши ва ривожланиши солик тизимини қайта кўрилишини тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасини мустакил деб эълон килиниши ва хуқукий жиҳатдан таъминланган муносабатларини, шу жумладан солик муносабатларини қайта кўриш заруриятини келтириб чиқарди. Аввало 1992 йил 14 январда кабул қдлинган «Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотларнинг соликлари тўғрисида» конун 1997 йил 24 апрелида Ўзбекистон Республикасининг Солик кодексини кабул килиниши ўтиш давригача амал қдлинган аксарият соликларни бекор килинишини, янги солик хиллари амалётга жорий этилишига имконият туғдириб берди.

Бозор иктисодиёт муносабатларига жавоб берадиган соликларни амал килиши, иктисодий-ижтимоий тараққиётни таъминланнишига ва уни ривожлантиришга сабаб бўлди. Ўтиш даврининг нобарқарорлик жарабйлари юзага келганда, уларни бир томондан давлат оқилона соликлардан фойдаланган ҳолда тартибга солишга муваффақ бўлган бўлса, иккинчи томондан давлат соликлар оркали ўз олдида турган вазифаларини ва функцияларини бажаришда етаряи даражада марказлаштирилган пул маблағларини ташкил этишга замин яратиб беради. Демак соликларнинг обьектив зарурлиги нафакат замонавий муносабатларни, иктисодий-ижтимоий тузилмаларни юзага келиши, балким ана шундай тузилма ва муносабатларни тартибга келтириш, давлатни бошқариш билан боғлик давлатнинг функция ва вазифаларини маблаг билан

¹⁰ Тошматов Ш.А. Корхоналарни ривожлантиришда соликлар роли. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2008.- 79 б

¹¹ Олимжонов О. Бозор иктисодиётига ўтиш даврида солик сиёсати. //Ҳаёт ва иктисол. 1992.

таъминланишнинг зарурлигидан келиб чиқди.

Шундай килиб соликларнинг объектив зарурлиги қўйидагилар билан боғлик бўлди:

-Бозор иқтисодий муносабатларини акс этувчи конунларни кабул қилиш билан;

-Турли мулк шаклидаги хўжалик субъектларини ва эркин нархларни амал килиши ахоли билан хўжалик субъектлари ўртасида факат конуний, хукукий, демократик муносабатларини шаклланиш билан;

-Марказлашган маъмурий таксимотдан ўз-ўзини молиялаштиришга, иқтисодий кўрсаткичларни хўжалик субъектларида мустақил таксимотини ва режалаштирилишини амалга оширилиши билан;

-Бозор иқтисодий муносабатларига ўтиш боскичларида хўжалик субъектлари фаолиятида юз бериши мумкин бўлган қийинчиликлар, ишлаб чиқариш хажмини пасайиши ёки фаолиятни тўхталиб қўйилиши бюджет даромадларини пасайиши ва уларни қоплаш учун салмокли даромадлар бўлишини таъминлаш фактат оширилиши билан.

Аммо юкорида келтирилган далиллар нафакат замонавий солик муносабатлариви амал қилишни, шунингдек солик тизимини қайта кўришнинг зарурлиги билан ҳам боғлик бўлди.

Янги солик хилларини уларни юзага келтирувчи манбалар ва объектларини конунлар доирасида ташкил этилишига асос яратилиши, шулар орқали кўл-мулкчиликни амал қилишига ва ривожланишига шароит яратилиши, эркин фаолият юргизиш ва уларнинг конунларга зид бўлмаган чегараларгача кенгайтирилниши турли солик элементларини баркарорлаштириб борилиш заруриятини ҳам тақозо эттириди.

Шу тарика бозор иқтисодиёти шаронтида ҳар бир хўжалик мулк шаклидан қаътий назар, ўзи эркин фаолият кўрсатиши ва бутун фаолиятига ўзи жавоб бериши, давлатнинг аралашуви конун билан, яъни солик орқали амалга оширилиши учун замин яратилди.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг янги функцияларини баркарорлашуви учун ҳам имкониятларни яратилиши кўпинча солик муносабатлари билан боғлик бўлиб қолмоқда. Буларга кам таъминланганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва бозор инфратузилмасини ташкил қилиш ва шуни амалга ошириш учун молиявий ресурсларни давлат доирасида ташкил этиш, нафакаҳўрлар, талабалар, кўп болали оиласлар ва бошқаларни маблаг билан таъминлаш, товар баҳоларининг кўпроқ ошган қисмини давлат хисобидан қоплаш ва бошқалар мустақил мудофаа қуратига эга бўлиш, ҳарбий техникага эга бўлиш, давлат фукаролар ҳавфсизлигини саклаш, тартиб-интизом ўрнатиш, мамлакатни бошқариш функцияларини бажариш учун ҳам маблағ сарфлаш, буларнинг ҳаммаси соликларнинг объектив зарурлигини ва тартиблаштирилиб берилишини тақозо этади. Лекин соликларнинг зарурлиги бошқа ўзига хос муносабатларни мавжудлиги билан ҳам боғликдир. Мисол учун, бозор иқтисодиётида ҳамма нарса сотилади. Ҳеч нима бепул берилмайди. Шундай экан, давлат томонидан жуда катта харажатлар эвазига киладиган хизматларини сотилишига зарурият

тутилиши мумкин. Лекин гап шундаки, бозор иктисодиёти шароитида давлатнинг кўрсатган хизматлари ҳаки жуда катта бўлғанлиги уни сотиб олувчиларини юзага келтирмайди. Тўгрироғи, уни сотиб олиш истаги туғилганда ҳам маблагни алоҳида холда етмайди, ҳамма хўжалик субъектлари ва фуқаролар давлатнинг хизматларини «Ижтимоий товарлар» тушунчаси доирасида ўзлаштирадилар, аммо улар шу истеъмол доирасида давлат хизматларини бажара олмайдилар. Масалан, бирор-бир хўжалик ҳеч қачон менга мудофаа хизматлари ёки молиявий ёрдам керак эмас, демайди. Демак, давлат хизматларини ўзлаштирас экан, унинг ҳаққини тўлашни унутмаслик керак. Аммо, алоҳида истеъмолчилар бу ҳакни ихтиёрий равишда тўлагиси келмайди. Натижада давлат Олий Мажлис орқали ана шундай тўловни мажбурий қилиб қонунлар доирасида олишга киришади. Шунинг учун Олий Мажлис бу ҳакни тўлашни мажбурий солик деб қонун орқали белгилаб беради. Давлатнинг хизмати учун олинадиган солик кўринишидаги ҳак шу нуқтани назардан мажбурий тўлов бўлмай, эквивалент характеристига эгадир. У бозор муносабатларига мос кўпроқ тушган ҳолда хизматларнинг олди-соттисида ўз аксини топади.

Соликлар ривожланган товар ишлаб чиқарнишнинг муҳим категорияси бўлиб, албатта янада кенгрок категория - давлат бюджети билан чамбарчас боғланган. Чунки соликлар бюджетнинг шаклланишида иштирок этади.¹²

Соликлар молиявий ресурсларни давлат ихтиёрида тўпланиб боришини таъминлайди, бу ресурслардан иктисодий ривожланишнинг умумдавлат, минтақавий вазифаларни ҳал қилиш, ишнинг самарадорлиги ва сифатини рағбатлантириш, ижтимоий адолат тамойилларидан келиб чиқиб даромадларни тартибга солиш учун фойдаланилади.

Давлат соликларни давлат бюджетини шакллантириш учун амалга киритади, соликлар бирорта аниқ харажатларни коплаш мақсадига эга эмас, бу айrim турдаги даромадлардан тушадиган тушумлардан амалга ошириладиган харажатлар уларга белгилар бўлиб қолишининг олдини олиш зарурати билан асосланган. Бироқ бир қанча холларда умумий соликлар билан бирга мақсадли соликлар ҳам белгиланади, уларнинг амалга киритилиши иктисодий фаoliyatda ижобий роль йўнаши мумкин.

У ёки бу иктисодий категориянинг моҳиятини чуқурроқ англаш учун унга хос умумий белгиларни аниқлаш лозим бўлади. Масалан, кредит иктисодий категория сифатида муддатлилик, қайтаришлиқ, муайян микдорда устама ҳак (фоиз) тўлаш каби умумий белгиларга эгаки, ушбу белгилар кредит категорияси моҳиятини кенгрок ёритиш учун хизмат қиласи. Худди шу каби солик категорияси ҳам бир катор ўзига хос белгиларга эгаки, ушбу белгилар соликларни бошқа тўловлардан фарқлаш учун хизмат қиласи.

Рус иктисодчиси А. Медведев ўзининг «Соликларни қандай режалаштиromoқ керак?» номли китобида соликларга хос бўлган иккى белгини, яъни мажбурийлик ва эквивалентсизлик каби белгиларни кайд этади.

¹² Вахобов А., Срожиддинова З. Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети. –Т.: ТМИ, 2002. 36 – бет.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бизнингча соликларнинг умумий белгиларини куйидагича ифодалаш мумкин:

1. Солик тўловчи пулнинг у ёки бу суммасини давлатга тўлар экан, бунинг эвазига бевосита бирон-бир товар ёхуд хизмат олмайди. Алоҳида олинган солик тўловчи томонидан тўланган солик микдори билан у истемол киладиган ижтимоий неъматлар ўртасида тўғридан-тўғри боғликлек мавжуд бўлмайди. Худди ана шу хусусиятга кўра солик нархдан, (товар ёки хизматларни ихтиёрий истемол килганини учун тўланадиган ҳак сифатида) рухсатнома (лицензия)лар ва воситачилик йигимларидан фарқ қиласди, чунки булар мажбурий ёки ихтиёрий тўловлар хисоблансада, бирор ҳамма вакт ҳукumat томонидан кўрсатилган хизматдан муайян фойда (наф) кўрилиши билан боғлиkdir.

Давлатга тўланадиган соликлар билан унинг эвазига олинадиган иқтисодий ва ижтимоий неъматлар ўртасида бевосита, ҳар бир кишининг кўзи илгайдиган боғликлекнинг йўклиги солик тўловчилар соликка тортишни юк сифатида баҳолашлари учун сабаб бўлади, улар соликлар хисобидан қилинадиган давлат харажатларининг йўналишини маъкуллашлари ҳам мумкин.

Алоҳида олинган солик тўловчи одатда жамият ва ўзининг кўрган фойдаси ёки манфаатини тўлаган соликлари билан солиштириб ўтирумайди. Бу шунга олиб келадики, окибатда фуқароларнинг бир қисми соликлар тўлашдан бўйин товлашга, ўз даромадларини яширишга уринади. Давлат ўз фуқароларидан йигиб олган соликларни самарали ва ошкора тарзда ишлатса ҳамда фуқароларнинг аксарият қисми давлатнинг ижтимоий - иқтисодий ва бошқа дастурларини ўз маблағлари хисобидан пул билан таъминлашга рози бўлгандагина юксак солик ахлоқи тамойиллари юзага келади.

2. Соликлар мажбурий тўловлар хисобланади. Соликларнинг тўлиқ микдорда ва ўз вақтида тўланиши учун жавобгарлик солик тўловчилар зиммасига юкланган бўлса-да, улар ихтиёрий эмас, мажбурий равишда тўлайдилар, давлат солик тўлашдан бўйин товлаганларни қаттиқ жазолайди.

3. Давлат фойдасига солик тўлаш орқали даромаднинг аввалдан белгилаб кўйилган, энг муҳими, конуний тартибда кўзда тутилган қисми ундириб олинади. Кўпгина давлатларнинг, шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам конунларида соликларни белгилаш ва уларнинг ҳажмларини аниклашга факат Олий конун чиқарувчи ҳокимиёт ёки унинг томонидан ваколат берилган органлар ҳаклидирлар, деб мустахкамлаб кўйилган. Ўзининг ҳоҳиш-истагига қараб янги соликлар белгилаш ёки уларнинг ҳажмларини аниклашга ҳеч кимнинг ҳакки йўқ. Тўловларнинг конуний, очик-ойдия хусусиятга эга бўлиши соликларнинг бош тавсифи хисобланади.

4. Соликларнинг яна бир белгиси уларнинг давлат ёки маҳаллий бюджетга келиб тушишидир, яъни соликлар бюджетдан ташқари фонdlар ёки турли хил бошқа фонdlарга келиб тушмайди.

5. Соликларга хос бўлган умумий белгилардан бири сифатида давлат ҳамда юридик ва жисмоний шахслар ўртасида мулкчиликни кайта таҳсиллаш жараёнининг юзага келишидир. Соддароқ қилиб айтганда корхоналар ва аҳолидан олинадиган соликлар, аслида улар мулкининг маълум бир қисмиди

давлат хисобига ўтказилишини билдиради. Бу билан хўжалик юритувчи субъектларга тегишли бўлган мулк даромад шаклида мажбурий тўлов бўлиб, давлат мулкига айланади.

Хозирда соликларнинг умумий белгиларини чуқуррок ўрганиш талаб этилмоқда. Шу ўринда соликларнинг умумий белгиларини тўликрок ва аникрок, батафсил ёритиши мумкин бўлган хар қандай иктиносидий вазиятларда ўзгармайдиган ва доимий мавжуд, ахамиятли оптималь умумий белгиларини яратиш муаммоси ҳал этилиши лозимдир.

Солик категорияси бошқа иктиносидий категориялар: молия, кредит, сугурта, инвестиция кабилар билан умумий ўхшашикка эга, яъни уларнинг барчаси пулли муносабатларни ифодалайди. Лекин соликларнинг ўзига хос юкорида қайд этилган белгилари мавжудки, ушбу белгилар соликларни бошқа иктиносидий категориялардан фарқлаш учун хизмат киласи.

2.3. Соликларнинг умумий белгилари ва бошқа иктиносидий категориялар билан ўзаро муносабати

У ёки бу иктиносидий категориянинг моҳиятини чуқурроқ англаш учун унга хос умумий белгиларни аниглаш лозим бўлади. Масалан, кредит иктиносидий категория сифатида муддатлилик, кайтаришлик, муайян микдорда устама ҳак (фоиз) тўлаш каби умумий белгиларга эгаки, ушбу белгилар кредит категорияси моҳиятини кенгроқ ёритиш учун хизмат қиласи. Худди шу каби солик категорияси ҳам бир катор ўзига хос белгиларга эгаки, ушбу белгилар соликларни бошқа тўловлардан фарқлаш учун хизмат қиласи.

Рус иктиносидчиси А. Медведев ўзининг «Соликларни қандай режалаштирумок керак?» номли китобида соликларга хос бўлган иккича белгини, яъни мажбурийлик ва эквивалентсизлик каби белгиларни қайд этади.

Юкоридагилардан келиб чикиб, бизнингча соликларнинг умумий белгиларини куйидагича ифодалаш мумкин:

1. Солик тўловчи пулнинг у ёки бу суммасини давлатта тўлар экан, бунинг эвазига бевосита бирон-бир товар ёхуд хизмат олмайди. Алоҳида олинган солик тўловчи томонидан тўланган солик микдори билан у истеъмол киладиган ижтимоий неъматлар ўртасида тўғридан-тўғри боғликлек мавжуд бўлмайди. Худди ана шу хусусиятга кўра солик нархдан, (товар ёки хизматларни ихтиёрий истеъмол қилганлиги учун тўланадиган ҳак сифатида) рухсатнома (лицензия)лар ва воситачилик йигимларидан фарқ қиласи, чунки булар мажбурий ёки ихтиёрий тўловлар хисоблансада, бирок ҳамма вакт хукумат томонидан кўрсатилган хизматдан муайян фойда (наф) кўрилиши билан боғлиkdir.

Давлатта тўланадиган соликлар билан унинг эвазига олинадиган иктиносидий ва ижтимоий неъматлар ўртасида бевосита, ҳар бир кишининг кўзи илгайдиган боғликлекнинг йўқлиги солик тўловчилар соликка тортишни юқ сифатида баҳолашлари учун сабаб бўлади, улар соликлар хисобидан қилинадиган давлат харажатларининг йўналишини маъкуллашлари ҳам мумкин.

Алоҳида олинган солик тўловчи одатда жамият ва ўзининг кўрган фойдаси ёки манфаатини тўлаган соликлари билан солиштириб ўтирумайди. Бу шунга олиб келадики, оқибатда фукароларнинг бир қисми соликлар тўлашдан бўйин товлашга, ўз даромадларини яширишга уринади. Давлат ўз фукароларидан йигиб олган соликларни самарали ва ошкора тарзда ишлатса ҳамда фукароларнинг аксарият қисми давлатнинг ижтимоий - иқтисодий ва бошқа дастурларини ўз маблағлари хисобидан пул билан таъминлашта рози бўлгандагина юксак солик ахлоқи тамойиллари юзага келади.

2. Соликлар мажбурий тўловлар хисобланади. Соликларнинг тўлик миқдорда ва ўз вақтида тўланиши учун жавобгарлик солик тўловчилар зиммасига юкланган бўлса-да, улар ихтиёрий эмас, мажбурий равишда тўлайдилар, давлат солик тўлашдан бўйин товлаганларни каттиқ жазолайди.

3. Давлат фойдасига солик тўлаш оркали даромаднинг аввалдан белгилаб кўйилган, энг муҳими, конуний тартибда кўзда тутилган қисми ундириб олинади. Кўпгина давлатларнинг, шу жумладан, Ўзбекистоннинг ҳам конунларида соликларни белгилаш ва уларнинг ҳажмларини аниқлашга факат Олий конун чиқарувчи ҳокимият ёки унинг томонидан ваколат берилган органлар ҳақлидирлар, деб мустахкамлаб кўйилган. Ўзининг ҳоҳиш-истагига қараб янги соликлар белгилаш ёки уларнинг ҳажмларини аниқлашга хеч кимнинг ҳакки йўқ. Тўловларнинг конуний, очик-ойдин хусусиятга эга бўлиши соликларнинг бош тавсифи хисобланади.

4. Соликларнинг яна бир белгиси уларнинг давлат ёки маҳаллий бюджетга келиб тушишидир, яъни соликлар бюджетдан ташқари фондлар ёки турли хил бошқа фондларга келиб тушмайди.

5. Соликларга хос бўлган умумий белгилардан бири сифатида давлат ҳамда юридик ва жисмоний шахслар ўртасида мулкчиликни қайта тақсимлаш жараёнининг юзага келишидир. Соддароқ қилиб айтганда корхоналар ва ахолидан олинадиган соликлар, аслида улар мулкининг маълум бир қисмини давлат ҳисобига ўтказилишини билдиради. Бу билан хўжалик юритувчи субъектларга тегишли бўлган мулк даромад шаклида мажбурий тўлов бўлиб, давлат мулкига айланади.

Хозирда соликларнинг умумий белгиларини чукуррок ўрганиш талаб этилмоқда. Шу ўринда соликларнинг умумий белгиларини тўлиқрок ва аникрок, батафсил ёритиши мумкин бўлган ҳар қандай иқтисодий вазиятларда ўзгармайдиган ва доимий мавжуд, аҳамиятли оптимал умумий белгиларини яратиш муаммоси ҳал этилиши лозимдир.

Рус олими И.А. Майбурованинг фикрига кўра соликлар, давлат, жамият ва ҳалқ хўжалиги ўртасида ижобий алоқадорлик мавжуд¹³. Шу ўринда олим факатгина давлатнинг солик юкларини энг минимал даражага туширгандагина ижобий алоқадорликка эришиш мумкинлигини таъкидлайди.

Солик категорияси бошқа иқтисодий категориялар: молия, кредит, сугурта, инвестиция кабилар билан умумий ўхшашикка эга, яъни уларнинг барчаси

¹³ Налоговая политика: теория и практика / под ред. проф. И.А. Майбурова. М.: ЮНИТИ, 2010, с. 316

пулли муносабатларни ифодалайди. Лекин соликларнинг ўзига хос юкорида кайд этилган белгилари мавжудки, ушбу белгилар соликларни бошқа иқтисодий категориялардан фарклаш учун хизмат килади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Соликларнинг иқтисодий моҳияти деганда нимани тушунасиз?
2. Соликларнинг объектив зарурлиги нималарда кўринади?
3. Соликларнинг бошқа иқтисодий категориялардан фарки нималардан иборат?
4. Адам Смит ўзининг кайси асарида ilk бор соликларнинг тамойилларини асослаб берган?
5. Соликларнинг хусусиятларини тушунтириб беринг.
6. Соликларга оид билимларни олимлар томонидан турлича талкин этилиши сабаблари нимада?

Топшириклар

1. Иқтисодчи олимлар томонидан соликларга берилган тарифларни ўзига хос жихатларини тушунтириб беринг.
2. Соликлар белгиларининг моҳиятини тўлиқ ўрганиш.
3. Соликнинг эквивалентсизлик белгисини моҳиятини ўрганиб чикиш

3-боб. Соликларнинг функциялари ва элементлари Режа

- 3.1. Соликларнинг функциялари ва вазифалари**
- 3.2. Соликларнинг мавжуд ва амалдаги тамойиллари**
- 3.3. Солик назариясининг элементлари**

Таянч сўз ва иборалар

Солик, функция, вазифа, давлат бюджети, бюджет даромадлари, солик тамойиллари, солик элементлари, солик субъекти, солик агенти, солик обьекти, соликка тортни предмети, солик базаси, соликка тортни бирлиги, солик ставкаси, солик имтиёзлари, солик юки.

3.1. Соликларнинг функциялари ва вазифалари

Хар кандай иктисадий категориянинг моҳияти ва иктисадий-ижтимоий таракқиётида тутган ўрни, унинг бажарадиган функцияларига боғлиқидир, шу жумладан соликларнинг функцияси йўқ бўлган иктисадий категориянинг ўзи йўқ. Солик ва унинг моҳияти унга мансуб функцияларда категориянинг амалиётдаги харакатида намоён бўлади.

Функция деганда категориянинг хаётда куп кайтариладиган, тақорланадиган доимий харакатлари тушинилади. Хуш, шундай экан унда савол туғилади: соликларнинг моҳияти кандай функциялар орқали ёритилади?

Бу тўғрида иктисадий адабиётларда ягона ёндошувлар бўлмаганлиги соликлар моҳиятини ёритишдаги мунозаралар кенгайиб бормокда. Кўпчилик иктисадчилар ва амалиётчилар соликларга хазина ва ишлаб чиқаришни қизиктириш хамда назорат функциялари мансуб дейишилар, баъзилар эса соликларга иктисадни бошқариш функциялари хам мансуб деб фикр билдиришдилар ва уларни хусусиятлари атрофлича изохлаб ўтишга ҳаракат килишадилар.

Солик тизимида унинг учта, бешта ёки саккизта функцияларини ажаратиб кўрсатишадилар¹⁴. Агар улар томонидан алоҳида ажратилиб кўрсатилаётган функцияларни бир тартибда келтирадиган бўлсак, унда улар куйидаги кўринишда ўз аксини топмокда, яъни:

1. Солик хисобининг фискал¹⁵ (хазинага оид) функцияси;
2. Тақсимлаш ва қайта тасқимлаш функцияси;
3. Ишлаб чиқаришни қизиктириш функцияси;
4. Тартиблаштириш функцияси;
5. Назорат функцияси;
6. Иктисадиётни бошқариш функцияси;
7. Ижтимоий функция;

¹⁴ Вахобов А.В., Жўраев А.С. Соликлар ва соликка тортниш. Дарслик. – Т.: Шарқ, 2009.; Гатаулин Ш.К. Соликлар ва соликка тортниш. -Т.: Уз.Р.ДСҚ 1996 й.; Яхъев К. Ўзбекистоннинг соликли ва соликсиз тўловлари. -Т.: ТМИ, 1994.; Финансы, денежное обращение и кредит: учебник/пед. ред. проф. Самсонова. -М.: ИНФРА-М 2001. - с 64-66.

¹⁵ Фискал латинча fiscus - хазина сўзини англатади

8. Соликларни хисоблаш жараёнини ахборот билан таъминлаш функцияси.

Ушбу функциялар иқтисодчи олимларимиз томонидан куйидагича тавсифланиб келинмоқда. Мисол учун, соликларнинг асосий функцияси сифатида фискал функцияси алоҳдаа ажратиб кўрсатилмоқда. Бунинг сабаби шуки, соликлар ёрдамида пул ресурсларининг марказлаштирилган жамғармаси гашкил этилади. Давлат ҳокимияти давлат мудофааси, бошкарув органлари, суд органларини сакдаш ва бошқалар ана шу марказлаштирилган ва хазина функциясини бошқарувчи маблаг хисобидан сакланади. Шундай экан, умумдавлат, ҳалк хўжалиги вазифаларини бажариш корхона ва фуқаролар олған даромадларни бир кисмини солик тўловлари кўринишида ва шу оркали давлат бюджетининг даромад кисмини шакллантириш соликларнинг фискал функциясининг энг муҳим элементи бўлиб хисобланади, деб башорат этилмоқда.

Дарҳакиат, ишлаб чиқаришнинг ривожланиши соликлар билан функциясининг аҳамиятини ошиб борилишидан далолат беради. Ишлаб чиқаришни ривожлантирилиши муносабати билан соликлар тушумидан ташкил этиладиган молиявий ресурсларнинг оқимини хам кўпайтирилиши учун реал зарурият юзага келади. Аммо давлат иқтисодий-ижтимоий тадбирларга борган сари кўп молиявий ресурсларни сарфлаши, соликларнинг фискал функцияси билан эмас, балки таҳсимот функцияси оркали таъминланади. Аммо бундай жараённи соликларнинг фискал функцияси орқали амалга оширилади деган фикр-мулоҳазаларга таяниш таҳсимот жараёнига таъсир этиши охир-окибат ишлаб чиқариш соҳаларида кутимаган деформацияларга йул қўйилишиллигига сабаб бўлиши мумкин.

Шуни ҳам таъкидлаб утиш жоизки, айрим иқтисодчилар томонидан, иқтисодни тартиблаштириш соликларнинг муҳим функцияси деб башорат этишмоқдалар. Аммо ушбу фикрга қўшилиш функцияни тартиблаштиришдан фарқи йўқ деган тушунчани юзага келтириб чиқарган бўлар эди. Иқтисодиётни тартиблаштириш функция сифатида эмас, балки соликларни иқтисодий тараккиётда тутган ролини ифодаловчи амалий тушунчадир. Чунки давлат соликлар ёрдамида товар сотилишини, маҳсулотлар ишлаб чиқаришни, хизматларни (ишларни) амалга оширишнинг иқтисодий шарт-шароитини юзага келтиради. Бу билан ҳалк хўжалиги тармокларининг моддий фаолияти муайян солик тури оркали тартибга келтирилади. Натижада муайян тармокда ишлаб чиқариш суръатларини рагбатлантириш имконияти яратилади. Соликлар орқали иқтисодиётни тартибга келтириш сармоянинг бир тармокдан соликлар таъсирида мақбул бўлган бошка тармокда қўйилиши кучайтирилади ёки пасайтирилади. Соликларнинг иқтисодиётидаги тутган ролини давлат бажараётган вазифаларини самарадорлик даражаси оркали кузатиш мумкин, яъни давлат оқилона солик сиёсатини юргизиш оркали солик юкини кучайтирасдан туриб самарали фаолияти кўрсатиш учун шарт-шароит яратилади. Шундай экан соликларда иқтисодиётни тартиблаштирувчи функция эмас, балки таъсир этувчи хусусият мавжудлиги ва бундай хусусият факат таҳсимот жараённада юзага келиши мумкин.

Хўжалик субъектларининг бюджет билан молиявий муносабатларини

бозор иқтисодиётiga ўтиш боскичларидан такомиллаштириш иқтисодий ислоҳотнинг энг муҳим ва кийин муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда. Чунки иқтисодий ислоҳотларни барқарорлашуви соликлар орқали давлат бюджет даромадларини тўликлигини таъминлаш даражалари билан чамбарчас боғлик бўлиб қолмоқда. Илмий-техника тараққиётини рағбатлантириш, нарх ўсиши ва инфляцияни чеклашнинг асосий омили бўлиб ҳам соликлар ҳисобланмоқда.

Бозор иқтисодий муносабатларини эволюцион йўллар орқали амалиётга жорий этилиши соликларни давлат бюджети ва маҳддлий бюджетларни тўлдиришнинг асосий манбаи сифатида хизмат килишни кучайтиради. Соликлар хўжалик фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олиши билан бирга ҳар бир солик тўловчига нисбатан алоҳида ёндашувни солик енгилликларини яратиб берилиши орқали кучайтирилишига илк замин яратиб беради.

Натижада соликлар давлат бюджет даромадларини шакллантиришнинг асосий манбан сифатида намоён бўлмоқда.

Соликлардан ташкари давлат бюджет даромадлари давлат секторидаги корхона ва ташкилотларнинг фойдаси, давлат мулкини ижорага бериш ва давлат қимматли қоғозларидан даромад хусусий тадбиркорликда давлатнинг хиссавий қатнашувидан тушумлар орқали ҳам ташкил этиш имконияти яратиб берилди.

Соликларнинг функциялари тўғрисида турли хил карашлар мавжуд. Собиқ социалистик мамлакатлар иқтисодчилари ўртасида соликлар икки функцияни бажаради, деган караш кенг таркалган эди. Бу икки функция сифатида фискал ва назорат функциялари тан олинарди. Уларнинг фикрига кўра энг асосий функция бу соликларнинг фискал функциясидир, чунки усиз назорат функциясининг мавжуд бўлиши мумкин эмас.

Гарб иқтисодчилари кўпчилигининг назариялари англиялик иқтисодчи Ж.Кейнснинг концепциясига асосланади. Бу концепцияга кўра соликлар фискал функциясидан ташкари иқтисодиётни тартибга солиш, рағбатлантириш ва даромадларни бошқариш воситаси функцияларига эга, соликнинг бу функциялари уни иқтисодиётни тартибга солиш ва иқтисодий баркарор ўсишни таъминлаш воситаси сифатида фойдаланиш зарурлигидан келиб чиқади.

Неокейнсчилик йўналиши вакиллари бўлган Л.Харрот, Н.Кальдор, А.Хансен ва П.Самуэльсонларнинг фикрига кўра соликлар иқтисодиётни тартибга солиш функциясига эга. Улар солик ставкаларини ўзгартириш ва турли имтиёзлар бериш йўли билан бу функцияни бажариш мумкин деб ҳисоблайдилар.

Соликларнинг даромадларни бошқариш функциясини юзага келишига француз иқтисодчиси Э.Де Жирарденнинг назарияси асос бўлган. Бу назарияга кўра, соликлар ёрдамида соликка тортишнинг прогрессив шкаласини қўллаш йўли билан жамият аъзолари ўртасидаги мулкий тенгсизликка барҳам бериш мумкин. Ҳозирги кунда бу назариянинг давомчилари бўлиб, америкалик иқтисодчилар А.Илерсик, Г.Коул, француз иқтисодчилари М.Клюдо, Ж.Фурастье ҳисобланышади. Уларнинг фикрига кўра, давлат соликлардан ва трансферт тўловларидан фойдаланиш йўли билан жамият миллий даромадини камбагаллар фойдасига қайта тақсимлайди. Бу назариялар соликларнинг

даромадларни тартибга солиш функцияси мавжуд деган хуоса келиб чиқишига сабаб бўлди.

Мальмигиннинг фикрига кўра соликлар уч функцияни бажаради, яъни фискал, таксимлаш варагбатлантириш. Унинг фикрига кўра биринчи функция давлат даромадлари манбаларининг ташкил толиши билан боғлик, иккинчиси хукукий ва жисмоний шахсларнинг даромадларини таксимлашни назарда тутади. Рагбатлантириш функцияси турли имтиёзлар ва енгилликлар бериш йули билан амалга оширилади.¹⁶

Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, Фарб иқтисодий адабиётларидаги даромадларни бошкарниш функцияси И.Мальмигинда таксимлаш функцияси сифатида намоён бўлмоқда.

Соликлар иқтисодиётнинг тарихий ривожланиши босқичларида ушбу ривожланиш жараёнларини таъминлаш мақсадига бўйсинаувчи вазифаларни бажаради. Соликларнинг функциялари эса ана шу вазифаларни бажаришга хизмат қиласи. Соликлар бажарадиган вазифалар кўпчилик мамлакатларнинг солик қонунчилигида умумий ўхшашликларга эга. Ана шундай анъанавий солик вазифаларига қўйидағиларни киритиш мумкин:

- Уммадавлат вазифаларини ҳал қилиш учун давлатга зарурый молиявий ресурслар таъминлаб бериш. Соликларнинг фискаллик функцияси ушбу вазифани ҳал қилиш мақсадларига хизмат қиласи. Бу вазифани ҳал қилиш давлатнинг иқтисодиётга қай даражада аралашувинга кўп жиҳатдан боғлик. Бу кўрсаткич канчалик юкори бўлса, соликларнинг фискаллик функцияси шунчалик фаол бўлади. Аммо соликларнинг ушбу вазифаси факат иқтисодий жараёнларни қамраб олмайди, балки давлатнинг ноишлаб чиқариш харажатларининг кўпайиши ҳам давлатнинг ортиқча молиявий ресурсларга муҳтоҷлигини келтириб чиқаради.

- Мамлакат иқтисодиётида қулай инвестиция мухитини яратишга кўмаклашиш. Ўзбекистон Республикасида соликларнинг ушбу вазифасини бажариши ўзига хос хусусиятларга эга. Асосий хусусиятларидан бири шундаки, хозирги кунда сармояларнинг асосий қисми савдо ва хизматлар соҳасига йўналтирилаётганлиги ташвишли ҳолдир. Бунинг асосий сабаби фойда нормасининг бу соҳаларда катталигидир. Соликлар сармояларни бевосита маҳсулот ишлаб чиқарниш соҳасига йўналтиришнинг кудратли воситаси бўлиши керак.

- Аҳолининг меҳнат фаоллигини рагбатлантириш. Соликлар деярли барча мамлакатларда ушбу вазифани бажаради. Чунки, улар аҳоли даромадларини тартибга солишнинг мухим воситаси хисобланади. Даромадлардан олинадиган солик ставкаларининг энг юкори чегарасини сезиларли даражада пасайтириш ишчи кучининг таклифи билан боғлик салбий оқибатларнинг олдини олиши мумкин. 70-80 йилларда Швецияда солик ставкаларининг аҳоли даромадларига прогрессив равиша кўллаш малакали ишчиларнинг бошқа мамлакатлар томон миграциясига олиб келган.

- Иқтисодий ўсишни рагбатлантириш мақсадида даромадларни

¹⁶ Мальмигин И. Налоги как элементы финансa. Перевод с англ. М.: 1997. с. 69

таксимлашнинг самарадорлик ва адолат тамойиллари ўртасидаги мувофиқликка эришиш. Амалдаги соликларга барқарорлик ва мосланувчан солик ставкаларининг хослиги соликларнинг узок муддатли вазифаларини амалга оширишга замин яратади. Миллий ва хорижий инвесторлар капитал кўйилмаларини амалга оширас экан, улар ўзларининг солик мажбуриятларини аниқ билиши керак. Солик турлари ва ставкалари барқарор ва тез-тез ўзгармайдиган бўлиши керак. Солик тизимиға мустаҳкам ишонч бўлмаган тақдирда узок муддатли инвестицияларнинг харакати сусайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, соликларнинг бюджетга ижобий таъсиридан ташқари, мухим иктиносидий ислохатларни амалга ошириш соҳасида ҳам улардан фаол фойдаланиш мумкин. Нарх-навонинг ислоҳ килиниши, ташқи савдонинг эркинлаштирилиши, меҳнат бозорининг ислоҳ килиниши ва хоказолар янги пайдо бўлган тижорат структураларини молиявий жиҳатдан қўллаб-куватлаш заруриятини юзага келтиради. Бу вазифани солик ставкаларининг табакалаштириш йўли орқали ҳал этиш мумкин.

Шундай қилиб, соликларнинг вазифалари уларни амалга ошириш муддатига караб, қиска муддатли, ўрта ва узок муддатли вазифаларга бўлинади. Бу вазифалар мазмунига кўра бир-биридан фарқ қиласди. Соликлар нафақат давлат бюджетининг тушумларига бўлган эҳтиёжларни кондиришга, балки давлат даромадларини бюджетнинг ўрта муддатли режада ҳаётйлигини яхшилаш максадида мослашувчанлигини амалга оширишга ҳам хизмат қилиши мумкин.

3.2. Соликларнинг мавжуд ва амалдаги тамойиллари

Соликларнинг функциясини ўрганиш уларнинг иктиносидётдаги ролини кўрсатиб берса, соликка тортиш тамойиллари солик муносабатларини амалиётда ташкил этиш, соликка тортиш, уни ундириш амалиётининг мазмунини очиб беради. Кўплаб иктисадчилар соликка тортиш иктиносидётнинг равнақига олиб келиши мумкин бўлган тамойилларни кайд этишган.

Соликка тортиш тамойилларини А.Смит ўзининг «Халқлар бойлигининг сабаблари ва табиатлари» номли китобида (1776) илк бор солик тамойилларини асослаб берган:

1. Давлат фуқаролари давлат харажатларини қоплашда ўзлари ҳукумат муҳофазасида фойдаланаётган даромадларига мувофик тарзда катнашишлари лозим.

2. Ҳар бир одам тўлайдиган солик аниқ белгилаб кўйилган бўлиши керак, бунда ўзбошимчалик кетмайди. Солик миқдори, тўланадиган вакти ва тартиби уни тўловчига ҳам, бошқа ҳар қандай одамга ҳам бирдай аниқ ва маълум бўлиши зарур.

3. Ҳар бир солик тўловчига ҳар жиҳатдан қулай бўлган вактда ва тартибда ундирилиши керак.

4. Ҳар бир солик шундай тарзда тузилиши керакки, бунда солик тўловчининг ҳамёнидан кетадиган пул давлат бюджетига келиб тушадиган маблагга нисбатан ортиқ бўлишига мумкин қадар йўл қўйилмасин.

Хозирги шароитга татбиқан олганда, соликка тортиш самарали тизимининг қуидаги тамойилларини таърифлаб ўтиш мумкин:

1. Етарлилик тамойили. Мазкур тамойилга мувофиқ соликка тортиш даражаси шундай бўлиши лозимки, у давлат интилаётган халқ хўжалиги самарадорлигига эришишини кафолаттай олсин. Соликка тортиш тизими иктисодиёт, ижтимоий ҳимоя, мудофаа қобилияти ва бошқа соҳалардаги давлат сиёсатини амалга ошириш учун зарур бўлган молия ресурслари тўпланишини таъминласин. Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш лозимки, солик ставкалари ўзича олганда солик юки кўрсаткичи хисобланмайди, чунки солик тўловчи солик тўлар экан, давлат томонидан бепул хизматлардан баҳраманд бўлгани ҳолда, айни чокда ўзининг бальзи харажатларини қисқартиради. Масалан, давлат умумий фойдаланиш йўлларининг холати яхши сакланишини таъминлаш билан солик тўловчининг транспорт харажатларини камайтиради, бепул маориф, соғлиқни сақлашни таъминлаш билан ёлланма ходимларнинг харажатларини қисқартиради, демак, иш ҳаки харажатларини ҳам камайтирган бўлади. Шундай килиб, тўланган соликларнинг факат хизматлар кўринишидаги талаб этилмаган бир кисмигина солик юки кўрсаткичи хисобланади. Хулоса килиб айтиш мумкинки, етарлилик тамойили солик сиёсатини белгилаётганда уни давлатнинг қабул килинган ижтимоий-иктиносий сиёсати билан қатъий равишда уйғунлаштиришни тақозо этади.

2. Тадбиркорлик ва инвестицияларни рағбатлантириш. Солик тизими хўжалик юритувчи субъектларни, жумладан, чет эл субъектларини, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ускуналар ва замонавий технологиялар сотиб олиш учун маблағ йўналтиришни, яъни капитал жамғариш ва шу йўл билан технологияларни такомиллаштириш, ракобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириши лозим.

Солик тизими ресурсларнинг самарали таксимланишига тўскинилик қилмаслиги ҳамда хўжаликни мустакил юритиш омилларини чеклаб қўймаслиги лозим. Агар соликлар катта бўлгани учун тадбиркорларнинг ишлаб чиқаришни кенгайтиришдан, бошқа турдаги иктиносий фаолият кўрсатишдан манбаатдорлигига путур етказса, мамлакат иктиносидёти пастга қараб кетиши хавфи туғилади. Соликлар миқдори ҳаддан ташкири катта килиб белгиланса, ишлаб чиқариш ҳажмлари камайиб кетади, бу жараён заҳиралар, банклардаги пул маблағларининг баракаси учишига, илгари тўпланган маблағларнинг ейилиб кетишига олиб келади.

Бугунги кунда солик имтиёзларининг кўлланилиши ишлаб чиқарувчини кўллаб-кувватлаш мақсадида амалга оширилмоқда, яъни солик юкини камайншидан ортирадиган фойдасига корхонани модернизациялаш ва диверсификациялаш ҳамда шу орқали маҳсулот ракобатдошлигини ошириш энг асосий мақсад сифатида белгиланган.

С.Жэмс ва К.Нобеснинг фикрича, катта солик имтиёзлари маҳаллий саноатни муҳофаза қилиш ва ривожлантириш, шунингдек, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш билан боғлик¹⁷.

Соликка тортиш, агар у, биринчидан, ишчи кучини ишлаб чиқариш учун талаб қилинадиган даражада саклаб туришга зарур бўлган истеъмолнинг минимал ҳажмларига салбий таъсир этса, иккинчидан, меҳнатта нисбатан иқтисодий ва моддий рағбатларнинг ҳаракат доирасини торайтириб қўйса, учинчидан, жамғарма микдорини камайтирса ва маблағининг тўпланиш жараёнини секинлаштирса, ишлаб чиқариш имкониятларини ёмонлаштириб юбориши мумкин.

Соликка тортишнинг кейинги икки салбий омилини батафсил кўриб чиқайлик. Моддий рағбатлантиришларга нисбатан соликка тортишнинг нохуш таъсир этиши иш ҳаки тизимида салбий аломатлар пайдо бўлишида кўзга ташланади.

Юкори даражада табакалаштирилган солик ставкаларининг кўлланилиши натижасида ходим томонидан ана шу моддий рағбатни қабул қилишдаги оддийлик ва мақбуллик кўлами торайиб қолади.

Соликка тортиш базаси ва унинг ҳажмларини нотўғри белгилаш ходимларнинг малака оширишга, рационализаторлик ва ихтирочилик фаолияти билан шугулланишга ва бошка соҳаларга бўлган интилишига салбий таъсир этади, боиси - меҳнатга тўланадиган ҳақ микдори, ҳакикий меҳнат харажатларининг мураккаблиги ва хусусияти ўзгариши бефарқ бўлиб қолади.

Соликка тортишнинг иқтисодий омилларга таъсири икки хил кўринишда бўлади ҳамда қиёсий оқибат ва даромад оқибати шаклида ифодаланади. Қиёсий оқибат меҳнат натижалари, жамғариш, инвестициялаш, янги гояларни жорий этиш ва ишлаб чиқариш фаолиятининг бошка хил кўринишлари билан шугулланиш учун нисбатан камроқ даражада рағбатлантиришда намоён бўлади. Айниқса, прогрессив (ошиб борувчи) соликка тортишда бундай оқибатнинг рағбатлантиришга зид таъсири яққол ифодаланади.

Дунёдаги бир қатор мамлакатларда капиталдан келган даромад ва истеъмолга караб соликка тортишни кўзда тутган солик ислохоти ўтказилмоқда. Соликка тортишнинг салбий таъсирини силликлаш максадида ишчи кучини таклиф этиш соҳасида иш ҳаки кўринишдаги даромадлардан олинадиган соликларнинг энг юкори қилиб белгиланган ставкалари пасайтирилмоқда. Жамғариш ва инвестициялашга соликларнинг таъсир этиши борасида ҳам муайян ютуқларга эришилди.

Соликларнинг таъсири инвестициалар таркибида ҳам яққол сезилади. Турли кўринишдаги активлар учун жорий этилган ҳар хил солик тартиблари инвестиция имкониятлари ва сармоядорларнинг портфели таркибида сезилиб қолади. Солик тизимида камчилик ва нуксонлар иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайиб кетишига олиб келиши мумкин, бу ҳол пировард

¹⁷ James, S. & Nobes, C. (2004), *The Economics of Taxation: Principles, Policy and Practice*. 7th ed. Financial Times/Prentice Hall, Harlow

натижада давлат бюджети даромадларининг ўзгаришига ҳам таъсир этмай қолмайди.

Соликка тортишдаги оғирликни капиталдан шахсий жамғаришга ўтказишнинг умумий таъсирини бир хил маънода баҳолаш кийин, жамғарманинг умумий ҳажми учун келиб чикадиган оқибатлар солик тушумларининг хукумат томонидан ишлатилиш хусусиятига боғлиқ бўлади.

Агар ёпик иқтисодиёт шароитида солик тизими уй хўжаликларидағи жамғармалар даражасининг пасайиб кетишига олиб келган бўлса, у ҳолда бир текис фоиз ставкаси ошган, бу эса инвестиция капиталига талабнинг камайиши таъсир кўрсатган бўлади. Очик иқтисодиётда эса, жамғармалардан олинадиган даромад соликлари инвестицияларга чекланган даражада таъсир қиласди, чунки бунда чет элдан капиталнинг кўпроқ оқиб келиш имконияти бор, бинобарин, хорижлик сармоядор жаҳон бозорида устун хисобланган ставкани мўлжаллайди. Бирок бундай ҳолатда капиталга бўлган мулкчилик харакатга келади. Бунга мисол тарикасида Япониядан капиталнинг АҚШга оқиб ўтганлигини кўрсатиш мумкин, АҚШда капиталдан фойдаланганлик учун фоиз ставкаси паст бўлган. Айни пайтда АҚШда резидентлар жамғармаларини соликка тортиш ставкаси Япониядагига караганда юкори эди.

Бинобарин, солик сиёсати ўз-ўзидан, агар у давлатнинг молия-пул сиёсати бошка унсурларидан айри ҳолда амалга оширилса, такрор ишлаб чиқариш жараёнларига рағбатлантирувчи таъсир ўтказмаслиги ҳам мумкин.

3. Соликка тортишнинг адолатлилик тамоили. Адолат тамоилилариға мувофик, соликлар жамият томонидан оқилона ва адолатли деб тан олинган умумий объектив қоидаларга биноан белгиланиши лозим. Адолатлилик тамоилининг бир канча асосий гурухдаги соликка тортиш тамоилилариға бўлинади. Буларни икки гурухга бўлган ҳолда ўрганиш максадга мувофиклар. Бунда горизонтал ва вертикал адолатни бир-биридан фарқлаш лозиш. Горизонтал адолат тамоилини даромад олишининг турли шароитларида солик тўловчиларга нисбатан соликка тортишнинг тахминан тенг шартларини кўлланиши кўзда тутади.

Вертикал адолат деганда, хўжалик юритишнинг бир мунча оғир шароитларида ишлаётган субъектлар учун соликка тортишнинг бир қадар юмшокроқ шартларини, енгил даромад олиш имкониятига эга бўлган субъектлар учун эса оғирроқ шартларни кўлланиш тушунилди. Соликларнинг рағбатлантириш функциясини бажариш доирасида иккинчи тамоил бузилиши мумкин. Масалан, ҳалқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқаришни рағбатлантириш максадида уларни ишлаб чиқариш бўйича соликка тортишда бир қадар имтиёзли шартлар ёки бунинг аксича вино-ароқ ва тамаки маҳсулотларини истеъмол қилишни чеклаш учун улардан олинадиган эгри соликларнинг юкори ставкалари белгиланган ҳоллар ҳам бўлади.

Ижтимоий адолат тамоилини амалга оширишга турлича ёндашувлар бўлиши мумкин. Агар соликларни тўпланган соликлар хисобидан рӯёбга чиқариладиган давлат дастурларидан кейинчалик фойда кўрадиган шахслар тўласа, у ҳолда адолатли деб хисобланади. Айтайлик, транспорт воситаларига соликлардан тушадиган маблагни давлат катта йўлларни таъмирлашга ёки

куришга сарфласа, бундан солиқ тұловчиларнинг ўзлари - автомобил әгалари наф күради. Бирок бундай ёндашувни кенг мікёсда амалға оширишнинг иложи бўлмайди. Хукуқ-тартиботни мустахкамлаш, маорифни ривожлантириш, атроф-мухитни қўриклишдан аник равишда ким кўпроқ фойда кўришини қандай қилиб хисоблаб чиқиш мумкин? Ҳатто бепул согликни саклаш дастурларидан асосан кўп болали оиласлар, кекса ва ночор фукаролар фойдаланишлари аниклаб чиқилган тақдирда ҳам ана шу максадлар учун маҳсус солиқларни айнан уларнинг ўзидан ундиришни талаб қилиш адолатдан бўладими?

Амалиётда бошқача ёндашув бирмунча кенгрок қўлланилади, унга кўра тўлов кобилияти тамойили асос қилиб олинади: солик тўловчининг даромади канчалик юкори бўлса, ундан шунча кўп микдорда солик ундирилади. Бу гапнинг маъноси шуки, бадавлат одамлар бепул мактаб маорифи, миллий мудофаа, согликни саклаш ва бошка соҳалар учун бир қадар юксак иктисодий масъулиятни ҳис этишларни лозим, чунки улар камбагалларга нисбатан кўпроқ тўлашга кодирдирлар. Бой одамлар бепул давлат дастурларидан фойдаланадиларми, агар фойдалансалар, қай даражада - бунинг аҳамияти йўқ. Аслини олганда, ўзига тўқ кишилар таълим бериш ва хизмат кўрсатиш яхширок йўлга кўйилган мактаб ва шифохоналарни танлайдилар. Бундай тўлов кобилияти концепцияси АҚШ солик сиёсатида кенг таркалган.

Бирок амалиётда соликка тортишнинг мазкур концепцияси тез-тез жиддий қийинчиликларга дуч келиб туради. Йилига 100 минг доллар даромад оладиган киши йилига 10 минг доллар даромад оладиган кишига нисбатан кўпроқ солик тўлашга қодир, деган фикрга қўшилиш мумкин. Бирок бунда биринчи киши иккинчисига караганда айнан неча баравар кўп солик тўлаш имкониятига эга, деган масала ноанидир. Бадавлат одам ўзининг даромадидан ўша ҳиссани ва мутлақ катта суммани тўлайдими ёки солик сифатида умуман кўпроқ ҳиссани тўлайдими? Афсуски, аник бир одамнинг солик тўлаш имкониятларини ўлчаш учун илмий асосланган қандайдир усуслар йўқ. Амалиётда бунга жавоб, таклифлар ва тахминлар эмпирик йўл билан ёки хукуматнинг даромадларга бўлган жорий эктиёклари, сиёсий караши асосида пайдо бўлади.

Соликка тортишдаги адолат тамойили баъзи холларда таксимотдаги ижтимоий адолат тамойили қўринишида намоён бўлади. Шуни таъкидлаб ўтиш ўринлики, бу тамойилни даромадларни тенг равишда таксимлаш, бараварлаштириш деб тушунмаслик керак. Конун олдида тенгликка риоя этилиши, ижтимоий мумтозликка, ирқ ва динга муносабликка асосланган имтиёзларнинг бекор килиниши, инсон асосий хукукларга бирдай эга бўлиши каби тенглик тамойиллари бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустахкамлаб кўйилган ва бу тамойилларга қадриятларнинг ижтимоий тизимида қатъий амал килмок лозим. Моддий тенглик, яъни даромадлар, мулқ, истеъмол соҳасидаги тенглик хақида гап кетадиган бўлса, айтиш керакки, бундай тенгликка эришиб бўлмайди. Давлат ва жамият барча фукаролар яхши хаёт кечиришлари учун зарур шарт-шаронт яратиб беришлари керак, албатта, соликка тортиш тизими эса истиқболга мўлжалланган режада ахолининг

фаровонлитини умумий тарзда амалга ошириш орқали жамият қуйи катламларининг ахволи изчил равишда яхшиланиб боришига кўмаклашмоғи зарур.

4. Оддийлик ва холислик. Бу тамойил соликка тортиш базасини аниклашда, соликларни хисоблаб чиқишида оддийлик бўлишини, тақдим этиладиган хисоботларнинг мазмунини соддалаштиришни, шунингдек соликларнинг энг муҳим турлари бўйича ягона ставкалар белгилашни, бериладиган имтиёзларни иложи борича камайтиришни кўзда тутади. Бу ўринда назарда тутилаётган нарса шуки, соликларнинг рағбатлантириш функцияси доирасида бериладиган имтиёзлар якка тартибдаги хусусиятга эга бўлмаслиги, балки муайян фаолият турларини рағбатлантиришга, солик тўловчиларнинг мулкчилик шакли ва қайси идорага мансублигидан катъи назар, маълум турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтиришга каратилмоғи лозим. Баъзи соҳаларда пайдо бўладиган давлат томонидан қўллаб-кувватлашга эҳтиёжни қондиришни бюджет-кредит сиёсати орқали амалга ошириш максадга мувофиқдир. Бунинг сабаби шуки, солик имтиёзларининг ҳаддан ташкири кўплиги конунларни мураккаблаштириб юборади, тушунишни қийинлаштиради ҳамда турлича талқин қилинишига олиб келади, бу ҳол пировард натижада солик тўловчиларнинг соликларга нисбатан муносабатларига салбий таъсир қиласди. Шу билан бирга аниқ килиб белгиланган имтиёзлар солик юкини бошка солик тўловчилар зиммасига ўтказиб, ижтимоий адолатсизлик рўй беришига олиб келади.

5. Бошқаришга қулайлик. Самарали солик тизимиға қўйиладиган муҳим талаблардан бири бошқарувга қулай бўлишидир. Соликларни ундириб олишда самарадорликка эришиш кўп ҳолларда соликларнинг солик тўловчиларга яхши тушунарли бўлишига bogлиq.

Айрим мамлакатларда соликка тортишнинг ниҳоятда мураккаб тартиби амал қиласди, айтайлик, шкала ва ставкалар тури, соликлар таркиби, уларни тўлаш қондалари ва тартиблари ҳаддан ташкири кўп. Бунинг устига улар солик тушумларининг кўпайшишига ҳеч қандай ёрдам бермайди ҳамда соликларнинг рағбатлантирувчи функцияси бажарилишида роль ўйнамайди.

6. Соликларни йигиш жараёнини имкон қадар арzonлаштириш. Мазкур тамойил давлат ва солик тўловчилар томонидан соликларни йигиш учун кетадиган харажатларни мумкин қадар камайтиришни кўзда тутади. Бунинг учун республикамизда соликка тортиш тартибини такомиллаштириш билан бир қаторда соликларни макбуллаштириш, компьютер технологиялари, солик ахборотларининг тўғрилигини бевосита назорат килиш усувларини қўлланиш орқали солик тўловчиларнинг харажатларини камайтириш максадида давлат хисобидан сакланадиган сервис-марказлар, соликка тортиш масалалари хусусида солик органлари томонидан бепул маслаҳатхоналар ташкил этилган.

7. Солик ставкаларини киёслаш. Солик ставкалари бошка давлатлардаги худди шундай соликларнинг ставкалари билан киёсланиши, яъни минтақанинг ўзига хос хусусиятлари хисобга олинган ҳолда бошка мамлакатлар билан тенг бўлган хўжалиқ фаолияти шарт-шароитлари вужудга келтирилиши лозим. Агар қаттиқ шартлар белгилаб қўйилгудек бўлса, бу ҳол республика иктисадиётига

инвестицияларни жаб қилишни мушкуллаштириб юборади, аксинча, енгил шароит яратилса, мамлакат бюджетига салбий таъсир қиласи.

Соликка тортиш тамойиллари ва солик конунчилиги тамойиллари муайян үхашликка эга ва уларни тўлиқ ҳаётга тадбиқ этиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Соликлар борасида классик иқтисодиёт асосчиси А.Смит фикрини шу ўринда жоис топдик, яъни “яхши солик тизимини яратиш учун асосий тамойиллар: тенглик, ишончлилик, кулайлик ва самарадорликдир”¹⁸.

Ўзбекистон Республикаси Солик Кодексида эса соликка тортиш томойиллари ўрнига солик конунчилиги тамойиллари деб аталиб, унинг беш тамойили (4-модда) белгилаб берилган.

– Ҳар бир шахс Кодексда белгиланган солик ва тўловларни тўлашга мажбурдир, яъни солик тўлаш қонун билан мажбур килиб қўйилади. Аслида мажбурийлик соликларнинг иқтисодий моҳиятидан келиб чиқади.

– Хукукий шахсларни соликка тортиш мулкчилик шаклидан қатъи назар, жисмоний шахслар эса жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиоди, шахсий ва ижтимоий аҳволидан қатъий назар қонун олдида тенгдирлар.

– Белигиланган соликлар ва йигимлар Ўзбекистон худудида товарлар (ишлар, хизматлар) ёки пул маблағларини эркин ҳаракатини бевосита ёки билвосита чекламайди ёки солик тўловчиларнинг иқтисодий фаолиятини чеклашга ёки тўскинилк қилишга йўл қўймайди.

– Манбаларидан қатъий назар, ҳамма даромадлар мажбурий равишда соликка тортилади.

– Белгиланган солик имтиёзлари ижтимоий адолат тамойилига мос келиши шарт.

Соликка тортиш тамойиллари ва солик конунчилиги тамойиллари муайян үхашликка эга ва уларни тўлиқ ҳаётга тадбиқ этиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаларидан биридир¹⁹.

3.3. Солик назариясининг элементлари

Солик элементлари ҳакида гап борганда кўпинча адабиётларда соликка тортиш тизими ҳакида сўз юритилади. Солик тизими қонун доирасида ундириладиган соликларнинг назарий жихатдан тузилиш шакллари йигиндисини англаатади. У солик тизимидан амалий қўлланиш усуллари билан фарқ тушади. Чунки уларни ундириш усуллари давлатнинг қонунчилик хужокатлари оркали белгиланадиган тамойиллари йигиндисининг ижтимоий моҳиятини акс эттиради ва у давлатнинг ижтимоий-иқтисодий тизими ва бозор иқтисодий муносабатларининг тараққиёт боскичлари билан аниқланади.

¹⁸ Smith, A. (1776). The Wealth of Nations. Edited by Campbell, R., H. & Skinner, A., S. The Glasgow edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Vol. 2.

¹⁹ Яхеев Қ. Соликка тортиш назарияси ва амалиёти. – Т. Фафур Ғулом, 2003.

Шу ўринда солиқка тортиш тизими ҳақида тұхталиб ўтадиган бұлсак, солиққа тортиш тизими солиқ тизимінде нисбатан тор түшунча бўлиб, аслида солиқ тизимінде киради. Солиқ тизими солиққа оид барча муносабатларни камраб олса, солиққа тортиш тизими эса, ушбу муносабатларни солиқларни ундириш бўйича иқтисодий-хукукий муносабатларни ўз ичига олади. Шу жихатдан солиққа тортиш тизими конун чиқарувчи хокимият томонидан конун йўли билан белгиланган ҳамда ижро хокимияти томонидан солиқларни ташкил этиш усуллари, элементлари ва тамойиллари мажмуасидан иборат. Солиққа тортиш тизимининг моҳияти гарчан ўзгармас бўлиб кўринсада, унинг шаклшамойили ва йўналиши давлатнинг ижтимоий-иктисодий сиёсатига, қолаверса солиқ сиёсатининг мазмунига bogliq бўлади. Чунки, солиққа тортиш тизими ўз ичига таркибан солиқ элементлари, солиқларни ташкил этиш тамойиллари ва усулларини олади, бу элементларнинг қай даражада талкин этилиши эса, бевосита давлат сиёсатига bogliq бўлади. Масалан, солиқ элементларига кирувчи солиқ ставкасининг қайси турларининг кўпроқ амал килиши, солиқ имтиёзларининг қай даражада белгиланиши, солиқларни ундиришни қайси усулларидан устуворлик билан фойдаланиш асосан ижро хокимияти фаолиятининг мазмунига bogliq. Бинобарин, шу маънода худди солиқларни вазифалари каби солиққа тортиш тизими ҳам ҳар бир давлатда ўзига хос тарзда амал килиши ва ташкил этилиши мумкин.

Демак, юкоридагилардан келиб чиқиб айтишимиз мумкинни, давлат конунчилиги билан белгиланган ва унинг маҳсус идоралари томонидан ундириладиган солиқларни ташкил этиш усуллари, элементлари ва тамойиллари мажмуига солиққа тортиш тизими деб аталади.

Солиққа тортиш тизимининг асосий бўғини хисобланган солиқ элементлари солиққа тортишда ифодаланадиган түшунчалар бўлиб, улар солиқ тўловчилар ва солиқни ундирувчи ўртасидаги иқтисодий-хукукий муносабатларда намоён бўлади.

Солиқ солиши тизими ўзига хос функционал элементларни уз таркибида ифода пиши билан ҳам ажралиб туради. Солиқ элементлари: солиқ субъекти, солиқ обьекти, солиқ предмети, солиқ манбаи, солиққа тортиш бирлиги, солиқ ставкаси, солиқ имтиёзлари, солиқ нормаси, солиқни тўлаш муддатлари, солиқ юки, солиқ базасини хисоблаш усуллари, солиққа тортиш усуллари ва шу каби түшунчаларни камраб олади. Куйида солиқ элементларининг ҳар бирига кисқача изоҳ берамиз.

Солиқ субъекти - солиқ тўлаш мажбурияти юкланган юридик ва жисмоний шахслар ёки бошқача қилиб айтганда солиқ субъекти - бу солиққа оид муносабатларнинг ташкил этувчи томонларнинг ўзаро мажмуаси бўлиб, унда бир томондан солиқ тўловчилар (юридик ва жисмоний шахслар) бошқа томондан солиқни ундириш ваколати юкланган солиқ хизмати органлари - Давлат солиқ кўмитаси, солиқ бошкармалари, туман ва шаҳар давлат солиқ инспекциялари катнашади. Ўз фаолиятида барча юридик ва жисмоний шахслар солиқ субъекти сифатида намоён бўлмайди. Чунки, бу срда солиқлардан батамом озод этилувчи юридик ва жисмоний шахслар мавжудки, улар солиқ

субъекти сифатида солик муносабатларида иштирок эта олмайди. Аммо, барча солик хизмати органлари солик субъекти сифатида майдонга чыкади.

Улар доимий реал солик түловчиси бўлавермайди. Солик юкини бир соликда тортиш субъектидан иккинчи шахс зиммасига юклатиш мумкинлиги соликнинг соҳиби деган тушунчани келтириб чиқаради, қолаверса бу тушунча соликка тортишнинг бутун юкни уз зиммасига олган, яъни амалда соликни түловчи шахсни англатади. Масалан, аниқ соликка тортиладиган товарларнинг истеъмолчилари соликни түловчилар бўлиб хисобланадилар.

Солик агенти - юридик ва жисмоний шахслардан соликни ушлаб қолиш ва давлат бюджетига ўтказиб берувчи юридик шахслар. Бунда юридик шахслар, улар ўз фаолиятида бевосита ёки билвосита ишга ёллаганлиги натижасида тўланадиган иш ҳакидан, дивидендердан, доимий муассаса орқали фаолият кўрсатмайдиган норезидент юридик ва жисмоний шахслардан ушланиши лозим бўлган солик суммаларини ушлаб қолади ва бюджетга ўтказиб беради, ушлаб қолинмаган, кам ушлаб қолинган ва ўз вактида ўтказиб берилмаган солик суммаси учун жавобгар бўлиб қолаверади, яъни ушбу келтирилган далиллардан айтишимиз мумкинки, хар бир юридик шахс солик муносабатларида солик субъекти бўлиши билан биргалиқда солик агенти сифатида ҳам иштирок этади. Солик агенти адабиётларда асосан фискал агент сифатида эътироф этилади.

Солик обьекти деганда солик түловчининг солик солинадиган даромади, мол-мулк қиймати, товар, ер майдони, от кучи ва бошқалар тушунилади. Шуни хам таъкидлаш лозимки, бошка тушунчалар, яъни соликка тортиш предмети солик базаси ва шу кабиларнинг ахамияти турли бўлса ҳам, улар солик обьекти тушунчаси билан узаро боғликдир. Солик муносабатлари доирасида солик түловлари мажбурий хусусиятга эга бўлганлиги солик обьектларини турли кўринишларда конунлар асосида юзага келишига сабаб бўлмоқда. Шуни хисобга олган ҳолда, соликка тортиш обьекти бевосита солик түловчиларнинг мажбуриятини юзага келтирадиган хукукий омиллар (ҳатти-харакатлар ходисалар ҳолатлар)да кунига ўз ифодасини толмоқда.

Амалдаги конун ва низомларга қўра жисмоний шахсларнинг мулки бўлган турар жойлар, квартиralар, бозорчилик ва узумчилик ширкатлари аъзоларининг бўг ҳовлисидағи уйчалари, гаражлар, иморатлар, бинолар ва иншоатлар мол-мулк кўринишида солик обьектини юзага келтириб чиқаради аммо амал қиливчи конун бинолар, иморатлар ва иншоатлар деганда нима тушинилишини белгилаб бермайди, охир-оқибат бу солик түловчи субъектларнинг хукукларини чекланишига сабаб бўлмоқда. Чунки мол-мулк шаклларини қайси муддатларда юзага келтирилишидан катъний назорат ягона мол-мулк кўринишида солик обьекти юзага келтирилмоқда ва ундан солик белгиланган фоизларда ундирилиб келинмоқда.

Соликка тортиш предмети - солик солинадиган даромад, оборот, мол-мулк ва бошқаларга бўлган хукуқ эмас, балки уларнинг ўзиdir, яъни солик солиш обьекти бўлиб бирор-бир солик предметига бўлган хукуқ тушунилса, предмет бўлиб ана шу эгалик қилинадиган даромад, ер участкаси, иморат ва бошқаларнинг ўзи тушунилади. Солик обьекти ёки соликка тортиш предмети, унга ким эгалик қилиш хукукига эга бўлса, унда соликни тўлаш мажбурияти,

яъни солик субъектини намоён қилади. Демак, айтишимиз мумкинки, солиқка тортиш предметига эгалик килиш хукуқи солик объективини вужудга келтирса, ўз навбатида ушбу предметга кимнинг эгалик килиши солик субъектини ёки солик тўловчисини намоён этади.

Солик солиш тизими таркибида ўзига хос ижтимоий-иктисодий моҳиятта эга бўлган элементлардан бири бўлиб соликларни ташкил этиш манбаи бўлиб хисобланади.

Солик манбаи бўлиб солик тўловчининг даромади хисобланади. Айрим холларда солик тўловчининг мол-мулки шундай манбани уршни эгаллаши мумкин. Агар солик тўловчи пул маблағлари кўринишидаги солик манбасига айрим сабабларга кура эга бўлмаган тақдирда. Шуни такидлаш керакки, солик тўловчилар томонидан солик манбасини мустакил танлаш имкониятлари чеклангандир. Улар факат фаолият йўналишларини ўзгартириш оркали солик манбасини у ёки бу кўринишига эга бўлиши мумкин, яъни: даромад ёки фойдага. Айрим холларда ушбу манбалар ўрнини сармоя ёки амортизация ажратмалари ҳам ташкил этиши мумкиндек туюлади. Агарда булар манба сифатида иштирок этганда эди, унда доимий соликлар тўловини таъминлашда ожизликка эришган бўлар эдик. Солик объективининг ўлчов бирлиги (даромаднинг пулдаги бирлиги, ер солигига гектар ёки квадрат метр, транспорт солигига от кучи ва бошқалар бўлиб хисобланадилар. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, солик ва солик элементларининг харакати доираси асосан солик солиш базасига боғлик бўлади. Соликнинг ҳажми бир томондан солик ставкаларининг микдорига, иккинчи томондан шу билан бирга солик ставкаси ва қўлланиладиган объективнинг чегарасига боғликдир. Солик базаси солик ставкасини даромад (фойда) чегараси доирасида қайд этиладиган даромад суммасининг микдорилир. Солик базасининг микдори, яъни солиқка тортилиши лозим бўлган даромад (фойда) чегараси конунда кўрсатилган чегараларга боғлик равишда ўзгариб туради. Мисол учун, солик тўловчиларига тақдим этиладиган солик имтиёзларига мувофиқ равишда камайтирилиши мумкин.

Солик базаси - солик объективининг солик ставкаси қўлланиладиган микдори. Хисобланадиган солик микдори нафакат солик ставкаларининг микдорига, шу билан биргаликда солик ставкаси қўлланиладиган объективнинг микдорига ҳам боғлик бўлади. Солик базасининг микдори конунчиликда солиқка тортилиши лозим бўлган солик объектидан рухсат этиладиган чегирмаларга боғлик равишда ўзгариб туриши мумкин. Солик базасини солик тўловчиларнинг мазкур тоифасига тақдим этиладиган солик имтиёзларига мувофиқ равишда камайтиришга рухсат этилади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, солик базаси солик объектидан катта ёки кичик бўлиши мумкин. Масалан, юкорида қайд этганимиздек, солик тўловчига солиқдан имтиёзлар кўзда тутилган бўлса, бундай шароитда солик базаси солик объектидан кичик, солик объекти конунчилик билан кенгайтириладиган бўлса ундан катта бўлиши мумкин.

Соликка тортиш бирлиги - бу объективнинг ўлчов бирлигидир. Масалан, даромад ёки мол-мулк солигига объективнинг ўлчов бирлиги бўлиб унинг

сўмдаги баҳоси ифодаланса, ер солигида ўлчов бирлиги бўлиб кв.м. ёки гектар хисобланади.

Солик ставкаси - объектнинг ҳар бир бирлиги учун давлат томонидан белгилаб кўйилган меъёрдир. Солик ставкаси солик элементлари ичидаги кўп амалий аҳамиятга эга бўлган унсурдир. Чунки, солик ставкаларини ўзгартириш орқали давлат хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига сезиларли таъсир этади, айрим фаолият, соҳага устуворлик берилиши, капитал зарур соҳаларга йўналтирилиши, рағбатлантирилиши мумкин.

Солик ставкалари икки хил қўринишида: катъий ставкаларда ва нисбий (фонз) ставкаларда ифодаланади. Солик ставкаси катъий ставкада белгиланган ҳолда солик обьектга нисбатан катъий сўмда белгиланади. Масалан, ер солигининг ҳар бир гектари учун катъий сўмда солик миқдори ўрнатилган. Юридик ва жисмоний шахсларнинг даромадларига, мол-мулкларига эса нисбий ставкада ёки фоизда солик миқдори белгиланган.

Солик ставкаси бу солик солишнинг фоизлардаги ёки сўмлардаги улуши бўлиб ҳисобланади. Бундай улуш солик тўловларини амалда қаътий сўмларда бюджетта ундирилиб борилишини ифодалайди ёки солик ставкаси бу соликка тортиладиган бирликка нисбатан ундириладиган солик миқдорини ифодаловчи кўрсаткичлардир.

Солик ставкаларини доимий чегараларини белгилаш солик тўлов тўликлигини таъминлашда муҳим рол ўйнаши мумкин. Шу боис солик ставкаларини белгилаш хукукнга эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси солик ставкаларини солик обьектларига нисбатан узок муддатга мустаҳкамлаб кўйиши чора-тадбирларни ишлаб чиқарниша муҳим рол ўйнаб келмоқда. Агарда ундириладиган соликларнинг миқдори бюджет танқисчилигини оширишга сабаб бўлса, унда солик ставкаларининг миқдори конунчилик доирасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг карорлари билан қайта куриб чиқилиши мумкин.

Аммо ҳар қандай шароитда солик ставкасини пасайтирилиши иқтисодиётни ривожлантириши ахолининг пул тўлов қобилиятини оширишга асос солиши мухаррардир.

Солик имтиёзлари - солик тўловчиларга соликлар бўйича турли хил енгилликлар бўлиб, улар вақтингчалик ва доимий, тўлиқ ёки қисман ва бошка қўринишларда берилиши мумкин.

Инвестицион солик кредити – бу соликнинг тўлов муддатини шундай ўзгартиришки, бунда ташкилот муайян асослари мавжуд бўлган тақдирда, маълум бир муддат ва меъёрларда ўзларининг солик бўйича тўловларини кейинчалик боскичма-боскич кредит ва ҳисобланган фоиз суммаларини тўлаб бериш шарти билан камайтиришdir.

Инвестицион солик кредити бюджетта ўтказилиши керак бўлган даромад қисмидан тегишли солик тури бўйича тўлов суммасини, ҳар бир ҳисобот даврида ҳисобланган солик бўйича тўлов суммасининг 50 фоизи миқдоридан ошмаган ҳолда камайтириш ҳисобига тақдим этилади. Бунда солик даври мобайнида жамғарилган кредит суммаси ташкилотнинг ушбу солик даврида тўланадиган солик суммасининг 50 фоизидан ошмаслиги керак. Инвестицион

солик кредитининг фониз ставкаси Россия федерацияси Марказий банкининг кайта молиялаштириш ставкасининг $\frac{1}{2}$ фониз ставкасидан кам бўлмаган ва $\frac{3}{4}$ фониз ставкасидан кўп бўлмаган микдорда белгиланади²⁰.

Солик базасини хисоблаш усуллари. Солик базасини хисоблашнинг икки хил усули мавжуд бўлиб, улар касса усули ва хисобга олиш усулларидир. Касса усулида солик тўловчида соликларни тўлаш мажбуриятлари даромад олганидан кейин вужудга келса, хисобга олиш усулида эса даромад олинган ёки сотишдан тушум қачон келиб тушушидан катъий назар товарларни жўнатилиши ўз навбатида соликларни тўлаш мажбуриятларини вужудга келтиради.

Соликка тортиш усуллари уч хил кўринишда амалга оширилиб. Улар куйидагиларга: соликка тортишнинг кадастрли, декларация ва манба олдидан соликка тортиш усулларига ажратилади. Уларнинг кенг баёни кейинги саволларда очиб берилади.

Соликларни тўлаш муддатлари ва тартиблари. Солик конунчилигида ҳар бир солик турининг бюджетта тўлаш муддатлари белгиланган. Соликни тўлаш муддатлари деганда солик тўловчиларнинг давлат бюджети олдида солик мажбуриятларининг бажариш муддати ифодаланади. Соликни тўлаш муддатлари ўз моҳиятига кўра иккى хил кўринишга эга: аванс (бўнак) тўловлари ва ҳакиқий даромад олинганидан кейинги тўловлар.

Соликни тўлаш тартибида эса, соликни йўналтирилганлиги (бюджетта ёки бюджетдан ташқари фондларга), соликни тўлаш воситаси (миллий валюта, сўмда ёки бошка мамлакатлар миллий валютасида. Ўзбекистон Республикаси солик конунчилигига мувофиқ соликлар факат миллий валюта, сўмда тўланиши мумкин) ҳамда соликни тўлаш шакллари (нақд пул ёки нақд пулсиз) ифодаланади.

Солик юки - солик тўловчининг муайян вакт оралигига тўлаган соликлари йигиндинини ифодалайди. Бунда солик тўловчиларнинг тўлайдиган барча соликлар ва соликсиз мажбурий тўловларининг йигиндинини ифодаланади. Солик юкининг аниқ солик тўловчилар зиммасига қанча тўғри келганлигини аниклаш анча мураккаб жараён хисобланади. Бироқ тўғри соликларда солик оғирлигига айлан соликни бюджетта хисоблаб ўтказувчи солик тўловчилар зиммасига тушса, эгри соликларда солик юки соликни тўловчилар эмас, балки товар (иш, хизмат) ларни истеъмол қилувчилар зиммасига тушади. Муайян турдаги юридик ва жисмоний шахслар бўйича солик юкининг бир йилда бюджетта тўланган барча мажбурий тўловлар йигиндиси билан аниклаш мумкин. Солик юкининг даражаси ўз навбатида мамлакатнинг иктиносидий кудратига, инфляция даражасига, давлатнинг ваколатли функцияларни кўллашига, колаверса бозор муносабатларининг ривожланишини ва ижтимоий харакат доирасига бевосита боғлик бўлади.

Солик юкини ифодалашнинг бир қанча кўринишлари мавжуд: макродаражадаги солик юки, мезодаражадаги солик юки ва микродаражадаги солик юки. Солик юки макродаражада ифодаланганда бутун мамлакат

²⁰ Griffiths A.L. Global markets gyrate on fears of Europe's spreading financial crisis / A.L. Griffiths, K. Nerenberg, D. Wals. – 2010. URL: <http://www.wsj.com>

миқёсида ифодаланиб, асосий кўрсаткич сифатида муайян вакт оралиғида давлат бюджетига келиб тушган солиқлар йигиндисини ана шу вакт оралиғида яратилган ЯИМ ёки МД га нисбати олинади. Мезодаражада ифодаланганда алоҳида олинган соҳа, тармок ёки секторга тўғри келадиган солик юки ифодаланса. Микродараражада эса, аниқ бир олинган субъектта тўғри келадигай солик юки ифодаланади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Солиқларнинг қандай функциялари мавжуд?
2. Солиқларнинг функциялари ва вазифаларини фарқлаб беринг?
3. Солиқларнинг фискал функциясини тушунтириб беринг?
4. Солиқларнинг тартибга солувчилик функциясини тушунтириб беринг?
5. Солиқларнинг рағбатлантирувчи функциясини тушунтириб беринг?
6. Солиқларнинг назорат функциясини тушунтириб беринг?
7. Солиқларнинг ахборот билан таъминлаш функциясини тушунтириб беринг?
8. Солиқларнинг ўрнини белгиловчи асосий омилларни кўрсатиб ўтинг?
9. Хизмат соҳасидаги ислохотларни муваффакиятли амалга оширишда солиқларнинг ўрни қандай?

Топшириклар

1. Иктисадчи олимлар томонидан солик функцияларига берилган тарифларни ўзига хос жихатларини тушунтириб беринг.
2. Солиқлар функцияларининг моҳиятини тўлиқ ўрганиш.
3. Солиқнинг эквивалентсизлик белгисини моҳиятини ўрганиб чиқиш

1.4. Солик сиёсати ва унинг асосий йўналишлари

Режа

4.1. Солик сиёсати тушунчаси ва ҳукуқий назарий асослари

4.2. Ҳозирги даврда солик сиёсатини ишлаб чиқиш ва унда давлатнинг роли

4.3. Солик сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари ва ривожлантириш йўналишлари

Таянч сўз ва иборалар

Солик, солик сиёсати, макроиктисодий ҳолат, солик кодекси, давлат бюджети, бюджет даромадлари.

4.1. Солик сиёсати ва унинг асосий йўналишлари

Бозор иқтисодиёти солик сиёсатини барқарорлаштириш учун янги йўл очиб берди. Бозор иқтисодий муносабатларини шакллантиришга кадар солик сиёсати давлат олдида турган вазифаларни тўлиқ ечишга ожизлик қилганилиги давлат миқёсида молия ресурсларидан самарали фойдаланиш имкониятини яратиб бермади. Мажбурий тўловлар оркали юзага келтирилган молиявий ресурслар мамлакат миқёсидаги ижтимоий-иктисодий жараёнларни эркин фаоллик даражасига таъсири кучайди. Бундай зиддиятлар ўтиш даврининг биринчи йилларда ҳам сакланиб қолинди. Юзага келган ҳолат жаҳоп тажрибаси ва уз амалётимиздан олинган жамики фойдали тажрибаларни рад этган ҳолда ўзининг мустакил солик сиёсатимизни шакллантириш зарурятини кун тартибига чиқарди.

Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган харакатлар стратегиясидаги иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш номли учинчи устувор йўналишида солик юкини камайтириш ва соликка тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солик маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш, шу билан бирга, таркибий ўзгартиришларни чукурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш хисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш белгилаб берилди²¹.

Солик сиёсатини шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилувчи қонуниятларни қабул қилиниши энг аввало мамлакатимизда эркинлаштириш ва ислохотларни чукурлаштиришни ҳукукий қонунлар нафакат иқтисодий, балки ижтимоий, ҳам сиёсий вазифаларни хал қилишининг асосий шарти сифатида фойдалана бошлади. Агарда мустакиллик йилларида босиб ўтилган йиллардаги мухим муносабатларга назар ташласак, унда республикамизни солик сиёсатининг ҳукукий асослари мустакилликнинг дастлабки кунларидан

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўрисида” ПФ-4947-сонли фармони. Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда.

бошлаб кучга кирганилиги бевосита мустақил солик сиёсатини шаклантириш ва давлат вазифаларини бажаришга хизмат килишга қаралғанлигидан хулоса килишимиз мүмкін. Шуни дам алоҳида тарьидлаш жоизки, республикамизнинг мустақил солик сиёсатини юргизиш Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам қайд этилган.

Мустаҳдилкнинг дастлабки кунларидан бошлаб солик сиёсати кабул килинган Ўзбекистон Республикасининг «Корхоналар, ташкилотлар ва бирлашмалар соликлари тўғрисида»ги ва «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаганларнинг солиги тўғрисида»ги Қонунлари асосида амалга оширилди.

Аммо солик сиёсатининг хукуқий асоси 1997 йил 24 апрелда Ўзбекистон Республикасида кабул килинган Солик Кодексида ўз аксини топди. Унга таянилган холда ҳар қандай тадбир, иш, фаолият илгаридан белгиланиб, аникланиб, режалаштириб, ишлаб чиқарилган чора-тадбирлар амалиётга фаол солик сиёсатини ишлаб чиқиши билан жорий этила бошлади. Шу тарика, давлатнинг илгаридан режалаштириб, аниклаб туриб амалга оширган чора-тадбирлар йигиндиси ўз аксини солик сиёсатида топди. Солик тизими ва солик солиш тизимларини шаклантириш борасидаги ишларини ташқил килиш ҳам солик сиёсати доирасида олиб борилади. Солик сиёсати кабул қилинганлиги ва уни амалда самарали ташкил этиш солик тўловчи хўжалик субъектларининг микдорини тубдан ошириди. Шуни айтиш керакки, солик сиёсати давлат бюджетини тўлиқлигини таъминлашдаги хусусиятларини, уни молия сиёсатининг таркибий кисми сифатида унга боғлик холда баркамол ривожланишига хукуқий асос яратилди. Солик сиёсати молия сиёсатига хизмат килиши шак-шубҳасиз, солик сиёсатига замонавий таъриф бериш ва шу таъриф доирасида уни ривожлантириш мүмкін бўлди.

Шундай килиб, солик сиёсати деганда давлатнинг солик муносабатлари доирасидаги фармон, конун ва қарорлари ижросини таъминлаш ҳамда уни ташкил килиш учун ишлаб чиқадиган чора-тадбирлар, фаолиятларининг туб йигиндиси тушунилади. Бундай таъриф факат ҳар томонлама мустақил муносабатларни ва баркарорлаштириш йўлида шакланади ва ривожланади.

Иктисадчи олим Тошмуродова Б.Э. тарьидлашича²², республикамизда иктисадиётни эркинлаштириш шароитида солик сиёсатининг қуидаги устувор йўналишларини кузатиш мүмкін:

- соликка тортишда асосан, фискалликка эътибор берилиши;
- даромад соликлари ставкаларини пасайтириш тенденцияси;
- истеъмол товарларини ишлаб чиқаришни рагбатлантириш;
- турли хил соликка тортиш тартибларининг кўлланилиши;
- ресурс соликлари аҳамиятининг ошириб бориш;
- эгри соликлар улушининг кўпайиб бориши ва улар воситасида истеъмол даражасини бошқариш сиёсатининг олиб борилиши;

²² Тошмуродова Б.Э. Иктисадий тараккӣётга эришишда соликлардан самарали фойдаланиш. Иктисад фанлари доктори илмий даражаси учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2007. – 13 б.

- бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар ролининг кескин ошиши;
- соликлар воситасида протекционизм сиёсати юритилишига катта эътибор берилиши ва бошқалар.

Шундай қилиб, солик сиёсатини ишлаб чиқни молия муносабатларидан келиб чиқади ва унга хизмат қиласди. Колаверса, у иқтисодиётни баркарорлаштириш ва ривожлантиришга, молия муносабатларини бошқаришга таъсир кўрсатади.

Солик пул муносабатларини харакати доирасида юзага келар экан, сўзсиз у молия муносабатларининг таркиби сифатида бозор иқтисодиётининг зарурй қисми ҳамдир. Солик сиёсатининг муваффакиятли амалга оширилиши учун у илмий жиҳатдан асосланган бўлиши шартдир. Шу боис солик муносабатларини чуқур ўрганиш, ундан илмий холосалар чиқариш мумкинdir. Акс ҳолда, бундай сиёсат катта муваффакиятга эришиши кийин.

Шундай экан, солик сиёсатини солик ва солик солиш тизимини ривожлантириш мақсадида бу борада юксак назарий ва амалий тажрибага эга бўлган мутахассислар ва олимларни фикрларини ўрганиш мухимдир. Агарда солик солиш тизимини шакллантирувчи ва бугунги кунда амал қилувчи солик қонуниятларига назар ташлайдиган бўлсак, унда уни такомиллаштириб бориш зарурнятлигидан холоса чиқаруб олиш мумкин бўлади. Чунки мажбурий солик тўловлари давлат олдида турган вазифа ва чора-тадбирларни тулик молиявий ресурслар билан таъминлаш имкониятини яратгани эмас. Бундай нуксонларни келиб чиқишининг олдини олиш ва мутахассислардан ташкил топган координациои кенгашни ташкил этиш ва уларга солик муносабатларини динамик ўзгаришини кузатиш орқали фикрлар ва тавсиялар ишлаб чиқни маъсулиятини юклаш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шунингдек уларни турли чора-тадбирларни ишлаб чиқариш борасидаги фаоллигини оширишга қаратиш мухимдир, яъни:

- кичик бизнес корхоналарини ҳар томонлама кизиктириш (яъни имтиёзлари, илмий асосланган ва пасайтирилган солик ставкаларини қўллаш йўли билан) орқали уларда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажмини ошириш ва шу тарика бандлик муаммоларини ҳал қилиш;
- соликларни замонавий ижтимоий мухитини яратишга қаратиш;
- соликларни истеъмолчиларга тушадиган оғирлигини тизимли равиша оқилона солик муносабатлари қўллаш орқали енгиллаштириб бориш;
- замонавий солик муносабатларини юзага келтириш орқали фаолият юритувчи хўжалик субъектларини миқдор жиҳатидан ошириб бориш;
- солик муносабатлари ҳар томонлама бошқа молиявий кўрсаткичлар ва уларни ўсишига монанд олиб боришига зарурый шарт-шароитлар яратиш;
- хўжалик субъектлари ва ахолини кенг қатламини солик қонуниятларига амал қилиши учун зарурый шарт-шароит яратиб бериш.

Шундай қилиб, соликларни оқилона тартибга солища, ҳалқ манфаатлари йўлидаги таъсирчанлигини оширишда солик сиёсати мухим ўрин эгаллаши зарур.

Амалга оширилаётган чора-тадбирларни, яъни кичик бизнес корхоналарини молиявий кўллаб-куватлаш, йирик корхоналарни

реструктизациялаш оркали уларни турли фаолият юргизишга каратиш, молиявий ахволни барқарорлаштириш, акционерлик жамиятини прогрессив катламларини юзага келтириш аҳолининг кенг катламини моддий кўллаб-куватлаш, ижтимоий муҳофазани кучайтириш ва ҳокозаларни соликдан комплекс фойдаланиш оркали амалга ошириш солик сиёсатини солик ва солик солиши тизимини барқарорлаштиришга каратилиши билан ҳал этилиши мумкин.

4.2. Ҳозирги даврда солик сиёсатини ишлаб чиқиши ва унда давлатнинг роли

Солик сиёсати солик тўловчи юридик ва жисмоний шахсларни даромади (фойдаси)ни оширишга, улардан самарали фойдалинишга хизмат қилмоғи зарур.

Соликлар давлат бюджетининг асосий қисмини ташкил этишда манба вазифасини бажариши боис давлат солик сиёсати оркали солик муносабатларини тартибга келтириб турди, шу тарика давлат солик сиёсатини ишлаб чиқишининг асосий ташкилотчиси сифатида майдонга чиқади. Давлат ўз молиявий идоралар фаолиятини солик сиёсатини ишлаб чиқишига ва амалиётда кўлланишишга жалб этади. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Давлат солик Кўмитаси ва бошкалар фаолиятини солик сиёсатини илмий асосланган ҳолда муваффакиятли ишлаб чиқишига каратар экан, уни бошқа иқтисодий ва молиявий сиёсатлар билан узвий бօғланишини ҳам таъминлайди.

Давлат солик сиёсатини ишлаб чиқаётганда солик муносабатлари, доирасидаги ютуқлар ва камчиликларни эътиборга олиш, уларни илмий нұктай назардан ўрганиб чиқиши оркали солик ҳисоби, тўлови ва амал қипувчи солик элементларини ўзгаришини эътиборга олиши зарур.

Шунингдек, турли соҳа фаолият субъектлардаги мутахассислар фикрини ўрганиш оркали солик ундирувчи ва солик тўловчилар ўртасида юзага келадиган манфаатлар мувофиқлигини ўрганиш ва таҳлил этилиши ҳам зарур.

Демак, солик сиёсатини тайёрловчи уни тўлиқ ҳаётга тадбиқ қилишининг ташкилотчиси ва бошкарувчисидир. Давлатнинг солик сиёсатини фаол юритишдаги роли бозор иқтисодиёти муносабатларини ҳар томонлама ривожлантиришда намоён бўлади.

Республика Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг республика иқтисодий ривожланишининг беш тамойили, солик сиёсатининг устувор йуналиши бўлганлиги давлатни солик сиёсатини юргизишдаги ролини шу тамойиллар асосида ривожлантириб бориши учун устқурма бўлиб хизмат қилиши фикримиз далилдир. Солик сиёсатини барқарорлаштиришда давлатнинг роли куйндаги устувор йуналишларда намаён булиши керак:

1. Хукукий шахсларга нисбатан енгил солик муносабатларини юргизиш сиёсати. Бунда давлатни эркин ижтимоий-иктисодий таракқиёти негизида фаолият кўрсатувчи хукукий шахсларга бериладиган эркинликларни эътиборга олган ҳолда солик тўлов турини мустақил танлаш, ижтимоий хусусиятга мойиллик маҳсулот ишлаб чиқарувчи хукукий шахсларга рақобатга бардош

бера оладиган солиқ муносабатларини қўллаш, ахолини кам таъминланган катламини иш фаолиятидан қаътий назар солик ёнгилликларини ҳар тамонлама таъминлашда.

2. Давлат солиқ сиёсатини доимий равишда ҳалқ манфаатларига нисбатан мувофиқдигини таъминлашга асосий эътиборни каратилишида, бу борада 2001 йил 7 декабрда Узбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг карори оркали жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадини декларациялаш тизими 2003 йилда олинган даромадлардан бошлаб жорий этилиши фикримиз далилидир. Лекин давлат ахолини ижтимоий жихатдан қўллаб-кувватланишини ҳар томонлама кучайтириш мақсадида солиқ сиёсатини солиқ ставкаларини пасайтириш ёки дефференциялаштирилган солиқ ставкаларини ахоли даромад чегараларидан келиб чиккан холда қўллашдан ташкари солиқ муносабатларини ахолининг кенг қатламига тушунарли даражада ёритиб борилишини, амал килаётган солиқ муносабатидан чўчимаган холда самарали фаолият юргизиши кизиктиришига ам каратмоги зарур.

Солиқ сиёсатини баркарорлаш мақсадида давлат ўз молиявий органлари фаолиятига таянилган холда қуйидаги муаммоларни ечилишига имкониятларини яратиб берishi ҳам мухимдир, яъни:

- хукукий шахсларни фаолиятидан олинган даромад (фойдани) ошиб бориши билан солиқ ставкалариви пасайтириш қайта маълум бир чегараланган миқдордан юкори даромад (фойдани) олинганлиги таъминланганда шу ортиқча миқдордан солик ундирилишини тўхтатиш;
- мамлакат ичкирасида истеъмолдан ортиқ миёсда ишлаб чиқарилган товарларни мамлакатдан четга сотилиши солиқ имтиёzlари оркали кизиктириш, яъни озод этиш;
- спиртли ичимликларни, сигарет ва шуларга ўхшаш товарларни тадбиркорлар томонида четга чиқариб сотишдан олинган даромад (фойда)ларига нисбатан «О» ставкали солиқ тўловини қўллаш;
- мамлакатда ишлаб чиқарилмайдиган, аммо тадбиркорлар (яъни ахоли) томонидан четдан олиб келинишини ва ахолига арzon баҳоларда сотилишини таъминлаш мақсадида улар даромади (фойдаси)дан солиқ ундирилишини четлаш ва шу кабиларни.

Солиқ сиёсатини юргизиш оркали давлат томонидан бундай имкониятларни яратиб берилиши ўз аксини давлат бюджет даромадларини тўлиқдигида ва улардан самарали фойдаланишида топган бўлар эди.

Шуни ҳам такидлаб утиш керакки, мустақилликнинг илк боскичларидан бошлаб давлат томонидан солиқ сиёсатини ривожлантиришдаги ролини инкор этиб бўлмайди.

Солик тўловчиларни бозор иқтисодий муносабатларига молик солиқ муносабатларига кўнишибни таъминлаш мақсадида солиқ ва солиқ солиш тизимини доимий равишда ислоҳ этиб келиши, уларни солиқ тўловчилар манфатлари йўлида хизмат қилишига каратилиши борасида тинимсиз ишлар бугунги кунда ўз самарасини бермоқда.

Агарда солиқ сиёсатини солиқ тизимининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ ҳолда олиб қарайдиган бўлсак, унда солиқ муносабатларини

ислоҳ этишдаги роли куйидагиларда ўз аксини топиб келганлигидан хулоса чиқариб олишимизга тўғри келади.

Аввало шуни тъкидлаш жоизки, маъмурий-режали бошкариш пайтида солик тизимининг узи ҳозирги куринишидан тубдан фарқ қиласи эди. Давлат солик сиёсатини юргизишда хўжалик субъектлар фаолиятини тартибга солиша солик механизмларидан кенг фойдаланишга эҳтиёжи йўқ эди. Бунинг сабаби солик ставкаларини ҳалқ хўжалигининг тармокларидан келиб чиккан ҳолда белгиланишига эътибор берилиб келинган бўлса ҳам, корхона (ташкилот)лар даромади (фойдаси)ни тақсимотдан кейинги кисмини сўзсиз бюджет иктиёрига ўтказилиш эди. Фақат бозор иқтисодий муносабатларига ўтиш 1991 йилнинг 12 августида Вазирлар Махкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат солик органлари тўғрисида»ги 217-сон қарорни қабул қилиниши шу вақтдан бошлаб Республикаизда Давлат солик хизмати ҳодимлари фаолиятига таянган ҳолда ҳар томонлама бозор иқтисодий муносабатларига жавоб берадиган солик сиёсатини юргизишга киришиб буғунги кунга қадар катта мисли кўрилмаган ютукларни кўлга киритишига муваффак бўлинди. Шу давр ичидаги давлат томонидан оқилона солик сиёсатини юргизниш орқали солик қонунчилигининг яхлит тизимиға асос солинди. Унинг асосида шунингдек бошкаришнинг конституциявий тамоиллари ётди. Ўзаро ҳамкорликнинг шакллантирилган ва амалётда ишлов берилган механизми И.А.Каримовнинг асрларида батафсил тъерифлаб берилган. У энг умумий куринишида куйдаги тартибда амал келади, яъни:

солик сиёсати соҳасидаги баркарорлик стратегик йўналишлари «Президент - республикадаги давлат ва ижроия ҳокимиятнинг раҳбари томонидан белгиланишида ҳамда унинг фармонлар билан тасдикданишида қабул қилинган қарорлар» мақсадли йўналиши солик сиёсатини фармонларда рўёбга чиқариш усусларини белгиланиши;

-солик сиёсати солик муносабатларининг баркарор, узок муддатли амал қилиш хусусиятига эга меъёр ва коидалари қонунларимизда акс эттирилишида;

-Президент фармонларида келтирилган коидалар хукumat қарорларидаги аниқ чора-тадбирлар билан батафсил очиб келиниши ва мустаҳкамлаши, Вазирлар Махкамаси - республика хукумати - қарорлар қабул қилиш йўли билан солик муносабатларини тезкор бошкаришни, тартибга солишни амалга оширилиши ва ҳоказолар шулар жумласидан.

Солик сиёсатини мустақиллик йиллари солик тизимини ташкил этиш ва ривожлантириш босқичлари билан чамбарчас боғлиқлиги ўтиш даврининг ҳар бир тарихий босқичда диккатга сазовар ютукларни кўлга киритиш имкониятларини ҳам яратиб беради.

Мисол учун, миллий солик тизимининг ривожланишидаги уч асосий босқичларда давлат олдида турган вазифаларни ҳал этишда солик сиёсатини куйидаги муаммоларни ечилишларига қаратди, яъни:

Биринчидан, 1991-1994 йилларда солик сиёсати ишлаб чиқаришнинг пасайиши солик солиш базасини қисқартириш шароитида давлат асосий эътиборни соликларнинг тақсимот функциясини бажаришга, яъни давлат

бюджет мувозанатини саклашга қаратди. Бу даврда солик сиёсати солиқларнинг кўплиги ва солик ставкаларининг юкорилиги натижасида корхоналар даромадларининг 40 фойздан ортик қисмини бюджетга ундириши билан чекланиб келинди. Шунингдек асосий этибор солик имтиёзларига қаратилиб келинди. Аксарият корхоналар (ташкилотлар)да моддий техникини кенгайтириш, янги жихозларни жорий этилиши солик ставкаларини пасайтирилиши орқали солик ундирилишини таъминлашга олиб келди.

Шу тарақкиёт боскичида солик сиёсати асосан солик юкини имтиёзлар орқали пасайтирилишига қаратилиб келинди.

Шундай қилиб, иқтисодий ислохотларнинг биринчи боскичига хос зарур вазифаларни муваффакиятли бажариш, турли соҳа корхоналар фаолиятларини баркарорлигини таъминлаш, инфляцияни чеклаш орқали солик сиёсатини янги боскичига ўтиш имконини берди.

Иккинчидан, солик сиёсатини баркарорлаштирилишида давлатнинг роли ўтиш даврининг иккинчи боскичида, яъни 1995-1999 йилларда анча юксалди.

Бу уз аксини кўйидаги йуналишларида топди:

1. Солик миқдорларини кисқартириш ва умумлаштириш чора-тадбирлари амалга оширилишида солик сиёсатини бундай чораларни ҳал этишдаги роли солик тизимини шаклланиши ва ривожланишига хос асосий ҳусусиятларни белгилаб берди. Умуман бу даврга келиб солик сиёсати янада баркарорлашди, солик тизимидан бозор иқтисодиёти тамоилларига энди жавоб бермайдиган солик ва тўловлар чиқариб ташланди. Ўз маблагларини янги технологияларга ва ишлаб чиқаришни кенгайтиришга сарфлайдиган корхоналар учун кўп қиррали имтиёзлар жорий этилди. Шу тариқа соликлар миқдорини кисқартирилишига замин яратилди. Буларга кўйидагиларни киритиш мумкин:

Биринчидан. Ер остидан фойдаланганлик учун олинадиган солик моддий, хом ашё базаси жамгармаси тўлови билан бириктирилди. Мол-мулк солиги транспорт эталаридан олинадиган солик билан кўшиб юборилди. Қимматли коғозлар операцияси солиги тугатилди. Кичик корхоналар учун тушумдан (янги даромаддан) 10 ва 25 фойзли ягона солик жорий этилди. Хом ашё ресурсларини республикадан четта чиқариб сотиш солиги, ўрмон даромади ва бюджетга 20 фойзли амартизацион ажратма, маҳаллий бюджетларга 3,5 фойзли ажратма бекор қилинди. Фуқаролар даромад солигининг шкаласи узгартирилди, прогрессив солик шкаласи жорий этилди ҳамда экология солиги маҳсулот таннархидан бир фоиз миқдорида белги-ланинди.

Иккинчидан. Ҳуқукий шахсларнинг даромадларидан олинадиган солик юкори ресурслардан ва мол-мулкдан олинадиган соликларга ўтказилди. Ресурс тўловлари 1,5 баробарга оширилди. Илгари сув ҳақини саноат кархоналари ва электр станциялари тўлар эди, энди сувдан фойдаланадиган ҳамма соҳалар туладиган бўлди ва сув ресурслари солиги деб атала бош-ланди.

Учунчидан. Товар ишлаб чиқарувчи хўжалик субъектларини химоя қилиш мақсадида импорт қилинган алкоголь ичимликлари, тамаки маҳсулотларига, автомобилларга акциз солиги ва акциз маркалари жорий этилишини.

Туртничидан. Солик базасини аниқлаш ва солик ставкалари

такомиллаштирилди. Бир қатор ишлаб чиқариш соҳаларидага даромадга солинадиган солик 1998 йилдан бошлаб ягона даромадга (фойдага) нисбатан солик узгартирилди. Илгари юкори бўлган фойда солиги ставкаси 33 фоиз атрофида белгиланди. Мехнат хаки фонди солиги фукароларнинг даромад солигига ўтказилишини.

Бешинчидан. Кўшилган киймат солиги роли ва бюджетта олиш тартиби узгартирилди. Солик ставкасининг дифференциацияси жорий этилди. Умумий солик ставкаси 1998 йилдан 20 фоиз бўлган солик ставкаси 2000 йил учун хам сакланади. Илгариги имтиёзларга кушимча қилиб нефть маҳсулотлари ва минерал утитларни кишлоқ хўжалигига берилса ва экспортга чиқарилса, тамомила соликдан озод этиладиган бўлди. Яъни нолли ставка кўлланиб, сотиб олинган ва сотган маҳсулотлар учун кўшилган киймат солиги туланмаслигини таъминлаганилиги.

Олтинчидан. Соликлар тизимидан алоҳида соҳаларни ривожлантиришда фойдаланилади. Бундай кишлоқ хўжалиги, халк исьтемол буюмлари ишлаб чиқариш, илмий-текшириш ишларини олиб бориш, республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш, кўшма корхоналар тузиш, ишбилармонликни ривожлантириш, маҳсулотларни экспортга чиқариш ва импорт ўрнини босадиган товарлар ишлаб чиқариш манфаатдорлигини ошириш, ахолини ижтимоий химоя қилиш, базавий соҳалар ва устувор лойиҳаларни давлат томонидан кўллаб-кувватлаш чора-тадбирларини кўлланилиши.

Етгингчидан. Бир неча даромад манбаларига эга бўлган фукаролардан даромад солигини ҳисоблаш ва тўлашнинг декларация шаклини жорий этилиши.

Саккизинчидан. Кичик бизнесни ривожлантиришни рағбатлантириш учун куляй «солик иқлими»ни яратиш мақсадида иқтисодий ислохотлар жараёнини норматив-хуқуқий таъминлашни янада такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилди. Кичик тадбиркорлик субъектлари умумдавлат ва маҳаллий соликлар ҳамда йигимларнинг жами ўрнига бюджетта ягона солик тулаш имкониятига эга бўлганлиги, шунингдек Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 апрелдаги 159-сон қарори билан Кичик корхоналар учун солик солишининг соддалаштирилган тизимини куллаш тартибини тасдикданганлиги.

Тўққизинчидан. Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 10 апрелдаги 153-сон қарори билан тасдикданган Савдо ва умумий овкатланиш корхоналарига солик солиши тартибига кўра савдо корхоналари учун солик солиши обьекти ялпи даромад бўлиб ҳисобланishi.

Ўнинчидан. 1999 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалик кооператавлари (ширкатлари), фермер хўжаликлари, агроФирмалар, қишлоқ хўжалик маҳсулотининг бошқа етиштирувчилари ягона ер солигини тулай бошлаганлиги. У барча амалдаги умумдавлат (алкоголли маҳсулотта нисбатан акциз солигидан ташқари) ва маҳаллий соликлар ҳамда йигимларнинг жамини тулаш ўрнига жорий этилиши.

Бу борада шуни ҳам таъкидлаб утиш жоизки, солик сиёсатини баркарорлашувига солик тизимини ривожлантиришга доир мавжуд қонун хужжатлари асосида Ўзбекистон Республикасининг Солик кодексни ишлаб

чиқилиши ва 1997 йилда қабул қилинни солик сиёсатини солик муносабатларини тартибга солшига ёндашувнинг мунтазамлиги ва изчилигини таъминлади, солик конунчидигини барқарорлик бахш этди. Солик кодекси орқали солик сиёсатимиз халқаро даражага анчагина яқинлаштирилди. Шунингдек, кодекс солик режимини, солик солиш ва йигимлар тамойилларини амалга ошириш шартларини тартибга солишга имконят яратди.

Солик тизимини ривожлантиршнинг учинчи босқичи (2000 йилдан бошлаб) солик сиёсатининг янги босқичига асос солди. Ўзбекистон Республикаси Президент ва хукумат томонидан жамият ҳаётининг барча томонларини эркинлаштириш, иктисадий ислоҳатлар йўлидан олга бориш вазифалари солик сиёсатининг мажмуасида женг урин тутади. Солик сиёсатини оқилона олиб борилиши эвазига жорий Йилда Давлат бюджети даромадлари таркибида бевосита соликларнинг салмоғини 37,6 фоизини, билвосита соликлар эса 56,8 фоизни гашкил этишига олиб келди.

Демак Республика солик сиёсатини такомиллаштириш янги солик тизимини жорий этиш бозор иктисадиёти талабларидан келиб чиқсан ҳолда амалга оширилдики, бу республикани иктисадий инқирозларни четлаб ўтишга ва ҳалқ ҳўжалигини барқарорлаштиришнинг муҳим омил бўлиб хизмат қиласади.

4.3. Солик сиёсатининг ўзига хос ҳусусиятлари ва ривожлантириш йўналишлари

Бугунги кунда республикамиз солик сиёсатининг ҳуқукий асослари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг Солик Кодекси, «Давлат солик хизмати тўғрисида»ги Конуни, хукуматнинг бошқа соликقا оид қонун, карорлари, Президент Фармонлари ва бошка меъёрий хужжатлар билан изоҳланади.

Хозирги пайтда республикамиз солик сиёсатининг асоси Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган ва муваффакиятли тарзда амалиётда ўз аксини топаётган иктисадий ривожланишнинг беш тамойилидир. Солик сиёсати ана шу тамойиллар асосида ташкил этилган бўлиб, солик соҳасидаги самарали чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Солик концепцияси - соликларнинг йўналишларини аниқ илмий асосланган ҳолда амалга ошириш тояларининг яхлиятигидир. Мамлакатимизда солик концепцияси Биринчи Президентимиз И.А. Каримов томонидан чукур илмий асосда ишлаб чиқилган бозор иктисадиётига ўтиш концепциясига асосланади. Агар солик концепцияси канчалик чукур илмий асосга эга бўлса, солик сиёсатининг барқарорлиги шунчалик мустаҳкам таъминланади. Ўз навбатида солик концепцияси эса соликлар соҳасидаги чукур илмий тадқикот ишлари ҳамда солик амалиётида ортирилган бой тажрибаларнинг ўзаро уйғунлигига асосланган ғоялар самарадорлигига боғлиқ бўлади.

Шунингдек, солик сиёсати барқарорлигини таъминлашда унинг стратегияси ва тактикаси ишлаб чиқилиши лозим. Амалга оширилиши лозим бўлган тадбирлар ҳусусияти ва муддатини эътиборга олиб солик сиёсати: солик сиёсати стратегияси ва солик сиёсати тактикасига бўлинади.

Солик сиёсати стратегиясида муайян узокрок муддатга мўлжалланган соликка оид иктисадий муносабатларни асосий йўналишлари ва чоратадбирлари ифодаланади. Бу эса ўз навбатида илмий асосланган солик концепцияси билан бевосита боғлиқдир. Масалан, республикамизда жамият тараққиётининг асосий стратегияси қилиб эркин, очик бозор иктисадиётига, эркин фуқаролик жамиятига асосланган хукуқий, демократик жамият куриш белгиланган. Солик борасидаги устувор стратегик вазифа эса давлат бюджети ва хўжалик юритувчи субъектларни соликка оид иктисадий муносабатларида муайян уйғунликни таъминловчи солик тизимини шакллантириш ва шунга мос равишда такомиллаштириб боришдан иборатдир ёки бошқача қилиб айтганда, солик сиёсати стратегияси - солик сиёсатининг узок муддатли йўналиши бўлиб, ижтимоий ва иктисадий стратегия белгилаб берган улкан кўламли вазифаларни келажакда бажарилишини таъминлаш кўзда тутилган молиявий тадбирлар йигиндисидир.

Солик сиёсати тактикаси эса белгиланган солик сиёсати стратегияси ижросини таъминловчи, тез-тез ўзгариб турувчи сайъи-харакатларни билдиради, яъни киска муддатли ва кичик кўламли молиявий чора-тадбирларни хал қилишга қаратилган йўналишлар мажмуаси - солик сиёсати тактикаси сифатида каралади.

Солик сиёсати концепцияси солик сиёсати стратегиясига нисбатан, солик сиёсати стратегияси эса солик сиёсати тактикасига нисбатан баркарор, яъни кам ўзгарувчан бўлиб, уларнинг барчаси бир-бирига боғлиқ ҳолда, бир-бирини тўлдириб турари ҳамда яхлит ҳолда солик сиёсатининг моҳиятини ташкил киласди.

Солик сиёсати таркибий жиҳатдан куйидаги йўналишларда амалга оширилади:

- мамлакат миёсида амал қилувчи соликлар ва соликсиз тўловларни қонуний жорий этиш;
- амал қилаётган соликларни самарали ишланини таъминловчи механизм шакллантириш ва такомиллаштириш, соликка оид қонунлар ва бошқа меъёрий хужожатларни такомиллаштириб бориш;
- солик сиёсатини амалга оширувчи тегишли ваколатли органларни ташкил этиш ва уларни ушбу соҳадаги вазифаларини белгилаш;
- соликка тортиш тизимини шакллантиришга қаратилган чукур илмий тадқиқотни амалга ошириш ва уларни жорий этишни ташкил этиш.

Юкорида қайд килинганидек, солик сиёсати давлат, яъни унинг ваколатли органлари томонидан олиб борилади. Агар ушбу ваколатли органлар ҳокимият тури нуқтаи-назаридан олиб қараладиган бўлса, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлинади. Айрим ҳолларда давлатнинг солик сиёсати Давлат солик кўмитаси томонидан олиб борилади, деган фикрлар учрайди. Амалда эса солик сиёсати давлат ҳокимиятининг барча бўғинлари: Конун чиқарувчи, Ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари фаoliятларининг ажralmas кисми сифатида комплекс тарзда амалга оширилади.

Бу ҳокимиятлар томонидан солик сиёсати куйидаги тартибда ишлаб чиқилади ва унинг ижроси таъминланади. Конун чиқарувчи ҳокимият

хисобланган Олий Мажлис томонидан соликка оид ва унга бевосита тегишли бўлган қонунлар кабул қилинади, ўзgartириш ва кўшимчалар киритилади ёки айримлари бекор қилинади. Демак, солик сиёсатининг ҳукуқий негизлари мазкур ҳокимият фаолияти билан боғлиқдир. Ижро ҳокимияти бўлган Вазирлар Махкамаси ва унинг бўлинмалари, Давлат Солик Кўмитаси, Молия Вазирлиги, Адлия Вазирлиги, Иктисадиёт Вазирлиги, маҳаллий ҳокимиятлар ва бошқа тегишли органлар томонидан Олий Мажлис томонидан қонун йўли билан жорий этилган соликлар ва соликларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг ишлаш механизмини таъминлашга хизмат қилувчи ҳукуқий-мөъёрий ҳужжатлар оркали уларнинг ижроси таъминланади. Бунда албатта ижро ҳокимиятининг бир бўғинни хисобланган Давлат солик кўмитасининг солик сиёсати ижросини таъминлашдаги алоҳида ўринга эга эканлигини қайд этиш лозим. Бундан ташкири, ҳар йилнинг охирида келгуси йил учун амал қиласиган соликлар ва соликларга тенглаштирилган мажбурий тўловлар бўйича солик ставкаларини тасдиқлаш, ўзgartиришлар киритиш ваколати Вазирлар Махкамасига берилган. Солик сиёсатини ишлаб чиқиши ва амалга оширишда қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар бўғинлари билан бирга суд ҳокимиятининг бўғинлари ҳам алоҳида ахамиятга эга. Суд ҳокимияти томонидан қонуний амал килаётган соликлар ва соликларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг ўз вактида бюджетга келиб тушиши устидан назорат ўрнатилиб, солик қонунчилиги бузилишларини олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар қўлланади.

Солик сиёсатини ишлаб чиқишида нафакат алоҳида олинган муассасалар бевосита қатнашади, шунингдек уни ишлаб чиқишида солик хизмати билан шугулланмайдиган субъектлар, аникроги солик тўловчилар қатнашиши мумкин, яъни бунда солик тўловчиларнинг ўзларида соликларни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар, соликларни хисоблашни осон ва самарали ишлаш кабилар таклиф сифатида берилиши мумкин.

Солик солиш соҳасидаги давлат бошқарувининг самарадорлиги кўп жихатдан давлат аппаратининг турли бўғинлари фаолиятидаги мослашувчанликка боғлиқ. Ваколат ҳар бир органнинг ўзига хос ролини белгилайди ва бир вактнинг ўзида унинг бошқа органлар фаолияти билан мослашувини таъминлади. Давлатнинг асосий вазифаларидан бирини ҳал этилиши - бюджетни тўлдириш, солик тўловчиларнинг иктисадий ва юридик хатти-харакатларига таъсир этишининг у ёки бу дастагига эга бўлган барча давлат ҳокимияти органлар фаолиятининг мувофиқлаштирувисиз мумкин эмас. Кўпгина адабиётларда таъкидланганидек, концептуал солик тамойилларидан бири давлат органларининг солик сиёсатини ишлаб чиқишида ва амалга оширишда биргаликдаги иштироки хисобланади.

Солик сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни амалда қўллаш жараённида бир қанча ўз ваколати доирасида фаолият юритадиган органлар биргаликда баҳамжихат ишни ташкил этишларн шарт. Бу органлар фаолият тури, уларни ташкил этиш асослари, максад ва вазифаларининг фарқланиши солик муносабатларини ташкил этишда айрим муаммоларни келтириб чиқаради. Бу жараёнда актив иштирок этишини таъминлаш мақсадида улар фаолиятини мувофиқлаштириш ва

бир-бирига мослашувчанлигини таъминлаш каби қатор муаммоларни ҳал этиш зарур.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, асосий иқтисодий хукуклар ва солик тўловчиларнинг эркинлигини таъминлаш қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятнинг доимий назорати остида туради. Президент томонидан уларнинг фаолиятига нисбатан билдириладиган асосий талаблар бевосита солик соҳасидаги ишларнинг умумий аҳволи, уни бошқариш, хўжалик юритувчи субъектларнинг тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш ва бошқалар билан белгиланади. Давлат солик қўмитаси ва бошқа соликлар бўйича бевосита ва билвосита ваколатга эга бўлган органлар ишини мувофиқлаштирган холда ҳокимиятнинг ушбу соҳалари солик солиш билан боғлик шахс хукукларини таъминлаш учун ююри даражали жавобгарликни ўз зиммасига олади ҳамда уларнинг манфаатлари йўлида муаммоли вазиятларни олдини олиш мақсадида ўзаро ҳамкорликнинг барча жихатларини мукаммал тартибга солади.

Қонун чиқарувчи орган (Олий Мажлис) Конституциянинг 78-моддаси 8-банди ва «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасига мувофиқ хукуматнинг тақдимиға мувофиқ соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилайди. Давлат солик қўмитасининг ваколатига кирувчи масалалар бўйича қонунчиликни кўллаш амалиётини умумлаштириш асосида солик қонунчилигини такомиллаштиришга доир тақлифларни ишлаб чиқиш ва уларни хукуматга киритиш хукуки унинг Олий Мажлис билан ўзаро муносабатлари хукуматнинг иштироки билан курилишига яққол мисол бўла олади. Маълумки, Вазирлар Махкамаси давлат Солик Қўмитасига нисбатан ваколатлари бўйича раҳбар орган хисобланади. Солик қонунчилигини кўллаш амалиётини доимий равища умумлаштириш, давлат ҳокимияти ва бошқарувининг ююри органларини мазкур соҳанинг хусусиятли жараёнлари ҳакида мунтазам ҳабардор қилиб бориши лозим.

Ўзбекистон Республикаси давлат Солик Қўмитасини бошқа ҳокимият органлари, ташкилотлар билан турли йўналишларда амалга ошириладиган ўзаро ҳамкорлигини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу ўзаро ҳамкорлик ўзининг юридик табиатига кўра хукукий бўлгани холда, муносабатлар предметининг ўзига хослиги билан тавсифланади. Махаллий ҳокимият органлари ва давлат солик органларининг ўзаро ҳамкорлигини тартибга солувчи меъёрлар турли юридик кучга эга бўлган катор меъёрий хужжатларга таянади. Умумий хусусиятларга кўра, ўзаро ҳамкорлик Конституция меъёрларида, бошқа қонунчилик хужжатларида акс эттирилган, ўзаро ҳамкорликнинг янада аник юзага келиши кўпинча солик соҳасидаги хукукий муносабатларни тартибга солувчи бошқа меъёрий хужжатларда ўз аксини топган. Мазкур давлат тузилмаларининг ўзаро муносабатлари хусусиятига таъсир этувчи объектив омил маҳаллий вакиллик ва ижро ҳокимияти органларининг ҳудуднинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланиши, маҳаллий бюджетларни шакллантириш ва ижро этиш, маҳаллий соликларни белгилаш, бюджетдан ташқари фондларни шакллантириш масалаларини ҳал этиш учун конституциявий белгиланиши хисобланади. Бу билан давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг тегишли даражаларида ҳал

этиладиган бошқарувнинг барча масалаларида, шу жумладан, молиявий соҳада хам юридик ваколатлилик мустаҳкамланади.

Солик органлари ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида юзага келадиган муносабатларга нисбатан ўзаро ҳамкорлик республикада олиб бориладиган ягона солик сиёсатини олиб бориша, соликлар ва бошқа соликларга тенглаштирилган мажбурий тўловларнинг худуд бюджетига келиб тушишини тъминлаш бўйича вазифаларнинг бажарилиши натижаларини таҳлил қилишда иштирок этиш оркали намоён бўлади.

Шу ўринда маҳаллий ҳокимият органларининг соликлар бўйича ваколатларига кискача тўхталиб ўтадиган бўлсак, маҳаллий ҳокимият органлари мамлакатимиз солик конунчилигига мувофиқ бир қанча ваколатларга эга бўлиб, улар ўзларининг худудида жойлашган солик тўловчиларга маҳаллий соликлар ва йигимлар бўйича кўшимча солик имтиёзларини белгилаш, солик ставкаларининг микдорини Вазирлар Махкамаси томонидан белгилаб кўйилган энг юкори ставкалар доирасида белгилаш каби ваколатларини санаб ўтишимиз мумкин.

Хулоса килиб айтишимиз мумкинки, республикамизда солик сиёсати давлатнинг маҳсус ваколатли органлари томонидан ишлаб чиқилади ва амалга оширилади. Соликлар бўйича ҳар бир ҳокимият органи маҳсус ваколатларга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз фаолиятларини самарали олиб бориша ушбу ваколатлардан фойдаланади. Бунда ваколатли органлар сифатида барча ҳокимият органлари, жумладан, конун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари биргаликда фаолият кўрсатади ва унда Давлат солик кўмитаси солик сиёсатини амалиётга жорий этишда муҳим аҳамиятта эга бўлган вазифаларни бажаради.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Солик сиёсати нима?
2. Ўзбекистон Республикасининг солик сиёсати йўналишлари нималардан иборат?
3. Солик сиёсатини ким ишлаб чиқади?
4. Солик сиёсатини юритишда давлат қандай рол ўйнайди?
5. Солик сиёсати концепцияси нима?

Толшириклар

1. Ўзбекистон Республикаси солик сиёсати моҳиятини ўрганиш.
2. Солик сиёсатининг асосий йўналишларини ўрганиб чикиш.
3. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида соликлар бўйича кўйилган вазифаларни ўрганиш.

5-боб. Ўзбекистон Республикаси солиқ тизими ва унинг шаклланишининг назарий асослари

Режа

- 5.1. Солиқ тизими хақида тушунча ва унинг моҳияти**
- 5.2. Солик тизимини турхлашнинг ўзига хос жиҳатлари**
- 5.3. Соликларнинг иктисадий моҳиятига кўра бўлиниши**
- 5.4. Соликларнинг бюджетта тушишига кўра бўлиниши**
- 5.5. Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимининг шаклланиш ва ривожланишининг босқичлари**

Таянч сўз ва иборалар

Солиқ, солиқ тизими, макроиктисодий ҳолат, солиқ кодекси, давлат бюджети, бюджет даромадлари, оборотдан олинадиган солиқ, мол-мулк қийматидан олинадиган солиқ, даромаддан олинадиган солиқ, эгри солиқ, тўғри солиқ, солиқ нимтиёзлари.

5.1. Солиқ тизими хақида тушунча ва унинг моҳияти

Юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган соликлар, йигимлар, божлар ва бошка мажбурий тўловлар ҳамда уларнинг тузилиш тамоиллари, усуллари, солик назоратининг йигиндиси солик тизимини ташкил этади. Бу търиф солик тизимини кенг маънода тушунишdir. Солик қонунчилигида солик тизими тор маънода талқин килиниб, бир хил моҳиятта эга бўлган ва марказлашган пул фондини ташкил этадиган солик, йигим, бож ва бошка мажбурий тўловларнинг йигиндиси солик тизими деб аталади. Солик тизимига нисбатан бундай ёндашув айрим адабиётларда ҳам келтирилганлитини таъкидлаш ўринли. Қайд этилган търифда солик ва йигимлар ягона моҳият, яъни «мажбурий характерга эга бўлган муносабат» ва уларнинг бир-бири билан боғликлиги ва ниҳоят бюджетта тушишлигини кўрсатади. Бу Ўзбекистон Республикаси солик Кодекси мазмунига мос келади. Шу ерда баҳсли масала ҳам мавжуд, яъни давлатнинг бюджетдан ташқари фондларига (пенсия, ижтимоий сугурта, бандлик, йўл фондлари ва бошқалар) тўловларни ҳам мажбурийлик нутқай назардан солик тизимига киритиш муаммоси мавжуд.

Ўзбекитон Республикаси Биринчи Президенти И.А. Каримов томонидан, «аввало солик тизими ўзига хос вазифани-фискал, кайта тақсимлаш ва рагбатлантириш вазифасини тўла даражада бажариши кераю»,²³- деган фикр билдирилган эди.

Соликлар бўйича изланишлар олиб борган айрим муаллифларнинг солик тизимига ёндашуви бошқача. Солик тизимига, хусусан, соликлар ёки уларга тенглаштирилган тўловлар тизими (мажмуи) сифатида караш мумкин эмас. Солик солишининг муҳим шарт-шароитларига қўйидагилар киради: соликларни белгилаш ва амалга киритиш тартиби, соликларнинг турлари, уларни бюджет даражалари ўртасида тақсимлаш тартиби, солик назоратини амалга ошириш

²³ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келаjak сари. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 358-б.

шаклари ва услублари, солик тұловчиларнинг хуқуклари, мажбуриятлари, улар манфаатларини химоя қилиш усуллари, солик муносабатлари иштирокчиларининг жавобгарлиги ва шу билан бирга ушбу элементлар солик тизимининг таркибий үнсурлари эканыгини таъкидлайди ва солик тизими деганда ана шу элементларнинг мажмусидан иборат бўлган ва улар ўртасидаги муносабатлар мажмусидан келиб чиқиб ифодалаш мумкин.

Умуман олганда солик тизимини таркибан соликка тортиш тамойиллари, солик сиёсати, соликка тортиш тизими, солик механизми кабиларга ажратиш мумкин. Ушбу элементлар бевосита мамлакатда амал қилаётган соликларнинг таркибини белгилаб беради.

5.2. Солик тизимини гурухлашнинг ўзига хос жиҳатлари

Солик тизимининг асоси бўлган соликлар ўзига хос хусусиятларига, бир катор белгиларига кўра гурухланади. Соликларнинг гурухланиши уларнинг обьектига, хўжалик юритувчи субъектлар молиявий фаолиятига таъсир этишига, ундирилиш усуллари, пайдо бўлишига (объектига), бюджетга йўналтирилишига ва бошқа белгиларига кўра уларнинг таснифланишидир.

Соликларни бундай тартибда гурухларга ажратишдан максад уларни таскимлаш тамойилларини белгилашда, уларнинг солик функция ва вазифаларини кай даражада бажараётганлигини баҳолашда, умуман олганда давлат бюджетини доимий равишда ва мунтазам даромадлар билан таъминлашда, шунингдек хўжалик юритувчи субъектларнинг тадбиркорлик фаолиятини чеклаб қўймасдан фаолият кўрсатиши учун соликларнинг хар томонлама илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш, таҳлил килишдан иборат.

Тарихан соликлар ижтимоий-иқтисодий тузилишига қараб ёки бошқача килиб айтганда ундириб олиш манбасига қараб икки гурухга тўғри ва эгри соликлар гурухларига бўлинади. Соликларни белгилайдиган ва улардан тушган маблагни тасарруф этишига, яъни бюджетга ўtkазиш нуктаи-назаридан соликлар умумдавлат ва маҳаллий соликларга бўлинади. Шунингдек, соликлар пайдо бўлиш манбаига кўра юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган соликларга бўлинади. Соликларнинг кайд этилган гурухларга ажартиб ўрганишни алоҳида савол сифатида кенгрок ёритишга харакат киласиз.

Шу ўринда соликларни гурухлашнинг айрим турларини кўриб чиқамиз. Соликларни обьекти ва иқтисодий моҳияти бўйича гурухлаш иқтисодиётга ижобий ва салбий таъсир кўрсатишини ўрганишнинг илмий ва амалий услубидир.

Соликлар соликка тортиш обьектига қараб уч гурухга бўлинади:

1. Оборотдан олинадиган соликлар. Бунда соликлар хўжалик юритувчи субъектларнинг бевосита оборотидан ундирилади, уларга кўшилган киймат солиги, акциз солиги, жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизел ёқилгиси ва суюлтирилган газ ишлатганлик учун олинадиган солик, божхона божлари, йигимлари ва бошқалар киради.

2. Мол-мулк қийматларидан олинадиган соликлар. Бундай соликлар солик тўловчи субъектлар тасарруфида мавжуд бўлган мол-мулкдан, ердан ва бошқаларга иисбатан белгиланадиган соликлардан иборат.

3. Даромаддан олинадиган соликлар. Бунга юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиги, инфратузилмани ривожлантириш солиги, жисмоний шахсларнинг даромад солиги ва бошқалар киради.

Мамлакатимизда амал килаётган соликларнинг айримлари кохоналар хўжалик фаолиятининг охирги молиявий натижасидан бюджетта тўланадиган аксарият соликлар ва мажбурий тўловлар келгуси давр харажатлари оркали ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархига кўшилади (ер солиги, мол-мулк солиги, экология солиги ва бошқалар). Шу ўринда соликларни гурухлашнинг асоси ҳисобланган, уларни хўжалик юритувчи субъектлар молиявий фаолиятига таъсир этишига караб куйидагиларга ажратишимиш мүкин:

1. Товар (иш, хизмат)лар оборотидан тўланадиган соликлар. Бундай соликларга асосан эгри соликлар киради, яъни кўшилган қиймат солиги, акциз солиги, жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизел ёқилгиси ва суюлтирилган газ ишлатганлик учун олинадиган солик, божхона божлари.

2. Ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган соликлар: пенсия фондига ажратмалар, касаба уюшмалари федерациясига ажратмалар, бандлик фондига ажратмалар ва бошқалар.

3. Давр харажатларига киритиладиган соликлар: мол-мулк солиги, ер солиги, экология солиги, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик ва бошқалар.

4. Корхоналар фойдасидан тўланадиган соликлар: даромад (фойда) солиги, инфратузилмани ривожлантириш учун солик ва бошқалар.

5.3. Соликларнинг иктисолий моҳиятига кўра бўлиниши

Соликлар иктисолий моҳиятига, тўловчи билан давлатнинг ўзаро муносабатларига бевосита ёки билвосита боғлиқлигига кўра тўғри ва эгри соликларга бўлинади. Тўғри соликлар тўғридан-тўғри даромадга ва мол-мулкка каратилади (соликка тортишнинг бевосита шакли). Товарнинг баҳосида тўланадиган ёки тарифга киритиладиган товарлар ва хизматлардан олинадиган соликлар эгри соликларга киради. Товар ва хизматларнинг эгаси уларни сотишда солик суммаларини олиб, уларни давлатга ўтказади.

Даромадлар оладиган (мол-мулкка ва шу кабиларга эгалик киладиган) хўжалик юритувчи субъектлар тўғри соликларнинг пиравард тўловчиси ҳисобланади, нархларга устамалар оркали солик юки юклаб қўйиладиган товарнинг истеъмолчиси эса эгри соликларнинг пиравард тўловчиси ҳисобланади. Амалиётда нафакат этри соликлар, шу билан бирга тўғри соликларни ҳам истеъмолчилар зиммасига ўтказиш имконияти мавжуддир. Масалан, корхоналар тўлайдиган соликлар юки инфляция даврида кўпинча нарх-навони ошириб юбориш оркали истеъмолчилар зиммасига юклаб борилади.

Давлат бюджети даромадлари хажми

т/р	Кўрсаткичлар	Млрд.сўм		ЯИМга нисбатан фоизда	
		2016 йил	2017 йил	2016 йил	2017 йил
	Даромадлар, жами	41 043,4	49 681,0	20,6	19,9
1.	Бевосита соликлар	9 852,8	11 539,4	4,9	4,6
2.	Билвосита соликлар	21 130,7	26 133,2	10,6	10,5
3.	Ресурс тўловлари ва мулк солиги	5 306,2	6 867,4	2,7	2,8
4.	Юкори даромаддан олинадиган солик	1 401,9	1 415,2	0,7	0,6
5.	Бошқа даромадлар	3 351,8	3 725,8	1,7	1,5

Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги мълумотлари

Тўгри соликларга тортишда маблағларнинг сафарбар қилиниши янги кийматни таҳсимлаш пайтида бошланади. Давлат даромад олинган пайтдаёқ унинг бир кисмига ўз хукукларини даъво қилади.

Солик тўловчининг даромади (иш ҳақи, фойда, фоизлар ва хоказо) ва унинг мол-мулкининг (ер, уйлар, қимматли когоzlар ва хоказо) киймати тўгри соликлар обьекти бўлади. Соликка тортишнинг бу шакли эгри соликларга нисбатан бирмунча прогрессивдир, чунки у солик тўловчининг даромадлилигини, оиласвий ахволини хисобга олади, солик даромадни олиш боскичида ундирилади. Бундан ташкари, тўгри соликларга тортишда солик тўловчи ўз солигининг суммасини аниқ билади.

Тарихий жиҳатдан олганда тўгри соликлар XVIII асрда ва XIX асрнинг биринчи ярмида шаклланди, улар факат XX асрда кенг оммалашди.

Тўгри соликлар реал ва шахсий соликларга бўлинади.

Реал соликлар солик тўловчи мол-мулкининг айрим турларидан (ер, уйлардан) кадастр асосида ундирилади, тўловчининг ҳақиқий даромадлилигини эмас, балки ўртacha даромадлилигини хисобга олади. Соликка тортиш обьектига қараб қўйидагилар реал соликларга киради: ерга оид, уй-жойларга доир, касб-хунарга тегишли, қимматли қоғозлардан олинадиган соликлар. Реал соликлар ташки белгиларга асосланади, соликка тортиш мол-мулкининг кадастр бўйича аниқланадиган ўртacha даромадлилиги бўйича амалга оширилади. Ўз моҳиятига кўра бундай соликлар регрессив тусга эгадир.

Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши, давлат фаодиятининг кенгайиши шахсий соликларга ўтилишини такозо этди, чунки реал соликлар фискал жиҳатдан ҳам, ижтимоий-иктисодий жиҳатдан ҳам фойдали бўлмай қолди. Реал соликка тортишнинг айрим унсурлари, одатда, махаллий соликлар тизимида асосан саноат жиҳатдан тараккий этган мамлакатларда сакланиб колган. Шахсий соликлар равнақ топмоқда, булар даромадлар манбаида ёки декларация бўйича ундириладиган жисмоний ва юридик шахсларнинг даромадлари ва мол-мулкидан олинадиган соликлардир. Реал соликдан фарқли

равиша шахсий соликка тортишда объект (даромад, мол-мулк) ҳар бир тўловчи учун якка тартибда хисоблаб чиқилади, унинг молиявий ахволи (оила сони, карздорлик ва ҳоказо) эътиборга олинади. Ривожланган мамлакатларда соликка тортиш объектига караб шахсий соликларнинг куйидаги турлари фаркланади: даромад солиги, пуллик сармоялардан тушадиган даромадлардан олинадиган солик, сармоянинг ўсишидан олинадиган солик, корпорациянинг фойдасидан олинадиган солик, меросдан ва совға қилишдан олинадиган солик, мол-мулкдан олинадиган солик, жон бошига олинадиган солик ва ҳоказо.

Эгри соликлар баҳога ёки тарифга устама сифатида белгиланадиган товарлар ва хизматлардан олинадиган соликлардир. Эгри соликларга тортишда давлат товар ёки хизматларнинг сотилиши пайтида ушбу қийматнинг бир кисмига ўз хукукларини даъво қилиш билан аслида янги қийматнинг таксимланишининг иштирокчиси бўлиб қолади. Эгри соликлар тўғри соликлардан фарқли равиша тўловчининг даромади ёки мол-мулки билан бевосита боғлик бўлмайди. Товарлар, одатда, шахсий истеъмол товарлари, шунингдек хизмат кўрсатиш соҳасининг (сартарошхоналар, ҳаммомлар, кимёвий тозалаш хизматлари) пуллик айланмаси, томоша кўрсатадиган ва транспорт корхоналарининг патталари ва шу кабилар соликка тортиш обьекти бўлади. Эгри соликларга тортиладиган товарлар ва хизматлар сони мунтазам кенгайиб бормокда.

Харидор-истеъмолчи эгри соликларнинг тўловчиси бўлади. Товарнинг соҳиби ёки хизматлар кўрсатадиган шахс аслида соликни йингувчи хисобланади. Эгри соликларнинг анҷатина кисми мулкор томонидан товарнинг ёки хизматларнинг нархига қўшилади. Давлат корхоналари ва монополиялар соликнинг бутун суммасига нархларни ошириш бўйича жуда катта имкониятларга эгадир. Тармок ичидаги ракобат юксак бўлганида ва талаб баркарор бўлмаган холда соликнинг муайян ҳиссаси товарнинг ишлаб чиқарувчиси ва сотувчи томонидан тўланади. Эгри соликларнинг асосий тўловчиси пировард оқибатда истеъмолчилар бўладилар.

Эгри соликлар даромадлиликни, оиласвий ахволни хисобга олмайди. Ҳамма фукаролар ўз даромадларининг микдоридан катъий назар, бундай соликларни тўлайдилар, чунки эгри соликларга тортиладиган турмуш учун зарур бўлган товарларни истеъмол қилишади ва хизматлардан фойдаланишади.

Эгри соликларнинг ставкалари катъий (товар ўлчамининг бирлигига) ва фоизли (товарнинг нархига муайян ҳиссасда) бўлади. Фоизли ставкалар давлат учун кўпроқ фойдалидир, чунки нархлар ошганида солик тушумлари ҳам кўпаяди. Солик ставкаларининг оширилиши уларнинг товарларнинг нархидаги ҳиссасининг ортишига олиб келади.

Эгри соликлар акцизларни, давлатнинг фискал монополияларини ва божхона божларини ўз ичига олади. Акцизлар ундирилиш усулига қараб якка тартибдаги (пивога, шакарга, бензинга ва ҳоказо) ва универсал (кўшилган қиймат солиги ва бошқалар) турларга бўлинади. Улар асосан ҳўжалик актларидан ва айланмалардан, молиявий операциялардан келиб чиқади.

Республикамиз давлат бюджети даромадларини шакллантиришда тўғри ва эгри соликлар ўртасидаги мақбул нисбатни таъминлашни белгиловчи мезъёрларни аниглаш муаммоси асосий муаммолардан бири бўлиб қолмокда.

Айрим солик турларининг нисбати жамият ривожланишига қараб ўзгарди. XIX асрда ва XX аср бошида ундирилишининг соддалиги билан ажралиб турадиган эгри соликлар асосий аҳамият касб этган эди. 20-йиллардан бошлаб кўпгина мамлакатларда тўғри соликлар кўпроқ аҳамият касб эта бошлади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ривожланган мамлакатларнинг солик тизимида тўғри соликлар алоҳида аҳамиятта эга бўлиб қолди, даромад солиги ва корпорацияларнинг фойдасидан олинадиган солик улар ичida асосий ўрин тутарди.

Юкоридагилардан келиб чиқиб, хуроса килганимизда, тўғри соликларни тўғридан - тўғри солик тўловчиларнинг ўзи тўлайди, яъни соликнинг хуқукий ва ҳакиқий тўловчиси хам битта шахс ҳисобланади.

Эгри соликларнинг хуқукий тўловчиси маҳсулот ортувчилар, иш, хизматни бажарувчилар ҳамда хизмат кўрсатувчилар, ҳакиқий тўловчиси эса истеъмолчилар ҳисобланади.

Республикамизда амал килаётган соликлар ҳозирги кунда ялпи ички маҳсулотнинг кариб учдан бир қисмини тақсимлаб, бюджетга жалб этиди ва у оркали давлатнинг ижтимоий зарурий ҳаражатлари молиялаштиришга йўналтирилади. Сўнгти йилларда тўғри соликларнинг салмоги ялпи ички маҳсулот кийматида бир оз камайиб, эгри соликлар салмоги ошган. Бу ерда ҳозирги шароитда тўғри тендендия мавжуддир, чунки эгри соликлар тўғридан-тўғри корхона инвестиция фаолиятининг сусайишига олиб келмайди. Тўғри соликлар салмоги ЯИМ кийматида пасайиши корхоналарнинг моддий-техникавий базаси кенгайишига, кўшимча маҳсулот ишлаб чиқаришига имкон яратади.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда амал килаётган тўғри ва эгри соликлар таркибига қўйидаги соликлар киради (2-жадвал):

2- жадвал

Тўғри соликлар	Эгри соликлар
<ol style="list-style-type: none"> 1. Юридик шахслардан ундириларидан даромад (фойда) солиги 2. Жисмоний шахслар даромадидан олинадиган солик 3. Ер солиги 4. Мол-мulk солиги 5. Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик 6. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик. 7. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги ва бошкалар. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кўшилган киймат солиги 2. Акциз солиги 3. Жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизел ёкилгиси ва суюлтирилган газ ишлаттанилик учун олинадиган солик 4. Божхона тўловлари ва бошкалар

Ягона давлат бюджети даромадлари таркибида уларнинг салмоғи юқоридаги маълумотлар билан ифодаланади.

3-жадвал

Бевосита соликлар хажми тенденцияси ва таркиби²⁴

т/р	Кўрсаткичлар	Млрд.сўм		Жами даромадларда улуши, фоизда	
		2016 йил	2017 йил	2016 йил	2017 йил
	Бевосита соликлар	9852,8	11539,4	24,0	23,2
1.	Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги	1215,1	1475,5	3,0	3,0
2.	Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солик тўловидан Давлат бюджетига ажратмалар	1515,3	1707,5	3,7	3,4
3.	Ягона солик тўловидан Давлат бюджетига ажратмалар, шу жумладан, микрофирмалар ва кичик корхоналардан ажратмалар	1440,8	1751,7	3,5	3,5
4.	Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги	4137,4	4876,4	10,1	9,8
5.	Тадбиркорлик фаолиятининг айrim турлари бўйича қатъни белгиланган солик	822,3	1042,8	2,0	2,1
6.	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузияни ривожлантириш солиги	721,9	685,5	1,8	1,4

Кўпгина олимлар тадқиқотларида тўғри ва эгри соликларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини келтириб ўтишган. Хусусан, И.С. Иловайский тўғри соликлар ривожланган давлатларда иқтисодий жараёнларни тартибга солишдаги асосий молиявий дастаги дея таъкидлайди²⁵. Г.Д. Черник эгри соликларнинг яширин хусусиятини ижобий жиҳат сифатида таърифлаб, “харажатларга солинадиган соликлар доимий ва сезилмасдан ундуруилганлиги сабабли энг кам малол келтиради” деб таъкидлайди²⁶. В. Самофалов эса факатгина қолок ва қарам давлатлар холатида эгри соликларнинг яширин хусусиятидаги ижобий жиҳатни кўриш мумкинлигини айтади²⁷. Шу ўринда

²⁴ www.mf.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти маълумотлари

²⁵ Иловайский С. И. Косвенное налогообложение в теории и практике. – Пенза: РИО ПГСХА, 2010. – с 115.

²⁶ Черник Д. Г. Налоги: учебник. – М.: Финансы и статистика, 2009, с. 15

²⁷ Самофалов В. Г. Косвенные налоги и подоходный налог: учеб. – СПб.: Питер, 2007. – с. 50

таъкидлаб ўтиш керакки, тўғри ва эгри соликларнинг ижобий ёки салбий жиҳатларини таснифлаш бизнингча анчайн мунозарали масаладир.

4-жадвал

Билвосита соликлар ҳажми тенденцияси ва таркиби²⁸

т/р	Курсаткичлар	2017 йил, млрд. сўм	ЯИМга нисбатан фоизда
	Билвосита соликлар	26133,2	10,5
1.	Кўшилган қиймат солиги	14685,8	5,9
2.	Акциз солиги	7449,2	3,0
3.	Божхона божи	1707,4	0,7
4.	Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солик	1784,5	0,7
5.	Абонент ракамларидан фойдаланганлик учун солик	506,4	0,2

Юкоридаги маълумотлар таҳлил килинганда юридик шахслар соликлари ва бошқа тўловлари бюджет даромадларининг асосий қисмини ташкил этиши кўринади. Бу соликлар давлат бюджети харажатларини молиялаштиришда мустаҳкамликни, узвийликни таъминлайди. Бу соликларсиз бюджетни режали молиялаштиришнинг иложи йўқдир. Шунинг учун уларнинг аҳамияти бюджет даромадларини шакллантиришда бекиёсdir.

Агар бир давлатда айрим соликлар ҳаракати жараёни: маълум бир республика ва маҳаллий бюджетга биринтирилган бўлса, айримлари эса, бюджетларни тартибга солиб турадиган соликларга бўлинади.

5.4. Соликларнинг бюджетга тушишига кўра бўлиниши

Республикамида асосан соликлар бюджет тизими даромадларини шакллантиради. Давлат бюджети тизими мамлакатнинг ижтимоий, иктисолий, сиёсий ҳамда маънавий ҳаётини молиявий маблағ билан таъминлайди ва бу Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизимида умумреспублика бюджетининг етакчи бўгинидир. У умумдавлат ресурсларининг бир қисми бевосита давлат ҳокимиятининг ижро этувчи ва фармойиш берувчи олий органи - Ўзбекистон Республикаси хукуматида марказлашувни таъминлайди. Марказлашган ресурслар умумдавлат аҳамиятига молик бўлган, умуман олганда жамият манбаатларини ифодалайдиган тадбирларни (халқ хўжалиги аҳамиятидаги қурилишларни, энг муҳим ижтимоий тадбирларни, мудофаа, бошкарув, давлатнинг ташки иктисолий алоқалари, давлатнинг моддий ва молиявий захираларини) маблағ билан таъминлашга ишлатилади. Умумреспублика бюджети орқали миллий даромадни Қорақалпогистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳрига тақсимлаш ва қайта тақсимлаш жараёни изга солиб турилади. Давлат умумреспублика бюджетидан давлат

²⁸ www.mif.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти маълумотлари

бюджетининг бу бўгини ижроси юзасидан республикадаги ҳамма ишларни мувофикалаштириш учун фойдаланади.

Коракалпогистон Республикасининг бюджети пул маблагларини республиканинг тегишли давлат хокимияти ва бошкарув органлари амалга оширадиган ижтимоий-иктисодий ривожланиш тадбирларини молиялаштириш учун марказлаштиради.

Маҳаллий бюджетлар Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимининг муҳим таркибий кисмини ташкил этади. Улар давлат хокимиятининг ҳар бир маҳаллий органи ўз фаолиятини амалга ошириши учун унинг ихтиёрида аниқ молиявий база яратади. Маҳаллий бюджетлар тизими маҳаллий талаб-эҳтиёжларни тўлароқ ҳисобга олиш ҳамда давлат томонидан марказлашган тартибда амалга ошириладиган тадбирлар билан тўғри олиб бориш имконини беради, маҳаллий хокимият органлари маҳаллий бюджет даромадларининг кўпайиши ва ресурсларнинг тежамкорлик билан сарфланиши тўғрисида тинмай ғамхўрлик қиласи, чунки жойларда иктисодиёт ва маданиятнинг юксалиш суръатлари тўғридан-тўғри маҳаллий хўжалик захираларини сафарбар килиш, маблагларни тежаб ишлатиш борасидаги ишларни ташкил этиш билан боғлик бўлади, бу эса ўз навбатида умуман Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг муваффакиятли бажарилишига ёрдам беради. Маҳаллий бюджетлардан уй-жой-коммунал хўжалиги ва ободонлаштириш, маориф ва соғликни сақлаш муассасалари (мактаблар, касалхоналар, мактабгача тарбия муассасалари ва бошкалар), ижтимоий таъминот соҳасидаги тадбирлар маблаг билан таъминланади.

Республикамизда соликлар бюджет тизими даромадларини шакллантиришига қараб асосан икки гурӯхга бўлинади:

Ўзбекистон Республикаси Солик Кодексининг 6-моддасига мувофик умумдавлат соликларига куйидагилар киради:

- 1) юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиги;
- 2) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги;
- 3) кўшилган киймат солиги;
- 4) акциз солиги;
- 5) ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик.

Умумдавлат соликлари ҳар йили конуний тартибда белгиланадиган нормативлар бўйича тегишли бюджетлар ўртасида таксимланади.

Ўзбекистон Республикаси Солик Кодексининг 7-моддасига мувофик маҳаллий соликлар ва йигимларга куйидагилар киради: мол-мулк солиги; ер солиги; инфратузилманн ривожлантириш солиги; жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солик; айрим турлардаги товарларни сотиш хукукини берувчи лицензия йигимлари; юридик шахсларни, шунингдек тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларни рўйхатга олганлик учун йигим.

Умумдавлат соликлари асосан республика бюджети даромадларини шакллантиришига қаратилган бўлса, маҳаллий соликлар ва йигимлар маҳаллий бюджетлар даромадларини шакллантиради.

Соликларнинг Республика ва маҳаллий бюджетлар ўртасида тақсимланиши улар даромад манбани шакллантиришдаги бир катор муаммоларни вужудга келтиради. Булардан асосийларидан бири бюджетларни молиялаштириш юзасидан соликларнинг бюджетлараро тақсимланиш тартиби мезонларини белгилаш муаммосидир.

Коракалпогистон Республикасида маҳаллий соликлар ва йигимлар солик Кодекси, Ўзбекистон Республикасининг бошқа конун хужжатлари, шунингдек Коракалпогистон Республикасининг конун хужжатлари билан ҳам тартибга солинади.

Солик муносабатлари мавжуд бўлишининг асосий шартларидан бири давлатнинг мавжудлиги бўлса, иккинчи шарти бўлиб соликларни тўлашга қобил бўлган солик тўловчиларнинг мавжудлигидир. Ўзбекистон соликлар тизими манбаига караб соликлар юридик ва жисмоний шахслардан олинадиган соликларга ажратилади.

Солик солиш максадида юридик шахслар деганда мулкида, хўжалик юритиши ёки тезкор бошқарувида мол-мулки бўлган ва ўз мажбурнятлари бўйича ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, шунингдек мустақил балансга ва ҳисоб-китоб варағига эга бўлган алоҳида бўлинмалар ҳам тушунилади.

Юридик шахслардан олинадиган соликларга ҳамма этри соликлар, корхона даромадига солик, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун, экология, савдо ташкилотларини ялпи даромад солиги, ер солиги, мол-мулк солиги, кичик бизнес учун ягона солик ва бошқалар киради. Баъзи соликларни (ККС, акциз) юридик шахслар ҳам жисмоний шахслар ҳам тўлайдилар. Жисмоний шахслар тўлайдиган соликларга даромадга солик, ер, мол-мулк соликлари киради. Ҳукукий шахслардан олинадиган соликлар давлат бюджети даромадларининг ҳал қилувчи қисмини ташкил этади. Бу соликларнинг мухим ҳусусияти накд пулсиз шаклда корхоналар ҳисоб (жорий) счётларидан бюджет счётларига кўчириб қўйилади. Уни ундириш осон ва арzonга тушади. Жисмоний шахслардан олинадиган баъзи соликлар накд пулга ундирилганлиги учун уни тўлаш қийин кечади. Бундай соликларга ер, мол-мулк соликлари ва катор йигимлар киради. Солик йигиш харажати қўпайиб кетади. Чунки бу иш билан маҳсус тажрибага эга бўлган инспекторлар шугулланади, хужжатлар (декларация, хабарномалар, чакириклар ва бошқалар) қўп ёзилади.

Жисмоний шахслар соликлари ичida энг йириги фуқаролар жами даромадига соликдир. Бу солик оркали фуқароларнинг гурухлари даромадларини бошқариб бориш имконияти яратилади.

Илгари айтганимиздек юридик шахсларнинг бюджетларга тўлайдиган соликлари тўғри ва этри соликларга бўлинади.

Тўғри соликлар даромад (фойда) соликлари ва ресурслар соликларидан ташкил топади. Этри соликлар эса кўшилган қиймат солиги, акциз солиги, божхона божидан иборатдир. Юридик шахсларнинг бу соликлари бюджет даромадларини асосий қисмини ташкил этиши куйидаги жадвал маълумотларида кўринади.

Юридик шахслар соликлари пул муомаласини мустаҳкамлашда ҳам катта аҳамиятга эга. Тўғри соликлар юридик шахсларнинг харажатларга мўлжалланган маблагларини кискартириб муомалага оз пулларни чикаришга олиб келади. Эгри соликлар эса товарлар (ишлар, хизматлар) таркибида бўлиб, баҳо хисобига муомаладаги ортиқча пулларни муомаладан олади. Шундай килиб соликлар пул муомаласини мустаҳкамлашда катта аҳамиятга эга бўлади.

Соликларнинг ошиши товар (хизмат, иш) таклифини оширади, талабни камайтиради. Бу эса пул эмиссиясини камайтиради. Аммо таклифда реал киймати паст бўлганлигидан инфляцияни пайдо килиши мумкин.

Юридик шахслар ўзларига юклатилган соликларни хисоблаш ва бюджетга ўз вактида, тўлик тўлаш жавобгарлигини олганлар. Уларнинг тўлайдиган соликлари асосан накд пулсиз, яъни корхона, ташкилот, бирлашманинг банкдаги хисоб счёtlаридан маблагни кўчириб, республика ёки маҳаллий бюджет счёtlарига ўтказиш йўли билан амалга оширади. Коида бўйича ҳар қандай юридик шахс ўз солик ва бошқа мажбурий тўловларни белгиланган вактда бюджетга тўлик ўтказишга мажбурдирлар. Бунинг учун улар солик ва бошқа тўловларнинг муддати келган кунгача пулларни ўтказиш хужожатлари бўлмиш тўлов топшириғи, чекларни ёзиб банкларга топширган бўлишлари керак.

Агар тўлов топшириклари ўз муддатида ёзилиб банкларга топширилмаган бўлса солик идоралари ўзларининг инкассо-тўлов талабномалари оркали ундириб оладилар. Ҳар бир ўз вактида бюджетга ўтказилмаган кун учун ўтказилиши керак бўлган солик суммаси хисобидан 0,05% пеня хисбланиб соликка кўшимча равишда бюджетга мажбурий ундирилади. Албатта пеня суммасининг кўпайиши корхонанинг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатади.

Шунинг учун ҳар қандай хўжалик субъектлари хисобчилари соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни уларда белгиланган тўлов муддатигача ўз вактида тўлаб боришлиари шарт. Бунда айникса бўнак (аванс) тўловларга кўпроқ эътибор қаратилиши лозим, чунки ККС, даромадга (фойдага) солик ва бошқаларда бўнак тўловлар сони кўп бўлганлигидан бокиманданинг кўпайишига олиб келади. Ҳозирги кунда бу бокиманда билан кураш иктисадиётни баркарорлаштиришда муҳим давлат тадбирларига айланмоқда.

Юридик шахсларнинг ҳамма соликлари накд пулсиз тўланади. Бирок, айрим йигимлар (давлат ва божхона божлари) накд пулли бўлиши мумкин. Юридик шахслар соликларини накд пулсиз тўланиши жуда катта иқтисодий аҳамиятга эга. Пул ўтказишлар тезлашади, ижтимоий харажатлар тежалади.

Жисмоний шахслар деганда Ўзбекистон Республикасининг фукаролари, чет эл фукаролари ва фукаролиги бўлмаган шахслар тушунилади. Молия Йилида солик солинадиган даромад, мол-мулк, ер, майдони, транспорт воситалари ва шу каби бошқа предметларга эга бўлган жисмоний шахслар уларга белгиланган соликларни тўлайдилар.

Ўзбекистон Республикасида донмий яшаб турган ёки молия Йилида бошланадиган ёхуд тугайдиган ўн икки ойгача бўлган исталған давр мобайнида 183 кун ёки ундан кўпроқ муддатда Ўзбекистонда турган жисмоний шахс

Ўзбекистон Республикасининг резиденти деб каралади. Ўзбекистон Республикасининг резиденти бўлган жисмоний шахсларга уларниң Ўзбекистон Республикасидаги, шунингдек ундан ташқаридаги фаолияти манбаларидан олинган даромадлари бўйича солик солинса, Ўзбекистон Республикасининг резиденти бўлмаган жисмоний шахсларга Ўзбекистон Республикаси худудидаги фаолиятдан олинган даромадлар бўйича солик солинади.

Умуман олганда мамлакатимиз солик конунчилигидан келиб чикиб соликка тортиш нуқтаи-назаридан юридик шахсларни шартли равишда куйидагича гурухлашимиз мумкин:

1. умумий тартибда солик тўловчи юридик шахслар;
2. микрофирмалар ва кичик корхоналар;
3. қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари;
4. савдо ва умумий овқатланиш корхоналари;
5. лотореялар, тотализаторлар ва таваккалчилликка асосланган бошка ўйинлар ўtkазишга ихтисослашган юридик шахслар;
6. тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланувчи юридик шахслар.

Умумий тартибда солик тўловчи юридик шахслар куйидаги соликларни тўлайди:

- Даромад (фойда) солиги;
- Кўшилган қиймат солиги;
- Акциз солиги;
- Мол-мулк солиги;
- Ер солиги;
- Ер ости бойликларидан фойдаланганилик учун солик;
- Сув ресурсларидан фойдаланганилик учун солик;
- Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги.

Ягона солик тизимига ўтган кичик корхоналар ва микрофирмалар куйидаги соликларни тўлайди:

- Ягона солик тўлови;
- Акциз ости товарларини ишлаб чиқарган ҳолда акциз солиги.

Кишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ягона ер солигини тўлайди.

- Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари куйидаги соликларни тўлайди:
- Ягона солик тўлови;
  - Мол-мулк солиги.

Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари (саргарошхона, биллиардлар, ўйин автоматлари) билан шуғулланувчи юридик шахслар куйидаги соликни тўлайди:

- катъий солик.

Шунингдек юкоридаги барча юридик шахслар куйидаги йигимлар, божлар ва бошқа мажбурий тўловларни хам тўлайдилар:

• Божхона тўловлари (божхона божлари ва йигимлари, акциз солиги ва товарларни импорт килишда кўшилган қиймат солиги);

• Давлат божлари;

• Товарларнинг айрим турлари билан савдо килиш ҳукуки учун йигимлар;

• Давлат максадли фонdlарига ажратмалар (бюджетдан ташқари пенсия фонди, республика йўл фонди, бандлик фонди);

• Рўйхатга олганлик учун йигим.

Жисмоний шахслар тўлайдиган соликлар ва йигимлар таркиби куйидагилардан иборат:

• Жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солик;

• Мол-мулк солиги;

• Ер солиги;

• Жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизел ёнилғиси ва газ ишлатганилик учун олинадиган солик;

• Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик;

• Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик;

• Ягона божхона тўлови (импорт божи, кўшилган қиймат солиги ва йигим ўрнига жорий этилган);

• Импорт учун акциз солиги;

• Давлат божи;

• Товарларнинг айрим турлари билан савдо килиш ҳукуки учун йигимлар;

• Тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларни рўйхатга олганлик учун йигим.

Юкорида кайд этилганлардан хulosа килиб айтишимиз мумкинки, мамлакатимиз солик конунчилигига мувофиқ солик тўловчилар икки катта гурухга, яъни юридик ва жисмоний шахслар гурухига бўлинади ва уларнинг фаолият кўрсатиш хусусиятидан келиб чиқиб янга таркибий қисмларга ажратиш мумкин. Республикамиз давлат бюджети даромадларини шакллантириша юридик шахслар тўлайдиган соликлар катта аҳамиятта эгалигини юкоридаги маълумотлардан бевосита кўришимиз мумкин.

5.5. Ўзбекистон Республикаси солик тизимиning шаклланиш ва ривожланишининг босқичлари

Иқтисодиётнинг самарали ривожланиши кўп даражада давлат томонидан иқтисодий жараёнларни бошқаришни тўғри ташкил этишга боғлиқ бўлиб қолмоқда. Шу туфайли ҳам Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтиш хусусиятидан бири давлатнинг иқтисодий ўзгаришларнинг ташаббускори ва бош ислохотчиси килиб белгиланганидир.

Бозор муносабатларига ўтишнинг кийин даврида аҳолининг манфаатларини факат кучли кайта таксимлаш воситасига эга бўлган давлатгина ҳимоя килишга кодирдир. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки йиллариданоқ давлат иқтисодиётни тартибга солишда соликлардан ушбу концепцияга асосланган ҳолда фойдаланиб келмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат иқтисодиётининг ривожланиш даражаси, бошқа кўпгина омиллар билан бир каторда, унга нисбатан юргизилаётган солик сиёсатига ҳам бевосита боғлиқдир. Давлат солик сиёсатини ишлаб чиқиб ва уни ҳаётга татбик этиб, иқтисодий ривожланишга ижобий ёки салбий таъсир кўрсанади. Шу боисдан давлат солик сиёсати орқали макроиқтисодий самарадорликка эришини мумкин.

Иқтисодчи олим А.С.Жўраевнинг таъкидлашича, Ўзбекистонда мустакиллик йилларидағи солик сиёсати ва конунчилигини шаклланишини тўрт босқичга бўлиб ташлил килиши мумкин²⁹. Ўзбекистонда солик конунчилиги шаклланишини даврларга бўлиш хакида С.Абдухоликов хам фикр юритиб, солик тизими ислохоти ривожланишини яққол кўрсатиш учун шу даврни тўрт босқичга бўлиб кўрсатиш мумкинлигини таъкидлайди³⁰. Демак, Ўзбекистонда солик конунчилиги шаклланишини даврларга бўлишда ягона ёндошув мавжуд эканлигини кўришимиз мумкин.

Биринчи босқич – 1991-1994 йилларни ўз ичига олиб, Ўзбекистоннинг ўз солик тизимини ташкил этиш ва соликларнинг хазинавий аҳамиятини ошириш босқичидир.

Республикамизнинг ўз солик тизимини яратища 1991 йил 15 февралда кабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси фуқароларидан, ажнабий фуқаролардан ва фуқаролиги бўлмаган шахслардан олинадиган даромад солиги тўғрисида”ги ва “Корхоналар, ташкилотлар ва бирлашмалардан олинадиган соликлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг конунлари биринчилардан бўлди. Улар ўзида биринчи марта солик тизимининг тузилиши ва ишлашининг умумий асосларини аниклаб берди, соликларни ҳисоблаш ва ундириш тартибини ўрнатди.

1992 йил 9 декабрда мазкур конунларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, уларга биноан солик обьекти кенгайтирилди, яъни илгари даромад солигини жамоа хўжалиги орқали тўлаб юрган жамоа аъзолари тўғридан тўғри ўзлари тўлайдиган бўлдилар.

1993 йил 7 майда Ўзбекистон Республикасининг “Махаллий соликлар ва йигимлар тўғрисида”ги конуни кабул қилинди. Бундай соликларга жисмоний шахсларнинг мулк солиги, ер солиги, курорт зоналарида ишлаб чиқариш обьектлари курилиш солиги, реклама солиги, автомобиль воситаларини кайта сотиш солиги, транспорт воситаларини эгаларидан соликлар ва 13 та ҳар хил йигимлар киритилди.

Солик конунчилигимизнинг биринчи босқичи, республика солик тизимининг соликларнинг кўплиги билан солик ставкаларининг юкорилиги, шунингдек, корхона ва ташкилотлар даромадининг 45 фоиз бюджетта олиниши билан характерланади. Бундан ташкири, солик конунларимиз корхона ва ташкилотларни кенгайтирилган тақрор ишлаб чиқаришини жиҳозланишини чегаралаб кўйган, солик конунчилигидаги имтиёзлар ҳам бу муносабатга ўз

²⁹ Жўраев А.С., Ортиков Н.А. Солик хукуки асослари. –Т.: Илм-зис, 2012. –Б.19.

³⁰ Абдухоликов С. Ўзбекистон Республикасида солик конунчилити тизимининг шаклланиши ва ривожланиш тенденцияларни. Давлат ва хукук назариясининг муаммолари номли илмий-назарий конференция материаллари. -Т.: ЎзМУ, 2013. –Б.189.

таъсирини кўрсата олмаганлиги яққол намоён бўлади. Ишлаб чиқаришнинг пасайиб бориши, соликларнинг хазина функциясининг кучайиб кетиши натижаси хамда “ёвойи” бозор иқтисодининг талабига кўра, солик қонунчилигимиз олдига солик юкини камайтиришни объектив зарурат килиб қўйди ва соликларнинг ишлаб чиқаришни раббатлантиришга оид солик қонунлари, йўрикномаларини, кўрсатмаларни ишлаб чиқишга олиб келди³¹.

Солик ислоҳотниарининг иккинчи босқичи соликларни бозор иқтисоди талабларига мослаштириш ва корхоналарнинг ишлаб чиқаришни раббатлантиришга қаратиш давридир. Бу даврга 1995-1997 йиллар тўғри келади.

Бу даврда соликлар ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга таъсирини кучайтиришга бағишиланди. Уларга соликлардан хилма-хил имтиёзлар берилди. Айниқса юридик шахсларнинг фойда (даромад) солигидан имтиёзлар кўп эди, 1995 йилдан бошлаб корхоналар ҳар бир фоиз маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиргани учун 0,3 %дан фойдага солик ставкаси камайтирилди.

Халқ хўжалигини иқтисодий жиҳатдан баркарорлаштириш ва тузилмавий жиҳатдан кайта қуриш солик тизимини ислоҳ қилишни талаб этди ва кўплаб корхоналар ва ташкилотларнинг фойда солигини даромад солиги тўлашга ўтиши амалга оширилди. Унинг ўртача ставкаси 37 фоиз этиб белгиланди.

Солик тўловчилар учун имтиёзлар кўзда тутилди. 1995 йилдан бошлаб солик тизимини бирхиллаштириш бошланди. Бир қатор кам самарали соликлар: республика ташкарисига олиб чиқиладиган хом ашё ресурслари учун солик, ҳисоблаб чиқилган амортизациядан бюджетга 30 фоиз ундириш ва бошқалар бекор қилинди. Жамоа хўжалиги аъзолари ва халқ хўжалигининг бошка соҳаларида ишлаетганлар учун соликка тортишнинг ягона тартиби ўрнатилди. Яъни, жамоа хўжалиги аъзолари меҳнатига ҳақ тўлаш жамғармасини соликка тортиш бекор қилинди ва уларга нисбатан фуқаролар даромад солиги тўғрисидаги қонунчилик татбиқ этилди.

Сармоядорлар учун раббатлантиришлар солик тизимининг баркарорлашувига кўмак берди. 1996 йилнинг 1 январигача рўйхатдан ўтказилган хорижий сармоя иштирокидаги корхоналарга соликка тортиш тизимида даромад ёки фойдани соликка тортишни танлаш хукуки тақдим этилди, бошқа барча хўжалик юритувчи субъектлар эса даромад солигига ўтказилди.

Соликларни бозор муносабатларида қатнашишини кучайтириш учун уларнинг ҳаммаси учун ягона хукукий асос Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси 1997 йил 24 апрелда қабул қилинди ва 1998 йил 1 январдан кучга кирди. Мазкур кодекснинг кучга кириши билан солик ислоҳотларининг учинчи босқичи бошланди.

Солик кодексининг қабул қилиниши солик қонунчилигини мустаҳкамлабгина колмай, соликларни маҳсулотларни экспортини, импорт товарлар ўрнига маҳсулотлар ишлаб чиқаришни, ногиронларни ишлаб

³¹ Жўраев А.С. Солик хукуқи асослари. –Т.: Илм-зия, 2012. -Б.19.

чиқаришда қатнашишини, меҳр-муруват ишларни рағбатлантириш вазифасини кучайтируди.

Солик ислоҳотининг учинчи боскичи 1998 йилдан 2008 йилга қадар давом этди. Бу боскични солик тизимини соддалаштириш концепциясининг бошланиш даври деб аташ мумкин.

Бу боскичда солик тўловчи юридик шахсларга имкони борича соддалашган, ихчамлашган солик тизими жорий этилиб, уларнинг солик хисоблари, хисоботларини, солик тўлаш муддатлари соддалаштирилди.

Хусусан, соддалаштирилган солик тўлашга ўтишнинг хуқукий асосларидан бири Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солигини жорий этиш тўғрисида”ги 1998 йил 10 октябрдаги ПФ-2086-сон Фармони³² бўлиб, унга биноан, қишлоқ хўжалик экинзорларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг пировард меҳнат натижаларидан иктисадий манфаатдорлигини кучайтириш, соликка тортиш тизимини соддалаштириш ва бир хил килиш максадида 1999 йилнинг 1 январидан бошлаб қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиги жорий этилди. Мазкур Фармонга биноан, ягона ер солиги амалдаги барча умумдавлат соликлари (акциз солигидан ташқари) ҳамда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун белгиланган қўйидаги маҳаллий соликлар ва йигимларни тўлаш ўрнига жорий этиладиган бўлди:

- даромад (фойда) солиги; кўшилган киймат солиги (товарлар импорти бундан мустасно); сув ресурсларидан фойдалангандлик учун солик; ер остидан фойдалангандлик учун солик; мол-мулк солиги; ер солиги; ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги; бошқа маҳаллий соликлар ва йигимлар.

Ягона ер солиги тўловчилари бўлмиш қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун бож тўлови, давлат божи, лицензия йигимлари, давлатнинг максадли жамғармаларига ажратмалар тўлашнинг амалдаги тартиби саклаб қолинди.

Бундан ташқари, 1999 йилдан бошлаб, кичик корхоналар учун ягона солик тўлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг “Кичик корхоналар учун ихчамлаштирилган соликка тортиш тизимига ўтишни қўллаш тўғрисида”ги карорга асосан (1998 йил 15 апрель, 159-сон) 1998 йилдан бошлаб ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг “Савдо ва ижтимоий овқатланиш корхоналарини соликка тортиш тизимини такомилаштириш тўғрисида”ги Фармони (1153-сон, 10 апрель 1998 йил) билан савдо ва умумий овқатланиш корхоналари 1998 йилдан бошлаб ялпи даромаддан солик ва мулк солигини тўлайдиган бўлди.

Солик тизимини соддалаштириш солик хисобловчи ходимлар, давлат солик идоралари ва банк ходимларининг кўп минглаб соат вақтларини иқтисод килишга, уларни корхоналар фаолияти таҳлилига багишлашга имконият яратмоқда.

³² Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами, 1998. - № 10-11.- 202-модда.

Мустакиллик йилларида солик тизимини ривожлантириш ўзининг натижасини аста-секин бериб бормоқда. Кичик корхоналарнинг мамлакат ички маҳсулоти ишлаб чиқаришдаги салмоғи ортиб бормоқда.

Солик кодекси амалга киритилиши билан соликка тортишнинг барча асос бўлувчи меъёрларини ягона хужжатга жамлаш; солик имтиёзларини тизимлаштириш; фойда, мол-мулк, кўшилган қийматни ҳисобга олиш ва соликка тортишнинг халқаро тизимини жорий этишга имкон яратилди.

Учинчи босқичда юридик шахсларга, биринчи навбатда кичик ва ўрта корхоналар учун соликка тортиш, ҳисобга олиш ва ҳисоботнинг соддалаштирилган тизими барпо этилди. Кичик тадбиркорлик субъектлари ихтиёрий асосда умумдавлат ва маҳаллий соликлар ҳамда йигимлар жамланмаси ўрнига ягона солик тўлай бошладилар. Вазирлар Махкамасининг 1998 йил 15 апрелдаги 159-сон карори билан кичик корхоналар учун соликка тортишнинг соддалаштирилган тизимини кўллаш тартиби тасдикланди.

2002 йилдан бошлаб давлат солик сиёсатида маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналардан солик юкини янада камайтира бориш, четта катъий алмаштириладиган валютада маҳсулотларни экспорт қилганларга ҳам даромадга (фойдага) соликдан, ҳам мол-мулк солигидан пасайтирилган регрессив солик ставкаси кўллаш сиёсатини юргизиш жорий этила бошланди. Соликлар тизимида тўғри соликлар салмоғини камайтира бориш ва эгри соликлар салмоғини оширишга мўлжалланган сиёсат юритиш кўзда тутилган. Шу билан бирга солик конунчилиги такомиллаштирила борилди, ҳамма соликлар бўйича йўрикнома ва низомлар қайтадан ишлаб чиқилди.

2003 йилдан бошлаб самарасиз, бюджетга тушушини қийинлаштирадиган қуйидаги соликлар ва тўловлар бекор килинди. Булар: реклама солиги, автотранспорт воситаларини олиб сотиш солиги, меъёридан ортиқ сотилмаган тайёр маҳсулот қолдиги учун 2 фоизли ҳак ҳамда табиатни ифлослантирувчи чиқиндиларни жойлаштириш учун ҳаклардир.

Мамлакатимиз солик тизимини такомиллаштиришнинг *тўрничи босқичи* 2008 йилдан бошланди. Айнан ушбу йилдан 2007 йил декабрь ойида кабул килинган янги таҳрирдаги Солик кодекси кучга кирди. Мазкур кодекс 21 бўлим, 64 боб ва 392 моддадан иборат бўлиб, Кодекс соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилаш, жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш ҳамда Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджетига ва давлат максадли жамғармаларига тўлаш билан боғлиқ муносабатларни, шунингдек солик мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солади.

Мамлакатимизда 2008 йил 1 январдан бошлаб, амалиётга жорий этилган Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси солик сиёсатини шаклантиришда тўпланган жаҳон тажрибасини ва соликка тортишнинг амалда синовдан ўтган ёndoшув ва тамойилларини ўрганиш асосида ишлаб чиқилиб, соликка тортиш масалаларида асосий қонуний хужжат ҳисобланади ва унинг асосий концептуал йўналишлари солик конунчилигини янада соддалаштириш, соликларни унификациялаш, солик юкини камайтириш, солик маъмурчилигини янада такомиллаштириш, солик конунчилигини тартибга солувчи барча

мөйөрий ва қонуности хужжатларини ягона хужжатга тизимлаштиришдан иборат бўлди.

БМТ у ёки бу халқаро дастурлар доирасида бозор ислоҳотларини ўтказаётган ва ўз иктисодиётини ўзгартираётган мамлакатларга ёрдам ва кўмак кўрсатиш бўйича муайян лойиҳаларни ишлаб чиқиш ҳамда жорий қилиш тадбирларини амалга оширмоқда. Айнан шундай чоралардан бирини Халқаро солик дастури доирасида амалга ошириш пайтида намунавий Халқаро солик кодексини тайёрлаш фикри пайдо бўлди. Унинг асосий массади ислоҳотлар йўлидаги мамлакатларга солик муносабатларини илмий асосда тартибга солишга, ягона терминология ва бир хил талкин қилишни яратишга имкон беришдир. Халқаро солик кодекси асослари шаклидаги ҳужжат 1993 йилда тайёрланган ва чоп этилган эди. Ушбу кодекс 300га яқин сахифани згаллади ва 591 модда ва уларга изоҳларни ўз ичига олган. Халқаро солик кодексининг муаллифлари (Гарвард университети мутахассислари У.М.Хосси, Д.С.Любик) қонунларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш – солик ислоҳотларидаги биринчи қадам деб хисоблашади. Ушбу кодекс матнидан осонгина у ёки бу соликка доир низомларни чикариб олиш мумкин.

Шунингдек, соликка тортиш борасида мувофиқлаштириш масаласи МДҲ доирасида ҳам анчагина муҳим ахамиятга эга. Бу борадаги ишларни мувофиқлаштириш тўғридан тўғри МДҲ давлатлари хукumat бошликлари кенгаши карорига мувофиқ тузилган солик хизмати раҳбарлари мувофиқлаштирувчи кенгаши (СХРМК) зиммасига юкланди. Ушбу кенгаш томонидан соликка тортишни мувофиқлаштириш йўлида солик қонунчилигини ўзгартириш бўйича аник чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ҳамда МДҲ давлатларининг умумий Солик кодексини ишлаб чиқиш ва қабул қилиниш кутилмоқда³³.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Солик элементлари таркибига нималар киради?
2. Солик объекти нима?
3. Солик агенти деганда кимларни тушунасиз?
4. Солик ставкалари нима ва у қандай турларга бўлинади?
5. Пропорционал солик ставкаларига мисоллар келтиринг?
6. Прогрессив солик ставкаларига қайси солик турларини киритиш мумкин?
7. Солик имтиёzlари қандай турларга бўлинади?
8. Солик имтиёzlари қандай мезонлар асосида белгиланади?
9. Соликка тортишнинг етарлилик тамойилининг можиятини очиб беринг?
10. Соликка тортишнинг тадбиркорлик ва инвестицияларни рагбатлантириш тамойилини тушунтиринг?
11. Соликка тортишнинг адолатлилик тамойили нима ва сиз уни қандай тушунасиз?

³³ Жўраев А.С., Ортиков Н.А. Солик ҳукуки. –Т.:Илим-зие, 2012. 127,129,141-бетлар.

12. Солиқларни кадастрил үндеришининг қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд?

Топширикляр

1. Соликни үндериш усулларини тадқиқ килиш.
2. Соликлар элементларини түлил үрганиш.
3. Соликлар ва бошқа иктисадий категорияларнинг ўзаро боеликлигини үрганиб чикиш

6-боб. Корхоналарда солиқ менежментин ташкил этиш

Режа

6.1. Солиқ менежменти тушунчаси моҳияти ва уни ташкил этишининг хозирги давр йўналишлари

6.2. Соликларни режалаштириш

6.3. Корхоналарда ички солиқ назоратини ташкил этиш

Таянч сўз ва иборалар

Солиқ, солиқ менежменти, соликларни режалаштириш, ички солиқ назорати, солиқ назорати, камерал назорат.

6.1. Солиқ менежменти тушунчаси моҳияти ва уни ташкил этишининг хозирги давр йўналишлари

Корхоналарни соликка тортиш тизимини ташкил этиш ва ривожлантиришни самарали йўлга кўйиш мазкур субъектлар олдида турган долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади. Корхоналарни соликка тортишни оқилона ташкил этиш ва бошқариш молиявий бошқарувининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб ҳисобланади ёки соликларни бошқариш молиявий бошқарувнинг асосий таркибий қисмидир. Бунда давлат ҳамда солик тўловчилар соликлар билан боғлиқ муносабатларни бошқаришдаги асосий субъектлар ҳисобланади. Чунки бундай муносабатларни бошқаришга бўлган талаб солиқ менежментини амалга оширишдан иборат. Солиқ менежментини амалга ошириш бир исча боскичдан иборат бўлиши, солиқ менежментини ўзига хос мақсад ва вазифаларни белгилайди. Улар мақсадга эришишни максимал ва самарали йўлларини қидиради.

Белгиланган мақсад ва вазифалар корхонанинг солиқ режаси, маълум бир солиқ тартиботи ёрдамида соликка тортиш усулларини қўллаш, уларнинг бажарилишини назорат қилиш орқали маҳсус функцияларга амал қилиниши ҳамда қарорлар қабул қилиниши иқтисодий жиҳатдан асосланиши ва шакллантирилиши лозим бўлади. Бундан ўз-ўзидан соликлар ва соликка тортишнинг амал қилишида давлатдан бошқа манфаатдор томонлар ҳам мавжудлиги намоён бўлади. Дарҳакикат, давлат солиқ менежментига бир томондан параллел равишда солиқ тўловчилар томонидан соликларни имкон қадар камроқ тўлашга бўлган интилиш ҳам манфаатдорлик нуктаи назаридан кучайиб бориши кутилса, иккинчи томондан, соликлар солиқ тўловчилар томонидан ҳам бошқарилиб бориши ташкил этилади. Амалиётда бу жараён юридик шахслар нуктаи назаридан шахсий солиқ менежменти сифатида баҳоланади.

Соликларнинг амал қилиш жараёнида давлат ва солиқ тўловчилар соликларни бошқариш орқали ўз фаолият самарадорлигини оширишга интилишини англашимиз мумкин. Шу ўринда соликлар бўйича манфаатдор томонлар сифатида инвесторлар, истеъмолчилар, солиқ органлари, давлат молия хизмати органлари ва бошқаларни ҳам мисол бўлиши мумкин.

Солик қонунчилигининг барқарорлиги, ўзгариш эктимоли, солик рисклари бўйича ёндашувнинг аниклиги инвесторлар учун асосий эътибор қаратиладиган жиҳатлар хисобланади. Истеъмолчилар эса нарх устига бевосита кўшиладиган соликлар, хусусан кўшилган киймат солигининг қискаришидан манфаатдор бўлади.

Соликларни ўз вактида ва тўлик ундириши таъминлаш орқали солик конунчилигининг ижросини таъминлашга Давлат солик хизмати органларининг фаолияти қаратилганлиги боис солик органлари ҳам ўз навбатида бу жараёндан манфаатдор томон хисобланади. Солик муносабатларида солик тўловчилар ва солик органлари ўртасида ишончли алокаларни юзага келтириш солик тўловчи учун турли хил кутилмаган солик текширувларининг олдини олса, солик органлари учун эса соликлар ва уларга тенглаштирилган тўловларнинг белгиланган вақтда ҳамда тўлик ҳажмда давлат бюджетига келиб тушишини таъминлашга хизмат килади. Шу боис ҳам солик хизмати органларининг бош вазифаси соликларнинг турли даражали бюджет даромадларига ўз вактида ва тўлик тушишини таъминлаш билан чекланмаган ҳолда, соликка доир жиноятларнинг ҳам олдини олиш орқали солик тўловчиларга ёрдам бериш ва уларнинг бу борадаги билимларини оширишга ҳар томонлама имконият яратишдан иборатдир.

Давлат молия хизмати органлари эса соликларни ундириш жараённида харажатларни имкон қадар камайтиришга харакат киладилар. Бу ҳолат соликларнинг минималлаштириш билан бирга солик органлари фаолиятини молиялаштиришни тартиблаштирилишини билдиради. Бунда манфаатдор томонларнинг фаолияти натижасида хукумат солик тушумларини ошириб боришга интилишдан ташкири, инвестицияларни жалб килиш ва мавжудларини ушлаб туради. Одатда инвестициялар харакати мамалакат миёсида ишлаб чиқаришни кенгайтириш билан бирга кўшимча солик тушумлари учун хизмат килади.

Юридик шахслар солик тўловчиларнинг соликларни бошқариш орқали соликларни камайтиришга қаратилган чора-тадбирлари билан бир вақтда давлат соликлардан қонуний бош тортиш ёки тўламаслик ҳолатларини бартараф этишга, капиталларнинг бир ердан иккинчи ерга кўчишига карши курашга, компанияларнинг бошқа давлатларда олган фойдаларини ҳам соликка тортиш бўйича чора-тадбирлар белгилашга интилади.

Соликлар ва соликка тортишнинг амал қилишидан манфаатдор томонлар ва улар томонидан эътибор қаратиладиган жиҳатлар ҳакида тасаввурга эга бўлиш мухимдир (1-чизма).

Бошқарув ва менежмент тушунчалари ўзаро ўхшаш тушунчалар сифатида намоён бўлади. Лекин соликлар ва соликка тортиш соҳасида бу тушунчалар ҳам ўхшаш, ҳам бир-бирига қарама-қарши тушунчалар сифатида намоён бўлади. Яъни, давлат солик менежменти орқали соликларни белгиланган муддатларда ва тўлик тегишли бюджетларга тушишини таъминлашга харакат этса, солик тўловчилар бунга қарама-қарши равишда солик менежменти орқали соликларни қонулар доирасида имкон қадар кечрок

хамда камрок тұлашга уринадилар. Бундай холатлар юзага келгандың бозор иктисодиетің қонунияты сифатыда ғындошиш талаб этилады.

Инвесторлар үчүн

- солик ресекләри бүйнега өндәштув (позитивияның аниклиги)
- солик тұловдарының үтгап шылды ҳолаты белгілі дарыгерлігінен солишиғириш
- хакимиятта соликтарнанғы үтгариш жаһынаның аниклиғи (анкетада)

Истеъмолчилар үчүн

- сотувға соликтерни (ККСН) мисектириш

Бошқарув

- солик ресекләринин, шу жаулапдан репутациялық ресекләрдин болшарын
- бизнесниң өзүншіліктерінен алғанын мөмкіншіліктері

Соликчилар үчүн

- солик конкуренцияның нарасын тұмшынан
- солик тұловчилор білінген ишончты мұнисабеттердің юзага көлтириш

Молиячилар үчүн

- соликтердің үндеріндең бүйнеге харалаттарын, қамайшырын
- молиялардың мансабтарға ерекшеліктерін

Хукумат үчүн

- соликтарнан ошырмалық тәжірибелілік
- инвестиционторнан жаһынаның бағыттар түрін
- давлат хизметтердің мөніншашырын

Тәжірибелер

- корпоратив жағобағарлыш
- соликтардан көтөнгө көршіліктердің үбіннеліктеріндең салықтардың бартағағ этилі
- бизнес приваттартырылған солик менеджменттерінен мұнисабеттердің мөмкіншіліктерін

Конғын чыкарувчылар

- конғынчылдардың өзіншіліктеріндең соликтардан көтөнгө көршіліктеріндең салықтардың бартағағ этилі
- конғынчылдарнан берудың мөмкіншіліктеріндең салықтардың бартағағ этилі
- конғынчылдарнан берудың мөмкіншіліктеріндең салықтардың бартағағ этилі

1-чизма. Соликтар бүйнеге манбаатдор томонлар

Юкорида кайд этилган хусусиятлардан келиб чиқып айтиш мүмкінки, солик ва соликка тортиш доимий харакатдаги, яғни иктисодий, сиёсий, ижтимаий ва бошка жараёнлар тасыриига дуч келадиган, марказлаштирилген тартибда бошқарыладын, шунингдек, доимий ривожланиб борыладын тизимдир.

Соликларнинг көнг маңноли түшүнчага эга эканлиги бойынша дастылаб давлат солик менежменти сифатыда ўрганиш мүхимдир.

Юкоридагилардан келиб чиқып айтиш мүмкінки, солик менежменти түшүнчеси соликларни ва соликка тортиш жараённини бошқарып сифатыда эңтироф этилади хамда давлат ва корпоратив бошқарув миқәсларида үз аксина топады. Бунда солик менежментининг хусусиятлари асослаш ҳам алохидан ахамият касб этади (2-чизма).

Солик менежменти хусусиятлари

- солик менежменти - замон ва маконда узлуксиз амалга ошириб бориладиган жараён бўлиб, "солик макони" тушунчаси барча солик муносабатларини ўзида акс эттиради
- солик менежменти бу аниқ иктисадий, молиявий, ижтимоий натижаларга эришиш учун соликлар ва соликка тортишга таъсир этадиган аниқ мақсадга йўналтирилган жараёндир
- солик менежменти бу натижаларга эришиш учун аниқ мақсад ва вазифалар кўйилиши, режалаштириш, ташкил этиш, мувофикалаштириш, мотивация ва назорат кабилар амалга оширилади.

2-чизма. Солик менежментининг ўзига хос хусусиятларн

Иктисадиётни глобаллашуви шароитида давлат солик менежменти давлат ахамиятига эга илмий-амалий, ижтимоий-иктисадий муаммоларни ҳал килишда долзарблик касб этмоқда. Бундан давлат солик менежментининг тўғри йўлга кўйилиши макроиктисадий даражада умумдавлат иктисадиётига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатишни кўришимиз мумкин. Рус иктисадчи олими, профессор Е.Н.Евстигнеев асослаганидек, "Давлат солик менежменти - давлатнинг бевосита функцияларидан бири ва унинг иктисадий сиёсатининг муҳим элементидир"⁵. Бу борада ўз фикрини давом эттириб у, "Корпоратив солик менежменти - корхона ва ташкилотлар молиявий-хўжалик фаолиятининг ажralmas кисми бўлиб, солик тўловчи томонидан солик юкини камайтиришнинг конуний воситасидир"⁶ деб таъкидлайди. Шу боис ҳам корпоратив солик менежментининг амал қилишини соликлар ва уларга тенглаштирилган тўловларни тежаш орқали хўжалик субъектлари иктисадий тараққиётни ва молиявий баркарорлигини таъминлашда ўз аксини топиши ва долзарблик касб этади.

Давлат солик менежментининг ахамиятини давлатнинг умумий бошқаруви тизимида ижтимоий-сиёсий, иктисадий фан таракқиётини таъминлашда замин яратади. Чунки, соликлар ва уларга тенглаштирилган тўловларни самарали бошқариш орқали давлат ўз бошқарув функцияларини молиявий жиҳатдан таъминлайди.

Давлат солик менежменти моҳиятини солик муносабатларини тартибга солиш борасидаги фаолиятида шунингдек иктисадий категория сифатида солик тушунчасида кўзга ташланади. Соликлар жамиятдаги иктисадий муносабатлар воситаси, давлатнинг даромадларини таъминлайдиган, иктисадий ва ижтимоий жараёnlардаги такрор ишлаб чиқаришни тартибга соладиган манбадир.

Давлат солик менежменти солик тизимини, соликка тортиш соҳасини тартибга солиб туради ва шу орқали давлат жамиятдаги бошқа кўплаб ўзаро боғлиқ соҳаларни молиявий ресурслар билан таъминлайди ва бундан ўз-ўзидан

соликлар ва соликка тортиш соҳасини бошқа соҳалар тараққиётига хисса сўнгувчи марказий бўтинг сифатида намоён бўлади. Шунингдек, давлат солик менежментида соликлар ва соликка тортиш соҳасининг фан, иктисодиёт, молия, сиёsat, хукуқ, таълим, ижтимоий жараёнлар, маданият, этика ёки бошқа соҳалар билан тўғридан-тўғри баглилик мавжудлиги солик менежментининг иктисодий тараққиётдаги аҳамиятини оширади. Бунда давлат томонидан соликларнинг ўз вактида ва тўлик ундирилишини ташкил этиш жамият миқёсидаги бошқа кўплаб соҳаларнинг (иктисодиёт, ижтимоий соҳа, фан, таълим, маданият, хукуқ ва х.к.) молиялаштирилишига ва шу орқали уларнинг ривожланишига эришилади.

Хуллас, давлат солик менежменти солик тўловчиларини ундиришни самарали ташкил этиш жараёнларига йўналтирилади. Республикаизда давлат солик менежментини бошқарув таъсири кўламига кўра республика ва маҳаллий даражаларга бўлишимиз мумкин. Бундай таснифланишини соликларнинг тегишли бюджетларга бириттирилганлигидан келиб чиқсан холда изоҳлашимиз мумкин.

Хозирги шароитда солик тўловлари корхона пул оқимларида салмоқли уяушга эгадир. Соликларнинг хўжалик субъектлари молиявий холатига таъсирини хисобга олган холда қабул килинган карорлар бизнес тақдирини белгилаб бериш билан бирга унинг ўсиш ва инновацион ривожланиш имкониятларини ҳам белгилаб беради. Соликлар ва уларга тенглаштирилган тўловлар бўйича давлат бюджети билан хисоб-китоблардаги ҳар кандай хато ёки камчилик корхона учун кўшимча молиявий хисоблашишларни юзага келтириши ва жиддий молиявий йўқотишларга олиб келиши мумкин.

Компаниялар томонидан соликлар бўйича жиддий хатолар ёки солик хукукбузарликларига йўл кўйилишининг олдини олиш, соликлар бўйича мажбуриятларни қонуний йўллар ва усуслардан фойдаланган холда максимал даражада камайтиришни йўлга кўниш молиявий баркарорлик ва корпоратив иктисодий хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Корхона ўз профессионал фаолиятини юритишида соликка тортиш жараёнини бошқариш бўйича объектив зарурятга эга бўлган корпоратив солик менежменти ташкил этиш лозим.

Тарақкий этган мамлакатлар компаниялари фаолиятида корпоратив солик менежери соликларни режалаштириш, солик аудити ва таҳлили билан шугулланади. Натижада корхона раҳбарияти томонидан молиявий карорлар қабул килшда солик менежерларининг солик тўловларини амалга ошириш борасидаги карорларига алоҳида эътибор қаратилади ва йил якунидаги бу карорларнинг кай даражада самарали эканлиги таҳлил этилади ва баҳоланади.

Шуни алоҳида кайд этиш лозимки, давлат солик менежменти ва корпоратив солик менежменти соликларнинг ижтимоий-иктисодий категория сифатида мажбурият кўринишида амал қилишига қарамасдан ўзаро маънодош тушунчалар эмас. Буни давлат солик менежменти ва корпоратив солик менежментининг мақсадларидаги объектив қарама-қаршиликда кўришимиз мумкин. Яна шуни ҳам алоҳида таъкидлашимиз лозимки, уларнинг ягона

максади - жамиятда соликлар ва соликка тортишни умумий бошқариш бўлиб, улар ўзаро қарама-қарши йўналишда акс этади.

Давлат солик менежментига нисбатан корпоратив солик менежменти бўйсунувчанлик характеристига эга. Чунки корпоратив солик менежменти давлат томонидан ўрнатилган солик конунчилиги доирасида амал килади.

Микродаражада, яъни хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида бюджет билан соликлар бўйича хисоб-китоблар доирасида ҳатоларга йўл кўйиш хўжалик субъекти учун оғир молиявий йўқотишларга сабаб бўлиши юқорида таъкидлаб ўтганингига қарамай, солик муносабатларидаги ҳолат тадбиркорлик фаолиятини соликка тортишнинг ва солик конунчилигининг ўзгарувчанлиги ва шу каби бошқа ҳолатлардан келиб чиқсан ҳолда корпоратив солик менежменти натижалари умумиктисодий даражада ва ҳаттоқи молиявий менежмент таркибида йўлга кўйилишини талаб этади. Бизнес фаолиятидаги айрим шартномаларнинг канча фойда келтириши ва бу бўйича канча солик тўланиши талаб килинишини хисобга олмагандা корпоратив солик менежменти деярли ўз аксини топмайди. Соликка тортиш, солик хисоби ва соликларни бошқариш муаммоларини хусусиятлари бўйича тақкослаганда бундай муаммолар билан биргаликда ишлаб чиқариш ёки ҳоҳлаган тадбиркорлик фаолияти соҳаси билан бевосита боғлик бўлган муаммолар ҳам мавжуд. Солик тўловлари корхонанинг барча ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолиятини камраб олиб, нарх шаклланишидаги барча элементларга, ишлаб чиқариш самараодорлигига ва ҳ.к. таъсири кўрсатади.

Корхонанинг иктиносий-молиявий қарорлар қабул қилишига соликлар таъсири қилмаслиги лозим. Амалиётда соликлар иктиносий тартибга солишнинг муҳим воситаси сифатида кўринади. Стратегик қарорлар соҳасида, баъзан эса компания фаолиятида ҳам тактик алмаштиришлар зарур бўлиб қолади. Жиддий қарорлар ҳеч качон соликларни хисобга олмасдан қабул қилинмайди. Корхоналар фаолияти даражасининг сифат ва сон жиҳатдан ўсишида солик юки масаласи улар фаолиятида муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун корхона фаолиятида амалга ошириладиган солик менежментини асосий максади ҳам корхона зиммасидаги солик юки даражасини имкон ҳадар конуний усуслар орқали камайтириш хисобланади. Корхоналар ўз солик мажбуриятларини бажариш максадида тўғри ва ҳар томонлама асосланган қарорлар қабул қилиши зарур. Бу эса охир-оқибатда уларнинг молиявий ахволига бевосита таъсири этади. Соликлар бўйича ҳар кандай ҳатоликларга йўл кўйилиши катта молиявий йўқотишларга сабаб бўлиши мумкин. Корхонада доимий равишда асосий вазифаси мазкур корхона фаолиятини солик нуктаи назаридан кузатиш ва тахлил қилиш бўлган ички ва ташки мутахассислар бўлиши лозим. Агар соликлар корхона асосий стратегиясида эътиборга олинмаса, кимдир уларни ўз вактида ва тўғри хисоблаши, шунингдек уларни оптималлаштириш бўйича чора-тадбирлар қабул қилиши керак. Шу ўринда, корхонанинг ўз солик мажбуриятини максимал камайтириш, минималлаштиришга бўлган конуний усуслар ва йўлларга асосланган ҳаракати меъёрий доирада амалга оширилиши талаб этилади. Юқорида баён этилган ҳолат корхоналар фаолиятини соликка тортиш юзасидан ўзига хос бошқарув жараёни ташкил этишни талаб этади.

Айтиш жоизки, Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси дастури доирасида амалга оширилаётган чоратадбирлар негизида сўнги йилларда соликлар бўйича ставкалар сезиларли даражада пасайтирилган бўлса, айни чори турли тармоқларда фаолият олиб бораётган корхоналар учун кенг кўламли кўшимчча солик имтиёзлари ва преференциялар берилди. Президентимиз Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганидек: “Бюджет даромадлари изчил ошиши, солик тизимида жорий этиладиган тарихий ўзгаришлар натижасида аҳоли ва бизнесга катта енгилликлар яратилди”. Натижада солик тўловчилар зиммасидаги солик юкини камайтириш асосан уларни соликлар ва мажбурий тўловларни тўлашдан озод қилиш, белгиланган солик ставкаларини камайтириш ёки солик имтиёзларини жорий этиш орқали амалга оширилишига киришилди. Бу эса корхоналарнинг ўз солик мажбуриятларини таъқидалмаган конуний усуллар ёрдамида камайтиришини талаб этади ва бу уларнинг хукуки деб ҳисобланади.

Албаттa, корхоналарда тадбиркорлик карорларини кабул қилишга соликка тортиш элементлари ва солик юкини аниклаш бўйича ўрнатилган солик конунчилиги, шунингдек солик тўловчилар фаолиятини назорат қилувчи ва турли хил солик санкцияларини кўлловчи солик органлари фаолияти таъсир кўрсатувчи омиллар сирасига:

- соликка тортиш элементлари ва солик юкини аниклаш бўйича ўрнатилган солик конунчилиги;
- солик тўловчилар фаолиятини назорат қилувчи ва турли хил солик санкцияларини кўлловчи солик органлари фаолияти билан боғлик омиллар киради.

Солик менежменти корхонада бошқарув фаолиятининг муҳим кўриниши сифатида ҳамда амалиётга молиявий-хўжалик фаолиятининг муҳим бўгини сифатида кириб бориши муҳимдир. Корхонанинг солик менежери (солик бўйича маслаҳатчи, консультант) эса энг аҳамиятли фигура сифатида гавдаланиши мақсадга мувофиқ. Сўнгги вактларда кўплаб мамлакатларда, хусусан мамлакатимизда ҳам солик менежменти солик тўловчилар билан шартнома асосида ишловчи кўплаб аудиторлик ва консалтинг фирмалари фаолиятининг предмети сифатида гавдаланмокда. Демак, корхона ўз фаолияти давомида солик менежменти тадбирларидан бири бўлган соликларни прогнозлаштириш (режалаштириш) жараённида амалда корхона тўлаши лозим бўлган соликларнинг унинг молиявий-хўжалик фаолиятига таъсир доирасидан келиб чиқиб амалга ошириши мақсадга мувофиқдир.

6.2. Соликларни режалаштириш

Ҳар қандай корхона ўз фаолиятида соликларни режалаштирас экан, мазкур жараёнда режалаштириш обьектларидан фойдаланган ҳолда амалга оширади. Бунинг натижасида корхона ўз фаолият турлари бўйича қанча миқдорда, кайси муддатларда ва шартларда солик тўловларини амалга ошириши лозимлигини, шунингдек, амалда мавжуд бўлган солик имтиёзлари ва улардан фойдаланиш шартларини тадқик этган ҳолда амалий ҳаракат қиласи ва кулосаларга келади.

Молиявий ресурслардан оқилона фойдаланиш жараёнини самарали ташкил этиш ҳамда солик тұловчилари зымасига тушадыган соликлар ва унга тенглаштирилған тұловларнинг корхона молиявий натижасига таъсирчанлигини камайтириш энг долзарб масалалардан саналади. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришни Ҳаракатлар стратегияси дастури доирасыда амалга оширилаётган солик ислохотлари асосан корхоналар зымасига тушаётган солик юкини камайтиришга йўналтирилған. Юкорида кайд этилганлиги каби соликлар қанча бўлишидан қатъий назар корхона молиявий натижасига таъсир кўрсатмасдан колмайди. Ҳозирги шароитда корхоналарда соликларни режалаштириш молиявий натижага соликлар таъсирини камайтиришнинг энг оптимал усули хисобланади.

Соликларни режалаштириш – бу солик конунчилигига асосан тақдим этилган енгилликлар ва солик мажбуриятларини кискартиришнинг бошқа самарали усулларидан фойдаланған холда солик ва уларга тенглаштирилған тұловларни камайтириш бўйича белгиланадиган молиявий режалаштириш ҳисобланади. Соликларни режалаштириш, энг аввало, корхоналарда солик мажбуриятларини мумкин бўлган максимал даражада камайтиришга қаратилған усуллардан самарали фойдаланишни англатади. Солик тұловчи корхонанинг хукуқини тан олинниши соликларни максимал даражада кискартириш учун конунчилик йўл қўйган усул ва воситалардан фойдаланиш имкониятини тақдим этилиши соликларни режалаштиришнинг аҳамиятини оширади.

Бу борада, иктисадий адабиётларда келтирилған мулоҳазалар ҳам соликларни режалаштириш мөхиятини очиб беришга хизмат килади. Масалан, Евстигнеевнинг фикрича, "Соликларни режалаштириш – бу давлат томонидан тақдим этилган солик имтиёзларидан ва соликларни қонуний айланиб ўтиш мумкин бўлган усуллардан фойдаланиб, солик мажбуриятларини камайтиришга қаратилған бошқарув юсулидир"³⁴. Шунингдек, С.Элмирзаевнинг фикрига кўра, "Соликларни режалаштириш – қонунчилик томонидан тақдим этилган енгилликлар ва солик мажбуриятларини кискартиришнинг бошқа қонуний усулларидан фойдаланған холда дасолик ва уларга тенглаштирилған тұловларни камайтириш бўйича белгиланадиган молиявий режалаштириш туридир"³⁵.

Тадқиқотчи Санакулова Б.Р. ўз илмий ишида солик менежментини оқилона ташкил орқали ишлаб чиқаришни тұлық күвватда ишлашига ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот бир бирлиги таннархини пасайтиришга эришиш мумкинligини илмий асослаб берган³⁶. Умуман олганда солик тизимида соликقا тортиладиган базаларни ҳисоблашнинг усуллари, рафбатлантириш хусусиятига эга бўлган тақдирдагина соликларни режалаштириш ишларини амалга ошириш ижобий аҳамият касб этади.

³⁴ http://www.elitarium.ru/2009/10/21/nalogovoje_planirovaniye.html

³⁵ Элмирзасев С.Э. Ўзбекистон Республикасида корпоратив солик менежментини рузвожлантириш истиқболлари. Иктисад фанларинномзода илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т., 2012. – 9 б.

³⁶ Санакулова Б.Р. Кичик бизнес субъектларини соликка тортиш механизмини тақомиллаштириш орқали иктисадий ўсишли таъминлаш. Иктисад фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. – Т., 2016. – 23 б.

Корхоналарда соликларни режалаштириш стратегик молиявий режалаштиришнинг таркибий кисми хисобланган холда унинг асосий максади бўлиб солик конуучилигининг барча хусусиятларини эътиборга олган холда солик тўловларини минимал даражага тушириш бўлиб хисобланади. Шу боис ҳам уни амалга оширувчи мутахассисларнинг солик мажбуриятларини максимал даражада кискартириши мумкин бўлган қонуний усуллардан ҳамда соликларни режалаштириш тамойилларига қатъий амал қилиш имкониятига бевосита боғликдир.

Корхоналарда соликларни режалаштириш тамойиллари таркибida конунийлик, профессионаллик, оптималлаштириш ва минималлаштиришни киритиш муҳимдир. Айнан шундай тамойилларга амал қилиш соликларни режалаштиришни мукаммал даражага кўтаради.

Соликларни режалаштириш жараёни солик мажбуриятлари камайишини кафолатловчи, бир-бири билан ўзаро боғлик бўлган қўйидаги босқичларни ўз ичига олади (4-чизма).

Соликларни режалаштириш босқичлари

- Корхона фаолиятининг максади ва вазифаларини шакллантириш
- Корхона ва унинг бўлинмаларини самарадорлиги юкори худудларга жойлаштириш тўгрисидаги масалаларни ҳал этиш, бунда худудларнинг даромадлилик ва солик юки даражаларини ўрганиш
- Тадбиркорлик фаолиятининг ташкилий-хукукий шаклларини танлаш
- Солик турларининг ҳар бири бўйича давлат томонидан тақдим этилган имтиёзларни кўрсатувчи солик доирасини шакллантириш
- Соликлар суммасининг ўзгаришига таъсир этиши мумкин бўлган барча шартнома шаклларини таҳлил қилиш
- Молиявий ресурслардан фойдаланиш ва фойда олиш жараёнида юзага келиши мумкин бўлган солик рискларини ўрганиш ва таҳлил қилиш
- Корхоналарда солик муносабатларини ички назорат қилиш технологиясини ўз ичига олган солик менежментини юритиш

4-чизма. Корхоналарда соликларни режалаштириш босқичлари

Биринчи босқичда бизнесни ташкил этиши тўгрисида тоя яратилади. Бизнесни ташкил этишининг мақсад ва вазифалари шакллантирилади ҳамда конунчилик томонидан тақдим этилаётган солик имтиёзларидан фойдаланиш имкониятлари хақидаги масалалар кўриб чиқилади ва бу бўйича карорлар қабул қилинади.

Иккинчи босқичда солик юки пастроқ бўлган ҳудудлар ўрганиб чиқилади ва корхона фаолияти учун улардан энг кулайи танланади.

Учинчи босқичда хўжалик субъекти учун энг кулай ташкилий-хукуқий шак танланади ва бу орқали солик юки пастроқ бўлган соликка тортиш режимига ўтиш имкониятлари аникланади.

Тўртинчи босқичда жадвал тузилиб, унда соликларнинг ҳар бир тур бўйича кўрсаткичлар аникланади. Ҳар бир солик тури бўйича амалдаги имтиёзлар ўрганилади ва улардан фойдаланиш имкониятлари таҳлил қилинади. Солик имтиёзларидан фойдаланиш бўйича пухта ўйланган режа тузилади. Корхоналар молиявий ҳолатига соликларнинг таъсири таҳлил қилинади.

Бешинчи босқичда корхоналарда соликларни инобатга олган ҳолда шартномавий муносабатлар тизими шакллантирилади. Бухгалтерия ва солик ҳисботларини юритиш жараёнида хизмат килувчи хўжалик операциялари кундалиги тузилади.

Олтинчи босқичда соликлар билан боғлик корхона зиммасига тушадиган молиявий йўқотишиларни назарда тутадиган турли хил вазиятлар таҳлил қилил чиқилади ҳамда корхона фойдасини соликка тортишни инобатга олган ҳолда максимал фойда олиш учун корхона активлари самарали жойлаштирилади.

Еттинчи босқич корхоналарда солик муносабатларини бошқариш билан бевосита боғлик. Солик менежменти соликларни режалаштиришни, солик тўловларини минималлаштиришни, солик муносабатларини оптималлаштиришни, ички солик назоратини ташкил этишни, солик хатоларини бартараф этишни, бухгалтерия ва солик ҳисоб-китобларининг тўғри бажарилиши устидан назоратни ўз ичига олади. Солик хатоларини камайтиришнинг энг асосий усусларидан бири ички солик назорат технологияларидан фойдаланиш ҳисобланади.

6.3. Корхоналарда ички солик назоратини ташкил этиш

Соликларнинг амал қилиши ва корхоналарнинг солик муносабатларни киришини ва давлат бюджети даромадларини шаклланишини таъминлашда солик назоратини юзага келишига сабаб бўлади. Солик назоратининг моҳиятини, унинг юзага келиш сабаблари ҳакида солик тўловчилари ва солик идора ҳодимлари етарлича тушунчага эга бўлмаслик ҳолатлари молиявий йўқотишиларга сабаб бўлиши мумкин.

Давлат солик хизмати органларининг асосий вазифаларидан бири солик тўловчилар ва солик обьектларини назорат қилиш бўлса, яна бир вазифаси – бу давлат бюджетига ҳисобланган соликлар ва бошка мажбурий тўловларни ўз вактида ва тўлиқ ҳажмда тушушини таъминлаштириш.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнларни шиддат билан ривожлантириш босқичида солик тўловчиларнинг бюджет олдидағи мажбуриятларини тўлиқ бажарилишини назорат қилиш ҳамда улар фаолиятини кўллаб-куватлаш давлат сиёсатининг мухим вазифалардан ҳисобланади. Солик назорати йилдан-йил тақомиллашиб, тартибга солиниб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майда “Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсикларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4725-сонли Фармони қабул килинди ва чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Дастурга киритилган чора-тадбирларни ўз вактида ва сифатли амалга ошириш учун шахсий жавобгарлик масъул ижрочилар — тегишли вазирликлар, идоралар, суд, хукуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органлар раҳбарларига, жойлардаги давлат ҳокимияти органларига юқлатилди.

Фармонга мувофиқ 2015 йилнинг 1 июлидан бошлаб:

- микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликлари фаолиятига оид барча текширувлар режали тартибда назорат органлари томонидан тўрт йилда бир мартадан, бошқа хўжалик субъектларида эса факат Ўзбекистон Республикаси Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи республика кенгаши қарорига асосан уч йилда бир мартадан кўп бўлмаган тартибда амалга оширилиши;

- молия-хўжалик фаолияти билан бўлмаган режали текширувлар ўтказиш муддати 10 календарь кунидан ошмаслиги;

- тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини режали текширишлар факат сўнгги текширувдан кейинги даврни камраб олишлиги;

- кўзгатилган жинонӣ ишлар муносабати билан хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти хукуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан хўжалик юритувчи субъект жалб этган адвокатлар иштирокида (хўжалик юритувчи субъект томонидан ушбу хукукнинг рад этилиш холатлари бундан мустасно) амалга оширилиши;

- Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 184-моддасида назарда тутилган жиноятни (солиқлар ёки бошқа маъқбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш) биринчи марта содир этган, жиноят аниқлангандан кейин 30 кун ичнда давлатта етказилган зарарни тўлиқ қоллаган, пена ва бошқа турдаги молиявий санкцияларни тўлаган шахста нисбатан жинонӣ иш кўзгатилмайди ва у жавобгарликдан озод қилиниши тартиби ўрнатилиши белгилаб кўйилди.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Бухгалтерия хисоби тўғрисида”ги Конунига мувофиқ, бухгалтерия хисоби субъектлари³⁷ сифатида куйидагилар эътироф этилади, жумладан, Давлат ҳокимияти ва бошқарувি органлари, Ўзбекистон Республикаси рўйхатга олинган юридик шахслар, уларнинг Ўзбекистон Республикаси худудида ҳамда ундан ташқарида жойлашган шўъба корхоналари, ваколатхоналари, филиаллари ва бошқа таркибий бўлинмалари бухгалтерия хисоби субъектларидир.

Юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи шахслар, фукароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек чет эл юридик шахсларининг Ўзбекистон Республикаси худудидаги ваколатхоналари, филиаллари ва бошқа таркибий бўлинмалари конун хужожатларида белгиланган тартибда хисоб юритади ҳамда хисобот тақдим этади.

³⁷ Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Бухгалтерия хисоби тўғрисида”ги Конуни, 2016 йил 13 апрель.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат солик хизмати тўғрисида”ги Конунида солик назорати тушунчасига изоҳ берилган бўлиб, унда “Солик назорати солик тўловчиларни, солик солиш обьектларини ва солик солиш билан боғлик обьектларни хисобга олишининг, шунингдек, солик тўғрисидаги конун хужжатларига риоя этилишини назорат килишнинг ягона тизимидан иборат”³⁸ дейилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 21 майдаги “Давлат солик хизмати органлари фаолиятини хуқуқий тартибга солишни янада тақомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси тўғрисида Низом” га кўра Давлат солик кўмитасининг асосий вазифаларига давлат солик сиёсатини амалга ошириш ва солик конунчилигига, соликлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри хисобланишига, тўлик ва ўз вактида тўланишига риоя килиниши юзасидан таъсирчан назоратни таъминлашдир.

Бундан ташкири, аудиторлик ташкилотлари, солик маслаҳатчилари ташкилотлари, молиявий хизмат кўрсатувчи консалтинг фирмалари ҳам соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўғри ва тўлик хисобланиши бўйича юридик шахсларга хulosса, маслаҳат, кўрсатма берадилар.

Солик тизимининг асосий ва ажралмас қисмларидан бири бу – солик назорати бўлгани учун сўнгги йилларда республикамизда солик назоратига жиддий эътибор берилмоқда.

Текширишлар сонининг қискартирилиши натижасида солик тўловчиларнинг солик конунчилигига тўлик риоя килишда солик назоратининг саралаш шакларидан бири – камерал назоратнинг аҳамияти янада ошиб боради.

Солик кодексининг 70-моддасида камерал назоратга қуйидагича таъриф берилган:

“Камерал назорат солик тўловчи тиҳатлари қўйидаги (5-этилган молиявий ва солик хисботини, 11 мерал назорат ўтказиш тўғрисида давлат солик хизмати органида орнайтилди, аниқланган хамда таҳлил этиш асосида амалга оширилди)

тибда тақдим чинг фаолияти гарни ўрганиш

Ривожланган давлатлар тажрибаси) тўловчиларни камерал назорат орқали 1997 йил 29 борадилар, жиддий коидабузарликлар ёки солик хужжатли текширувлари ўтказилади. Бу эса солик тўловчиларнинг фаолиятига ноконуний аралашувлар ва турли тўскиниларни олдини олади.

рганлар солик назорат килиб олатлардагина

Солик кодексида назарда тутилган солик назорати шакларидан хисобланган камерал назорат ва солик текширувларини фарқли жиҳатлари қўйидаги (5-жадвал)да акс этган.

5-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, камерал назорат ўтказиш учун буйруқ чиқарилмайди, солик тўловчининг хузурига борилмайди, аниқланган

³⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Давлат солик хизмати тўғрисида”ги Конуни, 1997 йил 29 август.

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси. – Т.: ДСК, 2016.

тафовутлар бўйича солик тўловчи огоҳлантирилади ва хато ҳамда камчиликлар бартараф этилган ҳолларда солик тўловчига тегишли чоралар кўрилмайди.

5-жадвал

Камерал назорат ва солик текширувларини солиштирма жадвали

Солик назорати шакли	Ўтказиш учун асос	Ўтказиш жойи	Текшириш якунлари бўйича	Хато ва камчиликларни бартараф этилиши
Солик текширувлари	Бўйрук асосида	Солик тўловчининг хузурида	Далолатнома тузилади	Текшириш якунлари бўйича тузатилади
Камерал назорат	Функционал вазифа	ДСХ органларида	Холоса қилинади	Тузатиш учун ёзма шаклда хабар қилинади

Самарали солик текширувларини амалга оширишда камерал назорат катта ўрин тутади. Биринчидан, солик тўловчи томонидан тақдим этилган молиявий ва солик хисботи, шунингдек, солик тўловчининг фаолияти тўғрисида давлат солик хизмати органидаги мавжуд бошка ҳужжатлар ўрганилади ҳамда тахлилар килинади, маълумотларнинг ишончлилигига баҳо берилади, иккинчидан, камерал текширув натижасида солик тўловчиларнинг солик қонунчилигига риоя этмасликлари ҳамда тақдим этилган маълумотларнинг ишончсизлиги аникланган ҳолатлардагина ҳужжатли текширув ўтказиладиган солик тўловчилар аникланади. Бу эса ҳўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятига ортиқча аралашмасликка замин яратади.

Солик тўловчи хозирги кунда интернет тармоғи орқали тақдим этилаётган ҳисботлар камерал текширув ўтказиш учун бирмунча қулайликларни келтириб чиқаради, биринчидан, солик тўловчи маълум реквизитларни тўлдиримаса, ҳисбот юборилмайди, иккинчидан, маълумотлар киритилса, арифметик ҳисоб мустакил бажарилади.

Камерал назоратнинг аҳамияти шундаки, у солик тўловчиларнинг фаолиятига асоссиз аралашиш ҳолатларини олдини олади, бюджет ва давлат мақсадли жамғармаларига соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни қўшимча туширишга ҳамда самарали солик текширувларини ташкил этишга хизмат қиласди. Шундан келиб чиқсан ҳолда камерал текширув ўтказиш методологияси тақомиллаштирилиб, янгиланиб борилса, максадга мувофик бўлади.

Ички солик назорати ва солик тахлилини ташкил этиш иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналар маблагларидан самарали фойдаланишга хизмат қиласди, солик қонунбузарликлари туфайли молиявий йўқотишларнинг олдини олади, соликлар ва мажбурий ажратмаларнинг давлат бюджетига ўз вақтида ва тўлиқ тушишини таъминлайди.

Ўз-ўзини текшериши учун саволлар

1. Солик менежменти нима?
2. Солик муносабатларини бошқаришда солик менежменти қандай рол үйнайды?
3. Соликлар бўйича кимлар қандай манфаатдор?
4. Соликларни режалаштириш нима?
5. Соликларни режалаштириш қандай боскичлардан таркиб топади?
6. Корхоналарда ички солик назорати қандай ташкил этилади?
7. Камерал назорат нима?

Топшириклар

1. Корхоналарда солик менежментини ташкил этиш йўлларини тадқиқ қилиш.
2. Соликларни режалаштириш боскичларини тўлик ўрганиш.
3. Соликлар ва бошка иқтисодий категорияларнинг ўзаро боғликлигини ўрганиб чикиш

7-боб. Солик тўловчилар томонидан интерактив хизматлардан самарали фойдаланиш Режя

- 7.1. Солик тизимида замонавий ахборот тизимларидан фойдаланишнинг аҳамияти**
- 7.2. Солик тўловчиларниң ҳисоботларини электрон шаклда тақдим этиш тартиби**
- 7.3. Солик органлари томонидан кўрсатилаётган интерактив хизматлар ва улардан самарали фойдаланиш йўллари**

Таянч сўз ва иборалар

Солик, солик тизими, замонавий ахборот технологиялари, электрон рақамли имзо, ҳисобот.

7.1. Солик тизимида замонавий ахборот тизимларидан фойдаланишнинг аҳамияти

Давлатнинг хўжалик субъектлари ва жисмоний шахслар билан бўладиган солик муносабатларини ташкил этишда солик хизмати органлари фаолиятини оқилона ташкил этиш мухимдир. Давлат солик хизмати органлари фаолиятини самарали бошкариш ишларини мувоффиклаштиришда солик обьектлари ва солик тўловчи субъектларни тўлик рўйхатга олиш билан бирга, барча турдаги соликлар ва йигимлар ҳисоб-китобини ҳақоний маълумотлар асосида юритилишини таъминлаш талаб этилади. Солик тўлови жараёнларини соддалаштириш, солик конунчилигининг бузилишини олдини олиш хамда солик ва тушумларнинг йигувчанлигини ошириш эса улар фаолиятидаги асосий масалалардан бири бўлиб хисобланади. Шу бене ушбу соҳада ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш ва уни бошкаришни тўғри ташкил этиш, шу асосда солик юкини аниқлашнинг илмий асосланган ва ҳар томонлама самарали бўлган усуулларини ишлаб чикиш ҳамда давлат солик идоралари томонидан амалга ошириладиган назорат ишларини имкон кадар мукаммаллаштиришни талаб киласди.

Хукуматимиз томонидан солик хизмат орган ходимлари фаолиятини ҳар томонлама ривожлантириш учун барча имкониятлар яратилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1993 йил 3 августдаги «Ўзбекистон Республикаси солик органлари маълумотларни ишлаш ягона компьютер тизимини яратиш тўғрисида»ги 388-сонли қарори билан солик хизмати органларини компьютерлаштириш вазифаси белгиланган бўлса, 1995 йил 14 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикаси солик органлари моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва ходимларнинг ўқтимоий химояланишини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 359-сонли қарори билан Давлат солик кўмитаси тасарруфида «Янги технологиялар илмий-ахборот маркази» ташкил этилди. Марказнинг асосий вазифаларидан бири солик хизмати органлари учун дастурий маҳсулотлар ишлаб чикиш ва маълумотларга ишлов берадиган ягона компьютер тизимини яратишдан иборат эканлиги белгилаб берилди.

Кейинги ўн йилдик даврда солик тўловчи жисмоний ва юридик шахсларни солик идораларида рўйхатга олиш, ҳисобини юритиш ва маълумотларга автомат ишлов берадиган ягона ахборот - ҳисобга олиш тизимини яратиглари билан бирга ушбу тизимни самарали ишлашини тъминлаш максадида солик тўловларини банклардан автомат равишда олиш ва уларни солик тўловчининг шахсий ҳисоб варакаларида юритилишини тъминлаш бўйича банклар билан ва чет эллардан тижорат максадида товар моддий бойликларини олиб келувчи тадбиркор субъектлар тўғрисида маълумот олиш бўйича Давлат божхона кўмитаси билан маълумот айрибошлаш тизимини йўлга кўйилишига муваффақ бўлишди. Натижада ҳар бир солик идораларида солик тўловчи учун электрон ҳисоб варакалари очилди. Унда солик тўловчилар тўғрисида маълумотлар жамланиб, улар асосида маълумотлар базаси ташкил этилди.

Давлат солик хизмати органлари фаолиятида ахборот коммуникация-технологияларини жорий этиш ва уни янада такомиллаштириш максадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари кабул килинди⁴⁰.

Бугунги кунда солик хизмати органларида солик тўловчи юридик шахслардан молия ва солик ҳисботларни Интернет тармоғи оркали кабул килиш тизими ишга туширилди. Тизимнинг ишлаш принципи содда яратилган бўлиб, ҳисботларни электрон шаклда топшириш учун маҳсус ишлаб чиқилган электрон ракамли имзодан фойдаланилади.

Ҳозирги кунда солик органларига тақдим этиладиган ҳисботларга кўйилган электрон ракамли имзонинг маҳсус дастурий тъминот ёрдамида солик ва молиявий ҳисботларнинг ҳаққонийлиги текшириб кўрилади ва тасдиқланади. Тасдигини топган ҳисбот маълумотлари субъектларнинг шахсий ҳисоб варакаларига киритилади, аks ҳолда ҳисботлар кабул килинмайди ва солик тўловчи корхонага бу ҳакда солик тизими мутасадди ходимлари томонидан маълумот ёзма равишида юборилади.

Ушбу тизимнинг ишга туширилиши куйидагиларни тъминлашга қаратилган:

- солик маъмурчилиги тизимни такомиллаштириш, соддалаштириш ва улар фаолиятининг барқарорлигини тъминлаш;
- солик конунчилиги томонидан эътироф этилган талабларни бузилишига йўл кўймаслик, аммо бузилишлар йўл кўйилганда уларни олдини олиш ва назорат ўрнатиш;
- солик тўловчи субъектлар томонидан молия ва солик ҳисботларини ҳисоб-китоб қилишда мутасадди ёки масъул ҳуқуқларни томонидан йўл кўйилган хатоликларни олдини олиш;
- ҳисбот шаклларини ҳарид қилиш харажатларини, солик инспекциясига келиш-кетиш ва навбат кутиш учун самарасиз кетадиган вактни тежаш;

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июнданги «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисбот тизимини такомиллаштириш ва узи юқонуний талаб етганилик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги ва Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 26 сентябрдаги «Электрон ракамли имзодан фойдаланиш соҳасида норматив-хукукий базани такомиллаштириш тўғрисида»ги 215-сонли қарорлари

- тақдим этиладиган солик ва молия хисоботларини автомат тарзда таҳлил этиб, уларнинг шахсий ҳисоб ва рақаларига ўтказиш;

- тадбиркорлик субъектларига сифатли хизмат кўрсатиш ва солик хизмати органлари ходимларининг ишини енгиллаштириш ва бошқа шу каби масалаларни хал этилишига ижобий таъсир этади.

Солик ва молиявий хисоботларни электрон шаклда солик тўловчилар томонидан топшириш учун яратилган дастурий маҳсулни Интернет тармогидан www.soliq.uz сайтига кириб, кўчириб олиш имконияти яратилган. Шу ўринда айтиш жонзки, агарда амалдаги конунчилиги ёки меъёрий хужжатларга белгиланган тартибда ўзгартиш ва кўшимчалар киритилса, унда унга мос равишда дастурий маҳсулот ёрдамида топшириладиган хисобот шаклларига хам керакли ўзгартиш ва кўшимчалар киритилиб, навбатдаги ракамланган янги варианти ишлаб чиқилади. Ушбу сайт оркали дастурий маҳсулотнинг янгиланган вариантини хеч бир кийинчиликсиз янгилаш мумкин бўлади.

Айни вактда солик тўловчилар ва солик хизмати органлари ўртасидаги тўғридан-тўғри мулокотларни электрон шаклга ўтказиш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бунинг натижасида:

– жисмоний шахслар – Ўзбекистон Республикасининг резидентлари, солик солиши объекти вужудга келгандаги давлат солик хизмати органига хисобга кўйиш тўғрисидаги аризани тақдим этиш;

– Ўзбекистон Республикаси солик тўловчиларининг ягона реестрига киритилган юридик ва жисмоний шахслар – Ўзбекистон Республикаси норезидентлари хисобга кўйилган жойдаги давлат солик хизмати органига хисоб маълумотларидаги хар кандай ўзгариш ҳакида маълум қилиш;

– солик тўловчига солик қарзини узиш бўйича талабнома бериш;

– солик ундирувини солик тўловчининг мол-мулкига қаратиш тўғрисидаги даъво аризаларини юбориш;

– солик қарзини дебитор хисобидан ундирилиши тўғрисида қарздорнинг дебиторлари шахсий кабинетига электрон билдиришнома юбориш ва ҳоказо ишлар йўлга кўйиш имкониятига эга бўлинди.

Шуни хам кайд этиш жонзки, кайд этилган жараёнларнинг аник моҳиятини тушуниш учун бир неча янги термин, яъни Электрон ракамли имзо (ЭРИ) киритилди. Бу электрон маълумотнинг аслигини аниклаш мақсадида маълумот билан бирга қабул қилинадиган, электрон воситалар оркали яратилган ўзига хос идентификатор, бошқача килиб айтганда субъект тўғрисидаги керакли маълумотларни криптография усулларидан фойдаланиб кодлаштиришни билдиради.

ЭРИ амалда кўлланилиши қўйидаги масалаларни тезлик билан хал қилинда ёрдам бермоқда:

-Маълумотнинг муаллифини аниклаш (идентификация);

-Маълумотнинг аслигини аниклаш (аутентификация);

-Узатилган маълумотнинг яхлитлигини таъминлаш.

Булардан ташқари, ЭРИ қўйидагилар хақида гувоҳлик бериши шарт этиб қўйилган:

-Имзо факат олган шахс томонидан қўйилиши мумкинлиги;

- Фақат шу хужкат имзолаңған, бошқа хужкат бўлиши мумкин эмаслиги;
- хужкатни имзолаган шахс, имзолагани хақидағи фактни бекор кила олмаслиги.

Айтиш жоизки, ушбу тизимдан фойдаланишинг яна бир қулайлиги шундан иборатки, у солик хизмати органларида ишлайдиган ходимлар ишини енгиллаштириш ва солик тўловчилар учун қулай шарт-шароит яратиш билан бирга солик тўловчи субъектлардан қабул қилиб олинган маълумотлар асосида уларнинг молиявий ҳолатини баҳолаш ва ўз навбатида солик органлари ташкилий тузилишини ва ишлаш механизимини такомиллашувига имконият яратади.

Ушбу жараён мураккаблиги билан ажралиб туради. Унинг амалда ижобий ҳал қилиниши тўртта тамойилга асосланади:

- ноёб маълумотлар базасини яратиш ва унга асосланган ахборот-коммуникация тизимиини бошқариш;
- техника ва технология таъминоти;
- дастурий таъминот;
- малакали кадрларни тайёрлаш.

Қайд этилган тамойиллар реал солик ҳисобини самарали ташкил этишини ифодалайди. Ўз навбатида соликларни ҳисоблаш, йигиш ва уларни таҳлил қилишда юзага келаётган муаммоларни ҳал қилиш технологияларини ва шу билан бирга, солик тўловчилар билан давлат солик хизмати органлари ўртасида солик мажбуриятлари бўйича ўзаро муносабатлар жараёнини янада такомиллаштириш ва ривожлантириш, шунингдек Давлат солик Кўмитаси билан бошқа алокадор давлат идоралари ўртасида солик тўловчи субъектлар маълумотлари бўйича электрон ҳужжат айланишини йўлга кўйиш ва шу асосда солик обьектлари тўғрисида тўлик ва ишончли маълумотлар тўплаш бўйича бир неча лойихалар ишлаб чиқилиб, уларни солик тизиминга тадбир этиш бўйича истиқболли чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилган.

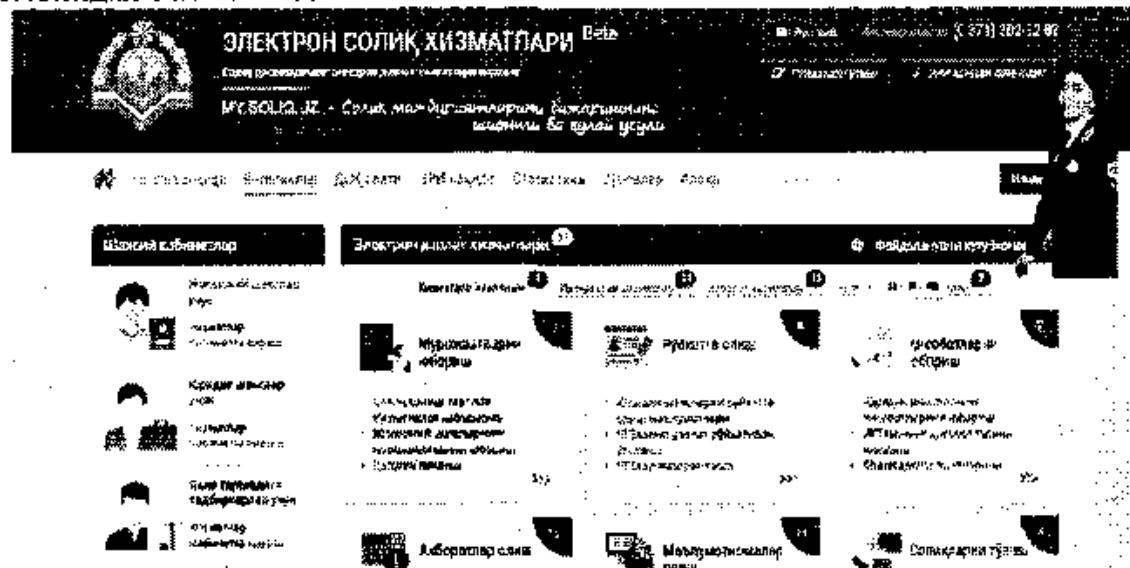
7.2.Солик тўловчиларнинг ҳисоботларни электрон шаклда тақдим этиш тартиби

Давлат Солик Кўмитасининг 2005 йил 10 июлдаги 2005-42-сон қарорига илова қилиб “Давлат солик хизмати органлари тадбиркорлик субъектларидан молиявий ҳисобот, соликлар, мажбурий тўловлар ва даромадлар тўғрисидаги декларациялар бўйича ҳисоб-китоблар, ёзма аризалар ва билдиришномаларни кабул қилиб олиш ҳамда рўйхатдан ўтказиш тўғрисида”ги тасдиқланган низомга ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисбот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида”ги ПҚ-100 сонли қарорига асосан солик тўловчилар томонидан молиявий ҳисобот, соликлар, мажбурий тўловлар ва ажратмалар, даромадлар тўғрисидаги декларациялар бўйича ҳисоб-китоблар (шу жумладан конунчиликка мувофик ҳисоб-китобларга илова қилинадиган хужжатлар) ҳамда соликлар ва мажбурий тўловларни ҳисоблаш, тўлашга доир ёзма аризалар ва

бидиришномаларни солик органларига тақдим этиш борасида үзаро муносабатлар тартибини белгилаб берган.

Номи қайд этилган Низом амалдаги қонунчиликка күра солик түловчи бўлган ва давлат солик хизмати органларига хисоботлар тақдим этиши белгиланган тадбиркорлик субъектларига ва бошқа ташкилотларга татбик этилган.

Шуни ҳам қайд этиш лозимки, солик тұловчилар томонидан тақдим этиладиган молиявий хисоботларнинг шакллари, уларни тузиш тартиби ва тақдим этиш муддатлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

1-расм. Солик органларининг Электрон давлат хизматлари портали

Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси ва бошқа конун хужжатлари билан солиқлар, мажбурий тўловлар ва ажратмалар бўйича ҳисоб-китобларни тузиш тартиби хамда такдим қилиш муддатлари белгиланади.

Солик органлари фаолиятини самараали ташкил этиши мақсадида солик түловчиларидан белгиланган мөлиявий, солик ҳисоботлар ва соликларни ҳисоблаб чиқиши билан боғлик бўлган мажбурий маълумотномалардан ташкари кўшимча равишда ҳар кандай маълумотлар, маълумотнома ва хужжатларни талаб килиш катъян ман этилади.

Солик түловчилари томонидан солик ва молиявий хисоботлари күйидаги тартибларда тақдим этишлери мүмкін:

а) солиқ түловчи хисобга күйилган давлат солиқ хизмати органига бевосита ташрифи орқали. Бунда улар томонидан тақдим этиладиган хисоботлар солиқ инспекциялардаги алохидат махсус ажратылған хоналарда (операцион залларда) қабул килинади.

б) почта алокаси оркали.

с) электрон хужокат айланниши оркали.

Хисоботлар солиқ тұловчи томонидан электрон шақыларда тайёрланиб, белгиланған мүддаттарда хисобға күйилған давлат солиқ инспекцияларига

электрон алоқа орқали юкорида кўрсатиб ўтилган тартибда юборилади. Электрон хужжатларда тайёрланган хисоботлар бевосита солик тўловчи ёки уларнинг ахборот воситаси орқали юборилиши мумкин.

Қайд этилган хисоботлар электрон шаклда электрон ракамли имзо билан тасдиқланган ва хисоботларниң белгиланган шакллари тўлик тўлдирилган бўлиши лозим. Соликлар ва мажбурий тўловларни хисоблаб чиқни ва тўлашга доир ёзма аризалар ва билдиришномаларни идентификация килиш имкониятини берадиган куйидаги мажбурий реквизитларига эга бўлиши керак:

- электрон ракамли имзо;
- электрон хужжатни жўнатувчи солик тўловчининг номи;
- электрон хужжатни жўнатувчининг почта ва электрон манзили;
- хужжат яратилган сана.

Шунингдек, амалиётда электрон хужжатларда тақдим этилаётган хисоботлардаги маълумотларни химоясини таъминлаш мақсадида, электрон хужжат айланишининг иштирокчилари томонидан маълумотларни криптография химоя воситаларни кўлланилади.

Хисоботларни электрон шаклда тақдим этган солик тўловчилар ушбу хисоботларни коғоз нусхаларда тақдим этиш мажбуриятiga эга эмас.

Солик тўловчилар томонидан хисоботларни тақдим этиш тартиби таинлаб олинади.

Айтиш жоизки амалдаги конуниятлардан келиб чиқиб, хисоботларни тасдиқланган шаклларда тақдим этилиши таъминланиши шарт.

Электрон хужжат айланиши орқали тақдим этилган хисоботларни кабул килиш ва ишлов бериш учун хисоботларни кабул қилувчи бўлинмада алоҳида электрон манзилга ега бўлган электрон хужжатларни қабул қилиб олувчи компьютер ўрнатилади. Ушбу компьютер давлат солик инспекциясининг локал тармогига уланган бўлиши лозим.

Солик тўловчилар томонидан тақдим этилган хисоботлар почта алоқаси орқали давлат солик инспекциясининг умумий бўлимига келгач, умумий бўлим почта конвертидаги барча хужжатларни ягона ракам ва келиб тушиш санаси билан рўйхатдан ўтказиб, бир кун ичida реестр асосида хисоботларни қабул қилувчи бўлинмага тақдим этади.

Хисоботларни қабул қилиш тартибига биноан, солик тўловчилар хисоботларни қабул қилувчи бўлинманинг маъсул ходимларига топширгандан сўнг, хисоботларни қабул қилиб олган шахс солик тўловчининг хисоботнинг иккинчи нусхасининг ўнгдан пастки бурчагига давлат солик хизмати идорасининг рўйхатга олиш штампини кўйиш, кириш раками ва хужжатнинг келиб тушган санасини кўрсатиши шарт бўлади.

Хисоботларни қабул қилувчи Давлат солик инспекциясининг бўлинмага солик тўловчиларнинг хисоботлари тақдим этилгандан ёки тушгандан сўнг, уларни олинганилигини бир кун ичida, солик тўловчиларнинг хисоботларини рўйхатга олиш журналига қайд қилинади.

Бунда топшириладиган хисоботларни қайд қилиш журнали ракамланиши, тикилган, Давлат солик инспекцияси бошлигининг имзоси ва муҳр билан тасдиқланиши шарт.

Амалдаги қонун талабларидан келиб чикиб, солик тўловчиларнинг хисоботларини олиш журналида, энг аввало, хисоботлар солик тўловчилар томонидан тақдим этилган санаси кўрсатилиши лозим бўлади:

▪ "Электрон хужжат айланиши тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофик, электрон хужжат айланиши орқали тақдим этилганда хисоботларни жўнатувчи томонидан унинг бекор қилиниши мумкин бўлмаган жўнатилиш санаси;

▪ хисоботларни жўнатувчи томонидан унинг бекор қилиниши мумкин бўлмаган жўнатилиш санаси;

▪ почта алоқаси орқали тақдим этилганда, хисоботларни юборилганлиги тўғрисида почта бўлимнинг штампидаги санаси;

▪ солик тўловчиларнинг бевосита давлат солик инспекциясига ташрифи орқали тақдим этилганда, хисоботларни қабул қилиб олган шахс томонидан хужжатпинг келиб тушганлиги тўғрисида кўрсатилган санаси хисобланади.

Электрон шаклдаги хисобот қабул қилинганлиги хақида солик инспекциясининг мансабдор шахси томонидан электрон рақамли имзо кўйилади ва имзоланган хисобот солик тўловчига кайтарилади.

Электрон шаклда тақдим этилган хисоботлар маҳсус ажратилган компьютерларда сакланади. Электрон хисоботларни саклаш чоғида улардан фойдаланиш ва уларнинг қоғоз нусхаларини тақдим этиш имконияти таъминланиши лозим.

7.3. Солик органлари томонидан корсатилаётган интерактив хизматлар ва улардан самарали фойдаланиш йўллари

Бугунги кунда солик тўловчиларга интерактив хизматлар тизими солик тўловчилар ва солик органлари ўртасида ўзаро муносабатларда икки томонлама ишончли ахборот алмашинувини таъминлайдиган янги босқични очиб бермоқда.

Солик тўловчиларга интерактив хизматлар тизимини ташкил этиш бўйича ишлар 2007 йилнинг иккинчи ярмида, электрон кўринишда солик хисоботини жўнатиш бўйича лойихага киритилган дастурий маҳсулот жорий этилганидан сўнг бошланган эди. Солик кодексининг янги таҳрири қабул қилинганидан сўнг дастур кайта ишлаб чиқилди, унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Мазкур ишга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 21 июлдаги "Давлат солик хизмати органларининг маълумотлар узатиш тармоғини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 207-сонли карори қўшимча туртки берди.

2010 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Республика солик органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-1257-сонли кароридан сўнг мазкур йўналиш доирасида яна бир муҳим қадам кўйилди.

Интерактив хизматлар тизимини жорий этишдан асосий мақсад – солик тўловчи-юридик ва жисмоний шахслар учун кулагай шароит яратиш хисобланади.

Кўйида унинг устунликларини кўрамиз:

1. Солик ва молиявий хисботни электрон кўринишда шакллантириш хисоб-китобларни тезкор тузатиш ва аниклаш имконини беради. Шунингдек, бухгалтерлар учун солик инспекцияларида навбатда туриб, вакт йўқотишиларнинг олдини олиш ҳамда солик хисботини топшириш муддатининг охирги кун соат 24 гача узайтирилгани, шубҳасиз, катта афзалик хисобланади.

2. Электрон кўринишдаги солик ва молиявий хисботни қабул қилиш ва қайта ишлаш маълумотларни солик тўловчилар шахсий карточкаларига автоматик тарзда киритиш имконини беради, натижада маълумотларни кўлда киритиш вактидаги хато қилиш еҳтимоли олди олинади.

3. Солик тўловчиларнинг бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ўзаро хисоб-китоблардаги хабардорлиги ошади.

4. Солик ва молиявий хисбот шаклларининг долзарблиги таъминланади, чунки тасдиқланган шакллар ўзгартирилган тақдирда, электрон шакллар дарҳол янгиланади.

5. Мазкур тизимда электрон ракамли имзо ва шифрлаш каби сертификатлаштирилган криптографик воситалардан фойдаланиш ахборотнинг муҳофаза килиниши ва маҳфийлигини таъминлайди.

Улар электрон кўринишдаги солик ва молиявий хисботни қоғозда нусхасини чикармасдан туриб жўнатишлари, бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ўзаро хисоб-китоблар ҳақида ахборот – солиштирма далолатномани олишлари, Электрон ракамли имзолар рўйхатида ўзларининг электрон ракамли имзолари фаоллигини кузатишлари мумкин. Энг кўп талаб килинаётган катта хизматлардан бири – хўжалик юритувчи субъектлар текширишлари режа-жадвалидан кўчирма олиш хисобланади.

Барча солик хисботлари ва молиявий хисоб-китоблар Давлат солик кўмитаси марказий серверига келиб тушади, шундан сўнг солик инспекцияларига йўналтирилади. Туман ёки шаҳар инспекциясида маълумотлар шахсий карточкага киритилади. Карточкани тўлдириш вактида математик ва мантикий хатолар тузатилади.

Хар бир солик тўловчисида ўзининг шахсий кабинети мавжуд бўлиб, бу ерда у юборилган хисботнинг ахволи (қабул қилингани ёки хатолари мавжудлиги сабабли рад этилгани) ҳақида маълумот олиши мумкин. Хисботда хато аникланган тақдирда, фойдаланувчи уни тузатиши ва хисботни тақроран жўнатиши мумкин.

Хозирги вактда интерактив хизматлар кўлами солик тўловчининг электрон ракамли имзоси билан тасдиқланган мурожаатни жўнатиш имконияти билан тўлдирилди. Бу савол, шикоят, таклиф, маслаҳат бўлиши мумкин. Аввал солик тўловчилар солик органларига хат билан мурожаат этарди ва бу жараён икки ҳафтагача вактни олар эди. Интернетдан фойдаланиш туфайли, мазкур жараён анча тезлаштирилди.

Солик тўловчиларга қоғозсиз шаклда давлат хизматларини кўрсатиш тури фаол ривожланиб бормоқда. Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йилнинг 2 майида қабул қилинган "Давлат солик хизмати органлари томонидан солик

тўловчиларга ахборот хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 125-сонли қарори билан Давлат солик хизмати органларининг ягона маълумотлар базасини ташкил этиш ва солик тўловчиларга ахборот хизмати кўрсатишни янада такомиллаштириш юзасидан чора-тадбирлар мажмуй тасдиқланди.

Соликларнинг барча турлари бўйича автоматлаштирилган тўлов тизимини жорий етиш солик тўловчилар учун қўшимча кулагайликлар яратиши билан бирга, солик тўловлари шаффоғлигини, зарур ахборотга эга бўлишини ва уларни ўз вактида тўланишини таъминлашга хизмат киради.

Янги ишга туширилган электрон солик хизматлари m.soliq.uz порталининг электрон давлат хизматлари интерактив ва ахборот давлат хизматларига ажратилган. Хизматлар йўналишига кўра "мурожаатлар юбориш", "соликларни тўлаш", "маълумотномалар олиш", "хисобга кўйиш" каби гурухларга бўлинган.

Интерактив хизматлар рўйхати

	Солик органларниң ҳақида		СТИРИНГДАНИ АМБИДАР		Электрон солик декларацияларни		Интиллар маълумотнириш
	Функцияларниң мурожаатлари		Тўлов тозакириномаларини маълумотнириш		Бир учрадиган сабаблар		Банк реквизитларини солиштириш
	Фонд шахсларниң ғадиёт фойдаласаб ётказбари		Электрон кампьютер		Солик инвалидиниң кўриб чиқишни		ЯТЛарният электрон хисоблома
	Техникишлар режа-жадвали		Конкрагенг ҳақида маълумот		Солик органларниң расмий тушункишлари		СМС тўлов
	Солик тўловчиларни ўйнадан ўтказиши		Жароний вакслар соларни бўйича масалаларни		Жароний шахсториниң ёндириш бўйича масаб ётказбари		Электрон кабулхона
	Норматив тушункотлар		Судоекомо		Солик техникириди шахжалотлари		СМС сўровига кўра ахборот таҳдид этиш
	Электрон солик хисоботлари		Электрон маълумот		Контакти шахжалотларни		Ўз бизнеснинг ишлари
	ХС тўловчилари		Мурожаатларни кўриб чиқишни маълумотнириш		Низорат худутини афзалишга ташкиришни резакеевлайди таърифа берлаш		

2-расм. www.soliq.uz сайтида Интерактив хизматлар рўйхати

Бугунги кунда, давлат солик қўмитасининг 31 та электрон давлат хизматлари, шу жумладан 18 та интерактив ва 13 та ахборот хизматлари электрон солик хизматлари m.soliq.uz порталига жойлаштирилган (2-расм). Бундан ташқари, 27 турдаги очик маълумотлардан ҳам фойдаланиш имконияти яратилган.

Порталда солик мажбуриятларини бажарниш билан боғлиқ барча масалаларни электрон шаклда ҳал етишга мўлжалланган юридик ва жисмоний шахсларнинг «шахсий кабинет»лари янада кулагай кўринишда қайта ишлаб чиқилди.

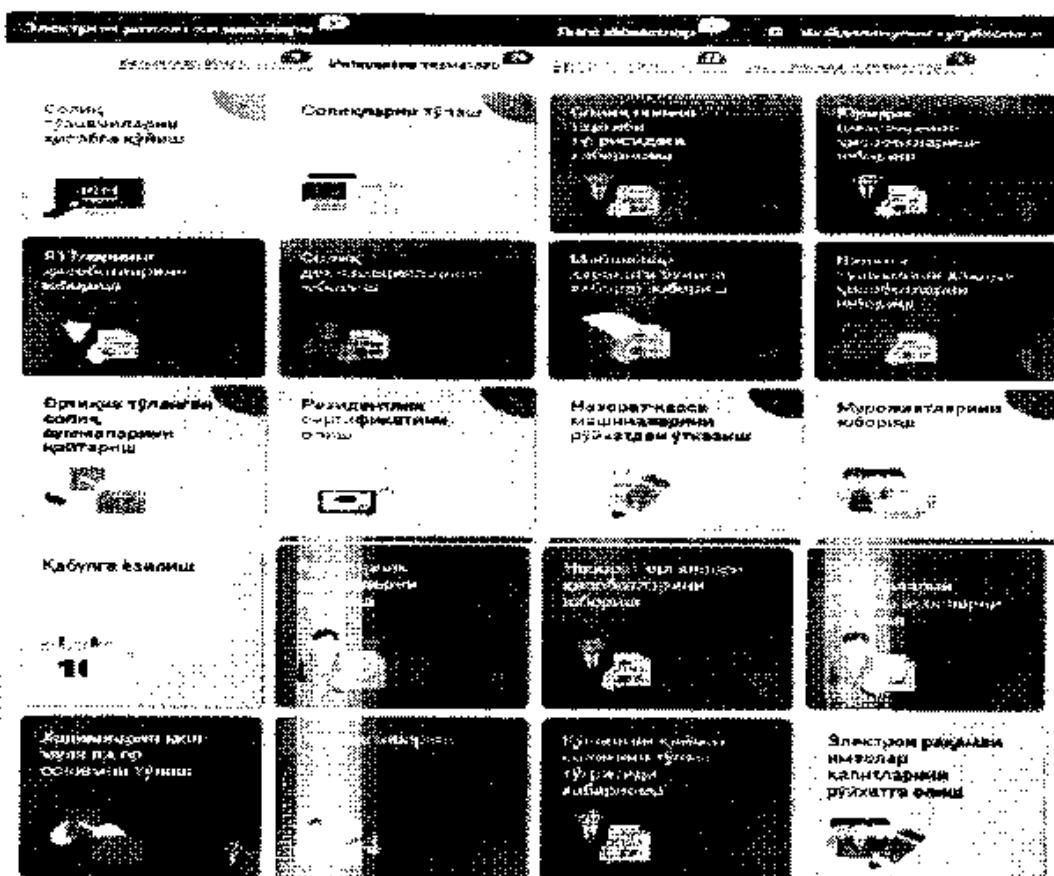
Бундан ташқари, якка тартибдаги тадбиркорлар учун алоҳида «шахсий кабинет» жорий этилди.

Янги порталда соликларни мустакил равишда хисоблаб чиқариш, хисобот ва солик декларацияларини юбориш, расмий тушунтиришлар ва 14 хил турдаги

маълумотномалар (справка) олиш мумкин. Шунингдек, корхонанинг ҳисоб ракамига юйилган инкассо топширикномалари рўйхати билан танишиш, соликларни онлайн режимида тўлаш, корхонага юборилган огохлантириш хабарномалари тўгрисида тезкор хабардор бўлиш, фукароларга ҳисобланган сугурта бадалларини кўриш каби 10 дан ортиқ янги имкониятлар яратилди.

Жумладан, портал ёрдамида тадбиркорлик субъектлари барча турдаги соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни онлайн режимида тўлашлари мумкин. Бунинг учун электрон ракамли имзо калити орқали шахсий кабинетга кириб, солик турини танлаш ва тўлов суммасини кўрсатиб, «тўлаш» тутмасини босиш кифоя. Корхонанинг электрон тўлов топширикномаси банкка автоматик равишда етказилади ва шу заҳотиёқ тўлов амалга оширилиб, солик тўловчининг шахсий карточасига қайд этилади. Агар ҳисоб-ракамда пул миқдори етарли бўлмаса, тўлов топширикномаси 2-сонли картотекага жойлаштирилиб, бу ҳакда Давлат солик кўмитасига электрон хабарнома юборилади. Мазкур тўлов тизими 24 соат давомида узлуксиз ва бепул ишлайди.

Шунингдек, замонавий смартфон ва планшетлар учун фойдаланишга мўлжалланган «Солик» мобил иловаси ёрдамида Давлат солик кўмитасининг 15 турдаги интерактив хизмат турларидан тез, осон ва қуай шаклда фойдаланиш мумкин.

З-расм. www.soliq.uz сайтида Интерактив хизмат турлари

2017 йилнинг 1 майидан бошлаб яна бир янгилик жорий этилди: Корхона ва ташкилотларда ишловчи ходимларнинг мол-мулк ва ер соликларидан бўлган карздорлиги ёки жорий йил учун ҳисобланган соликларни “шахсий кабинет” оркали онлайн тўлаш имконияти яратилган.

Интерактив хизматлар ёрдамида жисмоний шахслар мол-мулк ва ер соликларини “Click”, “MBank” ҳамда “U-Pay” хизматлари оркали тўлаши ортиқча оворагарчиликдан халос етади. Шу пайтгача ушбу замонавий тўлов усулларидан 15 мингдан ортиқ солик тўловчи фойдаланиб, жами 700 миллион сўмлик соликлар электрон шаклда тўланган.

Бугунги кунда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жадаллик билан ривожланиб, ҳар жихатдан турмуш тарзимизга кириб келди. Шу нуткан назардан мамлакатимизда мазкур соҳа ривожига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Давлат солик кўмитаси томонидан солик тўловчиларга қулайлик яратиш максади катор интерактив давлат хизматлари кўрсатилмоқда. Ушбу лойиҳанинг асосий максади – давлат солик хизмати органлари томонидан аҳоли ва бизнесга кўрсатиладиган электрон давлат хизматларини оптималлаштириш, уларнинг сифатиши ошириш, харажатларни камайтириш ва натижада солик тўловчиларнинг хизматлардан фойдаланиш даражасини оширишдан иборат.

“Электрон солик хизматлари” my.soliq.uz порталаининг “Жисмоний шахсларни ҳисобга олиш” интерактив хизматидан фойдаланиб давлат солик хизмати органларига ташриф буюрмасдан электрон мурожаат узатган холда тасдиқланган электрон шаклдаги СТИР гувоҳномасини олиш имконияти мавжуд.

Бундан ташкири мазкур порталаиниг “СТИРингизни аникланг” интерактив хизматидан фойдаланиб давлат солик хизмати органларига ташриф буюрмасдан мустакил равишда ўз идентификация раками (СТИР) тўғрисида маълумот олиш ҳамда Давлат солик кўмитасида рўйхатга олинганилиги ва унга СТИР берилганилиги тўғрисида гувоҳномани шакллантириб чол этиш имконияти мавжуд.

Эътиборлиси, СТИР гувоҳномасини олишнинг электрон шаклдаги имкониятининг яратилиши натижасида фукароларимизнинг транспорт харажатларига сарфланадиган маблагларини иктисад қилинаётган бўлса, иккичи томондан улар давлат солик хизмати органларига бориб-келиш учун кетадиган вактдан унумли фойдаланмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 июлдаги куни “Солик маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, соликлар ва бошка мажбурий тўловларнинг йигилувчанилигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ти фармонида ҳам Солик тўловчиларнинг, энг аввало, тадбиркорлик субъектларининг уларга тўғридан-тўғри мулоқотсиз хизмат кўрсатишни таъминлайдиган “солик тўловчининг шахсий кабинети”дан фойдаланиш манбаатдорлигини ошириш бўйича фаол иш ташкил этилмаганлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Фармонга мувофик 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар

стратегиясидаги солик солиш тизимини изчиллик билан соддалаштириш, солик солинадиган базани кенгайтириш орқали солик юкини пасайтириш каби вазифалар ижроси юзасидан, шунингдек солик маъмуриятчилигининг замонавий услубларини жорий этиш, соликлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йигилувчанлигини ошириш мақсадида бир қатор вазифалар белгиланган.

Жумладан,

-Солик маъмуриятчилиги жараёнита замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва илгор автоматлаштирилган тахлил услубларини кенг жорий этиш, солик тўловчиларга, энг аввало, тадбиркорлик субъектларига тўғридан-тўгри мулоқотсиз электрон хизмат кўрсатишга тўлиқ ўтиш;

-Солик органлари фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш учун масъул бўлган Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси раисининг ўринбосари – Ахборот-коммуникация технологиялари бош бошқармаси бошлиги лавозимини жорий этиш;

Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги, бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда 2018 йилнинг 1 январига қадар солик тўловчиларга давлат солик хизмати органларининг барча давлат хизматларидан, шу жумладан Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон фойдаланиш имкониятини таъминлаш белгиланган.

Ўз-ўзинни текшириш учун саволлар

1. Солик тизимида ахборот тизимлари қандай ўрин эгаллайди?
2. Солик ҳисоботларини жўнатишда қандай унсурлар талаб этилади?
3. Ахборот технологиялари солик тўловчилар учун қандай енгилликлар яратмоқда?
4. Электрон рақамли имзо нима?
5. Солик органларининг электрон давлат хизматлари портали қандай тузилишга эга?
6. Электрон кўринишда СТИРни аниқлаш йўли қандай?

Топшириклар

1. Корхоналарни солик ва молиявий ҳисоботларини жўнатиш жараёни билан тўлиқ танишиш.
2. Электрон рақамли имзонинг устунлик томонларини тўлиқ ўрганиш.
3. Солик тизимида интерактив хизматлар тақдим этилишини тўлиқ ўрганиб чикиш

II-КИСМ. ЮРИДИК ШАХСЛАР ТҮЛАЙДИГАН СОЛИҚЛАР ВА ЙИҒИМЛАР

8-боб. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиги

Режа

- 8.1. Юридик шахс ва улардан ундириладиган соликлар, йигимлар ва соликларга тенглаштирилган түловлар.
- 8.2. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солигининг моҳияти ва соликка тортиш обьекти. Юридик шахсларнинг жами даромадлари таркиби.
- 8.3. Соликка тортиладиган базани аниқлаш.
- 8.4. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича имтиёзлар.
- 8.5. Юридик шахслардан олинадиган фойда солигини ҳисоблаш ва тўлаш муддатлари

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, фойда, фойда солиги, молиявий натижаси, тижорат ташкилоти, нотижорат ташкилот, таъсис шартномаси, устав, таъсисчи (муассис), солик даври.

8.1. Юридик шахс ва улардан ундириладиган соликлар, йигимлар ва соликларга тенглаштирилган түловлар

Ўз мулкида, хўжалик юритишида ёки оператив бошқарувида алоҳида молмулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу молмулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкий ёки шахсий номулкий ҳукукларга эга бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади. Юридик шахслар мустакил баланс ёки сметага эга бўлишлари керак.

Фойда олишини ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган (тижоратчи ташкилот) ёки фойда олишини ана шундай мақсад қилиб олмаган ташкилот (тижоратчи бўлмаган ташкилот) юридик шахс бўлиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлган юридик шахс хўжалик ширкати ва жамияти, ишлаб чиқариш кооперативи, унитар корхона ва конунларда назарда тутилган бошқача шаклда тузилиши мумкин.

Тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс жамоат бирлашмаси, ижтимоий фонд ва мулкдор томонидан молиявий таъминлаб туриладиган муассаса шаклида, шунингдек конунларда назарда тутилган бошқача шаклда ташкил этилиши мумкин.

Тижоратчи бўлмаган ташкилот ўзининг уставда белгиланган мақсадлариiga мос келадиган доираларда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин.

Юридик шахслар уюшмалар (иттифоклар)га ва бошқа бирлашмаларга конунга мувофиқ бирлашишлари мумкин. Юридик шахс қонун хужжатлари шунингдек устав ва бошқа таъсис хужжатлари асосида иш олиб боради. Юридик шахс ўзининг таъсис хужжатларида назарда тутилган фаолияти

максадларига мувофик фукаролик хукук лаёкатига эга бўлади. Юридик шахснинг хукук лаёкати у тузилган пайтдан бошлаб вужудга келади ва уни тугатиш якунланган пайтдан эътиборан тугатилади. Юридик шахснинг маҳсус хукук лаёкати унинг устави, низоми ёки конун хужжатлари билан белгиланади. Юридик шахс конунда рўйхати белгилаб кўйилган айрим фаолият турлари билан факат маҳсус рухсатнома (лицензия) асосидагина шугулланиши мумкин. Юридик шахснинг хукуклари конунда назар тутилган ҳолларда ва тартибдагина чекланиши мумкин. Юридик шахснинг хукукларини чеклаш ҳакидаги қарор устидан судга шикоят килиниши мумкин.

Юридик шахслар мулкдор ёки у вакил қилган шахс томонидан ёхуд ваколатли органнинг фармойиши асосида, шунингдек конун хужжатларида назарда тутилган тартибда ташкил этилади.

Мулкдорлар, хўжалик юритиш ёки оператив бошқариш хукуки субъектлари ёхуд улар вакил қилган шахслар юридик шахсларнинг муассислари хисобланади.

Юридик шахс устав асосида ёки таъсис шартномаси ва устав асосида ёхуд факат таъсис шартномаси асосида иш олиб боради. Конунда назарда тутилган ҳолларда тижоратчи ташкилот бўлмаган юридик шахс шу турдаги ташкилотлар ҳакидаги низом асосида иш олиб бориши мумкин. Юридик шахснинг таъсис шартномаси унинг муассислари томонидан тузилади, устави эса тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси конунчилигига мувофик бир муассис томонидан ташкил этилган юридик шахс шу муассис тасдиқлаган устав асосида иш олиб боради.

Юридик шахснинг устави ва бошка таъсис хужжатларида юридик шахснинг номи, унинг жойлашган ери (почта манзили), юридик шахс фаолиятини бошқариш тартиби белгилаб кўйилиши, шунингдек уларда тегишли турдаги юридик шахслар тўғрисида конунда назарда тутилган бошка маълумотлар бўлиши керак. Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар ва унитар корхоналарнинг, конунда назарда тутилган ҳолларда эса, бошка тижоратчи ташкилотларнинг ҳам таъсис хужжатларида юридик шахс фаолиятининг соҳаси ва максадлари белгилаб кўйилган бўлиши керак.

Таъсис шартномасида тарафлар (муассислар) юридик шахс ташкил этиш мажбуриятини оладилар, уни ташкил этиш соҳасида биргаликда фаолият кўрсатиш тартибини, унга ўз мол-мулкларини бериш ҳамда унинг фаолиятида иштирок этиш шартларини белгилайдилар. Шартномада фойда ва зарарларни иштирокчилар ўртасида тақсимлаш, юридик шахс фаолиятини бошқариш, муассисларнинг унинг таркибидан чиқиш шартлари ва тартиби ҳам белгилаб кўйилади. Таъсис шартномасига муассисларнинг келишувига мувофик бошка шартлар ҳам киритилиши мумкин.

Таъсис хужжатларидаги ўзгартишлар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб, конунда белгиланган ҳолларда эса - давлат рўйхатидан ўтказишини амалга оширувчи орган ана шундай ўзгартишлар ҳакида хабардор килинган пайтдан бошлаб учинчи шахслар учун кучга эга бўлади. Юридик шахслар ва уларнинг муассислари мазкур ўзгартишларни хисобга олиб иш

юритган учичи шахслар билан муносабатларда ана шундай ўзгартишлар рўйхатга олинмаганлигини важ қилиб кўрсатишга ҳакли эмаслар.

Юридик шахс конун хужжатларида белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим. Давлат рўйхатидан ўтказиш ҳакидаги маълумотлар барчанинг танишиб чикиши учун юридик шахсларнинг очик ягона давлат реестрига киритилади.

Юридик шахсни ташкил этишнинг қонунда белгилаб қўйилган тартибини бузиш ёки унинг таъсис хужжатлари конунга мос келмаслиги юридик шахсни давлат рўйхатидан ўтказишнинг рад этилишига сабаб бўлади. Юридик шахсни ташкил этиш максадга мувофиқ эмас деган важ билан уни рўйхатдан ўтказишни рад этишга йўл қўйилмайди.

Давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш, шунингдек рўйхатдан ўтказиш муддатини бузиш устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

Юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади. Юридик шахс конунда белгиланган ҳоллардагина қайта рўйхатдан ўтказилиши лозим. Юридик шахс конунларга ва таъсис хужжатларига мувофиқ иш олиб борадиган ўз органлари оркали фуқаролик хукукларига эга бўлади ва ўз зиммасига фуқаролик бурчларини олади. Юридик шахс органларини тайинлаш ёки сайлаш тартиби конун хужжатлари ва таъсис хужжатлари билан белгиланади.

Конунда назарда тутилган ҳолларда юридик шахс ўз иштирокчилари оркали фуқаролик хукукларига эга бўлиши ва фуқаролик бурчларини ўз зиммасига олиши мумкин. Конунга ёки юридик шахснинг таъсис хужжатларига мувофиқ юридик шахс номидан иш олиб борадиган шахс ўзи вакили бўлган юридик шахс манфаатлари йўлида ҳалол ва окилона иш олиб бориши керак. У юридик шахс муассислари (иштирокчилари, аъзолари) талаби билан, агар конунда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, юридик шахсга етказган зарарини тўлаши шарт.

Юридик шахс ўзининг ташкилий-хукукий шаклини билдирадиган номига эга бўлади. Тижоратчи бўлмаган ташкилотлар, унитар корхоналарнинг номлари, конунда назарда тутилган ҳолларда эса - бошқа тижоратчи ташкилотларнинг хам номлари юридик шахс фаолиятининг хусусиятини кўрсатиши керак. Юридик шахснинг номига тўла ёки қисқартирилган расмий номни (давлатнинг номини) киритишга, юридик шахс хужжатларининг реквизитларига ёки реклама материалларига ана шундай номни ёхуд давлат рамзлари элементларини кўшишта Ўзбекистон Республикаси Хукумати белгилайдиган тартибда йўл қўйилади.

Юридик шахснинг жойлашган ери, агар конунга мувофиқ юридик шахснинг таъсис хужжатларида бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, у давлат рўйхатидан ўтказилган жой билан белгиланади. Юридик шахс ўзи билан бўладиган алоҳа амаяга ошириладиган почта манзилига эга бўлиши лозим хамда ўзининг почта манзили ўзгарғанлиги тўғрисида ваколатли давлат органларини хабардор этиши шарт. Юридик шахснинг номи ва жойлашган ери (почта манзили) унинг таъсис хужжатларида кўрсатилади. Тижоратчи ташкилот

бўлган юридик шахс ўз фирма номига эга бўлиши лозим. Юридик шахс ўз фирмасининг номидан мутлак фойдаланиш хукукига эгадир.

Ўзга фирма номидан гайриконуний суръатда фойдаланаётган шахс фирма номига эгалик килиш хукуки бўлган шахснинг талаби билан ундан фойдаланишини тўхтатиши ҳамда етказилган заرارларни тўлаши лозим.

Ер куррасидаги барча мамлакатларда юридик шахсларнинг молиявий натижаларидан ундириладиган соликлар мавжуд. Аммо шуни алоҳида қайд этиш жойизки, ҳар бир мамлакат соликларни ундиришида ўзининг ички сиёсатига амал қилган холда ёхуд тармоқлар иктисадиётидаги соҳаларнинг давлат ижтимоий-иктисодий хаётидаги ўрнидан келиб чиқсан холда иш юритади. Шундай қилиб корхоналарни молиявий натижасини соликка тортишда ягона ёндашув тўлиқлигича амал қилмайди.

Фойда солигининг мөхияти фойданинг бир кисмини мажбурий тўлов сифатида давлат бюджетига марказлаштирилишида юзага келадиган муносабатларда намоен бўлади. Шундай екан фойда солиги деганда корхона, ташкилот ва бирлашмаларда яратилган қушимча қийматнинг бир кисми фойдани конун доирасида белгиланган чегараларда мажбурий тўлов сифатида давлат бюджети ихтиерига ўтказилиши билан боғлиқ пул муносабатлари тушинилади.

Амалиетда солик конуннатларидан келиб чиқсан холда фойда солиги деганда корхона, ташкилот ва бирлашмаларнинг ишлаб чиқариш фаолиятидан кулга киритилган фойдасидан ташкири кимматли коғозлар операцияларида (акция, облигацияларни чиқариш ва жойлаштиришдан олган девидентлар еки фоизлар куринишидаги даромадлар) даромадлар, шунингдек бошка корхоналар фаолиятига катнашишдан кулга киритилган даромадлар ҳам этиборга олинади. Умуман фойда солиги тушунчаси корхона, ташкилот ва бирлашмалар фойдасининг марказлашган фойда (даромад)лар йигиндинсинг бир кисмини марказлаштирилиши билан боғлиқ муносабатларнида ҳам уз аксини топмоқда. Бу эса фойда солик муносабатларини амал килувчи конунлардан келиб чиқсан холда мазмунан такомиллаштирилиб туришини такозо этади.

Фойда солик муносабатларининг айrim амалий хусусиятлари категорига куйидагиларни ҳам кирниш мумкин:

1. Соликни ҳисоблашда корхонанинг молиявий ахволи ва ишлаб чиқариш фаолияти ҳар тамонлама инобатга олининиши минтакадаги иш ҳаки коэффицентлари, яъни саҳроларда, сувсиз жойларда, төғли туманларда фаолят кўрсатиб олинган фойда ва уни солик объекти доирасида этиборга олишда кулланиладиган чегармалар.

2. Республикаизда амал килувчи регрессив, прогрессив ва пропорционал солик ставкаларининг ўзида турли фаолият даражасидан келиб чиқсан холда этиборга олининиши.

3. Фойда солигини ҳисоблашда акция, облигациялардан улардан ташкири олинган даромадлар ҳамда бошка корхоналар фаолиятида катнашишдан курилган даромадларнинг ҳам фойда солик объектини шакллантиришида этиборга олининиши.

4. Яхши ишлайдиган ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот (товарлар)ни экспорт килиш, кичик бизнес корханаларига нисбатан жорий этилган имтиёзлар, чөгирмалар ва шу кабиларни.

Фойда солигини ижтимоий- иқтисодий тараккиётдаги урни ва ахамияти хам бенихоя каттадир.

Биринчидан, фойда солик объектининг имтиёзлар орқали тартибга келтириш солик тўловининг узига боғлиқ килиб қўйилганлиги, корхоналарни маҳсулот ишлаб чиқариш хажми утган йилга нисбатан оширишга сифатли маҳсулот (товар) ишлаб чиқишга ундейди. Кулга киритилган ва корхона балансидаги фойда ноурин сарфлашни кискартиради ва тўғридан- тўғри кайтим бермайдиган хўжалик тармокларига инвестицияни кенгайтиради, уни тез ишга солишга имконят тутдирмоқда.

Иккинчидан, фойда солиги корхоналарнинг маблағларини уй- жой курилишига сарфлашга ва уларни экспорт хажмини оширишдан фойда олишга кизикитиради. Чунки бундай фойдаларнинг соликдан озод этиш корхонанинг молиявий ахволини мустахкамлайдиган тўлов кобилятини кучайтиради.

Учунчидан, фойда солик имтиёзларига амал килиш ишлаб чиқиш харажатларини камайтиришга, сифатли кўплаб маҳсулот ишлаб чиқишга ва бюджет даромадларини оширишга кулагай шарт- шароит яратмоқда.

Туртингчидан, фойда солигини келажакда корхона даромадидан олинадиган солик билан бирлаштириш имконятилари улар тамонидан кулга киритилиши мумкин бўлган иқтисодий кўрсаткишларнинг усишига боғлик, чунки бундай солик муносабатлари юзага келтиришга орқали ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида сифат узгаришларининг ижобий тамонга силжитилишига эришиш мумкин бўлади.

Даромад (фойда) солиги корхоналар тулайдиган бевосита (тўғри) соликларнинг, энг мухимларидан бири ҳисобланади. Ушбу соликнинг характерли ҳусусиятлари куйидагилардан иборат:

-ушбу солик факатгина корхона соликга тортиладиган даромадга (фойдага) эга бўлсагина ҳисобланади, корхонанинг зарари соликга тортиладиган базадан кичик бўлганда ушбу солик мавжуд булмайди. Демак, даромад (фойда) солигини тўлашнинг мухим шарти бўлиб корхоналарнинг рентабелли ишлаб узфаолиятларидан фойда олишлари ҳисобланади.

- даромад солигининг микдори бевосита корхонанинг соғ фойдасига, яъни унинг мулкдорига коладиган фойданни камайтиради. Демак, солик тўловчиларда ушбу солик кўпинча норозичиликка олиб келади. Щунинг учун давлат солик сиёсатида ушбу солик юкини доимо камайтириб бориш мухим урин тутади. Бунинг ёркин гувохи бўлиб, масалан даромад (фойда) солиги ставкасини йил сайин камайтириб борилиши ҳисобланади. Агар бу солик ставкаси бундан етти йил олдин 38% бўлган бўлса, хозирги кунга келиб у 15% ни ташкил этади.

- даромад (фойда) солиги хўжалик юритувчи субъектларни рентабелли ишлашга, инкиrozга учрамасликка интилтирадиган солик тури ҳисобланади. Корхоналарнинг зарар билан ишлаши нафакат давлатга, балким уларнинг узларига хам манбаатли ҳисобланмайди. Даромадга (фойдага) эришмаган

корхона уз ишлаб чиқаришини ривожлантира олмайды, шунингдек жамиятни ривожига хам хисса куша олмайды.

- даромадни (фойдани) давлат томонидан белгилаб күйган ишлаб чиқариш турлари ва шартлари эвазига олган корхоналар ушбу солик бўйича жуда катта имтиёзларга зга бўлади, жумладан ишлаб чиқаришини физик хажмини оширишдан олингин фойда умуман соликка тортилмайди, ҳалк истеъмол товарларини болалар учун товарларни, товарларни экспорт килгандилиги учун ишлаб чиқариш корхоналарига солик конунчилигига кура жуда катта имтиёзлар белгиланган.

Соликка тортиш мақсадида юридик шахс реквизитларига СТИР (ИИН) киритилади. СТИР (солик тўловчининг идентификацион рақами) ҳар бир юридик шахс учун тузилади ва юридик шахс ушбу рақамини кўрсатган ҳолда солик ва молиявий хисботларини солик инспекциясига тақдим этади.

8.2. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солигининг моҳияти ва соликка тортиш обьекти. Юридик шахсларининг жами даромадлари таркиби

Фойда ялпи ички маҳсулотларнинг бир қисмини таҳсимлаш ва қайта таҳсимлашни юзага келтиришда муҳим рол ўйнайди. Ишлаб чиқаришининг узлуксизлиги, унинг кенгайтирилиши марказлаштириладиган ва номарказлаштириладиган жамғармаларни ташкил этишда фойда нафакат сифат кўрсаткичи сифатида, балки шу билан бирга у шу жараёнда юзага келиши мумкин бўлган молиявий ва солик муносабатларини ташкил этувчиси ва манбаси ҳамdir. Ялпи ички маҳсулотнинг бир қисмини хосил қилиш, таҳсимлаш ва ундан фойдаланиш жараёнда фойда маҳсус ва умум хўжалик жамғармаларини ташкил этиш билан биргаликда давлат бюджетини пул маблаглари билан таъминлашда фаол иштирок этади ва шу хусусиятлари билан бозор иқтисодий муносабатларини шакллантириш ва ривожлантиришда у янада фаолроқ ўз моҳиятини намойиш этади. Фойда кўшимча кийматининг бир қисми сифатида турли сока фаолияти иккисодий тармоқдарининг ўзаро пул маблагларини таҳсимлаш функциясини бажариб, ишлаб чиқаришининг энг прогрессив кўп мулкчиликка мослашган тармоқларини кар томонлама ривожлантиришга ёрдам беради. Фан-техника тараккиётини таъминловчи тармоқлар бозор иқтисодиёти муносабатларининг шакллантирилиши даврида эндиғина тикланиш босқичида турган бўлса ҳам, фойда тақрор ишлаб чиқаришини жадал суръатлар билан ўсиб бориши учун зарур микдорда пул маблагларини ажратиб бериш имкониятларини яратиш орқали ўз моҳиятини намойиш этади. Чунки унинг моҳияти иул маблагларини давлат бюджети орқали ҳалқ хўжаликлар тармоқдари ўртасида қайта таҳсимлаш, уни юзага келтирувчи хўжалик субъектларида турли маҳсус ва умум хўжалик жамғармаларини ташкил этишда хозирги замон талабига жавоб бера оладиган ҳалк истеъмол товарларини, техникавий мақсулотларни тинимсиз ишлаб чиқараётган корхоналарни такомиллаштиришда турли иш ва хизматларининг

сифатли амалга оширувчи хўжалик субъектларини ҳам зарур молиявий манбаларни вужудга келгиринш орқали уларни таъминлашида намаён бўлади.

Ресурслардан рационал фойдаланишларда ва ахолини ижтимоий ҳимоялашда ўз ифодасини топади. Демак, корхоналар ажратмаларининг бир қисмини солик сифатида давлат бюджетига ўтказиш бозор инфраструктурасини барпо этиш учун зарур. Аммо давлат микёсида ўта мухуш бўлган марказлаштирилган пул маблагларини давлат бюджети доирасида ташкил этишда фойда қисман ўз шаклининг бир қисмини солик кўринишига ўтказади. Энди давлат бюджетини ташкил этувчи иктисадий вокелик сифатида бир маъноли “солик” ёки “соликлар” эмас, балки фойда сўзи билан номланган ўз вужудида фойда мажмуасини акс этираётган иктисадий вокелик бўлмиш фойда солигида ўз аксини топади.

Юкоридагилардан келиб чиқсан ҳолда фойда солигининг моҳияти фойданинг бир қисмини мажбурий тўлов сифатида давлат бюджетига марказлаштирилишида юзага келадиган муносабатларда намаён бўлади.

Шундай экан фойда солиги деганда корхона, ташкилот ва бирлашмаларда яратилган кўшимча қийматнинг бир қисми фойдани қонун доирасида белгиланган чегараларда мажбурий тўлов сифатида давлат бюджети ихтиёрига ўтказилиши билан боғлиқ пул муносабатлари тушунилади.

Амалиётда солик конунийтларидан келиб чиқсан колда фойда солиги деганда корхона, ташкилот ва бирлашмаларнинг ишлаб чиқариш фолиятидан кўлга киритилган фойдасидан ташкири қимматли қоғозлар операцияларидан (акция, облигацияларини чиқариш ва жойлаштиришдан олган девицентлар ёки фоизлар кўринишидаги даромадлар) даромадлар, шунингдек бошқа корхоналар фолиятига катнашишдан кўлга киритилган даромадлар ҳам этиборга олинади. Умуман фойда солиги тушунчаси корхона, ташкилот ва бирлашмалар фойдасининг марказлашган фойда (даромад)лар йигиндининг бир қисмини марказлаштирилиши билан боғлиқ муносабатларида ҳам ўз аксини топмоқда.

Солик тўловчи ўз фойдасининг бир қисмини фойда солиги сифатида давлат бюджетига тўлар экан, бунинг эвазига у давлатдан шунга тенг бирон бир товар ёки хизмат олмайди. Умуман тўланган фойда солиги солик тўловчининг давлатдан оладиган маблағлари ўртасидаги бевосита боғликларда юзага келмайди. Худди ана шу хусусиятга кўра фойда солиги нархдан рухсатнома (линензия)лар ва воситачилик йигимларидан фарқ килади, чунки бўлар ўзига хос мажбурий ёки ихтиёрий тўлов қисобланади, бирок ҳамма вакт давлат ташкилотларнинг фойдасини давлат тўғридан-тўғри соликсиз мажбурий тўлов килиб ололмайди. Колаверса давлат хилма-хил мулк шаклидаги корхона ва ташкилотларнинг фойдасидан бюджетга даромад олиш учун Олий Мажлис тасдиклаб берган фойда солигидан фойдаланади. Демак, фойда солиги солик муносабатларининг ўзига хос мустакил таркибий қисмидир. Унинг амал қилиши демократик асосда юзага келиши мумкин бўлган хукукий муносабатлар билан боғлиkdir.

Шундай қилиб, фойда солиги пул муносабатини ифода этиб, бу муносабатларда бир томонда давлат ва иккинчи томонда солик тўловчилар, яъни корхона, бирлашма ва ташкилотлар туради. Шу муносабатларни ташкил

килишни давлат ўз кўлига олган, чунки фойда солиги унинг учун бюджетта даромад бўлиб тушади, солик тўловчилар учун харажат бўлади. Давлат билан солик тўловчилар ўртасидаги муносабатни Олий Мажлис қонун асосида белгилаб беради. Бундай муносабатнинг белгилаб берилиши фойда солигини тўловчиларнинг розилигини англатади. Шунинг учун хам барча солик тўловчиларнинг Олий Мажлис томонидан белгиланиши икки томоннинг, яъни солик ундирувчи давлат билан солик тўловчилар ўртасидаги розиликнинг юксак демократик даражасининг амал этишидан далолат беради. Аммо томонларнинг келишиши ёки розилик даражаси шу Олий Мажлисда мутасадди ташкилот ва мутақассисларнинг таклифлари билан турли омилларни этиборга олган колда тартиблаштирилиб турилиши мумкин.

Фойда солик муносабатларининг айрим амалий хусусиятлари каторига куйидагиларни кам киритиш мумкин:

1. Соликди хисоблашда корхонанинг молиявий аҳволи ва ишлаб чиқариш фаолияти хар тамонлама инобатга олининиши минтақадаги иш ҳаки коэффициентлари, яъни сахроларда, сувсиз жойларда, тоғли туманларда фаолият кўрсатиб олинган фойда ва уни солик обьекти доирасида этиборга олишда кўлланиладиган чегирмалар.

2. Республикаизда амал килувчи регрессив, прогрессив ва пропорционал солик ставкаларининг узида турли фаолият даражасидан келиб чиккан холда этиборга олининиши.

3. Фойда солигини қисоблашда акция, облигациялардан ва улардан ташкири олинган даромадлар қамда бошка корхоналар фаолиятида катнашишдан кўрилган даромадларнинг қам фойда солик обьектини шакллантиришда этиборга олининиши.

4. Яхши ишлайдиган ёки ишлаб чиқарияган максулот (товарлар)ни экспорт қилиш, кичик бизнес корхоналарига нисбатан жорий этилган имтиёзлар, чегирмалар ва шу кабиларни.

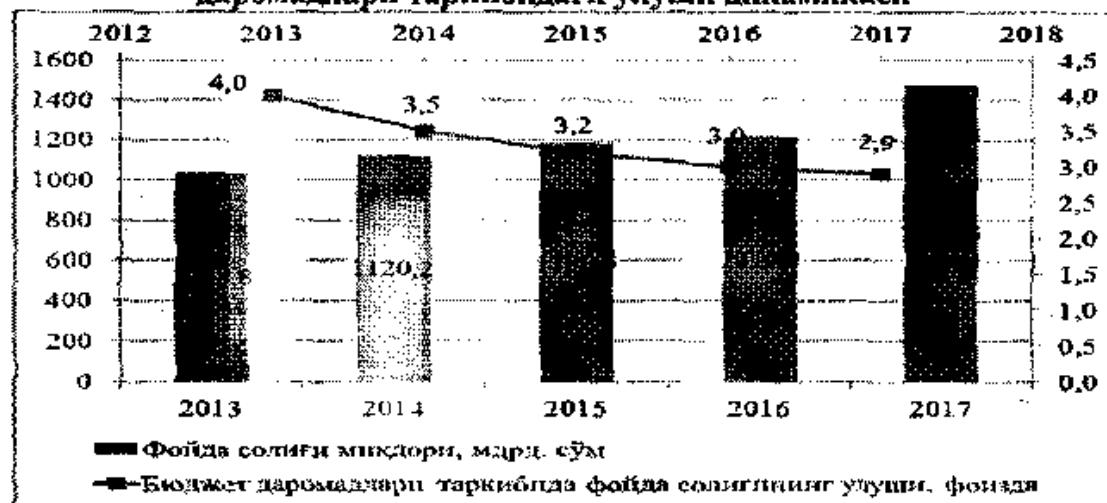
Фойда солигини ижтимоий-иқтисодий тараққиётдаги ўрни ва аҳамияти кам бенихоят каггадир.

Молия йилида солик солинадиган даромадга (фойдага) эга бўлган юридик шахслар даромад (фойда) солиги тўловчилар хисобланади.

Давлатимиз солик тизимида мустакилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб баркарор амал қилиб келаётган солик турларидан бири бу юридик шахслардан олинадиган фойда солиги хисобланади. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бевосита соликлар таркибига киради яъни хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятига тўғри таъсир килади. Давлат бюджетига тушишига қараб эса умумбелгиланган соликлар таркибинга киради. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи бўлиб хисобланади. Шунингдек, корхоналар фаолиятини рағбатлантиришнинг мухим омили хисобланади.

1-диаграмма

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги микдори ва бюджет даромадлари таркибидаги улуши динамикаси⁴¹

Юкоридаги расм маълумотлари асосида фойда солиги микдори ва бюджет даромадлари таркибидаги улушкини таҳлил киладиган бўлсак, 2013-2017 йиллар даврида фойда солиги ўсиш тенденциясига эга, аммо бюджет даромадлари таркибидаги улуси камайиш тенденциясига эга бўлган. Жумладан, фойда солиги микдори 2017 йилда 1475,5 млрд.сўмни ташкил этиб, 2013 йилга нисбатан 436,7 млрд.сўмга яъни 1,42 баробарга кўпайган. Буни солиқ солинадиган базанинг кенгайиши билан изоҳлашимиз мумкин. Бюджет даромадлари таркибида фойда солигининг улуси 2017 йилда 2,9 фоизни ташкил этиб 2013 йилга нисбатан 1,1 фоизга камайган. Буни солиқ ставкасининг йилдан-йилга камайтирилиши билан изоҳлашимиз мумкин.

Юридик шахслар даромад (фойда) солиги бўйича бюджет билан хисоб-китобларни мустакил равишда амалга оширадилар. Айрим тармоқлар юридик шахсларининг бирлашмалари бюджет билан хисоб-китобларни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг қарорига биноан марказлаштирилган тартибда амалга оширишлари мумкин.

Жами даромад билан солиқ қонунчилигига мувофиқ белгиланадиган чегирмалар ўргасидаги фарқ сифатида хисобланган даромад (фойда) солиқ солиш обьектидир.

Ўзи ишлаб чиқарган товарларни (бажарган ишларни, кўрсатган хизматларни) Эркин конвертация қилинадиган валютада экспорт килувчи корхоналар экспортни ички бозор нархларидан паст нархларда амалга оширсалар, улар учун солиқ солинадиган база экспорт махсулоти реализация қилинган ҳақиқий нархдан келиб чиқсан ҳолда хисоблаб чиқиласди. Ушбу тартиб савдо-воситачлик ташкилотларига, шунингдек тасдиқланган рўйхатга мувофиқ хом-ашё товарларини экспорт қилувчи ишлаб чиқариш корхоналарига нисбатан татбиқ этилмайди.

⁴¹ www.mf.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги сайти маълумотлари

Устав фондига кўшилган, умумий вазифаларни хал этиш учун бирлаштирилган бадаллар, пайлар ва аниқ мақсадга қаратилган бошқа молиявий маблаглар (капитал) ана шу вазифаларни хал этиш учун маҳсус тузилган юридик шахснинг даромадлари ҳисобланмайди ва солик солиш обьекти бўлмайди.

Жами даромадга жўнатилган товар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар ва бошқа операциялар учун юридик шахс олиши лозим бўлган (олган) ёки текинга олган пул ёхуд бошқа маблағлар киради.

Бундай даромадлар жумласига кўйидагилар киради:

1) товарларни (ишларни, хизматларни) реализация килишдан келадиган тушум;

2) асосий воситалар, номоддий активлар, қимматли қоғозлар, интеллектуал мулк обьектлари, материаллар ва бошқа активларни реализация килишдан келадиган даромад;

3) фоизлар кўринишидаги даромадлар;

4) дивидендлар;

5) бошқа шахслардан бепул олинган мол-мулк;

Олинган грантлар даромад сифатида қаралмайди. Грант деганда корхонага давлат (хукумат), шунингдек нохукумат, хорижий, халкаро ташкилотлар ва жамғармалар томонидан ижтимоий аҳамиятдаги мақсадларда, иктисолиётни ривожлантиришни рагбатлантириш, илмий-техник ва инновация дастурларини бажариш учун бепул, гуманитар пул кўринишидаги ёки моддий-техник ёрдам тушунилади. Грант маблағларидан қатъян мақсадга мувофик фойдаланилади.

6) мол-мулкни ижарага (лизингга) беришдан келадиган даромад;

7) роялти;

8) текин молиявий ёрдам (давлат бюджетидан берилган субсидиялар бундан мустасно);

9) давво муддати ўтказиб юборилган кредиторлик ва депонент карздорликни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар;

10) илгари чегириб ташланган харажатлар, заарлар ёки шубҳали карзларнинг ўринини қоплаш тариқасида олинган даромадлар;

11) валюта ҳисобваракларидағи курс бўйича мусбат фарқ;

12) фавқулодда даромадлар;

13) бошқа даромадлар.

Солик солинадиган даромадларни (фойдаларни) белгилашда жами даромаддан қўйидаги чегирмалар амалга оширилади:

– қўшилган киймат солиги, акциз солиги, мол-мулк солиги, ер солиги, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик, шунингдек божлари суммалари;

– банкларнинг ва бошқа молия-кредит ташкилотларининг кредитлари учун фоиз тўловлари суммалари, бундан банкларнинг ва бошқа молия-кредит ташкилотларининг инвестиция даврида капитал қўйилмалар таркибига кирадиган инвестиция учун олган кредитлари бўйича фоизлар ҳамда тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича фоизлар мустасно;

- чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар томонидан Ўзбекистон Республикасининг кафолатисиз жалб этиладиган узоқ муддатли кредитлар бўйича фоиз тўловлари суммалари;
  - ходимларга иш ҳаки тўлаш бўйича харажатлар (банкларнинг, кредит ўюшмалари, сугурта ташкилотлари, видеосалонларнинг, видеокўрсатув, видео ва аудио ёзув пунктларининг, аукционлар, казиноларнинг, оммавий концерт-томуша тадбирларини ўtkазувчи ташкилотларнинг харажатлари бундан мустасно);
    - белгиланган тартибда киритиладиган рента тўловларининг суммаси;
    - ижара ҳаки;
    - асосий воситаларни тъмирлаш харажатлари;
    - чет юридик ва жисмоний шахсларнинг моддий харажатлари ва кўрсатган хизматларининг қиймати;
    - мажбурий сугурта тўловлари бўйича ўтказиладиган, конун хужжатларига мувофиқ иш ҳакига хисобланган суммалар;
    - маҳсулотни (хизматларни) сертификатлаш ишларига ҳак тўлаш харажатлари суммалари;
    - конун хужжатларига мувофиқ нормалар бўйича хизмат сафари харажатлари суммалари;
    - конун хужжатларига мувофиқ нормалар бўйича вакиллик мақсадларидаги харажатлар суммалари;
    - конун хужжатларига мувофиқ нормалар бўйича реклама харажатлари суммалари;
    - солик тўловчи фаолияти ихтисослиги бўйича кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун харажатлар суммалари;
    - солик тўловчи балансидаги согликни саклаш объектлари, кариялар ва ногиронлар уйлари, мактабгача тарбия болалар муассасалари, болаларнинг дам олиш лагерлари, маданият ва спорт объектлари, ҳалк таълими муассасалари, уй-жой фондини саклашга маҳаллий давлат хокимияти органлари тасдиқлаган нормативларга мувофиқ килинадиган харажатлар суммалари, щунингдек солик тўловчилар санаб ўтилган муассасаларни саклашда улуш кўшиб катнашиб, ана шу мақсадлар учун киладиган харажатларининг суммалари;
    - лизинг обьектини сотиб олиш учун олинган кредитлар фоизлари ва бошка белгиланган тўловлар суммалари;
    - лизинг берувчининг лизинг шартномаси бўйича лизинг тўлови таркибида тўланадиган даромади;
    - конун хужжатларида белгиланган нормалар доирасидаги ихтиёрий сутурта турлари бўйича харажатлар суммалари;
    - конун хужжатларида белгилаб кўйиладиган бошка мажбурий тўловлар.
- Шунингдек, қуйидаги харажатлар ва ажратмалар ҳам жами даромаддан чегириб ташланиши лозим:
- 1) банклар бўйича:
    - кредит ресурслари учун тўловлар, операция харажатлари, пул маблаглари ва бойликларни ташиш ҳамда саклаш харажатлари;

- мижозларнинг хисобвараклари, шу жумладан жисмоний шахсларнинг омонатлари бўйича хисобланган ва тўланган фоизлар;
  - таваккалчилик операциялари бўйича захира хисобидан ўчирилган умидсиз ссуда суммалари;
- 2) сугурта ташкилотлари бўйича:
- қайта сугурта шартномалари бўйича беришган тўлов суммалари;
  - амал килини хисбот йили охиригача тугамаган сугурта ва қайта сугурта шартномалари бўйича тўлов суммалари;
  - сугурта ва қайта сугурта мажбуриятлари бўйича амалга оширилган ва хисобланган тўлов суммалари;
  - ўтган йиллардаги сугурта ходисалари бўйича тугалланмаган тўлов суммалари, шу жумладан даъво муддати доирасидаги мажбуриятлар суммалари;
  - сугурта холатининг рўй берганлиги ҳакида маълум килинган, лекин зарар микдори тақдим этилмаган шартномалар бўйича сугурта суммалари;
  - сугурта ташкилоти сугурта ходисалари рўй беришини бартараф этиш ва унинг олдини олишга доир тадбирларни (превентив тадбирларни) молиялашга сарфлайдиган маблағлар суммалари;
  - сугурта ташкилотларининг захира фондлари бу ташкилотлар устав фондининг йигирма беш фоизига етгунига қадар сугурта ташкилотлари ўз даромадларининг йигирма фоизи микдорида захира фондларига қиласидиган ажратмалар.

Жами даромаддан чегириб ташланадиган харажатлар, мажбурий тўловлар, чикимлар ва ажратмаларни аниқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Агар амалга оширилган харажат харажатларнинг бир неча тоифасига киритилган бўлса, у факат бир марта жами даромаддан чегирилиши мумкин.

Асосий воситалар сотиб олиш ва уларни монтаж килишга, номоддий активлар сотиб олишга килинган харажатлар, шунингдек бошка капитал харажатлар амортизация тарикасида кейинги даврларда жами даромаддан чегириб ташланishi лозим.

Солик тўловчи (банклар ва сугурта ташкилотлари бундан мустасно) даъво муддати ўтганидан сўнг даромадлари товарларнинг (ишлар, хизматларнинг) реализация килиниши билан бөглиқ бўлган, илгари жами даромадга қўшилган умидсиз қарзлар бўйича чегирма килиниш хукукига эга бўлади.

Молиявий жазо чоралари ва хисобланган пеня суммалари жами даромаддан чегириб ташланмайди.

Тадбиркорлик фаолиятида уч йилдан ортик фойдаланилган асосий воситалар реализация килинганида вужудга келган заарлар жами даромаддан чегириб ташланади. Кимматли когоzlар реализация килинганида вужудга келган заарлар жами даромаддан чегириб ташланмайди. Иш хайvonлари ва кўп йиллик дарахтлардан фойдаланганда вужудга келган заарлар факат ана шу активлардан фойдаланишдан олинган даромаддан чегириб ташланади.

Асосий воситалар амортизация килинади, ер бундан мустасно. Асосий воситаларнинг солик солинадиган давр мобайнида белгиланган нормалар доирасида хисобланган амортизация ажратмалари суммалари жами даромаддан чегириб ташланади.

Амортизация ажратмаларининг суммалари асосий воситаларнинг дастлабки (тикланиш) қиймати ва солик конунчилигида белгиланган амортизация нормалари (б-жадвал) асосида хисоблаб чықылади. Амортизация муддати тугаганидан сүнг эскириш хисобланмайди.

6-жадвал
Асосий воситаларнинг амортизация нормалари⁴²

	Асосий воситалар гурӯхлари	Амортизация нормаси, %
1.	Енгил автомобиллар, такси, йўлларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, маҳсус асбоб-ускуна, инвентарь ва жиҳозлар. Компьютерлар, периферия курилмалари ва маълумотларни кайта ишлаш ускуналари	20
2.	Юк автомобиллари, автобуслар, маҳсус автомобиллар ва автотиркамалар. Саноатнинг барча тармоқлари, металл қуйиш корхонаси учун машиналар ва ускуналари, темирчилик-пресслаш ускуналари, қурилиш ускуналари, кишлөк хўжалик машиналари ва ускуналари. Офислар учун мебель	15
3.	Темир йўл, денгиз, дарё ва ҳаво транспорти воситалари. Кучкуват берадиган машиналар ва ускуналар: иссиқлик техника ускуналари, турбина ускуналари, электр двигателлари ва дизель-генераторлар. Электр узатиш ва алоқа курилмалари. Трубопроводлар	8
4.	Бинолар, иншоотлар ва иморатлар	5
5.	Бошка гурӯхларга киритилмаган, амортизация килинадиган активлар	10

Асосий воситаларни узоқ муддатга ижарага олган юридик шахслар хам ўзларига қарашли, хам ижарага олингандан асосий воситалар юзасидан амортизация ажратмаларини хисоблайдилар. Бу холда ижарага берувчи ижарага берилган асосий воситалар учун амортизация ажратмаларини хисобламайди.

Номоддий активларга қилинган харажатлар жами даромаддан эскириш тарзида ҳар ойда, юридик шахс томонидан уларнинг бошлангич қиймати ва улардан унумли фойдаланиш муддати (бирок юридик шахснинг фаолият муддатидан ортиқ бўлмаган муддат) асосида хисоблаб чиқарилган нормалар бўйича чегириб ташланади.

⁴² 5-БХМС. Асосий воситалар.

Унумли фойдаланиш муддатини айклас бўлмайдиган номоддий активлар бўйича амортизация нормалари беш йилга (бирор юридик шахснинг фаолият муддатидан ортиқ бўлмаган муддатга) мўлжаллаб белгиланади.

Солик тўловчининг геологик тадқикотлар ва табиий ресурсларни казиб олишга тайёргарлик ишлари учун килган харажатлари жами даромаддан амортизация сифатида, амортизация ажратмалари нормаси бўйича - ўн беш фоиз микдорида чегириб ташланади. Солик тўловчининг тадбиркорлик фаолиятига тааллукли бўлмаган тадбирларни ўтказиш билан боғлик харажатлари бўйича чегирмалар килинмайди.

Агар маданий, спорт ва бошка тадбирлар учун харажатлар солик тўловчининг асосий фаолияти доирасида ўтказиладиган бўлса, солик конунчилиги қондадари унга нисбатан кўлланилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Солик Кодексининг 27-моддасига биноан ижтимоий эҳтиёжларга ажратмалар яъни, давлатга карашли бўлмаган пенсия фондларига ажратмалар жами даромаддан чегириб ташланмайди. Солик конунчилигида назарда тутилган, чегириб ташланиши лозим бўлган харажатларнинг жами даромаддан ошиб кетиши зарар деб эътироф этилади.

Солик тўловчи кўрилган заарларни зарар кўрилган хисобот йилидан кейинги беш йил муддат давомида тақсимлаб ўтказишни амалга оширишга хаклидир.

Ўтган хисобот йилида ёки ўтган хисобот йилларида ушбу модданинг биринчи қисмига мувофиқ хисоблаб чиқарилган зааррга (заарларга) эга бўлган даромад (фойда) солиги тўловчилар жорий йилдаги солик солинадиган даромадни (фойдани) кўрилган заарларнинг тўлик суммасига ёки ушбу сумманинг бир қисмига камайтиришга хаклидир.

Тақсимлаб ўтказилаётган заарнинг хар бир навбатдаги йилда хисобга олинадиган жами суммаси солик конунчилигига мувофиқ хисоблаб чиқарилган жорий йилдаги солик солинадиган даромаднинг (фойданинг) 50 %идан ошмаслиги керак.

Солик солинадиган база ўрни қопланиши керак бўлган зарар суммаси микдорига факат йил якунлари бўйича камайтирилиши мумкин. Бирдан ортиқ календарь йилда кўрилган заарлар улар кўрилган кетма-кетликда тақсимлаб ўтказилади. Солик тўловчининг даромад (фойда) солигидан озод қилинган даврдаги заарлари кейинги даврларга тақсимлаб ўтказилиши мумкин эмас.

8.3. Соликка тортиладиган базани аниқлаш

Юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг обьекти куйидагилардир:

Ўзбекистон Республикаси резидентларининг, шунингдек Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса оркали амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг фойдаси;

Ўзбекистон Республикаси резидентларининг ва Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг ушбу бўлимга мувофиқ чегирмалар килинмаган ҳолда тўлов манбаида солик солинадиган даромадлари.

Ушбу фойда суммаси Солик кодекси (14-43- моддалар) ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 5-февралдаги 54-сон карори билан тасдиқланган “Махсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари хамда охирги молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низомга мувофик топилади.

Ушбу мъёрий хужжатларга мувофик корхоналар фаолиятнинг охирги молиявий натижаларини ифодаловчи фойда (зарар)лар куйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланади.

1. Сотишдан олинган фойда (ЯФ)

$$ЯФ = Ст - Тс,$$

Бу ерда: Ст - соғ тушум, Тс - сотиш таннархи

2. Асосий фаолиятдан олинган фойда (АФФ) ёки зарар (АФЗ)

$$АФФ(АФЗ) = ЯФ - ДХ + БД$$

Бу ерда: ДХ - давр харажатлари, БД - асосий фаолиятдан олинган бошқа операцион даромадлар.

3. Умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда (УФФ) ёки зарар (УФЗ)

$$УФФ (УФЗ) = АФФ(АФЗ) + МД - МХ$$

МД - молиявий фаолият даромади, МХ - молиявий фаолият харажатлари

4. Соликгача фойда (сФ) ёки Заарлар (сЗ)

$$сФ (сЗ) = УФФ (УФЗ) + ФФ - ФЗ$$

Бу ерда: ФФ - фавқулотдаги фойда ЗФ - фавқулотдаги зарар

5. Соликка тортиладиган даромад (СтФ)

$$СтФ = сФ(сЗ) + СтХ + СбХ - СчХ - Д - Ф$$

Бу ерда: СтХ - солик солиши базасига кайта күшиладиган харажатлар; СбХ - Хисобот даврида солик базасидан чегирилмайдиган, лекинда келгусида чегирилиб борилади харажатлар; СчХ - солик базасидан хисобот даврида чегириладиган харажатлар, Д - олинган дивидентлар, Ф - олинган фоизлар.

6. Соликка тортиладиган фойда (СтФ) - бу соликка тортиладиган даромаддан фойда (даромад) солигини хисоблаш учун имтиёз сифатида чегириб ташланадиган харажатларни айиргандан кейин коладиган фойда суммаси, яъни:

$$СтФ = СтД - И$$

Бу ерда: И - имтиёз сифатида соликка тортиладиган даромаддан чегириладиган харажатлар.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг базавий ставкаси 2017 йилда – 7,5 фоиз микдорида, тижорат банклари учун солик ставкаси – 15 фоиз микдорида эди⁴³.

Мамлакатимизда 2018 йилда юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича кўплаб ўзгаришлар амалга оширилди. Жумладан, 2018 йил 1 январдан бошлаб, фойда солиги ва ободонлаштириш ва юкимоий инфратузилмани ривожлантириш солигининг бирлаштирилди. Мазкур солик турларининг

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичларни прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699 сонли Карори. www.lex.uz

бирлаштирилиши муносабати билан юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг ягона ставкалари белгиланди хамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги ПҚ-3454-сонли қарорига мувофиқ тасдиқланди. Бунда, юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг базавий ставкаси 2017 йилда амалда бўлган 15,5 фоиз яъни фойда солиги – 7,5% хамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги – 8% ўрнига 14 фоиз миқдорида белгиланди. Шунингдек, тижорат банклари учун солик ставкаси 2017 йилда амалда бўлган 23 фоиз яъни фойда солиги – 15% хамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги – 8% ўрнига 22 фоиз миқдорида белгиланди. Бунда юридик шахслардан олинадиган фойда солиги ёки ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўлашдан тўлик озод килиш тарзидаги вактичалик имтиёзларга эга бўлган корхоналар юридик шахслардан олинадиган фойда солигини имтиёз муддати тугагунга қадар икки баробар пасайтирилган ставка бўйича тўлайдилар.

8.4. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича имтнёзлар

Куйидаги юридик шахслар даромад (фойда) солигидан озод килинади:

- 1) протез-ортопедия буюмлари, инвентари ишлаб чиқаришга, шунингдек ногиронларга хизмат кўрсатишга ихтисослашган юридик шахслар-асосий фаолият тури бўйича;
- 2) ишловчилари умумий сонининг камидаги эзлик фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат фронти фахрийлари ташкил этган, ногиронлар жамоат бирлашмалари, “Нуроний” жамғармаси ва Ўзбекистон чернобилчилар уюшмаси мулки бўлганлари, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланадиган юридик шахслар мустасно;
- 3) даволаш муассасалари хузуридаги даволаш - ишлаб чиқариш устахоналари;
- 4) жазони нжро этиш муассасалари;
- 5) тижорат билан шуғулланмайдиган юридик шахслар, уларнинг тадбиркорлик фаолиятидан олган даромадларидан (фойдаларидан) ташқари;
- 6) шахар йўловчилар транспорти (таксидан, шу жумладан йўналишиб таксидан ташқари) йўловчиларни ташиш билан боғлик хизматлари бўйича;
- 7) тарих ва маданият ёдгорликларини таъмирлаш ва қайта тиклаш ишларини амалга оширишдан олинган даромадлар (фойдалар) бўйича;
- 8) Ўзбекистон Республикасининг инвестиция дастурига киритилган лойиҳаларга капитал маблағлар сарфлайдиган чет эл инвестицияси иштирокидаги ишлаб чиқариш корхоналари, рўйхатдан ўтган вактидан эътиборан дастлабки етти йил давомида;
- 9) янги ташкил этилаётган корхоналар, шу жумладан шахарчалар, кишлеклар ва овуллар худудида ташкил этилган чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар (савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи корхоналардан ташқари) рўйхатдан ўтказилган

пайтдан эътиборан биринчи йили даромад (фойда) солиги тўлашдан озод қилинади, иккинчи йили белгиланган ставканинг йигирма беш фоизи микдорида ва учинчи йили эллик фоизи микдорида солик тўлайди. Кейинги йилларда даромад (фойда) солиги белгиланган ставка бўйича тўлиқ микдорда тўланади.

Янги ташкил этилаётган бошка корхоналар, шу жумладан чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар (савдо, воситачилик, таъминотсотиц ва тайёрлов фаолияти билан шугулланувчи корхоналардан ташкари) рўйхатдан ўтказилган пайтдан эътиборан биринчи йили белгиланган ставканинг йигирма беш фоизи микдорида ва иккинчи йили эллик фоизи микдорида солик тўлайди. Кейинги йилларда даромад (фойда) солиги белгиланган ставка бўйича тўлиқ микдорда тўланади.

Юридик шахслар белгиланган имтиёзли давринг бир йили ўтгунига кадар тутатилган тақдирда, солик суммаси уларнинг бутун фаолияти даври учун тўлиқ микдорда ундириб олинади;

- 10) ички ишлар органлари хузуридаги соқчиллик бўлинмалари;
- 11) гастроль-концерт фаолияти билан шугулланиш ҳукукини берувчи лицензияси бўлган юридик шахслар;
- 12) сугурта шартномалари бўйича сугурта товони (сугурта пули) тарикасида олинган маблағлар суммаси бўйича;
- 13) дивидендлар кўринишида олинган ва юридик шахедан олиниб, унинг устав капиталига (фондига) йўналтирилган даромадлар бўйича;
- 14) Халқ банки - фуқароларниң шахсий жамғаруб бориладиган пенсия ҳисобваракларидаги маблағлардан фойдаланишдан олинган даромадлар бўйича.

Янги ташкил этилган корхоналарга берилган имтиёздар аввалдан амал килиб турган юридик шахслар, уларнинг филиаллари ва таркибий бўлинмалари негизида тузилган юридик шахсларга (чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналардан ташкари), шунингдек корхоналар хузурида тузилган юридик шахсларга нисбатан, башарти улар корхонадан ижарага олинган асбоб-ускуналарда ишлайдиган бўлсалар, кўлланмайди.

Юридик шахсларнинг солик солинадиган даромади (фойдаси) куйидаги суммага камайтирилади:

- 1) экология, саломатлик ва хайрия фондлари, маданият, ҳалқ таълими, согликни саклаш, меҳнат ва ахолини ижтимоий муҳофаза килиш, жисмоний тарбия ва спорт муассасаларига фуқароларниң ўзини ўзи бошкариш органларига бериладиган бадаллар суммасига, бироқ солик солинадиган даромаднинг (фойданинг) бир фоизидан кўп бўлмаган микдорда;
- 2) инвестицияларга (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси карори асосида асоснй ишлаб чиқаришни ривожлантириш, кенгайтириш ва реконструкция килишга, коллежлар, академик лицейлар, мактаблар ва мактабгача таълим муассасалари қурилишига), шунингдек инвестициялар учун олинган кредитларни узишга йўналтириладиган харажатлар суммасига, ҳисбот даври учун ҳисобланган амортизациядан тўлиқ фойдаланиш шарти билан,

бироқ солиқ солинадиган даромаднийг (фойданинг) ўттиз фоизидан кўп бўлмаган микдорда;

3) диний ва жамоат бирлашмаларининг (касаба уюшмалари, сиёсий партиялар ва харакатлардан ташкари), хайрия фондларининг мулкида бўлган корхоналар даромадидан (фойдасидан) шу бирлашмалар ва фондларнинг уставда белгиланган фаолиятини амалга ошириш учун йўналтириладиган ажратмалари суммасига.

8.5. Юридик шахслардан олинидиган фойда солигини ҳисоблаш ва тўлаш муддатлари

Узок муддатли контрактларга таалукли даромадлар ва чегирмалар уларнинг амалда бажарилган кисми бўйича молия йили давомида ҳисобга олиниди. Узок муддатли контрактнинг амалда бажарилганилиги молия йили охиригача килинган харажатларни ушбу контракт бўйича жами харажатлар билан таккослаш орқали аниқланади.

Солик солиши мақсадида товар-моддий захираларни баҳолаш ва ҳисобга олиш бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги конун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Товар-моддий захираларни кўшимча баҳолаш суммаси товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) реализация килинишига караб, солиқ солинадиган даромад (фойда) таркибига киритилади.

Амортизация килиниши керак бўлган асосий воситаларнинг ижараси бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топширигига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мulkни (лизинг обьектини) мулк килиб сотиб олганда ҳамда уни лизинг шартномасида белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига берганда лизинг (молиявий ижара) деб ҳисобланади. Бунда ижара муддати ўн икки ойдан ортиқ бўлниши ва лизинг шартномаси куйидаги шартлардан бирига мувофиқ бўлиши лозим:

- лизинг шартномасининг муддати тугагач, асосий воситалар лизинг олувчининг мулки бўлиб ўтса;
- ижара муддати асосий воситалар хизмат муддатининг саксон фоизидан ортиқ бўлса;
- лизинг олувчи асосий воситаларни уларнинг бозор қийматидан паст нархда эвазини тўлаб сотиб олиш хукуқига эга бўлса, бунда ана шу хукукини амалга ошириш кунидаги асосий воситалар қиймати асос бўлади;
- ижарага олинган асосий воситаларнинг ижара тугаганидан кейинги колдик қиймати уларнинг ижара бошланишидаги қийматининг йигирма фоизидан кам бўлса;
- лизинг шартномасининг бутун даври учун лизинг тўловларининг жорий суммаси ижарага олинган воситалар қийматининг тўқсон фоизидан ортиқ бўлса.

Активлар реализация қилинганида уларни реализация қилишдан олинган тушум билан бу активларнинг киймати ўртасидаги мусбат фарқ активлар кийматининг ўсишидан олинган даромад ҳисобланади. Активларни реализация қилишдан олинган тушум билан бу активларнинг киймати ўртасидаги манфий фарқ активларни реализация қилишдан кўрилган зарар ҳисобланади.

Активлар кийматига уларни олиш, ишлаб чиқариш, қуриш, монтаж қилиш ва ўрнатиш харажатлари, шунингдек уларнинг кийматини орттирадиган бошка харажатлар қўшилади, солик тўловчи чегириш ҳукукига эга бўлган харажатлар бундан мустасно. Агар активларнинг факат бир кисми реализация қилинса, унда активларнинг реализация қилиш пайтидаги киймати қолган ва реализация қилинган кисмлари ўртасида таксимланади.

Активлар бепулга ёки камайтирилган киймат бўйича топширилганида топширувчи шахсга қарашли активларнинг киймати вужудга келган харажатлар асосида, олувчи шахснинг даромадлари эса-кирим қилинган баҳолаш қиймати бўйича, лекин толширилаётган активларнинг танинархидан кам бўлмаган микдорда белгиланади.

Тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи юридик шахслар ортиб борувчи якун билан чиқарилган даромад (фойда) солиги бўйича ҳисоб-китобларни, агар конун хужоатларида бошка тартиб белгиланмаган бўлса, солик рўйхатидан ўтган жойдаги солик органларига йил чоракларига оид ва йиллик молиявий ҳисботони тақдим этиш муддатларида топширадилар.

Юридик шахс тугатилган тақдирда солик органи солик тўловчидан камроқ бўлган давр учун ҳисботлар, солик бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этишини ёзма хабарнома топшириш йўли билан талаб қилиши мумкин бўлиб, хабарномада бунинг сабаби ва ҳисботлар, солик бўйича ҳисоб-китоблар качон ва кайси давр учун тақдим этилиши лозимлиги кўрсатилади.

Юридик шахсни тугатиш ҳакида белгиланган тартибда қарор қабул қилинган тақдирда тугатиш комиссияси (тугатувчи) беш кунлик муддатда бу ҳакда солик органини ёзма равишда хабардор киласи. Юридик шахсни тугатиш ҳакида қарор қабул қилинганидан сўнг солик тўловчи ўн беш кун ичida солик органига ҳисботлар, солик бўйича ҳисоб-китобларни тақдим этиши шарт.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солигини ҳисоблаб чиқариш ҳисоблаб чиқарилган солик солинадиган базадан ва белгиланган ставкадан келиб чиккан ҳолда амалга оширилади.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг ҳисоб-китоби, агар ушбу моддада бошқача коидалар назарда тутилмаган бўлса, давлат солик хизмати органларига ортиб борувчи якун билан йилнинг ҳар чорагида ҳисбот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса, йиллик молиявий ҳисбот тақдим этиладиган муддатда тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган Ўзбекистон Республикаси норезидентлари доимий муассаса жойлашган жойдаги давлат солик хизмати органига Ўзбекистон Республикасидаги фаолиятининг хусусияти ҳакидаги ҳисботони (эркин шаклда), шунингдек юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг ҳисоб-китобини чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар учун йишилк

молиявий хисоботни топшириш учун белгиланган муддатларда тақдим этади. Бунда юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг хисоб-китобида бюджетга тўланадиган соф фойдадан олинадиган солик суммаси алоҳида сатрда кўрсатилади. Фаолият календарь йил тугашидан аввал тугатилган тақдирда, бу ҳужжатлар фаолият тугатилганидан кейин бир ойдан кечиктирмасдан тақдим этилиши шарт.

Хисобот даври мобайнида солик тўловчилар юридик шахслардан олинадиган фойда солигини жорий тўловларни киритиш орқали тўлайдилар,

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича жорий тўловларнинг суммасини аниклаш учун солик тўловчилар жорий хисобот даври биринчи ойининг 10-кунигача давлат солик хизмати органига жорий хисобот даври учун тахмин қилинаётган солик солинадиган фойдадан ва юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг белгиланган ставкасидан келиб чиқиб хисобланган юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг суммаси ҳакида маълумотнома тақдим этадилар.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича жорий тўловлар хар ойнинг 10-кунидан кечиктирмай хисоблаб чиқарилган йил чораги бўйича юридик шахслардан олинадиган фойда солиги суммасининг учдан бир кисми микдорида тўланади.

Хисобот даврида тахмин қилинаётган солик солинадиган фойда энг кам иш ҳакининг икки юз бараваридан кам микдорни ташкил этадиган солик тўловчилар жорий тўловларни тўламайди.

Тахмин қилинаётган солик солинадиган фойдадан келиб чиқсан ҳолда хисоблаб чиқарилган юридик шахслардан олинадиган фойда солиги суммаси хисобот даври учун бюджетга тўланиши лозим бўлган юридик шахслардан олинадиган фойда солиги суммасига нисбатан 10 фоиздан кўпроқ камайтирилган тақдирда, давлат солик хизмати органи жорий тўловларни юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг ҳакиқий суммасидан келиб чиқиб пеня хисоблаган ҳолда кайта хисоблашга ҳакли.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солигини тўлаш хисоб-китобларни топшириш муддатларидан кечиктирмай амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси норезидентининг доимий муассасаси юридик шахслардан олинадиган фойда солигини, шунингдек соф фойдадан олинадиган соликни жорий тўловларни тўламасдан йилига бир марта, хисоб-китобни тақдим этиш муддатидан кейин бир ой ичida тўлайди.

Юридик шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари томонидан Ўзбекистон Республикасидан ташқарида олинган даромад қилинган харажатлар ҳамда Ўзбекистон Республикасидан ташқарида тўланган юридик шахслардан олинадиган фойда солиги чегириб ташлангунинг қадар тўлик микдорда солик тўловчининг жами даромадига кўшилади. Солик солинадиган базани аниклашда Ўзбекистон Республикасидан ташқарида фойда олиш муносабати билан қилинган ҳамда ҳужжатлар билан тасдикланган харажатлар белгиланган тартибда ва микдорларда чегирилади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида тўланган юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг суммаси Ўзбекистон Республикасининг халкаро

шартномаларига мувофик, Ўзбекистон Республикасида юридик шахслардан олинадиган фойда солигини тўлаш пайтида ҳисобга олинади.

Ўзбекистон Республикасидан ташкарида тўланган юридик шахслардан олинадиган фойда солигининг суммасини ҳисобга олиш учун чет давлат ваколатли органининг тўлов хабарномаси, маълумотномаси ёки Ўзбекистон Республикасидан ташкарида юридик шахслардан олинадиган фойда солиги тўланганлигини тасдиқловчи бошка хужжат асос бўлади.

Ўз-ўзинни текшириш учун саволлар

1. Фойда солиги Ўзбекистонда қачон жорий қилинган?
2. Юридик шахслар фойда солигини тўловчилари кимлар?
3. Резидент ва норезидент кимлар ва улар қандан тартибда солиқка тортилади?
4. Солик обьекти ва солиқка тортиш базаси қандай аниқланади?
5. Корхонанинг молиявий фаолият натижалари фандай аниқланади?
6. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги ставкалари қайси мезонлар асосида табакалаштирилган?
7. Махсулотини экспорт килувчи корхоналар учун қандай ставкалар белгиланган?
8. Қандай юридик шахслар фойда солитидан тўлиқ озод этилади?
9. Юридик шахсларнинг қандай фойдаси юридик шахслар фойда солигини тўлашдан озод этилади?
10. Юридик шахсларнинг қандай харажатлари солиқка тортиладиган даромаддан камайтирилади?
11. Солик ҳисботларини топшириш ва соликни тўлаш тартиби қандай белгиланган?
12. Юридик шахслар қандай тартибда ва шаклда тахмин қилинаётган фойдаси ҳакида маълумотнома тақдим этадилар?

Топшириклар

1. Корхоналар фойда солигини ҳисботини ўрганиб чиқиш.
2. Корхона фойда солиги ҳисботи ва молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида молиявий ҳисбот ўзаро боғликлини тўлиқ ўрганиш.
3. Солик кодексида фойда солиги акс эттирилишини ўрганиш.
4. Молиявий натижаларни шакллантириш йўлларини тадқиқ қилиш.
5. Фойда солигини ҳукукий асосларини тўлиқ ўрганиш.
6. Фойда солигини корхона молиявий фаолиятига таъсирини тадқиқ қилиш

9-боб. Соддалаштирилган солиқ тизими. Ягона солиқ түлови Режа

- 9.1. Соддалаштирилган солиқ тизимининг иқтисодий аҳамияти
- 9.2. Ягона солиқ түлови ва унинг амал килиш жараёни
- 9.3. Ягона солиқ түлови бўйича тақдим этилган имтиёзлар ва преференциялар. Ягона солиқ түлови хисоблаш ва тўлаш тартиби

Таянч сўз ва иборалар

Микрофирма, кичик корхона, соддалаштирилган солиқ тизими, ягона солиқ тизими, ялии тушум, бошқа даромадлар, солиқ базаси, солиқ юки.

9.1. Соддалаштирилган солиқ тизимининг иқтисодий аҳамияти

Иқтисодий ислоҳотларни янада эркинлаштириш ва чукурлаштириш жараёнида кичик бизнесни ривожлантириш мухим аҳамият қасб этади. Чунки, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида хусусий тадбиркорлик, кичик бизнесни ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш, бозорларни товарлар билан тўлдириш, ракобат мухитини яратиш, ишсизликка барҳам бериш мамлакат олдидаги турган асосий вазифалардан хисобланади.

Соликка тортиш тизимида олиб борилаётган ислоҳотларнинг мухим йўналишларидан бири бўлиб, кичик бизнес субъектларини соликка тортиш механизмини такомиллаштириш хисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамасининг 1998 йил 15 апрелдаги 159-сон “Кичик корхоналар учун ихчамлашган соликка тортиш тизимига ўтишни қўллаш тўғрисида” ги карорига асосан микрофирма ва кичик корхоналар соликка тортишнинг умумбелгиланган тартибидан соддалаштирилган, яъни ихчамлаштирилган солиқ режимига ўтказилди. Бунда кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлаш ёки умумбелгиланган тартибда солик мажбуриятларини бажариш ихтиёрий эканлиги катъий белгиланди. Кичик корхоналар учун ягона соликнинг ўринатилиши солик хисоб-китобини тузишни осонлаштиради ҳамда улар бир нечта солик тури ўрнига факатгина битта ягона солиқ бўйича солик идораларига солик хисоб-китобики топшириш имкониятига эга бўлдилар. Натижада корхона хисобчиларининг иши бирмунча осонлашди.

«Микрофирма ва кичик корхоналарни ривожлантириш борасидаги куushima чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3620-сонли Фармонига асосан 2005 йилнинг 1 июлидан бошлаб микрофирма ва кичик корхоналар учун бюджетдан ташкари Пенсия жамгармаси, Республика йул жамгармаси ва Макатаб таълими жамгармасига мажбурий ажратмалар тўлаш ўрнига ягона солиқ тўлови жорий этилди.

Бугунги кунда микрофирма ва кичик корхоналар томонидан ягона солиқ, бюджетдан ташкари Пенсия жамгармаси, Республика йул жамгармаси ва Мактаб таълими жамгармасига мажбурий ажратмалар 15,2 фоиз микдорда тулаётган бўлса, мазкур Фармон бўйича 13 фоиз микдорда биргина ягона солиқ

тўлови жорий этилди. Бу билан умумий тулаётган солик ва мажбурий тўловлар хажми 2,2 фоизга камайди. Бу иктиносидан килинган маблағни корхона уз ривожи йулида сарфлаши учун имконият яратилди. Бундай кулай имкониятлардан оқилона фойдаланган корхона иктиносидан килинаётган маблағлар хисобига янги техника сотиб олишга, маҳсулот ишлаб чикариш хажми ва сифатини оширишга, моддий базасини яхшилашга, ишчилар маошини оширишга, янги иш уринлари ташкил этиш хамда фаолиятини янада кенгайтиришга эришади.

Ушбу Фармонининг яна бир ахамиятли томони шундаки, янги ташкил килинган микрофирма ва кичик корхоналарга ягона солик тўловини тўлаш муддатини бир йилга кечиктириш, кечиктирилган суммани эса имтиёзли давр тугагандан кейин тенг улушларда 12 ой давомида тўлаш хуқуки берилди. Бу эса эндинина иш бошлайтган корхонанинг ривожи учун ахамиятларидир, чунки микрофирма ва кичик корхона илк даромадларини уз фаолиятини тулик йулга солишга каратса, кейинчалик бюджет олдидаги хисоб-китобларини уз вактида амалга ошириши хамда узининг моддий таъминотини шаклантиришга эришади.

Яна бир имконият-ягона солик тўловини тулайдиган микрофирма ва кичик корхоналар ижарага олган ер майдонлари учун ижара ҳаки тўлашдан озод килиндилар.

Мамлакатимизда микро фирма ва кичик корхоналар сони кундан-кунга ортиб бормокда. Уларнинг иктисодиётини ривожлантиришдаги улуши солмоқли. Шу боис хам кичик бизнес субъектларини жадал суръатларда ривожлантиришни янада рагбатлантириш хамда уларнинг юртимиз иктисодиётидаги улушини тубдан ошириш максадида давлатимиз раҳбарининг «Микрофирма ва кичик корхоналарни ривожлантириш борасидаги күшимча чора-тадбирлар тўгрисида»ги ПФ-3620-сонли Фармонига асосан 2005 йилнинг 1 июлидан бошлаб микрофирма ва кичик корхоналар учун бюджетдан ташкири Пенсия жамгармаси, Республика йул жамгармаси ва Мактаб таълими жамгармасига мажбурий ажратмалар тўлаш урнига ягона солик тўлови жорий этилди.

Солик солишининг соддалаштирилган тартиби куйидагиларни тўлашни назарда титади:

1. Ягона солик тўловини;

2. Ягона ер солигини;

3. Тадбиркорлик фаолиятининг айrim турлари бўйича қатъий белгиланган соликни.

Қатъий белгиланган соликни тўлаш белгиланган фаолият турларини амалга оширувчи ягона солик тўловчилар ва ни тўловчилар ушбу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида хисоб юритишлари хамда солик Кодексининг 58-бобида назарда тутилган тартибда қатъий белгиланган солик тўлашлари шарт.

Ушбу модданинг биринчи кисмida кўрсатилган соликлар солик Кодексида назарда тутилган жами умумбелгиланган соликлар ва бошка мажбурий тўловларнинг ўрнига тўланади, солик Кодексининг 349-моддасида санаб ўтилганлар бундан мустасно.

Солик солишининг соддалаштирилган тизими назарда тутилган солик тўловчиларга нисбатан қўйидагилар сақлаб қолинади.

1. Тўлов манбаида ундириладиган фойда солиги;
2. Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари томонидан бажариладиган (кўрсатиладиган) ишлар (хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиги;
3. Акциз тўланадиган маҳсулот ишлаб чиқаришида солинадиган акциз солиги;
4. Ер каъридан фойдаланувчилар учун соликлар ва маҳсус тўловлар;
5. Божхона тўловлари;
6. Ягона ижтимоий тўлов;
7. Давлат божлари;
8. Товарларнинг айрим турлари билан чакана савдо қилиш ва айрим турдаги хизматлар кўрсатиш ҳукуки учун йигим;
9. Давлат максадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар (ягона солик тўловини тўловчилар ва ягона ер солигини бундан мустасно);
10. Автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) вактинчалик олиб киргандик учун Республика йўл жамғармасига йигим.

9.2. Ягона солик тўлови ва унинг амал қилиш жараёни

Ягона солик тўловини тўловчилар қўйидагилардир:

- 1) микрофирмалар ва кичик корхоналар, бундан ушбу модданинг иккинчи кисмида кўрсатилганлар мустасно;
- 2) ходимларнинг сонидан катъи назар:
савдо ва умумий овқатланиш корхоналари;
хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотариуслар;
- 3) лотереялар ташкил қилиш бўйича фаолиятни амалга ошириш доирасидаги юридик шахслар.

Ягона солик тўлови қўйидаги микрофирмалар ва кичик корхоналарга татбик этилмайди:

акциз солиги тўланадиган маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва ер каъридан фойдаланганлик учун солик солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб олишни амалга оширувчи микрофирмалар ва кичик корхоналарга;

ягона ер солиги ва катъий белгиланган солик тўлаш назарда тутилган фаолият доирасидаги микрофирмалар ва кичик корхоналарга;

маҳсулот таҳсимотига оид битимлар иштирокчиси бўлган микрофирмалар ва кичик корхоналарга.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига ходимларнинг сони бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган мезонга мос келадиган юридик шахслар киради. Бунда:

ходимларнинг сони хисобот йили учун ходимларнинг ўртача йиллик сонидан келиб чиккан ҳолда аннланади;

турли солик солиш обьектлари ва (ёки) ягона солик тўлови ставкалари белгиланган бир неча фаолият турлари билан шугулланадиган ягона солик

тўловини тўловчилар шу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида хисоб юритишлари ҳамда солик тўловчиларнинг тегишли тоифалари учун белгиланган ставкалар бўйича ягона солик тўловини тўлашлари керак. Бунда солик Кодекси 355-моддасининг иккинчи қисми 2-бандида кўрсатилган даромадларга асосий (соҳа) фаолият тури учун белгиланган ягона солик тўлови ставкалари бўйича солик солинади.

Лотерея ўйинларини ташкил қилиш фаолияти билан бирга бошка фаолият турларини амалга оширадиган юридик шахслар ушбу фаолият турлари бўйича куйидагиларни тўлайди:

- агар улар микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирса – ягона солик тўловини ёки умумбелгиланган соликларни;
- агар улар микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмаса, – умумбелгиланган соликларни.

Умумбелгиланган соликларни тўлашга ўтган ягона солик тўловини тўловчилар, агар ушбу, камида ўн иккى ойдан сўнг ягона солик тўловини тўлашга қайта ўтишга хаклидир.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар, ҳамда оиласиб корхона мустасно, ягона солик тўловини тўлашни назарда тутадиган солик солишининг соддалаштирилган тартибини ёки умумбелгиланган соликлар тўлашни танлашга хакли.

Фаолият кўрсатаётган микрофирмалар ва кичик корхоналар ягона солик тўловини тўлашга ўтиш учун кейинги ҳисобот даври бошланишига камида бир ой колганда, янги ташкил этилган микрофирмалар ва кичик корхоналар эса, давлат рўйхатидан ўтказилган кундан эътиборан ўн беш кундан кечиктирмасдан солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органини ягона солик тўловини тўлашга ўтиши тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси томонидан белгиланган шаклда ёзма равишда хабардор этади.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар ягона солик тўловини тўлашдан иктиёрий равишда воз кечган тақдирда ҳисобот даври тугаганидан сўнг ўн кун ичida давлат солик хизмати органларига тақдим килинадиган ёзма билдириш асосида кейинги ҳисобот давридан бошлаб умумбелгиланган соликлар тўлашга ўтади.

Ҳисобот йили тугаши билан белгиланган ходимлар сони мезонига мос келмайдиган ягона солик тўловини тўловчилар давлат солик хизмати органларига Йиллик молиявий ҳисобот тақдим этиш муддатидан кечиктирмай тақдим этиладиган ёзма билдириш асосида кейинги ҳисобот йилидан бошлаб умумбелгиланган соликлар тўлашга ўтади.

Ягона солик тўловини тўловчилар ягона солик тўловини тўлаш ҳукувидан маҳрум бўлган ўтган ҳисобот йили учун умумбелгиланган соликлар бўйича ҳисоб-китоблар асосида ягона солик тўлови юзасидан қайта ҳисоб-китобни амалга оширади. Ягона солик тўлови бўйича қайта ҳисоб-китоб, шунингдек ушбу модданинг учинчи қисмида кўрсатилган тўловчилар томонидан, агар улар ҳисобот йили тугаши билан, белгиланган ходимлар сони мезонига мос келмаган бўлса, ягона солик тўловини тўлаган ҳисобот даври учун амалга оширилади.

Ягона солик тўлови бўйича қайта ҳисоб-китоб ўтказиш учун ягона солик тўловини тўловчилар йил якупнари бўйича ягона солик тўлови ҳисоб-китобини тақдим этиш муддатидан кечиктирмай солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига куйидагиларни тақдим этадилар:

- умумбелгиланган соликларнинг хар бир тури бўйича ҳисоб-китобларни;

- Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси томонидан белгиланган шаклда ҳисоблаб чиқарилган умумбелгиланган соликлар суммаси тўгрисидаги маълумотномани.

Умумбелгиланган соликлар суммаси ҳисобланган ягона солик тўлови суммасидан ошиб кетган тақдирда ошган сумма бюджетга тўланиши лозим.

Ҳисобланган ягона солик тўлови суммаси умумбелгиланган соликлар суммасидан ошиб кетган тақдирда, бюджет билан қайта ҳисоб-китоблар амалга оширилмайди.

Ягона солик тўлови бўйича қайта ҳисоб-китоб ўтказиш товарларни (ишларни, хизматларни) сотиб олувлар билан тегишли қайта ҳисоб-китобларсиз амалга оширилади.

Ягона солик тўловини тўловчилар томонидан кўшилган қиймат солигини тўлашни рад этиш кейинги солик даври бошлангунига кадар бир ойдан кечиктирмай солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органига Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси томонидан тасдиқланган шаклда тақдим этиладиган ёзма билдириш асосида факат навбатдаги солик даврининг бошидан амалга оширилиши мумкин.

Кўшилган қиймат солигини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ягона солик тўловини тўловчилар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпогистон Республикаси Вазирлар Кенгashi ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг карорлари бўйича ижарага олинган ер участкалари учун бюджетга ижара ҳаки тўлашдан озод қилинади, умумбелгиланган соликлар тўланадиган фаолият турларида фойдаланилаётган ер участкалари бундан мустасно.

Ялпи тушум солик обьекти ҳисобланади.

Солик мақсадида ялпи тушум таркибига куйидагилар киритилади:

1) товарларни (ишларни, хизматларни) кўшилган қиймат солигини чегирган холда (кўшилган қиймат солиги тўлашга ўтган солик тўловчилар учун) реализация қилишдан тушган тушум.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан тушган тушум деганда куйидагилар тушунилади:

- курилиш, курилиш-монтаж, таъмирлаш-курилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-кидирув ва илмий-тадқикот ташкилотлари учун – ўз кучлари билан бажарилган, тегишинча курилиш, курилиш-монтаж, таъмирлаш-курилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-кидирув ва илмий-тадқикот ишларини реализация қилишдан тушган тушум;

- савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун – товар обороти;

- мол-мулкни молиявий ижарага (лизингга) берувчи юридик шахслар учун – молиявий ижара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси;

- воситачилик ва топширик шартномалари ҳамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатадиган юридик шахслар учун – кўрсатилган хизматлар учун пул мукофоти суммаси;
- тайёрлов, таъминот-сотиш ташкилотлари учун – реализация қилинган товарларнинг харид қиймати билан сотиш қиймати ўртасидаги фарқ сифатида хисоблаб чиқарилган ялпи даромад;
- лотерея ўйинларини ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга ошириш доирасида юридик шахслар учун – ўйин чипталарини уларда кўрсатилган нарх бўйича тарқатишдан тушган тушум;
- товарларни таннархидан ёки олиш баҳосидан паст баҳоларда реализация қилувчи, шунингдек товарларни текинга берувчи юридик шахслар учун – товарлар таннархи ёки уларни олиш баҳоси. Бунда баҳолари (тарифлари) давлат томонидан тартибга солиниши назарда тутилган товарлар учун реализация килишдан олинадиган тушум белгиланган баҳолардан (тарифлардан) келиб чиқсан холда аниқланади. Ушбу норма экология, согломлаштириш ҳамда хайрия жамғармаларига, маданият, соғликни саклаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза килиш, жисмоний тарбия ва спорт, таълим муассасаларига текинга бериладиган товарларга татбиқ этилмайди;

2) бошқа даромадлар.

Узок муддатли контрактларни бажаришда товарларни (ишларни, хизматларни) реализация килишдан тушадиган тушум хисбот даври мобайнида узок муддатли контрактларни хақиқатда боскичма-боскич ижро этишта оид кисмида хисобга олинади.

Кўйидагиларга солиқ солиши объекти сифатида каралмайди:

1) устав фондига (устав капиталига) олинган хиссалар, шу жумладан акцияларни (улушларни) жойлаштириш баҳосининг уларнинг номинал қийматидан (дастлабки миқдоридан) ортиқ суммаси, оддий ширкат шартномаси бўйича биргаликдаги фаолиятни амалга ошириш учун бирлаштирилайдиган маблағлар;

2) муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилаётганда (чиқарилаётганда), шунингдек тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки унинг муассислари (иштирокчилари) ўртасида таксимланаётганда устав фондига (устав капиталига) хиссалар доирасида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулкий хукуклар);

3) шартнома муассислари (иштирокчилари) умумий мулкидаги хиссаси кайтариб берилган ёки бундай мол-мулк бўлинган тақдирда, оддий ширкат шартномаси шериги (иштирокчиси) томонидан хиссаси миқдорида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулкий хукуклар);

4) реализация қилинадиган товарлар (ишлар, хизматлар) учун олдиндан ҳақ тўлаш (бўнак) тарикасида бошқа шахслардан олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулкий хукуклар);

5) мулк хукуки уларга ўтган пайтга қадар мажбуриятларни қонун хужжатларига мувофиқ таъминлаш сифатида гаров ёки закалат тарзида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулкий хукуклар);

6) бюджетдан берилган субсидиялар;

7) агар маблағларни (мол-мулкни ёки мулкий ҳуқуқларни) ўтказиш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш Ўзбекистон Республикаси Президенти ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг қарори асосида амалга оширилса, текин олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулкий ҳуқуқлар), ишлар ва хизматлар;

8) олинган грантлар ва инсонпарварлик ёрдами;

10) сугурта шартномалари бўйича сугурта товони (сугурта суммаси) тарикасида олинган маблағлар;

11) воситачига ёки бошқа ишончли вакилга воситачилик, топширик шартномаси ёки воситачилик хизматларини кўрсатишга оид бошқа шартнома бўйича мажбуриятларни бажариш муносабати билан, шунингдек комитет ёхуд бошқа топширик берувчи учун воситачи ёки бошқа ишончли вакил томонидан килинган харажатларни қоплаш хисобига келиб тушган мол-мулк (ҳак тўлови бундан мустасно);

12) обьект кийматининг ижарага берувчи (лизинг берувчи) томонидан олинган ижара (лизинг) тўловининг бир кисми тарзида қопланishi;

13) телекоммуникациялар тармоқларида тезкор-қидирув тадбирлари тизимишнинг текин олинган техник воситалари, шунингдек мазкур воситалардан фойдаланишга ва уларга хизмат кўрсатишга доир хизматлар;

14) ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектининг муассисларидан (иштирокчиларидан) унинг мажбуриятларини бажариш учун олинган маблағлар. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужоатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тугатилган ва фаолият қайта тикланган тақдирда ушбу маблағлар солиқ солиш обьектига киритилди ва уларга солиқ солиниши лозим;

15) инвестор билан давлат мулкини бошкариш бўйича ваколатли давлат органи ўртасида тузилган шартномага мувофиқ инвестиция мажбуриятлари сифатида киритилаётган мол-мулк.

Баланснинг валюта моддаларини қайта баҳолаш чоғида курсдаги ижобий ва салбий фарклар ўртасидаги сальдо солиқ солиш обьекти хисобланади. Салбий курс фарки суммаси ижобий курс фарки суммасидан ортиқ бўлган тақдирда ошиб кетган сумма ягона солиқ тўловини хисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган базани камайтиrmайди.

Баланснинг валюта моддаларини қайта баҳолаш чоғида курсдаги ижобий ва салбий фарклар ўртасидаги сальдо солиқ солиш обьекти хисобланади. Салбий курс фарки суммаси ижобий курс фарки суммасидан ортиқ бўлган тақдирда ошиб кетган сумма ягона солиқ тўловини хисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган базани камайтиrmайди.

Кўйидагилар чегириб ташланган ҳолда хисоблаб чиқарилган ялпи тушум солиқ солинадиган базадир:

1) давлат қимматли қоғозлари бўйича даромадлар;

2) тўлов манбаида солиқ солинадиган дивиденdlар ва фоизлар тарикасида олинган даромадлар;

3) дивидендлар тарикасида олинган ва кайси юридик шахсдан олинган бўлса, ўша юридик шахснинг устав фондига (устав капиталига) йўналтирилган даромадлар. Муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилаётганда (чикиб кетганда) ёхуд тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки имтиёз кўлланилганидан сўнг бир йил ичидаги унинг иштирокчилари ўртасида таксимланганда илгари солик солинадиган базадан чегирилган даромадларга тўлов манбандаги умумий асосларда солик солинади;

4) хисобот йилида аниқланган ўтган йиллардаги даромадлар. Мазкур даромадларга улар қайси даврда пайдо бўлган бўлса, ўша даврдаги қонун хужжатларига мувофик соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ўtkazilgan хисоб-китоблар инобатга олинган ҳолда солик солиниши кера;

5) кўп оборотли кайтариладиган тарақнинг қиймати, агар унинг қиймати товарларни (ишлар ва хизматларни) реализация килишдан олинган тушумнинг таркибига илгари киритилган бўлса;

6) маҳсулот етказиб берувчиларнинг сийлови (скидка) тарикасида ва асосий воситаларни тугатиш (хисобдан чикариш) натижасида олинган бошқа даромадлар.

Солик солинадиган база чегирмалардан ташқари қўйидагилар учун камайтирилади:

1) автомобилларга ёқилғи қўйиш шохобчалари учун;

жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганилик учун олинадиган солик суммасига;

2) лотерея ўйинларини ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга ошириш доирасида юридик шахслар учун – ютуқ (мукофот) фондининг суммасига, бирор тарқатилган чипталарга чиккан ютукларнинг (мукофотларнинг) умумий суммасидан ортиқ бўлмаган миқдорига;

3) брокерлик ташкилотлари учун – битим суммасидан биржага ўtkaziladi воситачилик йиғими суммасига;

4) воситачилик, топширик шартномаси бўйича воситачилик хизматлари кўрсатувчи юридик шахслар учун – реализация килинган товар улушида товарларни импорт килишда тўланган божхона тўловлари суммасига.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи кисмларига мувофик хисоблаб чикарилган солик солинадиган база қўйидагиларга йўналтирилган маблаглар суммасига камайтирилади:

- янги технологик асбоб-ускуналар олишга, лекин солик солинадиган базанинг кўпи билан 25 фоизига. Солик солинадиган базани камайтириш технологик асбоб-ускуналарни фойдаланишга жорий этилган солик давридан бошлаб беш йил мобайнида амалга оширилади;

- ёш оиласлар жумласидан бўлган ходимларга ипотека кредитлари бўйича бадаллар тўлашга ва (ёки) мулк килиб ўй-жой олишга текин йўналтирилган маблаглар суммасига, лекин солик солинадиган базанинг кўпи билан 10 фоизига.

Ягона солик тўлови ставкалари. Солик ставкаларининг табақаланиш мезонлари.

Ягона солик тўлови солик 'солинадиган базадан ва белгиланган ставкалардан келиб чиқсан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

7-жадвал

Ягона солик тўлови ставкалари⁴⁴

т/р	Солик тўловчилар	Солик ставкаси солик солинадиган базага нисбатан % да
1	Иқтисодиётнинг барча тармоклари корхоналари, 2-7 бандларда кўрсатиб ўтилганларидан ташқари	5
2	Божхона расмийлаштирувчи бўйича хизматларни кўрсатадиган юридик шахслар (божхона брокерлари)	5
3	Ломбардлар	30
4	Концерт-томуша фаолияти билан шуғулланиш учун лицензияга эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларни (шу жумладан норезидентларни) жалб этиш йўли билан оммавий томоша тадбирларини ташкил этишдан даромад оладиган корхоналар	30
5	Брокерлик идоралари (6-бандда кўрсатилганларидан ташқари), шунингдек, воистачилик, топшириқ ва бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатадиган юридик шахслар	33
6	Кимматли қоғозлар бозорида брокерлик фаолиятини амалга оширадиган юридик шахслар	13
7	Озик-овкат ва ноозик-овкат маҳсулотларини реализация қилиш учун турғун савдо шахобчаларини ижарага беришга ихтисослашган юридик шахслар (ижрага беришдан олинган даромадлар 60 фоиздан кўпни ташкил этади)	30

Алохида турдаги корхоналар учун ягона солик тўлови

т/р	Тўловчилар	Солик солинадиган базага % да
1	Лотореялар ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи корхоналар (мазкур фаолият тури доирасида)	33

⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ни ПҚ-3454 сонли Қарори. www.lex.uz

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарига, солиқ солиш мақсадларида, ўтган ҳисобот йили якуни бўйича асосий фаолият турини савдо фаолияти, умумий овқатланиш соҳасидаги фаолият ҳисобланадиган юридик шахслар киради.

Савдо фаолияти деганда – қайта сотиш мақсадида харид қилинган товарларни сотиш бўйича фаолият тушунилади.

Кўйидагилар савдо фаолияти сифатида қаралмайди:

- ўзи ишлаб чиқарган маҳсулот ҳисобланадиган товарларни реализация килиш жумладан уларни мустақил юридик шахс ҳисобланмайдиган фирма дўконлари оркали реализация килиш;

- комиссиронер (ишончли вакил) томонидан воситачилик (топширик) шартномалари бўйича товарларни реализация қилиш, жумладан давлат даромадига ўтказиладиган мол – мулкни реализация қилиш;

- тайёрлов ва таъминот – сотиш фаолияти билан шуғулланадиган корхоналар томонидан товарларни реализация қилиш;

Умумий овқатланиш соҳасидаги фаолият деганда кулинария, шунингдек бошқа озик – овқат маҳсулотларини тайёрлаш, реализация қилиш ва ташкил этиш бўйича фаолият тушунилади.

Умумий овқатланиш асосий (соҳа) фаолият турини савдо фаолияти (умумий овқатланиш соҳасидаги фаолият) ҳисобланган юридик шахслар Кодексда белгиланган тартибда ҳисобот йили бошидан бошлаб ягона солиқ тўловчилари ҳисобланадилар.

8-жадвал

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўловчи ставкалари⁴⁵

т/р	Солиқ тўловчилар	Солиқ ставкаси солиқ солинадиган базага нисбатан % да
1	Умумий овқатланиш корхоналари	10
	Улардан:	
1	Умумий таълим мактаблар, мактаб-интернатлар, ўртамаҳсус, касб-хунар ва олий таълим муассасаларига хизмат кўрсатувчи ихтисослашган умумий овқатланиш корхоналари	8
2	Чакана савдо	
	Ахолиси 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шахарларда	4
2.1	Бошқа аҳоли пунктларида	2
	Бориши қийин бўлган ва төғли ерларда	1

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли Қарори. www.lex.uz

2.2	Алкоголли маҳсулот, тамаки маҳсулоти, бензин, дизел ёқилғиси ва суюлтирилган газ реализациясидан товар обороти бўйича	4
3	Улгурки савдо, шунингдек улгуржи-чакана савдо билан шугулланувчи савдо корхоналари (4-бандда кўрсатилганлардан ташқари)	5
4	Дори воситалари ва тиббиёт буюмларини улгуржи реализация килувчи ташкилотлар, шунингдек, дорихоналар, кўйидаги жойларда жойлашган:	
	Ахолиси 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шаҳарларда	3
	Бошқа ахоли пунктларида	2
	Бориш қийин бўлган ва тоғли ерларда	1
5	Тайёрлов ташкилотлари	4

9.3. Ягона солик тўлови бўйича тақдим этилган имтиёзлар ва преференциялар. Ягона солик тўлови ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Ягона солик тўловини тўлашдан ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамгармаси ва «Ўзбекистон чернобиячилари» ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941—1945 йиллардаги уруш ва меҳнат фронти фахрийлари ташкил этадиган юридик шахслар озод килинади, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти ҳамда лотереялар ташкил этиш фаолияти билан шугулланувчи юридик шахслар мустасно. Ушбу имтиёзни олиш ҳукуки белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда бўлган ходимлар киритилади.

Календарь йил солик давридир.

Йил чораги ҳисобот давридир.

Ягона солик тўлови солик солинадиган базадан ва белгиданган ставкалардан келиб чиккан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Кўшилган қиймат солиги тўловчилар учун ягона солик тўлови суммаси бюджетга тўланиши лозим бўлган кўшилган қиймат солиги суммасига, лекин ягона солик тўлови суммасининг 50 фоизидан кўп бўлмаган микдорга камайтирилади.

Кўшилган қиймат солигини ихтиёрий равишда тўлашга календарь йил бошидан эътиборан ўтмаган тўловчилар ягона солик тўлови суммасини кўшилган қиймат солиги ҳисоблаб чиқарилган ҳисобот даврига тўғри келадиган суммага камайтиради.

Ягона солик тўловининг ҳисоб-китоби солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига ортиб борувчи яқун билан йилнинг ҳар чорагида, ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади.

Ягона солик тўлови куйидагича тўланади:

- микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан — хисоб-китобни тақдим этиш муддатидан кечиктиримай;
- микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмайдиган солик тўловчилар томонидан — хар ойда, кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктиримай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий хисобот тақдим этиладиган муддатдан кечиктиримай.

Юридик шахслар - Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан Ўзбекистон Республикасидан ташкарида олинган тушум солик тўловчининг ялпи тушумига тўлиқ микдорда кўшилади.

Ўзбекистон Республикасидан ташкарида тўланган фойда солигининг суммаси Ўзбекистон Республикасининг халкаро шартномаларига мувоффик юридик шахслар томонидан Ўзбекистон Республикасида ягона солик тўловини тўлаш чорига хисобга олинади.

Тўлов хабарномаси, чет давлат солик органининг маълумотномаси ёки чет элда солик тўланганлиги фактини тасдиқловчи бошқа хужжат чет элда тўланган фойда солигининг суммасини хисобга олиш учун асос бўлади.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари сифатида рўйхатдан ўтказилган янги ташкил этилган юридик шахслар ягона солик тўловини давлат рўйхатидан ўтказилган санадан эътиборан жорий йил тугагунига кадар, 1 октябрдан кейин рўйхатдан ўтказилган юридик шахслар эса кейинги йил тугагунига кадар тўлайди.

Агар юридик шахслар хисобот йили якунлари бўйича солик Кодекси 350-моддасининг тўртинчи қисмида белгиланган шартларга жавоб бермасалар, улар келгуси йил бошидан бошлаб умумбелгиланган соликлар тўлашга ўтишлари керак, солик солиш тартибини танлаш хуқуки саклаб колинадиган микрофирмалар ва кичик корхоналар бундан мустасно. Бунда микрофирмалар ва кичик корхоналар солик Кодекси 350-моддасининг тўртинчи қисмида белгиланган шартларга жавоб бермай қолинган хисобот йили тугаганидан кейинги йилнинг 1 февралидан кечиктиримай солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органига солик солиш тартиби танлаганлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси томонидан тасдиқланган шаклда ёзма билдириш тақдим этишлари шарт.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Солик амалиётида илк бор қачон соддалаштирилган солик режими жорий қилинган ва қайси мөъёрий хужжат асосида?
2. Кичик бизнес субъектлари таркиби қайси мезонлар асосида белгиланади?
3. Ягона солик тўлови қачон жорий этилди?
4. Ягона солик билан ягона солик тўловининг фарки нимада?
5. Ягона солик тўловини тўловчилари кимлар?
6. Ягона солик тўловига солик ставкалари қайси мезон асосида белгиланади?
7. Ягона солик тўлови бюджетга қайси муддатларда тўланади?

8. Ягона солик тўловини бюджеттага кечиктириб тўлаш тартиби қандай?
9. Қандай ҳолатларда ягона солик тўловини бюджеттага кечиктириб тўлашни солик органлари рад этиш мумкин?
10. 2007 йил 1 январга қадар савдо ва умумий овқатланиш корхоналари қандай солик режимида ишлаган?
11. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарини ягона солик тўловини тўловчилар таркибига ўтишининг аҳамияти ва зарурлиги нимада?
12. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солик тўловидан ташкари яна қандай тўловлар, йигимлар саклаб колинган?
13. Умумий овқатланиши фаолияти деганда нимани тушунасиз?
14. Ягона солик тўловини тўловчи савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг соликка тортиш обьекти қандай аниқланади?
15. Ягона солик тўловини хисоблашда ялпи тушум таркиби қандай аниқланади?
16. Ялпи тушум таркибидан нималар чегирилади?

Топшириклар

1. Солик солишнинг соддасштирилган тартибини солик амалиётгода татбик этишининг зарурлигини ўрганиб чикиш.
2. Юридик шахслар фойда солиги бўйича имтиёзларни ўрганиш.
3. Солик кодексида ягона солик тўловини акс эттирилишини ўрганиш.
4. Ягона солик тўловини ўз вактида тўламаганилиги учун белгиланган молиявий жарималарни ўрганиш.

10-боб. Ягона ер солиги

Режа

10.1. Ягона ер солигини мохияти ва тўловчилари

10.2. Ягона ер солигини хисоблаш ва тўлаш тартиби. Солик имтиёзлари

Таянч сўз ва иборалар

Кишлоп хўжалиги товарларини ишлаб чиқарувчилар, соддалаштирилган солик тизими, ягона ер солиги, солик базаси, солик юки.

10.1. Ягона ер солигини мохияти ва тўловчилари

Кишлоп хўжалик экинзорларидан унумли фойдаланиш, самарадорлигини ошириш, кишлоп хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг пировард меҳнат натижаларида иктисадий манфаатдорлигини кучайтириш, соликка тортиш тизимини соддалаштириш ва бир хиллаш максадида Президентнинг 1998 йил 10 октябрдаги «Кишлоп хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солигини жорий этиш тўғрисида ПФ-2086-сон Фармонига ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1998 йил 28 декабрдаги 539-сон карорига биноан 1999 йил 1 январдан бошлаб кишлоп хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиги жорий этилди, у ягона ер солигининг тўловчиси хисобланадиган кишлоп хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг бюджет билан хдсоб-китоблари механизмларини такомиллаштирган тизими белгилаб беради.

Кишлоп хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчи хўжаликлар ягона ер солигини тўлашга ўтишлари муносабати билан барча умумдавлат соликлари (алкоголли маҳсулотга акциз солигидан ташкари) хамда маҳаллий соликлар ва йигимларни, яъни даромад (фойда) солиги, экология солиги, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик ва ер остидан фойдаланганлик учун олинадиган солик, кўшилган қиймат солиги, мол-мулк солиги, ер солиги, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги алкоголсиз ичимликлар мева шарбатларига доир акциз солиги хамда бошкаларни тўламайдиган бўлишди.

Ягона ер солигини тўловчилар божхона бож тўловини, давлат божини, лицензия йигимларини, бюджетдан ташкари жамғармаларга ажратмаларни, шуннингдек алкоголли маҳсулотларга, акциз солигини тулашлари мақсадга мувофик деб топилди. Бундан ташкари Вазирлар Махкамасининг 1999 йил 31 декабрдаги 554-сон қдрори билан жорий қўлинган Ўзбекистон Республикаси худудида табиий мухитни ифлослантирадиган моддаларни ва чиқиндиларни чиқариб ташлаганлик (оқизиб юборганлик) учун бюджетта белгиланган тартибда тўловларни амалга оширадилар.

Шуни тавъидлаш жоизки, ягона ер солигини тўлашга ўтиш корхона ёки хокимият органларининг хоҳиши билан амалга оширилмайди. Меъёрий хужжатларга асосан кишлоп хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари каерда

жойлашишидан ва ихтисослашидан қатъий назар, ягона ер солигини тўлашга ўтишлари кўзда тутилган. Факат қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар, Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 31 декабрдаги 541-сон қарорига мувофик, ўз ихтиёрларига кўра, бюджетга кичик корхоналар учун белгиланган соддлаштирилган ягона солик ёки қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун белгиланган ягона ер солигини тўлашлари мумкин. Агар қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар ўз хошишларига кўра, солик тўлашнинг соддлаштирилган ягона солигини тўламоқчи бўлсалар, у холда улар умумий олган даромадидан 5 фоиз микдорида ягона солик тўловини тўлайдилар.

Фикримизча, қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарга икки соликдан бирини танлаш хуқукининг берилиши соликларнинг таксимот функциясига зид бўлиб, бунда айрим кичик корхоналар ҳокимиятнинг тегишли қарорларига асосланиб, анчагина ер майдонини олган холда улардан унумли фойдаланмаслиги хамда корхона раҳбарининг тадбиркор эмаслиги ёки укувсизлиги натижасида тегишли ҳисобот йилида даромадга эга бўлмаслиги мумкин. Бунинг оқибатида ягона ер солигини тўлашга ўтган қишлоқ хўжалик кичик корхонаси фойдаланаётган ер майдони бўйича солик тўламайди. Чунки олинган ер майдони юқори бонитировқадан кам, ундан унумли фойдаланмаслиги мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 28 декабрдаги 539-сон қарорига мувофик айрим тоифадаги хўжаликларнинг ягона ер солигини тўлашга ўтмаслиги белгилаб кўйилган. Бундай корхоналар қаторига ўрмончилик, балиқчилик, овчилик хўжаликлари, илмий тадқикот ташкилотлари ва илмий муассасаларнинг тажриба, экспериментал ва бошка тажриба хўжаликлари хамда мустакил юридик шахслар ҳисобланмаган ёрдамчи қишлоқ хўжаликлари киради.

Президентнинг юкорида қайд этилган Фармонини амалга тадбиқ этиш оркали 1999 йилдан бошлаб республикамиз бўйича 23865 та қишлоқ хўжалик корхонаси ва фермер хўжалиги ягона ер солигини тулашга утганлиги қайд этилади. Буларнинг умумий ер майдони лалми ва яйловлар билан қарийб 1 миллион гектарни, яъни қишлоқ хўжалик ерларининг 82,6 фоизини ташкил килди. Шу билан бирга республикамиздаги 864 та хўжалик Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги 539-сон қарорига кура, 1999 йил ҳисобот даврида солик тўлашнинг янги тизимига ўтмай, белгиланган тартибда амалдаги солик ва йиғимларни тўлаш билан чегараланиб қолишиди. Шу хўжаликлар 1038,3 минг гектар ер майдонидан фойдаланган холда фаолият кўрсатиб келишмоқда.

Ягона ер солигининг қўлланиши шуни кўрсатдики, бу тизим хўжаликларнинг ишини анча енгиллаштириди. Илгари улар 20 га яқин соликни тўлаш билан боғлиқ хужжатларни солик идораларига топширишга мажбур бўлган бўлсалар, ягона ер солигига ўтгандан сўнг, солик органларига 1 февралгача бир марта ягона ер солигининг ҳисоб-китобини тақдим этиши билан чекланиб келишмоқда, холос.

Солик тўлашнинг янги тизимини амалга оширишда анчагина саволлар

түгилди ва уларни кейинги фаолият давомида аста-секинлик билан ҳал қилишга тұғри келди.

Айрим ҳолларда, бәзіи корхоналар бош ҳисобчиларида соликка тортищнинг бу янги тизимини мөхияттін түшунмаслик натижасыда қишлоқ хұжалигидан ташқары бошқа фаолиятдан олинган даромад бүйіча умумий тартибда солик ҳисобланади, деган ноўрин түшунчаларға дуч келишдилар. Аммо бу янги тизимнинг асосий мөхиятларидан бири шундаки, у корхоналарни, фермер хұжаликларини бошқа фаолият турлари билан шугулланишга, маҳсулотини хоҳлаган жойда сотишга, дехкон хұжаликларига, ахолига ҳар бир хизматлар құрсатышга ҳамда қишлоқ хұжалик маҳсулотларини қайта ишлаб чиқышни ташкил қилишга үндайди. Чunksи, ягона ер солиги түловчи қишлоқ хұжалик корхоналари құшымча фаолиятдан олган даромади учун солик тулаамайди.

Маълумки, Вазирлар Махдесамасининг карорлари билан машина-трактор парклари, пыла тайёрловчи ва қайта ишловчи корхоналар солик түлаш масалаларыда қишлоқ хұжалиги корхоналарига тенгләштирилған зди. Аммо бу ташкилоттар қишлоқ хұжалик товар ишлаб чикарувчилари бүлмаганлиги сабабли, табиийки, улар ягона ер солиги түловчи қишлоқ хұжалик корхоналари хисобланмайди. Мазкур қишлоқ хұжалик корхоналарига ёрдам құрсатувчи буидай корхоналар, илгаригидек умумий тартибда барча солик турларини түлашлари күзде тутилған.

Ягона ер солигини жорий қилишдан максад қишлоқ хұжалик ерларидан фойдаланиш самарадорилгінин ошириш, қишлоқ хұжалик товар ишлаб чикарувчиларини меҳнатининг пировард натижаларидан иктисадий манбаатдорларынни кучайтириш, қишлоқ хұжалик корхоналарини соликка тортиш тизимини соддалаштириш ва бирхиллаштиришдан иборатдир.

Күйидати шартларға жавоб берадиган юридик шахслар солик солишиң максадыда қишлоқ хұжалиги товарлари ишлаб чикарувчилар жумласига киради:

- ер участкаларидан фойдаланған ҳолда қишлоқ хұжалиги маҳсулотини етиштириш ва үзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш өхуд ер участкаларидан фойдаланған ҳолда факт қишлоқ хұжалиги маҳсулотини етиштириш асосий фаолият түри бүлған юридик шахслар;
- қишлоқ хұжалигнин юритиш учун маҳаллій давлат ҳокимияты органдары томонидан үзларига белгиланған тартибда берилған ер участкаларига зға бүлған юридик шахслар;
- қишлоқ хұжалиги маҳсулотини етиштириш ва үзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинған қишлоқ хұжалиги маҳсулотини үз ичига олувчи қишлоқ хұжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш умумий хажмида камыда 50 фойзни ташкил этадиган юридик шахслар.
- янгидан ташкил этилған қишлоқ хұжалиги товарлари ишлаб чикарувчилар давлат рүйхатидан үтказилған пайтдан зытиборан ягона ер солигини түловчилар бүлади.

10.2. Ягона ер солигини хисоблаш ва тўлаш тартиби. Солик имтиёзлари

Ягона ер солигини тўлашда Вазирлар Махкамаси ўз фармонлари ва Йурикномалари оркали солик солинмайдиган ерларни ва имтиёзларни алоҳида ажратиб кўрсатиб берган. Буларга қуйидаги ер участкалари киритилгандир, яъни:

- қишлоқ ахрли пунктларини умумий фойдаланишдаги ерлари;
- ихота дараҳтзорлари эгаллаган ерлар;
- спорт иншоотлари, стадионлари, спорт майдонлари, сув ҳиззалик спорт турлари обьектлари ва бошка жисмоний тарбия-согломлаштириш мижмуалари эгаллаган ерлар;
- янгидан узлаштирилаётган ва мелиоратив яхшилаш жараёнида бўлган мавжуд сугориш ерлари, лойихада кўзда тутилган муддатга, лекин бошланган пайтдан бошлаб беш йилдан ошмаслиги керак;
- таълим, маданият ва соғликни саклаш обьектлари банд этган ерлар;
- янги кўчатлар экилган тутзорлар, беш йил муддатга;
- янги бофлар ва узумзорлар банд этган ерлар хосил бера бошлайдиган пайтга кадар;
- Узбекистон Республикасининг амалдаги қонунларига мувофик солик солинмайдиган бошка ерлар.

Шунингдек амалдаги қонунчиликдан келиб чикмаган ҳолда ягона ер солигидан қуйидагиларнинг озод этилиши хам кўзда тутилгандир, яъни:

- янги ташкил этилган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, шу жумладан фермер хўжаликлари, давлат руйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб 2 йил муддатга;
- қоракўлчилик соҳасининг наслчилик товар ва бурдокчилик хўжаликлари 3 йил муддатга, 1999 йил 1 январдан бошлаб;
- юридик шахслар, ер участкасининг қайси қисмида томчилатиб сугоришдан фойдаланилаётган бўлса, ўша қисмида томчилатиб сугориш тизими жорий килинган ойдан бошлаб беш йил муддатга;
- даромад (фойда) солиги ва ер солигини тўлашдан озод этилган бошка қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари.

Умуман олганда ягона ер солигини тўловчилар мустакил равишда, ер майдони, база ставкалари ва тузатиш коэффициентларидан фойдаланган ҳолда уни хисоблайдилар.

Аммо ҳар кандай ҳолатда хам фойдаланадиган ерларда уларнинг майдонлари ер тузиш хизмати томонидан ўтказиладиган ер ҳакида маълумотлари, ерлар инвентарлаш ва қишлоқ хўжалик экинлари майдонларини асбоблар ёрдамида ўлчаш материаллари, шунингдек ихтисослаштирилган лойихалаш ва тадқиқот ташкилотлари ўтказилган текширувларнинг бошка материаллари билан тасдиқланиши амалга оширилгандан сўнг солик тўловчини хисоблаш мумкин.

Шуни хам айтиш жоизки, хажми қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг хўжалик фаолиятига боғлиқ бўлмаган ер солигининг хисобланган суммаси ер участкаси жойлашган ердаги туман бюджетига

ўтказилади. Аммо қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари ерларининг шаҳар ва қўргонларининг маъмурий чегараларида жойлашган жойи учун эса ягона ер солиги тўловчи рўйхатдан ўтказилган жойдаги туман бюджетига тўланади.

Шундай килиб, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқдрувчиларига йил давомида ажратилган ер участкалари учун солик ер участкаси ажратилган пайтдан кейинги ойдан бошлаб туланиши таъминланади.

Айрим холларда ер участкаси олиб қўйилган (кичрайтирилган), сотиб олинган, сотилган холларда солиқни ундириш сотилган ойдан бошлаб тұхтатилади (қискартирилди).

Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига ер солиги бўйича имтиёз белгиланганда улар ушбу хукуқ пайдо бўлган ойдан бошлаб солиқни тўлашдан озод этиладилар. Ушбу солик бўйича имтиёзга доир хукуқ тўхтатилганда улар ушбу хукуқ тўхтатилган ойдан кейинги ойдан бошлаб ер солигини умумтартибда тўлашлари шарт. Агар ўтган солик даври якунлари бўйича ягона ер солиги тўловчи юкоридаги шартларга жавоб бермаса, солик тўловчи жорий солик даврининг бошидан бошлаб умумбелгиланган солиқларни ёки ягона солик тўловини тўлашга ўтиши керак.

Ягона ер солигини тўлаш тартибини кўллаш учун солик тўловчи ҳар йили жорий солик даврининг 1 февралига кадар солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига ўтган солик даврида қишлоқ хўжалигини маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлашнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўзи етиштирган ва қайта ишлаган улуши кўрсатилган маълумотномани тақдим этади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлашнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўзи етиштирган ва қайта ишлаган улушини аниклашда бошка даромадлар ҳисобга олинмайди.

Конун хўжжатларига мувофиқ қишлоқ хўжалигини юритиш учун эгалик қилишга, фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкаси солик солиши объектидир.

Солик солинадиган ер участкаларининг конун хўжжатларига мувофиқ белгиланган норматив киймати солик солинадиган базадир.

2018 йил учун ягона ер солигининг ставкаси 9-жадвалда келтирилган.

9-жадвал

Ягона ер солиги ставкаси⁴⁶

Тўловчилар	Норматив кийматга нисбатан ставка, фоизларда
Қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар	0,95

⁴⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроинтигесодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699 сонли Қарори. www.lex.uz

Изоҳ: Ҳар бир хўжалик бўйича қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив киймати Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасининг “Ўздаверлойиха” Ўзбекистон давлат илмий-лойиҳа институти томонидан белгиланади.

Эгалик қилиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки йил мобайнида вужудга келган ер участкалари учун солик солинадиган база ер участкаларига бўлган хукуқ вужудга келган ойдан кейинги ойдан бошлаб хисоблаб чиқарилади. Ер участкаси майдони камайтирилган тақдирда, солик солинадиган база ер участкаси майдони камайтирилган ойдан бошлаб камайтирилади.

Юридик шахсларда ягона ер солиги бўйича имтиёзга бўлган хукуклар вужудга келганда солик солинадиган база бу хукуқ вужудга келган ойдан бошлаб камайтирилади. Ягона ер солиги бўйича имтиёзга бўлган хукуқ тутатилган тақдирда, солик солинадиган база бу хукуқ тутатилган ойдан кейинги ойдан бошлаб кўпайтирилади.

Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига соликдан имтиёз белгилангандаги улар соликни ушбу хукуқ пайдо бўлган ойдан бошлаб тўлашни тўхтатадилар. Солик имтиёzlари бекор килинган тақдирда улар ер солигини ушбу хукуқ бекор килинган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўлашни бошлайдилар.

Ягона ер солиги суммаси ер участкаларининг норматив киймати ва ягона ер солигининг белгилангандаги ставкасидан келиб чиқсан ҳолда хисоблаб чиқарилади.

Ягона ер солигининг хисоб-китоби ер участкаси жойлашган ердаги давлат солик хизмати органига жорий солик даврининг 1 майигача тақдим этилади.

Йил давомида берилган ер участкалари учун ягона ер солиги ер участкаси берилганидан кейинги ойдан бошлаб тўланади. Ер участкаси олиб кўйилган (камайтирилган) тақдирда, ягона ер солигини тўлаш ер участкаси олиб кўйилган (камайтирилган) ойдан бошлаб тўхтатилади (камайтирилади).

Ер участкасининг таркиби ва майдони йил давомида ўзгарган, шунингдек ягона ер солиги бўйича имтиёзларга бўлган хукуқ вужудга келган (тутатилган) тақдирда, солик тўловчилар давлат солик хизмати органларига хисобот йилининг 1 декабригача ягона ер солигининг аниқлик киритилган хисоб-китобини тақдим этишлари шарт.

Ягона ер солигини тўлаш қўйидаги муддатларда амалга оширилади:
хисобот йилининг 1 сентябрингача - йиллик солик суммасининг 30 %и;
хисобот йилининг 1 декабригача - соликнинг колган суммаси.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиги қачон жорий этилган. Унинг аҳамияти қандай?
2. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ягона ер солигини тўлашга ўтишлари билан улар қандай соликлар ва йигимларни тўлашдан озод

этилди?

3. Қандай юридик шахслар ягона ер солигининг тўловчилари хисобланади?
4. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари асосий фаолиятдан ташқари бошқа фаолият тури билан шуғулланганда ҳам ягона ер солигини тўловчилари бўлиб хисобланишадими?
5. Ягона ер солигининг объекти ва базаси қандай аниқланади?
6. Ягона ер солигининг ставкалари қайси мезонлар асосида табақалаштирилади?
7. Солик солинмайдиган ер участкаларига қандай ерлар киради?
8. Ягона ер солигини тўлашдан кимлар озод этилади?
9. Ягона ер солигини хисоблаш тартибини аникланг?
10. Солик бўйича хисоб-китоблар қайси муддатда солик идораларига топширилади?
11. Хисобланган солик суммалари қайси муддатда бюджетга ўтказилиади?

Топшириклар

1. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиги солик амалиётида татбиқ этишининг зарурлигини ўрганиб чиқиш.
2. Ягона ер солиги бўйича имтиёзларни ўрганиш.
3. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини соликка тортишда ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш.
4. Ягона ер тўловини ўз вактида тўламаганлити учун белгиланган молиявий жарималарни ўрганиш.

11-боб. Қатый белгиланган солик

Режа

11.1. Қатый белгиланган соликни түловчилари ва үзига хос хусусиятлари

11.2. Фаолиятнинг айрим турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан қатый белгиланган соликни хисоблаб чиқариш ҳамда түлаш тартиби

Таянч сўз ва иборалар

Якка тартибдаги тадбиркорлар, қатый белгиланган солик, фаолият турлари рўйхати, солик базаси, солик юки.

11.1. Қатый белгиланган соликни түловчилари ва үзига хос хусусиятлари

Қатый белгиланган соликни түловчилар қўйидагилардир:

фаолиятнинг айрим турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиқсан ҳолда солик солинадиган айрим фаолият турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар;

якка тартибдаги тадбиркорлар,

Юридик шахс ташкил этмаган ҳолда оиласи тадбиркорлик шаклида фаолиятни амалга оширишда оиласи тадбиркорлик субъекти номидан ўш кўрадиган якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтган оила аъзосигина қатый белгиланган соликни түловчи бўлади.

Қатый белгиланган солик солинадиган фаолият турларининг рўйхати, шунингдек фаолиятнинг мазкур турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлар конун ҳужжатлари билан белгиланади.

Фаолиятнинг айрим турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиқсан ҳолда солик солинадиган айрим фаолият турларини амалга оширувчи солик түловчилар фаолиятнинг қатый белгиланган солик тўлаш татбик этиладиган кисмига доир солик солининг бошқа тартибини танлаш хукукига эга эмас.

Қатый белгиланган солик тўлаш татбик этиладиган фаолият билан бир каторда фаолиятнинг бошқа турларини амалга оширувчи юридик шахслар фаолиятнинг мазкур турлари бўйича алоҳида-алоҳида хисоб юритишлари ва умумбелгиланган ёки ушбу бўлимда белгиланган соликларни тўлашлари шарт.

Асосий фаолият тури бўйича қатый белгиланган соликни түловчилар бўлган юридик шахслар бошқа даромадларга солик солинмайди, дивидендлар ва фонзлар, биргаликдаги фаолиятдан олинган даромадлар, шунингдек ижарадан олинган даромадлар бундан мустасно.

Мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадларга солик Кодексида назарда тутилган тартибда умумбелгиланган соликлар ёки ягона солик тўлови жорий этилади.

11.2. Фаолиятнинг айрим турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан катъий белгиланган соликни хисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби

Катъий белгиланган солик белгиланган фаолият турини тавсифловчи физик кўрсаткич солик солинадиган объектdir.

Солик солинадиган база физик кўрсаткичларнинг сонидан келиб чиқсан ҳолда белгиланади.

Катъий белгиланган солик суммаси солик тўловчининг календарь ойнда ишлаган кунлари сонидан катъи назар, солик солинадиган база ва белгиланган ставкадан келиб чиқсан ҳолда аникланади;

Солик даври — бир ой.

Катъий белгиланган солик хисоб-китоби солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига:

янги ташкил қилинаётган (бошловчи) солик тўловчилар томонидан — давлат рўйхатидан ўтказилган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай;

фаолият юритаётган солик тўловчилар томонидан — хисбот йилининг 15 январигача тақдим этилади.

Солик солиш обьекти ўзгарган тақдирда, солик тўловчилар аниклик киритилган хисоб-китобни навбатдаги тўловни тўлаш муддатидан кечиктирмай тақдим этишлари шарт.

Катъий белгиланган соликни тўлаш:

юридик шахслар томонидан — ҳар ойда хисбот ойидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай;

якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан — солик Кодекси 375-моддасининг тўртнини кисмида назарда тутилган муддатларда амалга оширилади.

Якка тартибдаги тадбиркорлар якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш доирасида катъий белгиланган солик тўлаш билан бир қаторда қуидагиларни тўлайдилар:

1) божхона тўловлари;
2) ер каъридан фойдаланувчилар учун соликлар ва маҳсус тўловлар;
3) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик — сув ресурсларидан тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланилганда;

4) акциз солиги — акциз тўланадиган маҳсулот ишлаб чиқарилганда;

5) бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига сугурта бадаллари;

6) давлат божи;

7) автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) вақтинчалик олиб кирганлик учун Республика йўл жамғармасига йигим.

Агар якка тартибдаги тадбиркорлар солик солинадиган мол-мулкка ва (ёки) ер участкасига эга бўлсалар, жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни ва (ёки) жисмоний шахслардан олинадиган ер солигини тўлаш мажбурияти уларнинг зиммасида сакланиб колади.

Агар якка тартибдаги тадбиркор ўз фаолиятини муайян муддатга тўхтатса, у ўз фаолиятини тўхтатгунига қадар тадбиркорлик субъектини

рўйхатдан ўтказувчи органга фаолиятни вактинчалик тўхтатиш тўғрисида ариза бериш билан бир вақтда давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги гувоҳномани топширади.

Якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вактинча тўхтатилганлиги ёки қайта тикланганлиги тўғрисидаги аризани олган тадбиркорлик субъектини давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширувчи орган келгуси иш куни тугагунига қадар солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вактинча тўхтатилганлиги ёки қайта тикланганлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлити томонидан тасдиқланадиган шаклда ахборот тақдим этади.

Тадбиркорлик субъектини давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширувчи органнинг якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вактинчалик тўхтатилганлиги тўғрисида тақдим қилинган ва давлат солик хизмати органлари томонидан олинган ахборот якка тартибдаги тадбиркор ўз фаолиятини амалга оширмайдиган давр учун қатъий белгиланган соликни хисоблашни тўхтатиб туриш учун асос бўлади.

Савдо фаолиятини амалга оширувчи якка тартибдаги тадбиркорлар даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш регистрларида даромадларнинг ҳамда амалга оширилган товар операцияларининг хисобини юритишлари шарт.

Даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш регистрлари куйидагилардир:

- чакана савдо фаолияти билан шуғулланувчи якка тартибдаги тадбиркорнинг даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш дафтари;
- Товар чеклари дафтари.

Даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш регистрларининг шакли Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси томонидан тасдиқланади.

Даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш регистрлари якка тартибдаги тадбиркорни солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органлари томонидан якка тартибдаги тадбиркорнинг аризаси асосида рўйхатдан ўтказилади.

Даромадларни ва товар операцияларини хисобга олиш регистрлари охирги ёзув киритилган пайтдан эътиборан беш йил мобайнида якка тартибдаги тадбиркорда сакланади ва улар ракамланган, ип ўтказиб бояланган ҳамда тегишли давлат солик хизмати органининг мухри билан тасдиқланган бўлиши керак.

Якка тартибдаги тадбиркор фаолияти тўғрисидаги хисоботлар солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига:

- савдо фаолиятини амалга оширувчи якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан, бундан тижорат фаолияти учун мўлжалланган товарлар олиб кирадиган якка тартибдаги тадбиркорлар мустасно, — йилнинг ҳар бир чораги якунлари бўйича хисобот чорагидан кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай;

- тижорат фаолияти учун мўлжалланган товарларни олиб кирадиган якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан — хар ойнинг якунлари бўйича ҳисобот оидан кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай тақдим этилади.

Солик тўловчининг календарь ойнда ишлаган кунлари сонидан катъи назар, катъий белгиланган солик тадбиркорлик фаолиятнинг тури ва солик тўловчининг фаолиятни амалга ошириш жойига қараб белгиланган ставкалар бўйича тўланади.

Фаолиятнинг бир неча тури билан шуғулланувчи солик тўловчилар катъий белгиланган соликни фаолиятнинг хар бир тури учун мазкур турдаги фаолиятга нисбатан белгиланган ставкалар бўйича алохида-алохида тўлайдилар.

Катъий белгиланган соликни ҳисоблаб чиқариш солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органлари томонидан амалга ошириллади.

Катъий белгиланган солик тадбиркорлик фаолияти амалга оширилган ойнинг 25-кунидан кечиктирмай хар ойда, солик тўловчи давлат рўйхатидан ўtkazilgan жой учун белгиланган ставкалар бўйича тўланади. Агар фаолият амалга оширилган жой учун катъий белгиланган солик ставкалари давлат рўйхатидан ўtkazilgan жой учун белгиланган ставкалардан фарқ килса, катъий белгиланган солик энг юқори ставка бўйича тўланади.

10-жадвал

Якка тартибдаги тадбиркорлардан қатъий белгиланган солик ставкалари⁴⁷

Фаолият тури	Физик кўрсатгич бирлигига хар ойда (энг кам иш хакининг каррали микдорларда)			
	Тошкент шахри	Нукус шахри ва вилоят марказларида шахарлар	Бошқа шахарлар	Бошқа аҳоли пунктлари
1. Чакана савдо:				
Озиқ ва ноозиқ овқат товарлари билан	7,0	5,0	3,0	2,5
Дехкон бозорларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан*	3,5	2,5	2,0	1,5
газета, журнал ва и китоб маҳсулотлари билан	3,5	2,0	1,5	0,5
2. Маишӣ хизматлар	2,5	1,5	1,0	0,5
3. Хусусий ишлаб чиқарилган маҳсулолар ва алохида ажратилган жойда миллий	2,0	1,5	1,0	0,5

⁴⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли Карори www.lex.uz

маҳсулотларни сотиш давлат томонидан кўрсатилган жойда				
4. Бошка фаолият турлари	2,0	1,5	1,0	0,5
5. Автомобилда юкларни ташиш хизматлари				
Юк кўтариш хажми 3 тоннагача			1,5	
Юк кўтариш хажми 8 тоннагача			2,0	
Юк кўтариш хажми 12 тоннагача			3,0	
Юк кўтариш хажми 12 тоннадан юкори			3,5	

*) дехкон хўжалигига парваришлиланган, ҳам тирик кўринишдаги, ҳам уларни сўйиб, ҳом ва кайта ишланган кўринишдаги маҳсулотлар сифатида чорва моллари, қуёnlар, нутриялар, балиқ, паррандани, шунингдек натура ва кайта ишланган кўринишда асаларичилик ва дехкончилик (гулчиликтан ташқари) маҳсулотларини сотиш бундан мустасно. Давлат хокимияти маҳаллий органларидан ёки фуқароларнинг ўзини-ўзи бошкариш органларидан олинган белгиланган намунадаги маълумотнома фукарода дехкон хўжалигининг мавжудлигини тасдиқлайди.

11-жадвал

Юридик ва жисмоний шахслардан тадбиркорлик фаолиятининг алоҳида турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ ставкалари

т/р	Фаолият тури	Мазкур фаолият турини характер- ловчи физик кўрсатгичлар	Физик кўрсатгич бирлигига хар ойда (энг кам иш хақининг каррали микдорларда)			
			Тошкент шахри	Нукус шахри ва вилоят марказ- ларидағи шахарлар	Бошка шахарлар	Бошка ахоли пунктлари
1	Автотранспортни вактинча саклаш жойлари (юридик шахслар)	Эгаллаган майдон (1 кв.м)	0,1	0,06	0,05	0,04
2	Болалар ўйин автоматлари (юридик ва жисмоний шахслар)	Жихозланган ўринлар (бир бирликда)	3,0	2,0	1,5	1,0

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Қатъий белгиланган солиқнинг тўловчилари кимлар?
2. Қатъий белгиланган солиқнинг тўловчилари қандай ҳолатда бошка тўловларни тўлаши мумкин?
3. Қатъий белгиланган солиқнинг ставкалари қайси мезон асосида табакалаштирилади?
4. Қатъий белгиланган солиқнинг ставкалари қайси давлат органи томонидан белгиланади?
5. Қатъий белгиланган солиқ микдорини бюджетта тўлаш даври қандай?
6. Қандай ҳолатда дехқон бозорларида кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан савдо килинганда қатъий белгиланган солиқни тўлашмайди?
7. Солик даврида тадбиркор касал бўлганда ёки оиласвий шароит туфайли ишламаганда солиқни тўлаши қандай тартибда амалга ошади?
8. Тадбиркор ижарага олинган воситалар билан фаолиятни амалга оширганда мол-мулкини ижарага берувчилар тўғрисида солик идораларига қандай тартибда маълумотнома тақдим этади?

Топширинклар

1. Тадбиркор фаолиятини вактинча тўхтатганда хужожатларни расмийлаштириш тартибини ўрганиб чикиш.
2. Жисмоний шахс бир нечта фаолият тури билан тадбиркорлик фаолиятини амалга оширганда тўлайдиган соликлар таркибини ўрганиш.
3. Қатъий белгиланган солиқни тўлаш хисоботи ва регистрларни ўрганиш.

12-боб. Кўшилган қиймат солиги

Режа

- 12.1. Кўшилган қиймат солигининг иқтисодий моҳияти**
- 12.2. Солиқка тортиш обьекти ва солик солинадиган база**
- 12.3. Солик ставкалари ва солик имтиёзлари**
- 12.4. Солиқни хисоблаш ва бюджетта тўлаш тартиби,**
- 12.5. Хисобварак-фактурани тўлдириш тартиби**

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, кўшилган қиймат солиги, экспорт, ҳисобварак-фактура, солик солинадиган оборот, солик солинадиган импорт, ахирги истеъмолчи.

12.1. Кўшилган қиймат солигининг иқтисодий моҳияти

Ҳар кандай буюм, нарса, вокеликни чукур билиш учун унинг моҳиятини чукур тушуниб етмоқ зарур. Кўшилган қиймат солигини ҳам бошка соликлар каби моҳияти, яъни солик субъектлари ўртасидаги муносабатларни ифодалашда ўз аксини топади. Шундай экан, кўшилган қиймат солигининг моҳиятини шакллантиришда уни катъий доимий такрорланиб турадиган муносабат деб тушунишимиз лозим. Кўшилган қиймат солигининг доимий такрорланиб туриши уни иқтисодий категория сифатида намоён булиши билан боғлик, шу боис кўшилган қиймат солигининг факат қиймат категорияси орқали максадга мувофиқдир. Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш зарурки, ҳар кандай иқтисодий категория аввало қиймат категорияси сифатида шаклланади, сунг бундай вокелик ҳаракати иқтисодий муносабатларда ўз ифодасини топади.

Кўшилган қиймат солиги эса бундан истисно эмас. Шундай килиб кўшилган қиймат солиги иқтисодий категория сифатида яратилган жами ижтимоий маҳсулотнинг бир кисми бўлиб хисобланади. У меҳнат маҳсулидир. Кўшилган қиймат солигининг юзага келиши яратилган қийматнинг таксимотига асосланади. Бу ўз вактида молиявий муносабатларда ва уни харакатга келтирувчи жараёнларда тўлик ўз ифодасини топади. Шу боис кўшилган қиймат солигининг юзага келиши ва ижтимоий-иктисодий жараёнларга таъсир этиши бевосита қийматнинг яратилиши билан боғликдир. Кўшилган қиймат солигининг (КҚС) яратилиши бир вактнинг ўзида узига хос унга мос солик муносабатларини юзага келтиради ва унинг такомиллаштирилиб борилишини таъминлайди. Шундай экан, кўшилган қиймат солигининг моҳияти бошка соликларга мансуб муносабатлар доирасида шакллантирилади ва ривожлантирилади.

Амалиётда КҚС деганда бевосита бюджетта тушадиган мажбурий пул тўлови тушунилади. Бу эса КҚСни бошка солик турларига тентглаштирилаётганлигидан далолат бериши, колаверса КҚСни моҳияти бошка солик турларига боғлик холда бефарқ деб таърифланишига сабаб бўлиши мумкин.

Бунда соликларни гурухлаш орқали уларнинг моҳияти ва аҳамиятини

асослашга эхтиёж қолмаган бўлар эди. Шуни этиборга олиш жоизки, ККС билвосита соликларнинг функционал элементидир. Унинг тўловчилари истеъмолчилар бўлиб хисобланади. ККСни ана шундай табиатидан келиб чиқсан холда, унинг моҳиятини ифодаловчи даражада таъриф бериш максадга мувофиқдир. Шундай килиб, ККС - бу товарлар, ишлар хизматларни реализация қилиш жараённада юзага келадиган пул муносабатлари доирасида янги хосил килинган қийматнинг бир қисмини бюджет даромадига истеъмолчилар хисобидан мажбурий тўлов сифатида ундирилишидир. Бир қисмини давлат ККС давлат ихтиёрига истеъмолчилар томонидан яратилган янги қийматни бир қисмини соғ даромад сифатида ундирилиши аниқданди. ККС мажбурий тартибда Олий Мажлис томонидан тасдикданган ва хукукий конунлар билан таъминлангандир.

Шундай экан, ККСни тўламасликка, солик обьектини камайтириб кўрсатишга хукукий шахсларнинг ҳаққи йук. ККСни тўлаш хўжалик субъекти билан давлат ўртасидаги молиявий муносабатларни бозор иқтисодиёти давридаги асосий шакли, даромадларни бир қисмини хўжалик субъектлари билан давлат ўртасида тақсимлашнинг асосий воситаси хисобланади.

ККСнинг моҳиятини ифодалашда унинг энг аввало мажбурий тўлов сифатида изохлашга ҳаракат қилувчи иқтисодчилар йўқ эмас. Тўғри, ККСни тўлашда мажбурийлик бор, лекин бу мажбурийлик демократиянинг олий тимсоли бўлмиш Олий Мажлис қарори, яъни конун билан киритилади ва ККСни тўловчилари билан давлатнинг энг асосий талаблари эътиборга олинади. Демак ККСдаги мажбурийлик хукукий демократик меъёрлар асосида Олий Мажлис томонидан киритилади. Ваҳоланки, мажбурийлик бошка солик турларига хам хос хусусиятдир. Қолаверса бюджетта бошка маҳсус жамғармаларга тўловлар ва ажратмалар хам мажбурийлик характеристига эга. Шундай килиб ККС ўз моҳиятига кўра, узок йилларга мўлжалланган мажбурийлик муносабатларини ифодалайди.

Масалан, собық советлар даврида оборот солиги 62 йил ўзгармасдан иқтисодиётга хизмат қилди. Бизнинг мустакил Республикаизда ККС ҳам ана шундай узок йилларга хизмат қиласиган оддий, ҳаммага тушунарли билвосита солик бўлиши керак. Бунинг учун улар Республика иқтисодиётига хос хусусиятларни тулиқ ифода эта оладиган ва илмий асосланган бўлиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётнинг ривожланиши эркин бозор муносабатлари билан ифодаланадиган бўлса, давлат билан бозор муносабатлари шароитида ишлайдиган корхона, бирлашма ва ташкилотлар ўртасидаги муносабат факат хукукий муносабат асосида булиши тақозо этилади. Бундай муносабатлар қисман ККС билан амалга оширилади.

Шундай килиб хулоса килиб айтадиган бўлсак, ККС - бу иқтисодий қиймат категорияси бўлиб, маълум бир иқтисодий муносабатни ўзида шакллантиради. Бундай иқтисодий муносабат қиймат ҳаракати билан ўз ифодасини топади, Аввало ККС - бу жами ижтимоий маҳсулотнинг бир қисми бўлиб хисобланади. ККСнинг иқтисодий-ижтимоий моҳияти, унинг таъсир доираси билан белгиланади. Унинг хосил бўлиши ва ишлатилишининг узига хос механизми (тўлашнинг шартлиги, тўлов муддатлари ва мулкдорларнинг

қайд килиниши) унга маблағларни жамлашнинг солиқ усулига оид бошқа белгиларни касб этади.

КҚС бизнинг Республикаизда солиқ турларининг таркибида етакчи ўрин эгаллаб барча иктисодий кўрсатгичларни харакатга келтириши билан хам ажralиб туради. КҚС бир тарақкиёт босқичидан иккинчи босқичига ўтишнинг маҳсали бўлиб хисобланмайди. У кишилик жамиятининг, ишлаб чиқариш жараёнларниш шакллангирилиб бориши билан боғликдир.

КҚС ўзининг номини узгартириши мумкин, лекин ўз табиатини узгартира олмайди. КҚС уз моҳияти жиҳатидан илгари амал қилиб келган оборот солигига ўхшаб кетади. Оборот солиги марказлашган соф даромад деб хисобланиб, қатъий равишда бюджетга ўтказиларди ва хўжаликда ошикча фонд бўлишига йўл қўймас эди, хўжалик хисоби тамоилларини мустаҳкамлаш манбай бўлиб хизмат килади. Унинг иктисодий тарақкиётдаги аҳамияти бениҳоя катта бўлиб, бюджетни мустаҳкамлаш манбай сифатида хизмат килади. Оборот солиги асосан давлат белгилаган баҳолар сифатида хисобланар эди. Корхона ва ташкилотларга ўз товар ва хизматларига баҳоларни ўзлари белгилаши хукуқи берилганлиги давлат қулидан бу хукукни олиб қўйди. Натижада оборот солиги тубдан ўзгартирилиб, қўшилган киймат солиги ёш, мустақил республиканизнинг солик тизимиға кириб келди.

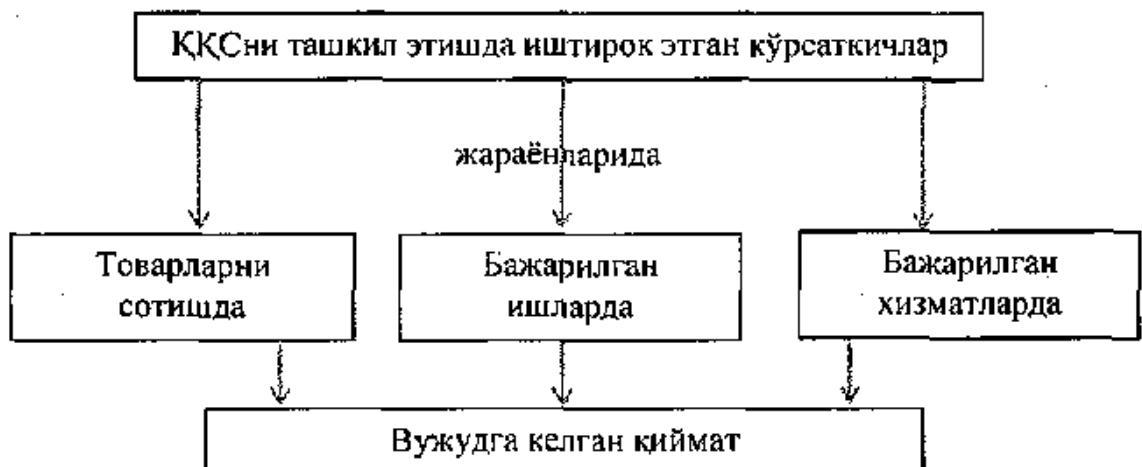
Ўзбекистон Республикасида амал килаётган соликлар орасида КҚС мухим ўрин тутмокда. Билвосита тусдаги бу солик бюджет тушумлари орасида жуда катта киёсий салмокка хам эга.

КҚС кўлгина мамлакатлар, шу жумладан Узбекистон Республикаси иктисодиётини ривожлантиришда катта рол ўйнамокда. Уни савдода соликка тортишнинг муваффакиятли чораси деб тан олиниб хам келинмокда. Шу солик, шарофати билан экспорт солигини аниқ белгилаш ва қайтарниш шарафига эта бўлинмокда. КҚС ташки савдога ва техник усулларга нисбатан нейтрал ўрин тутади. Бундан ташқари, бизнес юритишнинг шакл ва усуллари КҚСга таъсир ўтказмайди. КҚСни шу тариқа ижобий баҳолаш мумкин, зеро ресурсларни таксимлаш чоғида бозор воситалари учун танлаш эркинлигини берувчи иктисодиёт шароитида юкорида айтилган шартлар КҚСнинг мухим жиҳатлари хисобланади.

Юкорида айтилган ижобий томонлардан ташқари КҚС нихоятда баркарордир, чунки ставка ўзгариши даромадлар кўлпайиши ёки камайишига таъсир этмайди. Бунинг устига, операциялар ўтказниш чоғида ундириладиган оддий солик булган КҚС соликка тортишнинг ишончли ва нисбатан осон тушуниладиган воситаси сифатида солик, муносабатлари таркибида алоҳида аҳамиятга эга бўлиб келмоқда.

Бозор иктисодиёти шароитида нафакат солик муносабатлари доирасига қўшилган киймат солигини ундириш, балки шу ундиришда мухим рол ўйнаши мумкин бўлган нисбий кўрсаткични, яъни уни ставкасини мальум бир миқдорда белгиланиши тақозо қилинмокда. Колаверса солик тўловлари бевосита солик ставкасига, уни белгиланиш тартибига боғлик бўлиб қолмокда. Умуман солик ставкасининг ўтган даврнинг биринчи босқичида шартли қилиб белгиланиши иктисодий-ижтимоий тарақкиётига салбий таъсири билан

алохид ажралып туради. Аввало унинг 30 фойз килиб белгиланиши солик муносабатлари доирасида ККС бўйича умумдавлат бюджет тушумларини анчагина оширган бўлса ҳам, бундай нисбий кўрсаткич бошка тўгри солик тўловлари харакатларини секинлаштирилишига сабаб бўлди. Чунки ККС бюджет тушумлари орасида энг катта салмоқда эга эди. Шунингдек 1992 йилда (январь) қабул қилинган «Корхоналар, бирлашма ва ташкилотлардан ундириладиган соликлар тўғрисида»ги Конунга мувофиқ унинг ундирилишида турли микдорий кўрсаткичлар иштирок этган (5-чизмага қаралсин).

5-чизма. ККС ставкасини юзага келтиришда иштирок этувчи кўрсаткичлар

Кўшилган киймат ўзининг иқтисодий можиятига кўра, сотилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг киймати билан ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган товарлар, ҳом-ашёлар ва хизматларнинг киймати ўргасидаги фарқдан иборатdir. Табиийки, ишлаб чиқариш жараёнида ва кейинчалик меҳнат таксимоти натижасида маълум бир товар бозорга олиб чиқилгунга қадар ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги бир нечта босқичлардан ўтади, бу босқичларнинг ҳар бирида кўшилган киймат яратилади.

Кўшилган киймат солигини давлат бюджетининг даромад қисмига жалб қилиш ғояси дастлаб XX асрнинг бошларида юзага келди. Бу таклифни биринчи марта Германия бюджет амалиётида жорий этишини 1919 йилда Вильгельм фон Сименс илгари сурди.

Кўшилган киймат солигини амалиётга жорий этиш ва ундириш механизми биринчи марта француз молиячиси М.Лоре томонидан ишлаб чиқилди. Аммо кўшилган киймат солиги М.Лоренинг таклифидан сўнг ўтган 10 йилдан ортик вақт мобайнида тажриба учун таклиф этилган шаклда қўлланилди. Францияда кўшилган киймат солиги ҳакиқатда 1968 йилдан бошлаб жорий этилди.

XX асрнинг 70-йилларида кўшилган киймат солиги Фарбий Европанинг катор мамлакатларининг солик амалиётида жорий қилинди. Бунинг асосий сабаби ва хукуқий асоси бўлиб, Европа иқтисодий ҳамжамияти томонидан ҳамжамиятга аъзо мамлакатларда кўшилган киймат солигини ундиришни

тартибга солишининг хуқукий меъёрларини умумлаштириш тўғрисидаги маҳсус Директиванинг қабул қилиниши хисобланади. Мазкур Директива 1977 йилда қабул қилинди ва унда эгри соликларнинг асосий тури сифатида қўшилган киймат солиги эътироф этилди.

Кўшилган киймат солигига хос бўлган мухим хусусиятлардан бири шундаки, соликка тортишнинг обьекти бўлиб, нафакат ички бозордаги товароборот, балки мамлакат корхоналарининг ташки бозорларидағи товаробороти ҳам хисобланади.

Иқтисодий адабиётларда, кўпчилк ҳолларда, қўшилган қиймат солигини «Европача» солик деб ҳам атасади. Бунинг асосий сабаблари шундаки,

бираинчидан, қўшилган киймат солиги дунёда биринчи марта Европа давлати бўлган Францияда жорий этилди;

иккинчидан, 1977 йилда қабул қилинган Директивага асосан қўшилган киймат солиги бир вактнинг ўзида Европанинг бир неча давлатларида жорий этилди;

учинчидан, қўшилган киймат солиги Еарбий Европадаги интеграцион жараёнларни шакллантириш ва ривожлантиришда мухим рол ўйнади.

Хозирги вактда қўшилган киймат солиги Европа Иттифокига аъзо бўлган мамлакатларнинг давлат бюджетларининг даромадларини шакллантиришда мұхим ўрин эгаллади. Европа мамлакатларида эгри соликларнинг роли АҚШ, Япония, Канада ва Австралияга қараганда юкоридир. Европа мамлакатларида жами солик тушумларининг ҳажмида эгри соликларнинг салмоғи 40 фоиздан юкори бўлиб, айрим мамлакатларда 50 фоизни ташкил этади. Мазкур кўрсаткич 50 фоиздан юкори бўлган мамлакатлар гуруҳига Мексика, Туркия ва Корея киради. АҚШ, Япония, Канада ва Австралияда эса ушбу кўрсаткич 25-30 фоизни ташкил қиласди.

Европа Иттифокига аъзо бўлган мамлакатларда солик тушумларининг таркибида эгри соликларни юкори салмоққа эга эканлигининг асосий сабабларидан бири, бу мамлакатларда солик ставкаларини умумлаштирилганлиги ва соликка тортиш базасини ўзаро уйғунлаштирилганлиги хисобланади. Бу масаланинг Ўзбекистон Республикаси учун амалий аҳамиятга эга эканлиги шундаки, мамлакатимиз товароборотининг сезиларли қисми Россия Федерацияси, Украина ва Қозогистон Республикаларига тўғри келади. Хозирга қадар мазкур мамлакатлар ўртасида қўшилган киймат солиги ставкаларини умумлаштириш ва соликка тортиш базасини уйғунлаштириш масаласи ҳал қилинмаган. Бу эса, ушбу мамлакатлар ўртасидаги ўзаро ташки савдо муносабатларини ривожлантиришга тўскинилк қиласди.

Ўзбекистон солик тизимида қўшилган киймат солиги 1992 йилдан буён амал килмоқда. Ушбу солик оборотдан олинадиган солик ва сотувдан олинадиган соликлар ўрнига акциз солиги билан биргаликда киритилган. Бу солик оборот солигидан фарқли равишда факат қўшилган кийматдан ундириллади. Оборот солиги марказлашган соғ даромад деб хисобланниб, катъиий равишда бюджетга ўтказилади ва хўжаликда ортиқча фойда бўлишига йўл кўймас эди. Оборот солиги бир маротаба умумий оборотдан олинар эди. Оборот солиги асосан давлат белгилаган баҳолар сифатида хисобланар эди.

Корхона ва ташкилотларга ўз тавар ва хизматларига ўзлари белгилари хукуки берилганлиг давлат қўлидан бу хукукни олиб кўйди. Натижада оборот солиги тубдан ўзгартирилиб, кўшилган қиймат солиги ёш, мустакил Республикализни солик тизимига кириб келди.

КҶС ўзининг номин ўзгартириши мукин лекин ўз табиятини ўзгартира олмайди. Хўжалик хисоби томойинларини мустаҳкамлаш манбайи бўлиб хизмат килади. Унинг иктисадий таракиётдаги аҳамияти бениҳоя катта бўлиб бюджетни мустаҳкамлаш манбайи сифатида хизмат килади.

Кўшилган қиймат солиги эса ишлаб чиқариш ва муомала жараёнининг ҳар бир босқичидан олиниди.

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг даромад манбайи сифатида кўшилган қиймат солиги ҳозирга қадар ўзининг муҳим ўрнини ва амалий аҳамиятини саклаб келаяпди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 12 декабрдаги ПҚ-744-сонли “Ўзбекистон Республикасининг 2008 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида” ги карорига кўра 2008 йилда кўшилган қиймат солигининг давлат бюджети даромадлари таркибидаги салмоги 28 фоизни, эгри соликлар таркибида эса 56 фоизни ташкил этиши прогнозлаштирилган. Ушбу кўрсаткичлар кўшилган қиймат солигини бюджет даромадларининг асосий манбайи эканлигини билдиради

12.2. Соликка тортиш обьекти ва солик солинадиган база

Кўшилган қиймат солигининг тўловчилари бўлиб, амалдаги қонун хужжатларига асосан ушбу соликни бюджет олдида хисоб-китобини амалга оширувчи тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар тушунилади. Жумладан:

- 1) солик солинадиган оборотларга эга бўлган юридик шахслар;
- 2) Ўзбекистон Республикаси норезидентлари томонидан амалга оширилаётган солик солинадиган оборотлар учун кўшилган қиймат солиги тўлаш бўйича мажбурият юқлатиладиган юридик шахслар;
- 3) товарларни Ўзбекистон Республикаси худудига импорт қилувчи юридик ва жисмоний шахслар (ўз эктиёклари учун божсиз олиб кириш нормалари доирасида товарлар олиб кирувчи жисмоний шахслар бундан мустасно);
- 4) оддий ширкат солик солинадиган оборотларни амалга ошираётганда зиммасига унинг ишларини юритиш юқлатилган (ишончли шахс) оддий ширкат шартномасининг шериги (иштирокчisi).

Нотижорат ташкилотлар (тадбиркорлик фаолияти доирасида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш оборотлари мустасно) ҳамда солик солининг соддатлаштирилган тартиби бўйича солик тўловчилар кўшилган қиймат солигини тўловчилари бўлиб хисобланишмайди.

Солик қонунчилигига назарда тутилган ҳолда ягона солик тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига йилнинг навбатдаги чораги бошлангунига

кадар бир ойдан кечиктирмасдан, яңғы ташкил этилаётган ягона солик тұловини тұловчилар бўлган юридик шахслар эса фаолият бошлангунига қадар тақдим этиладиган ёзма билдиришга асосан ихтиёрий асосда қўшилган қиймат солигини тұлаши мүмкин.

Товарларни (ишлар, хизматларни) импорт қилувчи юридик ва жисмоний шахслар импорт килинаётган ана шу товарлар бўйича солик тұловчилари хисобланадилар.

Солик солиши объекти куйидагилардир:

солик солинадиган оборот;

солик солинадиган импорт.

Товарларни (иш ва хизматларни) реализация қилиши айланмаси деганда – юклаб жўнатилган товарлар (иш ва хизматлар) қиймати тушунилади, яъни юклаб жўнатилган товарлар (иш ва хизматлар) учун маблаги келиб тушиши давридан катъий назар корхона қўшилган қиймат солиги бўйича бюджет олдида хисоб-китобларни амалга ошириши шарт.

Солик солинадиган импорт деганда эса – Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига олиб кирилаётган товарлар ҳисобланади (қўшилган қиймат солигидан озод этилган импорт товарлардан ташқари

КҚС га тортиладиган айланмага куйидагилани киритилиши амалдаги конунлардан кўзда тутулган, яъни:

1) мол-мulkка бўлган мулк хукукини ўтказниш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш, шу жумладан:

товарни ва бошқа мол-мulkни жўнатиш (сотиш);

устав фондига (устав капиталига) қўшилган хисса;

мол-мulkни бепул бериш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш), шу жумладан юридик шахс ходимларига уларнинг мазкур юридик шахс фаолияти билан боғлик бўлмаган шахсий эҳтиёжлари учун мол-мulkни бепул бериш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш);

конун хужжатларида назарда тутилган холларда бошқа товарларга (ишларга, хизматларга) алмаштириш учун мол-мulkни бериш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш);

конун хужжатларида назарда тутилган холларда ходимга иш ҳаки хисобига ёки муассисга (иштирокчига) дивидендерлар тўлаш хисобига мол-мulk бериш (ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш);

гаров билан таъминланган мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда, гаровга кўювчи томонидан гаров нарсасини бериш;

заём шартномалари асосида товар-моддий захираларни бериш;

2) битта юридик шахснинг бир таркибий бўлинмаси томонидан бошқа таркибий бўлинмасига, агар таркибий бўлинмалар солик Кодексига мувофиқ мустақил солик тұловчилар бўлса, мол-мulkни бериш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш;

3) мол-мulkни молия ижарасига (шу жумладан лизингта) бериш;

4) тұловни бўлиб-бўлиб тўлаш шарти билан товарни жўнатиш;

5) мол-мulkни оператив ижарага бериш;

6) интеллектуал мулк объектларига бўлган ҳукукни ўтказиш ёки улардан фойдаланиш ҳукукини бериш.

Шу билан биргаликда куйидагилар соликка тортадиган оборотга киритилмайди:

1) солик тўловчининг харажатлари сифатида қараладиган унинг ўз эҳтиёжлари учун товар бериш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш;

2) битта юридик шахснинг бир таркибий бўлинмаси томонидан бошқа таркибий бўлинмасига ишлаб чиқариш эҳтиёжлари (завод ички обороти) учун;

3) солик тўловчининг ўз эҳтиёжлари учун ўз кучи билан курилиш, монтаж, курилиш-монтаж ишларини бажариши;

4) гаров кийматига эга бўлган кайтариладиган тарани, шу жумладан шиша идишни жўнатиш. Кайтариладиган тара маҳсулот солиб жўнатилган, қиймати ушбу маҳсулот кийматига киритилмайдиган хамда шу маҳсулотни етказиб бериш учун тузилган шартномада (контрактда) белгиланган шартларда ва муддатларда маҳсулот етказиб берувчига кайтарилиши лозим бўлган тарадир. Агар тара белгиланган муддатда кайтарилмаса, бундай тарани бериш солик солинадиган оборотга киритилади;

5) юридик шахснинг иштирокчиси (муассиси) муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиккандা (чикиб кетганда), шу жумладан тугатилганлик (банкротлик) ёки кайта ташкил этилганлик муносабати билан чиккандা (чикиб кетганда) унга дастлабки ҳисса доирасида мол-мулкни бериш, шунингдек оддий ширкат шартномаси бўйича шерикка (иштирокчига) унинг мазкур шартнома бўйича шериклари (иштирокчилари) умумий мулкида бўлган улуши кайтарилаётганда ёки бундай мол-мулк таксимланганда мол-мулкни бериш;

6) тугалланмаган курилишнинг асосий воситалари, номоддий активлари ва объектларини бепул асосда бериш;

7) банкларнинг мол-мулкни ўз филиалларига бериши;

8) оддий ширкат шартномаси бўйича шерикнинг (иштирокчининг) улуши сифатида товарларни (ишларни, хизматларни), бошқа мол-мулк ва мулкий ҳукукларни бериш;

9) товарларни ва бошқа мол-мулкни кайта ишлаш асосида бериш;

10) ишончли бошқарув шартномаси асосида мол-мулкни мулкдордан ишончли бошқарувчига бериш;

11) ишончли бошқарув шартномаси тугатилган тақдирда, мол-мулкни мулкдорга бериш;

12) обьект кийматини ижарага берувчи (лизингга берувчи) оладиган ижара (лизинг) тўловининг бир қисми тарзида қоллаш.

Соликка тортадиган обьектлар ички имкониятлардан ёки давлат бюджетининг даромадларни динамик ўчишидан келиб чиккан холда Олий Мажлис томонидан берилган ваколатли ижро Давлат органлар томонидан ўзгаришишлар киритиш мумкин. Бундай ўзгаришишлар ваколатли давлат органлар томонидан кабул қилинадиган карорларда, низомлардан ёки йўрикномалар ўз аксини топган холда солик тўловчиларига етказдирилади.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш айланмасига, агар уларни реализация қилиш жойи Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўлса, кўшилган қиймат солиги солинади.

Куйидаги шартлар ёхуд улардан бири мавжуд бўлган тақдирда, Ўзбекистон Республикаси ҳудуди товарларни реализация қилиш жойи деб эътироф этилади:

товар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида турган бўлса ва битим натижасида Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарига чиқарилмайдиган бўлса (юклаб жўнатилмайдиган ва ташилмайдиган бўлса);

жўнатиш ёки ташиб бошланган пайтда товар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида турган бўлса.

Куйидаги холларда Ўзбекистон Республикаси ҳудуди ишларни, хизматларни реализация қилиш жойи деб эътироф этилади, агар:

1) ишлар, хизматлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган кўчмас мулк билан боғлик бўлса. Бундай ишлар, хизматлар жумласига, хусусан, курилиш, монтаж, курилиш-монтаж, ишга тушириш-созлаш, таъмирлаш, реставрация қилиш, кўкаламзорлаштириш ишлари, шунингдек кўчмас мулкни ижарага бериш киради;

2) ишлар, хизматлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлган кўчар мулк (транспорт воситалари бундан мустасно) билан боғлик бўлса;

3) хизматлар ҳакикатда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида туризм, маданият, санъат, таълим, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида кўрсатилаётган бўлса;

4) ишларни, хизматларни сотиб олувчи фаолиятини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошираётган бўлса. Ишларни (хизматларни) сотиб олувчи юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилганини асосида, бундай асос бўлмаган тақдирда эса, юридик шахснинг таъсис хужожатларида кўрсатилган жой, юридик шахснинг доимий фаолият кўрсатадиган ижро этувчи органи жойлашган ер, агар ишлар (хизматлар) муайян доимий муассаса орқали бажарилган (кўрсатилган) бўлса, ушбу доимий муассаса жойлашган ер асосида Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида ҳакикатда хозир бўлиб турган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг ҳудуди сотиб олувчининг фаолияти амалга ошириладиган жой хисобланади. Ушбу банднинг коидалари куйидаги холларда кўлланилади:

–интеллектуал мулк обьектларига бўлган хукуқ ўтказилган ёки улардан фойдаланиш хукуқи берилганда;

–маслаҳат бериш, аудиторлик, юридик (адвокатлик), бухгалтерлик, реклама, инжинииринг хизматлари, шунингдек ахборотга ишлов бериш хизматлари кўрсатилгандан. Инжинииринг хизматлари жумласига маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқариш ва реализация қилиш жараёнига тайёргарлик, саноат, кишлоқ хўжалиги ва бошка обьектлар курилиши ҳамда улардан фойдаланилишга тайёргарлик бўйича мухандислик-маслаҳат бериш йўсунидаги хизматлар, лойихалаш олди ва лойихалаш хизматлари (техник-иктисодий асосларни, лойиха-конструкторлик ечимларини тайёрлаш ва бошка шунга ўхшаш хизматлар) киради. Ахборотга ишлов бериш хизматлари

жумласига ахборот массивларини түплаш ва умумлаштириш, тизимлаштириш хамда бу ахборотга ишлов бериш натижаларини фойдаланувчилар тасарруфига тақдим этиш хизматлари киради;

—ходимлар бериш агар ходимлар сотиб олувчи ўз фаолиятини амалга ошираётган жойда ишлаётган бўлса;

—кўчар мулк Ижарага берилганда, транспорт воситалари бундан мустасно;

—товарларни (ишларни, хизматларни) олиш бўйича воситачи (ишончли шахс), шунингдек ушбу қисмда назарда тутилган хизматларни амалга ошириш учун шартноманинг (контрактнинг) асосий иштирокчиси номидан жалб этувчи шахс хизматлари кўрсатилганда;

—чет эллик алоқа операторлари томонидан алоқа хизматлари кўрсатилганда;

Агар ишларни, хизматларни реализация килиш бошқа асосий ишларни, хизматларни реализация килишга нисбатан ёрдамчи хусусиятта эга бўлса, асосий ишлар, хизматлар реализация қилинган жой ёрдамчи реализация килиш жойи сифатида эътироф этилади.

Солиқ солинадиган база:

1.Реализация килинаётган товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қиймати асосида, унга кўшилган қиймат солигини киритмаган ҳолда белгиланади.

2.Товарлар (ишлар, хизматлар) танинадиган ёки товарлар олинган нархдан (товарни олиш билан бөглиқ харажатлар ҳам ҳисобга олинган ҳолда) паст нархларда реализация килинган тақдирда, шунингдек товарлар (ишлар, хизматлар) бепул берилганда солиқ солиши мақсадлари учун солиқ солинадиган база товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) танинадиган ёки товарлар олинган нархдан (товарни олиш билан бөглиқ харажатлар ҳисобга олинган ҳолда) келиб чиккан ҳолда белгиланади.

3.Товарлар қайта ишлашга берилган ҳом ашё ва материаллардан тайёрланган тақдирда, солиқ солинадиган база кўшилган қиймат солигини киритмаган ҳолда уларни қайта ишлаш хизматларининг қиймати асосида, акциз тўланадиган товарлар бўйича эса, уларни қайта ишлаш хизматлари қиймати асосида.

4.Курилиш, курилиш-монтаж ва таъмирлаш-курилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-кидирув ва илмий ишлар, хизматлар бўйича, шунингдек объектларни фойдаланишга тайёр ҳолда куришда шартномавий нархлардан келиб чиккан ҳолда ҳисоб-китоб хужжатлари ҳак тўлаш учун тақдим этилган, бажарилган ва буюртмачи томонидан тасдиқланган ишларнинг, хизматларнинг кўшилган қиймат солиги киритилмаган қиймати солиқ солинадиган базадир.

5.Пудрат ёки иккиласми чорвати ташкилотлари томонидан объектлар куриш учун курилиш пудрати шартномаси тузилган тақдирда, бажарилган ва тасдиқланган ишларнинг пудратчи (ёрдамчи пудратчи) ва буюртмачининг солиқ солиши мақсадида реализация қилинган деб ҳисобланадиган материаллари қиймати киритилган, ушбу бўлимда белгиланган тартибда кўшилган қиймат солиги ҳисобланган қиймат солиқ солинадиган базадир.

6.Курилиш-монтаж, таъмирлаш 'ва таъмирлаш-курилиш ишларини бажариш учун шартнома тузилганда, агар шартномага биноан бу ишларни материаллар билан таъминлаш вазифаси буюртмачининг зиммасида бўлса, ушбу материалларга бўлган мулк ҳукуки буюртмачининг ўзида сакланиб колган такдирда, бажарилган хамда тасдиқланган ишларнинг буюртмачи материалларининг қиймати киритилмаган қиймати солик солинадиган базадир.

7.Кўшилган қиймат солиги тўловчилар бўлган савдо корхоналари импорт қилган товарлар реализация килинган такдирда, солик солинадиган база реализация қилинаётган товарларнинг кўшилган қиймат солиги киритилмаган қийматидан келиб чиккан холда белгиланади. Бунда солик солинадиган база мазкур товар импорт қилинганда кўшилган қиймат солигини ҳисоблаб чиқариш учун кабул килинган қийматдан паст бўлиши мумкин эмас.

8.Акциз тўланадиган товарлар бўйича солик солинадиган базага акциз солигининг суммаси киритилади.

9.Асосий воситалар ва номоддий активлар реализация килинган такдирда, солик солинадиган база кўшилган қиймат солиги суммасини хам ўз ичига оладиган, уларнинг реализация килиш нархи билан колдик қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида белгиланади.

10.Мол-мулк молия ижарасига, шу жумладан лизингга берилган такдирда, солик солинадиган база кўшилган қиймат солиги суммасини ўз ичига оладиган, чикиб кетаётган актив қиймати билан унинг баланс (колдик) қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида белгиланади.

11.Тугалланмаган қурилиш обьекти реализация килинган такдирда, солик солинадиган база кўшилган қиймат солиги суммасини хам ўз ичига оладиган, тугалланмаган қурилиш обьектини реализация қилиш нархи билан баланс қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида белгиланади.

12.Транспорт экспедицияси шартномаси бўйича хизматлар кўрсатилган такдирда, экспедиторнинг солик солинадиган базаси кўшилган қиймат солигини хам ўз ичига оладиган, мукофот тарикасида олиниши лозим бўлган суммадан келиб чиккан холда белгиланади.

13.Воситачилик шартномаси, топширик ёки воситачилик хизматлари кўрсатиш бўйича бошқа шартнома асосида ўзга шахснинг манфаатларини кўзлаб хизматлар кўрсатилган такдирда, кўшилган қиймат солиги бўйича солик солинадиган база кўшилган қиймат солиги суммасини хам ўз ичига оладиган, кўрсатилган хизмат учун пул мукофоти (фоиз) тарикасида олиниши лозим бўлган суммадан келиб чиккан холда белгиланади.

14.Воситачилик шартномасига, топширикка биноан ишончли шахс ёки комитент Ўзбекистон Республикасининг норезиденти бўлган такдирда, солик солинадиган база реализация қилинаётган товарларнинг кўшилган қиймат солиги кўшилмаган қийматидан келиб чиккан холда белгиланади. Бунда солик солинадиган база мазкур товар импорт қилинганида кўшилган қиймат солигини ҳисоблаб чиқариш учун кабул килинган қийматдан паст бўлиши мумкин эмас.

16.Гаровга кўювчи гаров мол-мулкини гаров билан таъминланган мажбуриятни бажариш ҳисобига топширган такдирда, гаровга кўювчининг солик солинадиган обороти микдори гаровга олувчи томонидан реализация

килинган мол-мулк қийматидан келиб чиқкан, бироқ күшилган қиймат солигини күшмаган ҳолда мазкур гаровга қўйилган мол-мулкка олинган заём маблағлари суммасидан кам бўлмаган миқдорда белгиланади. Гаровга топширилган асосий воситалар, номоддий активлар ва курилиши тугалланмаган обьектлар бўйича гаровга қўювчининг солик солинадиган базаси күшилган қиймат солигини ҳам ўз ичига оладиган, уларнинг реализация қилиш нархи билан баланс (колдик) қиймати ўртасидаги ижобий фарқдан келиб чиқкан ҳолда белгиланади.

Кейинчалик реализация қилиш учун юридик шахслар томонидан давлат резервидан олинган, нархлари давлат томонидан тартибга солиниши белгиланган товарлар бўйича солик солинадиган база реализация қилиш нархи ва давлат резервидан олинган нарх ўртасидаги ижобий фарқ сифатида аникланади.

Бензин, дизель ёқилғиси ва газ реализация қилинганда солик солинадиган база уларни реализация қилиш қиймати асосида, унга күшилган қиймат солиги ҳамда транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солик киритилмаган ҳолда аникланади.

Қайтариладиган тара солик солинадиган оборотга киритилган тақдирда, тара белгиланган муддатда қайтарилмаса, солик солинадиган база мазкур таранинг күшилган қиймат солиги суммасини ҳам ўз ичига оладиган гаров қиймати асосида белгиланади.

12.3. Солик ставкалари ва солик имтиёзлари

Ўзбекистон Республикасида күшилган қиймат солиги ставкаси 1992 йилда 30 фоизни ташкил килгани ҳолда, бугунга қадар бир-нечча марта ўзгартирилди. Жумладан, 1996 йилда 17 фоизни, 1997 йилда 18 фоизни, айрим озик-овқат маҳсулотлари турларига (ун, нон, гўшт, сут ва сут маҳсулотлари) эса камайтирилган 10 фоизли ставка белгиланди. 1999 йилда республикада күшилган қиймат солигининг 3 хил ставкаси (20%, 15%, ва 0%) амалда қўлланилди. Факат 3 та банд, яъни экспорт, кишлок хўжалиги эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалик корхоналарига бериладиган минерал ўғит ва ёқилғи мойлаш материаллари ҳамда дипломатик ваколатхоналар ва унга tengлаштирилган ваколатхоналарга реализация қилинадиган товар (иш ва хизмат)лар “0” ставкаси бўйича соликка тортилди. 15% ли күшилган қиймат солиги ставкаси эса ун, нон, гўшт, сут ва сут маҳсулотлари ҳамда импорт қилинадиган тирик мол ва бугдой каби маҳсулотларга нисбатан белгиланди.

2000 йилдан хозирги кунгача солик Кодексига кўра республикамизда 20 фоизли ва “0” фоизли ставка қўлланилиб келинмоқда. Умуман олганда “0” ставка деганда корхона ишлаб чиқараётган товарларнинг (бажарилган иш, хизматларнинг) қийматига күшилган қиймат солиги қўлланилмайди, яъни “ноль” га тенс дегани.

Куйидагиларга “0” даражали ставка бўйича солик солинади:

- Товарларнинг, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси худудидан ташкарида бажариладиган ишларнинг (кўрсатиладиган хизматларнинг) эркин

конвертация қилинадиган валютадаги экспортiga, (кимматбаҳо металлар бундан мустасно) шу жумладан, мустакил давлатлар хамдўстлиги (МДҲ) мамлакатларига етказиб берилишига, агар Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномаларида бошқача коида назарда тутилмаган бўлса.

Айрим МДҲ давлатларида бу тартиб бошқача. Масалан: Арманистонда Тожикистонда, Туркманистонда МДҲ давлатларидан ташқарига экспорт соликка тортилмайди, “0” ставка хам кўлланилмайди. Козогистонда эса МДҲдан ташқарига экспорт “0” ставкада соликка тортилади.

Экспорт килинган товарларни қўшилган киймат солиги бўйича соликка тортиш масаласида Ўзбекистон билан бошка давлатлар ўртасида давлатлараро билвосита соликларни ундириш принциплари бўйича шартномалар тузилган бўлиб, аммо ратификация қилинмаган (тасдиқланмаган) холатларда имтиёзни кўллашнинг иложи бўлмайди, яъни имтиёз кўллаш учун қонуний асос бўлмайди.

Хозирги вактда Кирғизистон, Озарбайжон, Молдова, Россия, Козогистон билан хам билвосита соликларни ундириш принциплари бўйича шартномалар тузилган. Шартномада келишилган давлатлар божхона худудларида товарлар (иш ва хизматлар) экспорт килинганда “0” ставкадаги қўшилган киймат солигини кўллаш кўзда тутилган.

- Чет эл дипломатик ваколатхоналари хамда уларга тенглаштирилган ваколатхоналарнинг расмий фойдаланиши учун реализация қилинаётган товар (иш ва хизмат)ларга.

Ўзбекистон Республикаси Ташки ишлар вазирлигининг Дипломатик сервис хизмати томонидан кейинчалик чет эл дипломатик ваколатхоналари ва уларга тенглаштирилган ваколатхоналарга реализация қилиш учун олинаётган товарларга (ишларга, хизматларга) ноль даражали ставка бўйича қўшилган киймат солиги солинади.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишда ноль даражали ставка кўлланилиши татбиқ этиладиган Ўзбекистон Республикасида аккредитация қилинган чет эл дипломатик ваколатхоналарнинг ва дипломатик ваколатхоналарига тенглаштирилган ҳалқаро ташкилотларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Ташки ишлар вазирлиги томонидан тасдиқланади;

- сув таъминоти, иссиклик таъминоти, канализация ва газ таъминоти бўйича аҳолига кўрсатиладиган коммунал хизматларга;
- хорижий давлатларнинг Ўзбекистон Республикаси худуди орқали олиб ўтиладиган транзит юкларини ташиш бўйича кўрсатиладиган хизматларга, жумладан йўловчилар, бағажлар ва почтани ҳалқаро йўналишда ташиш.

2006 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалик корхоналарига етказиб бериладиган минерал ўғитлар ва ёнилги-мойлаш материалларига “0” ставка бекор қилинди.

Кўшилган киймат солигидан озод бўлган (имтиёзли) оборотлардан фарқли “0” ставка кўлланилганда қўшилган киймат солиги товарларнинг таннархига олиб борилмасдан, ҳисобга киритилади.

Агарда ҳисобот даврида ҳисобга киритилиши лозим бўлган қўшилган киймат солиги суммасидан “0” ставкада ҳисобланиши лозим бўлган қўшилган

қиймат солигининг суммаси қиймати жихатидан кўп бўлса, у ҳолда ошикча сумма солик тўловчининг бошқа солик ва тўловлар бўйича карзи бўлмаган тақдирда, унга белгиланган тартибда қайтарилади.

Кўшилган қиймат солигини коплаш (яъни қайтариш) тартиби 2003 йил 13 майдаги хисоб-китоблар механизмини такомиллаштириш ва бюджетга ундириладиган тўловлар интизомини мустаҳкамлаш бўйича Хукумат комиссияси томонидан тасдикланган (30-сонли баённома) “Хўжалик юритувчи субъектларга кўшилган қиймат солиги бўйича юзага келган манфий фаркни қоплаш тўғрисида” ги Низом асосида олиб борилади. Ушбу Низом Адлия вазирлиги томонидан 2003 йил 6 июнда 1246-сон билан тасдикланган.

Кўшилган қиймат солиги бўйича салбий қолдикни пайдо бўлиши муаммоси асосан маҳсулотини экспорт килувчи йирик корхоналарда кузатилади. Масалан: Олмалиқ төғ-кон металлургия комбинатининг – 1 ойлик ортиқча тўлови 100 млн. сўм, Навоий төғ-кон металлургия комбинатида – 200 млн.сўм, Кабул Текстайлз – Ўзбек кўшма корхонасида – 30 млн. сўм (бу корхонада экспорт жами сотилган товарларнинг 90 фоизни ташкил қиласди). Бу муаммо “0” ставкада соликка тортиш натижасида ортилган маҳсулотга кўшилган қиймат солиги хисобланмаслигини ва олинган материалларга кўшилган қиймат солиги хисобга олиниши оқибатида юзага келади.

Кўшилган қиймат солигининг ватани хисобланган Францияда кўшилган қиймат солиги бўйича тўртта ставка амал қиласди, яъни стандарт ставка, қискартирилган ставка, оралиқ ставка ва оширилган ставка.

Стандарт солик ставкаси 19,6 фоиз қилиб белгиланган. Бу ставка ўзгача ставкалар қўлланилиши кўзда тутилган операциялардан ташқари барча операцияларга нисбатан қўлланилади. Пасайтирилган ставка (2,2; 5,5%) озик-овкат маҳсулотларининг кўпчилиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун, китоблар ва дори-дармонлар учун амал қиласди. Шундай пасайтирилган ставка айrim хизмат турларига: туризм ва меҳмонхона хизматлари, юк ва йўловчи ташиш, томоша тадбирлари, корхоналарнинг ходимларига бериладиган овқатларга тегишилдири. Оралиқ ставка газ, электр, иссиқсув, кўмир, нефть маҳсулотлари, спирт, кофе каби товарларни соликка тортиш учун қўлланилади. Оширилган ставка (22,0%) айrim маҳсулот турларига, жумладан, автомобиллар, кино-фото товарлар, тамаки маҳсулотлари, парфюмерия, қимматбаҳо мўйналарга нисбатан қўлланилади.

Буюк Британияда кўшилган қиймат солигининг учта ставкаси амал қиласди: 0, 8,0 ва 17, 5 фоиз. Ноль даражасидаги солик ставкаси товарларнинг 17 та гурухига, жумладан, озик-овкат маҳсулотлари, сув таъминоти ва канализация, кўзи ожизлар учун мўлжалланган қитоблар ва қўлланмалар, ёқиғи ва иситиш, транспорт воситалари, халкаро хизматлар, кийим-кечак ва пояфзал, хайр-эҳсонларга нисбатан қўлланилади. 8 фоизли ставка таъминотнинг коммунал турлари борасидаги хизматларга нисбатан қўлланилади. 17,5 фоизли ставка товарлар (иш ва хизматлар) нинг барча бошқа турларига нисбатан қўлланилади.

Испания Қироллиги мамлакатида кўшилган қиймат солигининг стандарт ставкаси 16 фоизни ташкил этади. Пасайтирилган ставкалар, яъни 0 фоизли ставка – экспорт билан бөглиқ товар ва хизматлар учун; 4 фоизли ставка –

биринчи навбатдаги зарур товарлар учун (нон, талла, сут, тухум, мевалар, сабзавотлар, китоблар, газеталар, дори-дармонлар, муниципиал уйлар, ногиронлар учун машиналар ва х.к.); 7 фоизли ставка – озиқ-овқат маҳсулотлари, уй-жой қурилиши, транспорт, туризм учун, 28 фоизли ставка эса зеб-зийнат буюмлари ва автомобиллар бўйича белгиланган.

Россия Федерациясида кўшилган қиймат солиги 20 фоиз, 10 фоиз ва 0 фоизли килиб белгиланган. 0 фоизли ставка товарлар (иш ва хизматларнинг) айрим турларига, 10 фоизли ставка – озиқ-овқат ва болалар товарларига, 20 фоизли ставка эса товарлар (иш ва хизматлар)нинг бошқа турларига нисбатан кўлланилади.⁴⁸

Солик бўйича имтиёзлар таркиби: молиявий хизматлар кўрсатишлар билан боғлик имтиёзлар; ижтимоий йўналишдаги имтиёзлар; бож, йигимлар ва лицензия тўловлари ундириладиган хизматлар бўйича имтиёзлар; давлат томонидан катта ахамиятга эга бўлган йўналиш бўйича фаолият ва соҳа турларига берилган имтиёзлар.

Кўшилган қиймат солигидан кўйидаги реализация килиш айланмалари озод этилади:

- 1) давлат органлари, фукароларнинг ўзини ўзи бошкариш органлари хамда бошқа ваколатли ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган, давлат божи ва йигимлар ундириладиган хизматлар (харакатлар);
- 2) мактабгача таълим муассасаларида болаларни тарбиялашга доир хизматлар;
- 3) беморлар ва кексаларни парвариш қилишга доир хизматлар;
- 4) дафи этиш бюролари ва қабристонларнинг маросим хизматлари, диний ашёларни реализация қилиш, диний ташкилотлар хамда бирлашмаларнинг удумлар ва маросимлар ўtkазишга доир хизматлари;
- 5) протез-ортопедия буюмлари, ногиронлар учун мўлжалланган инвентарлар, шу жумладан уларни ишлаб чиқарувчилар томонидан реализация килинаётган буюмлар ва инвентарлар, шунингдек ногиронларга кўрсатилаётган ортопедик протезлаш хизматлари, протез-ортопедия буюмлари ва ногиронлар учун мўлжалланган инвентарларни таъмирлаш хамда улардан фойдаланишга доир ишлар бўйича хизматлар;
- 6) даволаш муассасалари кузуридаги даволаш-ишлаб чиқариш устахоналарининг мазкур муассасалар томонидан реализация қилинадиган маҳсулотлари;
- 7) почта маркалари (коллекция қилинадиганларидан ташкири), маркали открыткалар, конвертлар;
- 8) алока ташкилотларининг пенсия ва нафакалар тўлаш бўйича хизматлари;
- 9) бюджет маблаглари ҳисобидан бажариладиган илмий-тадқиқот ва инновация ишлари. Ушбу имтиёзни олиш учун тегишли молия органининг бюджетдан маблаглар ажратиш тўғрисидаги хуносаси асосдир;

⁴⁸ Абдурахмонов О. Хорижий мамлакатларда солик тизимлари. Ўкув кўлланмаси. –Т.: ТДИУ нашр., 2003.

10) шаҳар йўловчилар транспортининг хизматлари (таксидан, шу жумладан йўналишили таксидан ташқари), шунингдек темир йўл ва умумий фойдаланишдаги автомобиль транспортида (таксидан, шу жумладан йўналишили таксидан ташқари) шаҳар атрофидаги йўналишларда йўловчилар ташиб хизматлари. Шаҳар йўловчилар транспортининг хизматлари жумласига йўловчилар ташиб бўйича автомобиль ва электр транспорти билан шаҳар доирасида муайян йўналишлар бўйича катнов жадвалига биноан кўрсатиладиган хизматлар киради. Ушбу банднинг коидалари умумий фойдаланишдаги шаҳар йўловчилар ташиб транспорти ёки темир йўл ва автомобиль транспортида ходимларни ишдан ва (ёки) ишга ташиб бўйича хизматларга, юридик ва жисмоний шахслар буюртмалари асосида шаҳар атрофида тадбирлар ўtkазиш учун ташиш бўйича хизматларга нисбатан ҳам татбик этилади;

11) олий, ўрта, ўрта маҳсус, касб-хунар ўкув юртларида, шунингдек кадрларнинг малакасини ошириш ва уларни кайта тайёрлаш билан шугулланувчи ташкилотларда таълим беришнинг ҳак эвазнiga ўkitishга доир кисми бўйича хизматлар;

12) ваколатли давлат органига саклаб туриш учун топширилган қимматбаҳо металлар;

13) тиббий (ветеринария) хизматлари, косметология хизматлари бундан мустасно, шунингдек дори воситалари ва тиббий (ветеринария) буюмлари, шу жумладан уларни ишлаб чиқарувчилар томонидан реализация килинаётган шундай воситалар ва буюмлар. Ушбу банднинг коидаларини кўллаш максадларида:

– тиббий хизматлар жумласига тиббий ёрдам хизматлари ва санитария хизмати кўрсатиш, диагностика, профилактика ва даволаш хизматлари, гомеопатик, стоматологик хизматлар, тиш протезлари тайёрлаш бўлимлари ва кабинетлари, наркология амбулаториялари, ҳайдовчиларни тиббий кўрикдан ўtkазиш комиссиялари, дезинфекция станциялари, санитария ва эпидемияга карши кураш йўналишидаги лабораториялар ҳамда бўлинмалар, бошқа тиббий ҳамда тиббий-санитария йўналишидаги муассасалар томонидан кўрсатиладиган хизматлар киради;

– ветеринария хизматлари жумласига ҳайвонларни (чорва моллар, паррандалар, мўйнали ва бошқа ҳайвонларни, баликлар, асалариларни, ҳайвонот боғларидағи, тажрибаҳоналардаги ва бошқа шу кабилардаги жониворларни) касалликлардан муҳофаза килиш ва уларни даволаш, ишлаб чиқариш ва аҳолининг яхши сифатли чорвачилик маҳсулотига бўлган эҳтиёжларини қондириш, одамларнинг ҳайвонларга ва инсонга хос касалликларга чалинишининг олдини олиш, шунингдек атроф муҳитни муҳофаза қилишининг ветеринария-санитария муаммоларини ҳал этиш тадбирлари киради;

14) чет эл ҳаво кемаларига хизмат кўрсатиш юзасидан бевосита Ўзбекистон Республикаси аэропортларида ва Ўзбекистон Республикасининг ҳаво бўшлигига амалга ошириладиган хизматлар, шу жумладан аэронавигация хизмати;

15) санаторий-курорт, соғломлаштириш, туристик-экскурсия хизматлари ва болалар дам олиш оромгоҳларининг хизматлари, шунингдек жисмоний тарбия ва спорт муассасаларининг тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилган хизматлари. Ушбу бандни кўллаш максадида:

- санаторий-курорт ва соғломлаштириш хизматлари, шунингдек болалар дам олиш оромгоҳларининг хизматлари жумласига йўлланмалар ёки жойсиз даволаниш учун берилган ҳужжат билан расмийлаштирилган санаторий-курорт ва соғломлаштириш хизматлари, болалар оромгоҳларининг хизматлари киради. Санаторий-курорт ва соғломлаштириш ташкилотлари дам олувчиларга кўрсатадиган йўлланманинг (жойсиз даволаниш учун берилган ҳужжатнинг) қийматига кирмайдиган хизматларга ҳам кўшилган қиймат солинмайди;
- туристик-экскурсия хизматлари жумласига сафар таркибида назарда тутилган туристик хизматлар кўрсатиш учун йўлланманинг (ваучернинг) қийматига киритилган барча туристик-экскурсия хизматлари киради. Барча туристик-экскурсия хизматлари туристик хизматлар кўрсатиш шартномасида белгиланган транспортда хизмат кўрсатишдан, яшаб туришга, овкатланишга доир хизматлардан, экскурсия хизмати, маданий, спорт дастурларини ташкил этиш хизматлари ва бошқа хизматлардан иборат бўлади;
- жисмоний тарбия ва спорт муассасаларининг хизматлари жумласига спорт иншоотларида спорт мусобакалари, байрамлари, спорт-томуша тадбирлари, спорт иншоотларида ўтказиладиган календарь ва матч учрашувлари, спорт турлари бўйича ўкув гурухлари ҳамда командаларида, соғломлаштириш, умумжисмоний тайёргарлик, соғломлаштириш йўналишидаги, чиникиш, сузиш, соғломлаштириш максадидаги югуриш ва юриш, атлетика, ритмика ва даволаш гимнастикаси мактаблари ҳамда клубларида жисмоний тарбия ва спорт машғулотлари ўтказиш бўйича, спорт иншоотларига катновчиларга билетларнинг (абонементларнинг) қийматида назарда тутилган спорт-техника асбоб-ускуналарини, тренажёрларни, инвентарларни, спорт уст-бошларини бериб туриш бўйича хизматлар ҳамда бошқа хизматлар киради;

16) гидрометеорология ва аэрология ишлари;

17) геология ва топография ишлари;

18) босма маҳсулотлар, шунингдек босма маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни реализация килиш билан боғлиқ таҳририй, матбаа ва ноширлик ишлари (хизматлари).

19.Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг, унинг таркибида киравчи корхоналар ва ташкилотларнинг ҳамда Ўзбекистон Миллий ахборот агентлигининг асосий фаолиятига доир маҳсулот ва хизматлар;

20.Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг, унинг таркибида киравчи корхоналар ва ташкилотларнинг ҳамда Ўзбекистон Миллий ахборот агентлигининг асосий фаолиятига доир маҳсулот ва хизматлар;

21.Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномалари бўйича ҳалқаро ва чет эл ҳукумат молия ташкилотлари томонидан берилган карзлар (кредитлар) юридик шахслар оладиган, шунингдек грантлар ҳисобига олинган товарлар (ишлар, хизматлар);

22. Уй-жой фондини саклаш ва таъмирлаш юзасидан ахолига кўрсатилаётган хизматлар. Уй-жой фондини саклаш ва таъмирлаш юзасидан кўрсатиладиган хизматлар жумласига лифт хўжаликлари, умумий фойдаланишдаги антенналарни ўрнатиш ҳамда уларни тасарруф этиш бўйича хўжаликлар, ер ресурслари ва давлат кадастри, уй-жой фондидан фойдаланиш, уни саклаш ва таъмирлаш бошкармалари ҳамда бўлимларининг бевосита ахоли томонидан ҳак тўланадиган хизматлари, шу жумладан ушбу хизматларга хусусий уй-жой мулкдорларининг ширкатлари оркали ҳак тўлаш киради;

23. Ваколатли давлат органининг ихтинослашган экспертиза бўлинмалари ўтказадиган экологик экспертиза хизматлари;

24. Давлат тилини ва давлат тилида иш юритишни ўргатиш хизматлари; ўзи етиширган қишлоқ хўжалиги маҳсулоти; ички ишлар органлари хузуридаги кўриклов бўлинмалари хизматлари; бюджет маблаглари хисобидан бажариладиган ер-кадастр, ер тузиш, тупрок ва геоботаника ишлари;

давлат резервнинг товар-моддий захиралари, улар янгиланаётганда;

телефоникациялар тармоқларида тезкор-кидирув тадбирлари тизимининг техника воситалари, шунингдек мазкур воситалардан фойдаланишга ва уларга хизмат кўрсатишга доир хизматлар;

19) инвестор ва давлат мулкини бошкариш бўйича ваколатли давлат органи ўртасида тузилган шартномага биноан инвестиция мажбуриятлари сифатида топширилаётган мол-мулк;

20) китоб маҳсулотлари, мактаб ўкув куроллари ва кўргазмали кўлланмаларининг, дорн воситалари ва тиббиёт буюмларининг улгуржи савдоси.

21) давлат мулкини ижарага бериш бўйича хизматлар.

22) оммавий ахборот воситаларини ва китоб маҳсулотларини етказиб бериш хизматлари.

Солиқдан озод қилинадиган молиявий хизматлар

Кўшилган қиймат солигидан озод қилинадиган молиявий хизматлар жумласига қўйидагилар киради:

1) кредитлар, зәймлар бўйича фоизларни хисоблаб чиқариш ва ундириш, кредитлар, зәймлар бериш, кафилликлар (кафолатлар), шу жумладан банк кафолатлари бериш;

2) депозитлар кабул килиш, юридик ва жисмоний шахсларнинг банк хисобваракларини, шу жумладан вакил банкларда хисобваракларини очиш ва юритиш;

3) тўловлар, ўтказмалар, қарз мажбуриятлари, чеклар ва тўлов воситалари билан боғлик операциялар, инкассо бўйича операциялар;

4) миллий валюта ва чет эл валютаси билан боғлик операциялар, нумизматика мақсадларида фойдаланиладиганлари бундан мустасно;

5) юридик ва жисмоний шахсларнинг кимматли қоғозлар депо-хисобваракларини, шу жумладан вакил депозитарийларини очиш ҳамда юритиш;

6) кимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар ва бошқа кимматли қоғозлар) билан боғлик операциялар. Қимматли қоғозлар билан боғлик

операциялар жумласига кимматли көғөзларни саклаш, кимматли көғөзларга бүлган хукуқни ҳисобга олиш, кимматли көғөзларни ўтказиш хамда қимматли көғөзлар реестрини юртиши бўйича операциялар, қимматли көғөзлар савдосини ташкил этиш бўйича операциялар киради, уларни тайёрлаш бўйича хизматлар бундан мустасно;

- 7) қимматли көғөзларни, юридик шахсларнинг устав фондидаги (устав капиталидаги) улушларни (пайларни) реализация қилиш;
- 8) клиринг операциялари;
- 9) аккредитивлар очиш ва уларга хизмат кўрсатиш;
- 10) пул маблагларини конвертация қилиш бўйича операциялар;
- 11) чет эл валютаси билан айирбошли операцияларни ташкил этиш;
- 12) касса операциялари (банкнот ва тангаларни қабул қилиб олиш, бериш, қайта ҳисоблаб чиқиш, майдалаб бериш, алмаштириш, саралаш ва саклаш);
- 13) молиявий ижара (лизинг) шартномасининг ижарага берувчининг (лизингга берувчининг) фоиз тарикасидаги даромадига тегишли кисми бўйича хизматлар кўрсатиш;
- 14) форфейтинг ва факторинг операциялари;
- 15) ломбард операциялари (гаровга кўйилган мол-мулкка киска муддатли кредитлар бериш);
- 16) жамғариб бориладиган пенсия тизими маблагларининг обороти.
- 17) мижозларнинг ҳисоб ракамларига банклар томонидан электрон масофали хизмат кўрсатиш бўйича хизматлар.

Сугурта қилиш, биргаликда сугурта қилиш ва қайта сугурта қилиш хизматлари бўйича сугурта бозорининг профессионал иштирокчилари томонидан амалга ошириладиган сугурта қилиш бўйича хизматлар бу хизматлар натижасида:

- I) сугурта бозорининг профессионал иштирокчиси қўйидагиларни олса, қўшилган қиймат солигидан озод қилинади:
  - а) сугурта қилиш, биргаликда сугурта қилиш ва қайта сугурта қилиш шартномалари бўйича сугурта мукофотлари;
  - б) қайта сугурта қилишга топширилган шартномалар бўйича воситачнилек ҳаки ва тантъемалар;
  - в) сугурта агенти, сугурта ва қайта сугурта брокери, сюрвейер хамда сугурта бозорининг бошқа профессионал иштирокчиларининг хизматлари учун воситачнилек ҳаки;
  - г) қайта сугурта қилишга топширилган шартномалар бўйича сугурта тўловлари улушининг қайта сугурталовчилар томонидан тўланадиган тўловини;
  - д) сугурта қилиш, биргаликда сугурта қилиш ва қайта сугурта қилиш шартномалари бўйинча учинчи шахслардан суброгация (ретресс) тартибида талаб қилиш бўйича даромадлар;
  - е) сугурта бозорининг профессионал иштирокчилари (актуарийлар, ажастерлар, сюрвейерлар, ассистанс хизматлари ва шу сингарилар) кўрсаттан хизматлардан олинадиган даромадлар;

- ж) кайта сугурта килиш шартномалари бўйнча депо мукофотларига хисобланган ҳамда қайта сугурта қилдирувчи томонидан кайта сугурталовчига ўтказилган фоизлар;
- з) ҳаётни сугурта килиш шартномалари бўйича сугурта қилдирувчилар тақдим этган заёмлардан олинадиган даромадлар;
- и) сугурталовчининг (қайта сугурталовчининг) инвестиция фаолиятидан олинадиган даромадлар, шу жумладан сугурта резервлари ва сугурта фондлари маблагларини инвестициялашдан олинадиган даромадлар;
- к) сугурта килиш, биргаликда сугурта килиш ва кайта сугурта килиш шартномалари бўйича франшизларни коплашдан олинадиган даромадлар;
- л) конун хужжатларига мувофиқ сугурталовчига ўтган, сугурта қилдирувчининг (наф олувчининг) ётказилган зарар учун жавобгар шахслардан талаб килиш хукуқини реализация қилишдан олинадиган даромадлар;
- м) кайта сугурта килиш шартномалари мулдатидан илгари тутатилган тақдирда, улар бўйича сугурта мукофотларининг қайтариб берилган қисми суммалари;
- н) бевосита сугурта фаолиятини амалга оширишдан олинадиган бошқа даромадлар;
- 2) сугурта қилдирувчи (наф олувчи) куйидагиларни олса, кўшилган киймат солигидан озод килинади:
- а) сугурта тўлови (сугурта товони);
  - б) превентив тадбирлар ўтказиш учун бериладиган маблаглар;
  - в) сугурта килиш шартномаси заарсиз амал килиши учун сугурталовчи тўлайдиган маблаглар;
  - г) сугурта килиш шартномасига мувофиқ бошқа маблаглар.
- Куйидаги товарларни импорт килиш кўшилган киймат солигидан озод килинади:
- 1) жисмоний шахслар томонидан товарларни божсиз олиб киришнинг божхона тўғрисидаги конун хужжатларида тасдикланган нормалари доирасида олиб кирилаётган товарлар;
  - 2) чет эл дипломатик ваколатхоналари ва уларга тенглаштирилган ваколатхоналар рас мий фойдаланиши учун, шунингдек ушбу ваколатхоналарнинг дипломатик ва маъмурий-техник ходимлари, шу жумладан уларнинг ўзлари билан бирга яшаётган оила аъзолари шахсий фойдаланиши учун мўлжалланган товарлар;
  - 3) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланган тартибда инсонпарварлик ёрдами тарикасида олиб кирилаётган товарлар;
  - 4) давлатлар, хукуматлар, халқаро ташкилотлар томонидан хайрия ёрдами мақсадида, шу жумладан техник кўмак кўрсатиш мақсадида олиб кирилаётган товарлар;
  - 5) Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари бўйича халқаро ва чет эл хукумат молия ташкилотлари томонидан берилган карзлар (кредитлар) маблаглари, шунингдек грантлар хисобига юридик шахслар томонидан олиб кирилаётган товарлар;

6) дори воситалари ва тибиёт (ветеринария) учун мўлжалланган буюмлар, шунингдек дори воситалари ва тибиёт (ветеринария) учун мўлжалланган буюмлар ишлаб чиқариш учун қонун хужжатларида белгиланадиган рўйхат бўйича олиб кирилаётган хом-ашё. Мазкур имтиёз олиб кирилаётган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган рўйхат бўйича Ўзбекистон Республикасида ҳам ишлаб чиқарилаётган тайёр дори воситаларига таъбик этилмайди;

7) Ўзбекистон Республикаси худудига қонун хужжатларига мувофиқ тасдиқланадиган рўйхат бўйича олиб кирилаётган технологик асбоб-ускуналар, шунингдек бутловчи буюмлар ва эҳтиёт қисмлар, агар уларни етказиб бериш технологик асбоб-ускуналарни етказиб бериш контракти шартларида назарда тутилган бўлса. Импорт қилинган технологик асбоб-ускуналар олиб кирилган пайтдан эътиборан уч йил мобайнида экспортта реализация қилинган ёки текин берилган тақдирда, мазкур имтиёзниң амал қилиши кўшилган киймат солиги тўлаш бўйича мажбуриятлар тикланган холда бекор қилинади;

8) инвестор билан давлат мулкини бошқариш бўйича ваколатли давлат органи ўртасида тузилган шартномага мувофиқ инвестиция мажбуриятлари сифатида олиб кириладиган мол-мулк;

9) ваколатли давлат органининг ёзма шаҳидаги тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда, телекоммуникациялар операторлари ва тезкор-кидирув тадбирлари тизимининг техник воситаларини сертификатлаштириш бўйича маҳсус орган томонидан олинадиган тезкор-кидирув тадбирлари тизимининг техник воситалари;

11) қонун хужжатларида белгиланадиган рўйхат бўйича ёғоч-такса материаллари ва ёғоч.

12.5. Соликни хисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби

Кўшилган киймат солигининг тўланган суммалари худудий божхона органларининг депозит хисобваракларига кирим қилиниб, кейин улар Республика бюджетининг даромадига қайд этилиши керак. Бунда, шу жумладан кўшилган киймат солиги бўйича хисоблаб ёзилган бўнак тўловлари суммалари тўловчи томонидан худудий божхона органларининг депозит хисобваракларига кирим қилиниши керак. Кўрсатилган суммалар юк келишига қараб тузатилади, сўнгра улар республика бюджетининг даромадига қайд этилади.

Божхона органлари уч кун давомида ундирилган кўшилган киймат солиги суммаларини республика бюджетининг даромадига ўтказадилар. Божхона органлари кўшилган киймат солигининг тўғри хисоблаб ёзилиши ва ўз хисобваракларидан республика бюджетининг даромадига ўз вақтида ўтказилиши учун жавобгардирлар.

Ортиқча тўланган ёки ундирилган кўшилган киймат солиги суммаси ўттиз кун ичida кайтарилиши ёки бўлғуси тўловлар хисобига қайд этилиши керак.

Тўловчи ортиқча тўланган ёки ундирилган кўшилган киймат солиги суммаларини кайтаришни талаб қилиб, улар тўланган ёки ундирилган пайтдан

бошлаб бир йил давомида мурожаат қилиши мумкин. Ортиқча тўланган кўшилган киймат солиги суммаларини қайтариш божхона органларига куйидаги хужжатлар тақдим этилганда амалга оширилади:

- тўловчининг ёзма аризаси, унда ортиқча тўлаш ёки ундиришнинг сабаблари кўрсатилади, шунингдек пул маблағлари қайтарилиши керак бўлгай тўловчининг банк реквизитлари берилади;

- унга мувофик кўшилган киймат солиги хисоблаб чиқарилган ва ундирилган божхона юқ декларацияси;

- ижро этилиши тўғрисида ваколатли банк белгиси кўйилган, тегишли кўшилган киймат солиги суммаларини тўлашга доир тўлов хужжати;

- товарларнинг чегарадан ҳақикатда олиб ўтилгани тўғрисида чегара божхонасининг белгиси кўйилган товарларга илова қилинувчи хужжатлар.

Ортиқча тўланган кўшилган киймат солиги суммаларини қайтариш умумий тушумлар хисобига амалга оширилади.

Ортиқча тўланган кўшилган киймат солиги суммаларини қайтаришнинг бошқа коидалари Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона кўмитаси 2000 йил 29 июнда 02/8-27-сон билан тасдиклаган Ортиқча тўланган ёки ундирилган божхона тўловларини қайтариш тўғрисида йўрикномага кўра (рўйхат раками 947, 14 июль 2000 йил) тартибга солинади.

Кўшилган киймат солигининг тўгри хисоблаб чиқарилиши ва ўз вактида тўланиши учун жавобгарлик декларант (тўловчи) зиммасига юкланди. Кўшилган киймат солиги белгиланган тартибга мувофик тўланмаган тақдирда тегишли тўловларнинг суммалари божхона органлари томонидан уларни тўлаш учун жавобгар шахслардан сўзсиз тартибда, божхона конунлари томонидан белгиланган микдорда пеняни хисоблаб ёзиш билан ундирилади. Кўшилган киймат солигининг тўгри хисоблаб ёзилиши ва бюджетга тўланиши устидан назоратни божхона органлари божхона ва солик конунларига мувофик амалга оширадилар.

Корхоналар кўшилган киймат солигининг тўгри хисобланиши ва ўз вактида тўланиши учун Ўзбекистон Республикасининг амалдаги конунларига мувофик жавобгар бўладилар.

Солиқлар тўғрисидаги конунларнинг тўгри кўлланилиши устидан назорат Ўзбекистон Республикасининг "Давлат солик хизмати тўғрисида"ги Қонунига, Ўзбекистон Республикасининг Солик кодексига ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун хужжатларига мувофик давлат солик хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Кўшилган киймат солигини тўгри хисоблаб чиқарилгани ва ўз вактида тўланиши бўйича жавобгарлик солик тўловчининг зиммасига юкланди. Кўшилган киймат солиги тўланмаган тақдирда белгиланган тартибга мувофик тўланиши лозим бўлган тўловлар суммаси солик қонун хужжатларида белгиланган микдорда пеня хисобланган холда солик органлари томонидан ундирилади. Кўшилган киймат солигини тўгри хисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш устидан назоратни солик органи солиқка оид қонун хужжатларига мувофиқ амалга оширадилар.

12.5. Ҳисобварак-фактурани тўлдириш тартиби

Ҳисобварак-фактура товарларнинг юклаб жўнатилиши, ишларнинг бажарилиши ва хизматлар кўрсатилиши санасидан кечиктирмасдан ёзилади.

Ҳисобварак-фактурада кўрсатилиши лозим:

1) ҳисобварак-фактуранинг тартиб рақами ва ёзилган санаси;

2) ҳисобварак-фактура илова қилинадиган, юклаб жўнатиладиган товарлар хужжатлари (шартномалар) рақами ва санаси;

3) солик тўловчи ва харидорнинг номи, манзили ва СТИРи, халқ хўжалиги тармоқлари умумдавлат таснифномаси (ХХТУТ) бўйича тармоқ коди;

4) комиссия шартномаси асосида ёзиладиган ҳисобварак-фактуралар бўйича, ҳисобварак-фактура юк жўнатувчининг кўшимча реквизитлари билан тўлдирилади, бунда ҳам номи, манзили ва СТИРи, халқ хўжалиги тармоқлари умумдавлат таснифномаси (ХХТУТ) бўйича тармоқ коди кўрсатилади.

Жадвални шаклни тўлдиришда куйидагиларни қайд этиш керак:

1-устунда - товарлар номи (бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар баёни);

2-устунда - мазкур товар бўйича қабул қилинган ўлчов бирлиги (дона, килограмм, метр ва шу кабилар) ва ишлар, хизматлар бўйича ўлчов бирлиги;

3-устунда - ҳисобварак бўйича юклаб жўнатиладиган товарнинг микдори (бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар ҳажми), у юзасидан қабул қилинган ўлчов бирликларидан келиб чикиб;

4-устунда - товарнинг шартнома (контракт) бўйича ўлчов бирлигига ККСиз нархи;

5-устунда - ушбу номдаги товар жами сонининг ККСиз киймати (3-устун x 4-устун);

- агар ҳисобварак-фактура бажарилган ишлар (кўрсатилган хизматлар)га ёзib бериладиган бўлса, унда бу ишлар (хизматлар)нинг қиймати ККСиз кўрсатилади ва 3 ҳамда 4-устунлар тўлдирилмайди;

- агар корхона акцизланадиган маҳсулот ишлаб чиқарса, ҳисобварак-фактурага кўшимча устун киритилади, унда акциз ставкаси ва суммаси акс эттирилади;

6-устунда - кўшилган киймат солиги ставкаси (20 ёки 0 фоиз); агар товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича ККСдан озод килиш мавжуд бўлса, оддий чизик тортиб кўйилади;

7-устунда ушбу товар (иш, хизмат) бўйича тегишли ставкаларга кўра ҳисобланган ККС суммаси; агар товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича ККСдан озод килиш мавжуд бўлса, оддий чизик тортиб кўйилади.

Амалдаги конунчилликка мувоғик соликка тортишнинг алоҳида тартиби кўзда тутилган юридик шахслар б ва 7-устунларда кўшилган киймат солиги суммаларини кўрсатмайдилар ва "Кўшилган киймат солиги суммасисиз" штампини кўядилар (ёки ёзib кўядилар) ва 8-устунни тўлдирмайдилар.

8-устунда - товар (иш, хизмат) ҳар бир турининг ККС қўшилган киймати (ёки соликдан озод қилинадиган ёки ноль даражали ставка бўйича солик солинадиганлари бўйича - ККСиз) кўрсатилади, амалдаги солик

конунчилигига мувофиқ солик солиншнинг алоҳида тартиби кўзда тутилган юридик шахслар 8-устунни тўлдирмайдилар.

Хисобварак-фактуранинг якунловчи сатрида 5, 7 ва 8-устунлар бўйича суммалар жамланади. Хисобварак-фактура раҳбар ва бош бухгалтер томонидан имзоланади ва корхона мухри билан тасдикланади.

Агар хўжалик юритувчи субъектлар товарлар олиб чишида юкхатларни хисобварак-фактурага алмаштирса, "ишончнома бўйича товар олиш" тўғрисида белги тўлдирилади.

Бунда, агар хўжалик юритувчи субъектлар, товарларни етказиб беришга хисобварак-фактураларни ёзишдан ташкири, "ишончнома бўйича олингани" тўғрисида белги кўйилган юкхатларни тўлдирсалар, хисобварак-фактурада мазкур белгилар тўлдирилмайди. Уларнинг хакикатда олингандиги далолатномалар, маълумотномалар ёки бошка шундай хужожатлар билан тасдикланадиган бажариладиган ишлар, кўрсатиладиган хизматлар бўйича ҳам мазкур белгилар тўлдирилмайди.

Агар битим шартларига кўра мажбурият хорижий валютада кўрсатилса, хисобварак-фактурада кўрсатиладиган суммалар хорижий валютада кўрсатилиб, Ўзбекистон Республикаси пул бирлиги - хисобварак-фактура ёзилган санада Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг курси бўйича қайта хисобланган сўмларда акс эттирилиши мумкин.

Асосий воситалар, номоддий активлар ва тугалланмаган курилиш объектларини (тугалланмаган курилишни хисобга олуви чишида хисобваракларда хисобга олинадиган) сотиш чоғида хисобварак-фактуранинг жадвал шаклини тўлдиришнинг хусусиятлари:

1-устун "Товарлар (ишлар, хизматлар) номи"да - асосий воситалар, номоддий активлар ёки тугалланмаган курилиш объектларининг номи кўрсатилади;

2-устун "Ўлчов бирлиги"да - ўлчов бирлиги кўрсатилади;

3-устун "Микдори" - тўлдирилмайди;

4-устун "Нархи"да - асосий воситалар ёки номоддий активларнинг қолдиқ киймати кўрсатилади. Тугалланмаган курилиш объектлари учун уларнинг хакиқий таннархи кўрсатилади;

5-устун "Етказиб бериш киймати"да - солик конунчилигига биноан белгиланган солик солинадиган айланма микдоридан хисоблаб чиқилган кўшилган киймат солиги суммасини унга киритган ҳолда сотиш нархи кўрсатилади;

6 ва 7-устунлар "ККС"да - солик ставкаси ва солик конунчилигига биноан белгиланганини хисобга олган ҳолда солик солинадиган айланма микдоридан хисоблаб чиқарилган сумма кўрсатилади.

Бунда 7-устун, агар солик конунчилигига мувофиқ солик солинадиган айланма мавжуд бўлса, тўлдирилади. Агар солик солинадиган айланма мавжуд бўлмаса, яъни 4-устун суммаси 5-устунда кўрсатилган суммадан катта ёки унга тенг бўлса, 7-устун тўлдирилмайди;

8-устун "Етказиб беришнинг ККСни хисобга олган ҳолда киймати"да - солик конунчилигига биноан белгиланган солик солинадиган айланма

микдоридан хисоблаб чиқарилган күшилган киймат суммасини унга киритган холда сотиш нархи күрсатилади. Бунда 8-устун, агар 5-устунда күрсатилган нарх 4-устунда күрсатилган суммадан катта бўлган тақдирда тўлдирилади.

Асосий воситалар, номоддий активлар ва тугалланмаган ишлаб чиқариш обьектлари текинга берилганида хисобварак-фактураларни тўлдириш юкорида баён этилган тартибга айнан ўхшаш тарзда амалга оширилади.

Ишлар (курилиш, таъмирлаш-курилиш, лойиҳа-кидирув, илмий-тадқиқот ва бошка ишлар) бажариш ёки хизматлар (транспортга доир, мол-мулкни ижарага бериш, алоқа хизматлари ва бошқалар) күрсатиш билан шуғулланадиган корхоналар хисобварак-фактура ёзиш чоғида белгиланган шаклга мувофиқ, ишлар (хизматлар) ижроиси ҳамда буюртмачи сифатида барча реквизитларни тўлдиришлари керак.

Юкорида айтилган корхоналар томонидан жадвал щакли тўлдирилганида куйидагилар акс эттирилиши керак:

1-устунда: товарлар (ишлар, хизматлар) номи - бажарилган ишлар (күрсатилган хизматлар) тавсифланади;

2-устунда - пул ифодасида ўлчов бирлиги күрсатилади;

3-“Микдори” ва 4-“Нархи” устунлари тўлдирилмайди;

5-“Етказиб бериш киймати” устунида бажарилган ишлар (күрсатилган хизматлар) ҳажми күшилган киймат солигисиз күрсатилади;

6-устунда ККС ставкаси күрсатилади;

7-устунда ККС суммаси күрсатилади;

8-устунда бажарилган ишлар (күрсатилган хизматлар) ҳажми күшилган киймат солигини хисобга олган холда күрсатилади.

Агар ишлар бажараётган, хизматлар кўрсатаётган корхоналар кичик корхоналар учун ягона солик тўлашни назарда тутадиган солик солишининг соддалаштирилган тизимиға ўтса, 6 ва 7-устунларда күшилган киймат солиги суммасини кўрсатмайди ҳамда “ККСиз” штампини қўяди (ёки ёзиб қўяди) ва 8-устунни тўлдиримайди.

Агар ишлар бажараётган корхоналарда буюртмачига имзо чекиши учун тақдим этилган, бажарилган ишлар (килинган харажатлар) киймати тўғрисидаги маълумотнома-хисобварак-фактурада хисобварак-фактуранинг белгиланган шаклида акс эттирилган барча мажбурий реквизитлар (ушбу хужожатни ёзишга асос бўлган шартноманинг рўйхат рақами ва санаси, номланишлар, манзиллар, СТИР, ХХТУТ бўйича тармок коди) мавжуд бўлса, ККС ставкаси ва суммаси алоҳида ажратилган, ККС тўламайдиганлар бўйича “ККСиз” белгиси қайд этилган бўлса, бундай корхоналар кўшимча равишда хисобварак-фактура ёзмаслиги керак. Бунда “бажарилган ишлар (килинган харажатлар) киймати тўғрисидаги маълумотнома - хисобварак-фактура” хисобварак-фактура бўлиб хисобланади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Кўшилган киймат қандай таркиб топади?
2. Кўшилган киймат солиги илк бор қайси давлатда ким томонидан жорий этилган?

3. Күшилган қиймат солигининг давлат бюджети даромадларини шакчалантиришдаги аҳамияти қандай?
4. Күшилган қиймат солигини қандай шахслар тўлайди?
5. Күшилган қиймат солиги обьекти қандай аникланади?
6. Соликка тортиладиган оборот деганда нимани тушунасиз?
7. Күшилган қиймат солиги ставкалари ва уларни кўлаш тартиби қандай?
8. Ноллик ставка кайси товарлар (иш ва хизматлар)га нисбатан кўлланилади?
9. Қандай товарлар ва маҳсулотлар (ишлар хизматлар) күшилган қиймат солигидан озод бўлади?
10. Ноллик ставка билан имтиёз ўртасида қандай тафовутлар мавжуд?
11. Ҳисобварак-фактураплар қандай тўлдирилади ва унда күшилган қиймат солиги кайси пунктларда кўрсатилади?
12. Импорт товарларга күшилган қиймат солиги кайси формула орқали аникланади?

Топшириклар

1. Күшилган қиймат солиги бўйича чет давлатлар тажрибасини ўрганиб чикиш.
2. Күшилган қиймат солигини тўлаш ва ҳисботни тақдим этиш тартибини ўрганиш.
3. Импорт килинадиган иш ва хизматларга күшилган қиймат солигини ҳисоблаш формуласини аникланг.

2.7. Акциз солиги Режа

- 13.1. Акциз солигининг солик тизимида ва давлат бюджети даромадларидағи ўрни
- 13.2. Акциз солигини тўловчилар таркиби ва солик солиш обьекти
- 13.3. Солик ставкалари ва имтиёzlари
- 13.4. Солиқни хисоблаш ва бюджетта тўлаш

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, акциз солиги, экспорт, ҳисобварап-фактура, давлат бюджети, бюджет даромадлари, акцизости товарлар, солиқ базаси.

13.1. Акциз солигининг солик тизимида ва давлат бюджети даромадларидағи ўрни

Ўзбекистон Республикасида солик тизими доирасида юзага келган янги иктисадий муносабатлар янгича иктисадий муносабатларни шакллантиришда актив иштирок этадиган солик турларини илмий ва амалий жиҳатдан асосланиши заруриятини тугдирмокда. Ана шундай солик турларидан бири акциз солиги бўлиб хисобланади. Акциз солиги мамлакатимиз олимлари томонидан назарий жиҳатдан ишлаб чиқилмаган натижада уни амалиётда шакллантиришда турлича ёндошувлар асос қилиб олинмокда. Бундай ёндошувлар узининг икки хусусияти билан кузга ташланиб келинмокда, яъни:

- акцизли товарларни аколи истеъмол даражасидан келиб чиқкан ҳолда белгиланиши;
- акцизли товарларга нисбатан ўрнатиладиган солик ставкалари микдорининг ўзгарувчанлиги;
- акцизли оборотнинг аниқланишининг тартиби ва бошқалар.

Бундай хусусиятлар уз навбатида акциз солиги доирасида ёчилмаган анчагина муаммолар мавжудлигидан далолат бермокда. Шундай муаммолардан бири акциз солигининг моҳиятини очиш орқали уни солик муносабатлари доирасида ва давлат бюджетининг тўликлигини таъминлашдаги ўрнини белгилаш билан боғлик бўлмоқда.

Акциз солиги турли иктисадий ривожланиш боскичларида бўлган қатор давлатларда билвосита соликка тортишнинг самарали шакли сифатида эътироф этилади. Шу билан бирга акциз солиги ҳозирги кунда жаҳон соликка тортиш амалиётида мувафақиятли кўлланилмоқда. Акциз солигининг қадим даврлардан ҳозирги кунга қадар бундай кенг тарқалишининг асосий сабаби, унинг фискаллик ахамияти ва йигувчанлик даражасининг юкорилигидадир. Бу ҳакда, ҳатто 1666 йилда француз иктисадчиси Ф.Дэмэзон таъкидлаб ўтган эди: «акцизнинг биргина ўзи бошқа барча солик тушумлари ва ундан ҳам кўпроқни беришга қодирдир»⁴⁹.

⁴⁹ Малов В.Н., Кольбер Ж.Б. Абсолютистская бюрократия и французское общество. – М.: 1991. – с. 90

Акциз солигининг моҳияти аввало солик ундирувчи ва солик тўловчилар уртасидаги муносабатларда ўз аксини топади. Шунинг учун ҳам уни моҳиятини шу икки субъект: тўловчи ва ундирувчи ўртасида юзага келадиган доимий муносабатлар доирасида ифодалаш зарур. Аммо акциз солик моҳияти аввало шу солик вокелиги табиатини ифодалаш заруритини тақозо этади.

Акциз солик вокелигининг табиати хар кандай иктисадий вокелик табиатига ўхшашдир. Чунки иктисадий вокеликлар табиати уларни ташкил этиш манбаларида тўлик ўз аксини топади. Шундай экан, мавжуд турли иктисадий категорияларнинг асл манбаи қўшимча киймат бўлганилиги каби акциз солигининг асл манбаи ҳам қўшилган қийматдир. Лекин, бошка иктисадий категориялар манбаи уз қадамини бирламчи тақсимот доирасида топса, акциз солиги шу қўшимча кийматни истеъмол доирасига чиқарилган қисмининг бир бўлаги шаклида топмокда. Акциз солиги бирламчи тақсимотда эмас, балки иккиласми тақримотда намоён бўлади ва ўз моҳиятининг ана шу доирада ифодаланишини тақозо этади.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, акциз солиги товар ва хизмат нархига устама куринишида ундирилсада, у истеъмолчи томонидан юзага келтирилган пул маблаглари хисобидан тўланади. Ана шу пул маблагларининг ҳам асл манбаи қўшилган қиймат бўлиб хисобланади. Бу эса акциз солигининг доимий тақрорланиб турадиган иктисадий вокелик деб тушунмогимизни тақозо этади. У уз мажмуасига кура бошка солик турлари каби молия иктисадий категориясининг таркибий компонентидир. Чунки акциз солигига бошка иктисадий киймат категориялари каби доимий қайтарилиб турадиган пул муносабатларида намоён бўлади. Колаверса, пул муносабатлари мазмунининг ўзига хос жиҳатларини очиш оркали акциз солигининг моҳиятини шакллантириш мумкин. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаб утиш керакки, бошка солик турлари каби акциз солигининг моҳиятини давлат бюджетини тўлдириб турувчи восита ёки курол сифатида кўришлик ушбу соликни пул муносабатлари доирасида намоён бўлишилигини инкор этиш билан тенгдир. Чунки хар кандай иктисадий вокеликлар харакатига турли восита ва куроллар оркали таъсир этиш мумкин. Солик тўловларини восита ва куроллар оркали тартибга солиш мумкин, аммо уларга таянган холда воеалик моҳиятини очиш мумкин эмас. Курол ва восита (ёки айрим хрлларда ричаг ва механизм деб ишлатиладиган сўзлар мажмуаси) иктисадий воеаликлардан пул муносабатлари доирасида самарали фойдаланиш имкониятини яратади ёки уларни тартиблаштиришни тақоза эттиради, холос.

Бу борада шуни айтиш жоизки, акциз солигининг моҳияти доимо эгри соликлар доирасида урганиб чиқилади. Шу сабабли, унинг ҳам иктисадий моҳияти қўшилган қиймат солигининг моҳиятига якиндири. Бу якинлик давлат билан юридик шахслар ўргасида вужудга келувчи объектив мажбурий тўловларга асосланган молиявий муносабатлар оркали намоён бўлади. Уларнинг ўзаро бөгликлити ҳам маҳсус ижтимоий аҳамиятга эга бўлиши миллий даромаднинг бир қисми бўлиши пул маблагларини давлат бюджетига сафарбар килишида намоён бўлади. Шунингдек бундай соликларга узига хос фискал иктисадий категория сифатида ҳам қаралади.

Улар орқали давлат бюджети даромадларининг салмоқди кисми ташкил этилмоқда, улар узларига мансуб функциялар орқали ишлаб чиқаришга, унинг ўсишини рағбатлантиришга, сармоянинг жамғариш жараёнини кучайтиришга хамда ахолининг тўлов қобилятини яхшиланишига ва шу каби тадбирларни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Акциз солиги ўз моҳиятига кўра, товар баҳосига киритилувчи ва охирги истеъмолчи томонидан туланадиган згри соликдир. Унинг ижтимоий-иктисодий моҳияти факат таҳсимот даражасига қараб ифодаланади ва такомиллаштирилади.

Бюджет тушумини таъминлаш орқали акциз солигининг иктиносидий моҳияти ҳалқ ҳўжалик манфаатларини кондиришга кўпроқ маблаглар жалб эттирилишида намоён бўлса, унинг ижтимоий моҳияти ахолининг, яъни асосий истеъмолчиларнинг толов қобилятларининг ошишида ўз ифодасини топади. Бу эса акциз солиги обьектлари (акциз ости товарлари)ни кискартирилишида, солик ставкаларини пасайтирилишида, ахоли тўлов қобилятининг ўсишида ўз аксини топади. Шуни ҳам таъкидлаб утиш керакки, субъектлар акциз солиги истеъмолчилари сифатида ҳам юзага келиши мумкин.

Ушбу солик бўйича енгилликларнинг берилиши товарлар ҳарид қилиш учун олинадиган кредит ресурсларининг кискартирилишига, бу эса ўз вактида, молиявий натижаларнинг ошишига олиб келади.

Шундай килиб, акциз солиги ижтимоий мухитни ҳам яхшилаш имкониятларини молиявий натижаларнинг ўсиши орқали таъминланиши мумкин. Акциз солигининг такомиллаштирилиши ижтимоий-иктисодий мухитни яхшиланишига ва истеъмол даражасини оқилона ташкил этишга олиб келади.

Шундай килиб, акциз солигининг моҳияти обьектив пул маблаглар таҳсимот доирасида юзага келадиган айрим ижтимоий-иктисодий муносабатларни юзага келтиришда ўз аксини топади. Лекин шу билан бирга таъкидлаш лозимки, акциз солиги факат киймат таҳсимотида юзага келадиган пул муносабатларида ўз ижтимоий-иктисодий моҳиятини шакланатиради.

Акциз солиги ҳам барча солик хиллари каби мажбурий тўлов бўлсада, бундай мажбурийлик Олий Мажлис томонидан демократик тамоилларга амал қилган ҳолда кабул килинган қонунларда ўз ифодасини топгандир. Аввало акциз солиги мажбурий тўлов сифатида давлатнинг манфаатини кўзда тутган ҳолда демократик меъёрлар асосида Олий Мажлис томонидан тартиблаштирилиб турилади. Шунинг учун ҳам акциз солиги ўз моҳиятидан келиб чиқиб узоқ йилларга мўлжалланган мажбурийлик муносабатларини ифодалайдиган бошқа солик хилларидан ҳисобланиш обьекти ва бюджетта ундирилиш тартиби билан фарқ қиласа ҳам, ташкил этишларининг асл манбалари жиҳатидан фарқ килмайди. Акциз солигининг моҳиятини очища унинг асл манбасига эътиборни каратиш зарур. Чунки акциз солигини моҳиятини очища унинг асл манбаси муносабатларнинг реал мажмуасини ифодалайди. Шунингдек, акциз солигини ташкил этувчи асл манба обьектив пул муносабатларининг базис тушунчасига киради ва ҳукуқий меъёрлар билан мустахкамлангандир. Бу борада шуни айтиш керакки акциз солигини

такомиллаштиришга оид чора тадбирлар, уни аниқлаш обьектининг ўзгарилиб турилиши, акцизли товарлар сонининг оширилиши ёки камайтирилиши унинг моҳиятини ифода эта олмайди. Акциз солигининг бундай хусусиятлари қонунлар ва солик сиёсати орқали белгиланиб давлат олдида турган вазифаларнинг ҳал этилишида омил сифатида намоён булишигини ифодалайди, холос.

Шундай килиб, акциз солиги пул муносабатларини ифода этиб, бу муносабатлар доирасида уни тўловчи сифатида истеъмолчилар ва давлат туради. Уни туловчи истеъмолчилар билан давлат ўртасидаги муносабатлар ва уларни ташкил этиш демократия тимсоли бўлмиш Олий Мажлис томондан тартиблаштирилиб турилади. Чунки акциз солиги бюджет даромадини ташкил этувчи энг асосий манба бўлиб хисобланади. Бюджет даромадини манбан сифатида ташкил этишда юзага келадиган муносабатлар акциз солигига хос ва бошка иктисадий воказилларга мансуб бўлмиш функциялар орқали ўз моҳиятини тўлик ечиб келмокда. Унга ҳам таксимот ва назорат функцияси мансубдир. Факат шу функциялар унинг мавжуд иктисадий воказиллар доирасида харакат чегарасини ва моҳиятини очиб беради.

Акциз солигининг таксимот функцияси ва унинг харакат чегараси соликларнинг (яъни, кенг маънодаги) моҳиятидан келиб чиқади, яъни ижтимоий маҳсулотни, уни таркибий қисми бўлмиш миллӣ даромадни таксимоти билан боғлиқ бўлган ва таъминлаб берувчи муносабатлардан.

Акциз солигига хос бўлмиш таксимот функцияси ижтимоий маҳсулотни мустакил элементларининг таксимотида ва кайта таксимотида юзага келади. Шу доирада юзага келадиган тақримот акциз солигини бошка соликлардан уларок, фарқлаш имкониятини яратиб беради. Чунки ҳар қандай иктисадий воказилни ижтимоий маҳсулот доирасида ўзига хос мустакил таксимот функцияси марказлаштирадиган пул фондларини ташкил этиш орқали ўз моҳиятини мазмунли кенг маъноли доирада ифодалайди. Бундай элемент соликларни барча белгиларига жавоб беради ва улар билан ўзаро боғлиқликда соликлар моҳиятини кенгайтирилган ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган пул муносабатлари орқали мазмунан бойитиб боради.

Акциз солигининг пул муносабатлари доирасида норматив хусусияти билан ажралиб турганлиги уни назорат функцияси намоён бўлганлигини ифодалайди. Назорат функциясининг реализация шакли акциз солигининг микдорий жиҳатларини ахборотлар орқали молиявий кўрсаткичларнинг ташкил этилишида уз аксини топади.

Иктисадий жараёнларни киймат кўрсаткичлари орқали баҳрлаш ва ўлчаш акциз солигининг назорат функциясининг узига хос хусусиятига акс этди. Чунки акцизли оборот акциз солик обьектини ифодаласа, истеъмол фондлари ва кредит ресурслари эса уни харакатга келтирувчи асосий манбалари бўлиб хисобланади. Унинг яна бир ўзига хос хусусияти кенгайтирилган ишлаб чиқарishнинг турли босқичларида таъсир этувчи омил сифатида намоён булишигидир. Бу эса акциз солигидан кенгайтирилган ишлаб чиқарish жараёни турли босқичларида назорат воситаси сифатида фойдаланиш имкониятини яратиб беради.

Акциз солиги функциясининг энг асосий вазифаси солик қонунийтларига тулиқ ва ўз вақтида итоат этишни, солик тұлов түлік клигини таъминлаш билан бөглиқдир. Акциз солигининг назорат функцияси амалда Давлат солик хизмати органдың ходимлари томонидан амалға оширилиб келинаётган фаолияттнинг назарий асосини ташкил этади.

Шундай килиб, акциз солигининг назорат функцияси, унинг тәксимот функцияси билан ёнма-ён олиб боришини орқали ушбу соликнинг амалда намоён булиш вазифалари мажмуасини ифодалайди.

Акциз әгри соликларини энг асосий таркибий қисми бўлиб, у товар (хизмат) нархига, күшимча устама куринишида ундириладиган ва бевосита истеъмолчилар томонидан туланадиган иқтисодий категориядир. Акциз солигини устама шаклида куллаш уни бошқа иқтисодий категориялар билан ўхшаш нарса деб тушунмаслик лозим. Мисол учун «савдо устамаси», «устама хақи» каби тушунчалардан мазмунан фарқ қиласди. Хатто уни белгилаш тартиби нафакат улардан хатто бошқа әгри ва тўғри солик турларидан хам бевосита фарқ қиласди.

Акциз солиги солик тизимининг таркибий қисми бўлиб солик сиёсатининг шакллантирилишида алоҳида урин эгаллайди. Чунки акциз солиги бозор иқтисодиётини шакллантириши шароитларида турли микдорларда ундирилиб давлат бюджетининг даромад қисмининг энг катта хиссасини ташкил қилмоқда.

Акциз солигини аниклаш тартиби бошқа солик хилларидан уларок фарқ қилиши аввало тезкорлик билан қисқа вақт ичида бюджетта кўчирилиши ва бюджет туликтдини таъминланш унинг ролини иқтисодий воеалар ичида ошириб келмоқда. Шундай қдлиб акциз солиги, бавзи товарларнинг истеъмол килинишини чеклашда, кенгайтирилган ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган харажатлар урнини конлашда, янги-янти магистрал йўлларни куриш ва шунта дойр харажатларни коплашда ута муҳим эканлигидан келиб чиқкан холда унга бўлган заруриятни бозор иқтисодиётни шаройтида тобора ошириб келмоқда. Хатто акциз солигини айрим муносабатлар доирасида кўллаш (яъни автомобил сотиб олиш, товарларни экспорт ва импорт қдлишда) орқали бюджет дефицитини бартараф этиш, давлат валюта тушумини ошириш имкониятлари яратиб берилмоқда.

Акциз солигининг узига хос ҳусусияти шундаки, у қўшилган қиймат солиги каби товар (хизмат) нархига устама кўринишида намоён бўлсада, ундан аникланиш усуслари орқали фарқ қиласди, чунки акциз солик суммаси ўз таркибида нафакат товар (хизмат) нархини, балки узининг бирламчи хажмини хам ифодалайди (Ушбу тартиб Узбекистон Республикасида қонунлаштирилган). Акциз солигининг бундай тартиби давлатнинг солик сиёсати билан белгиланган. Акциз солик, хажмининг ушбу тартиби бошқа тараккий этган мамлакатларда нисбатан амал қилаётган тартибдан ўлароқ, фарқ қиласди. Мисол учун айрим бир давлатларда истеъмол солиги, яъни хар бир харид учун солик хизмат кўрсатишда оборот солигини аникланиш тартиб ва усуслари бизда амал қдлаётган акциз солигини аниклаш тартибидан фарқ қиласди. Аммо иқтисодиёттнинг барқарорлаштирилиши, давлат бюджети

дефицитининг баргароф этилиши бевосита ушбу соликни аниклаш ёки белгиланиш тартибига крнуний равишда ўзгаришиш киритиши мумкин. Бу борада шуни айтиш утиш жонзки, акциз солигига 1991 йил 15 февралда қабул килинган «Корхоналар, бирлашма ва ташкилотлардан олинадиган соликлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонун ҳамда бозор муносабатларига утиш билан 1992 йил 14 февралда қабул килинган Ўзбекистон Республикаси қонунига киритилган ўзгаришилар ва кўшимчаларга асосан, 1992 йилдан бошлаб жорий этилган бўлса ҳам, у узига хос хусусиятларга эгадир.

Аввало у оммавий харидоргир товар ва хизматлар ҳамда зеб-зийнат, буюмларининг муайян доирасига нисбатан кўлланилади. Аммо ривожлашган мамлакатларда эса акциз солиги умумий солик сиёсатининг муҳим таркибий қисми бўлиб, бюджет даромадларини тўлдириш максадида жорий этилган бўлса, унда бизда амал килинаётган акциз солиги умумий тамойиллари жихатидан бошқа давлатлардагидан деярли фарқ килмайди. Чунки мулкчилик шаклидан катъий назар акциз солигига тортилиши белгиланган товар ва маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи барча юридик шахслар акциз солиги тўловчилари хисобланади.

1992 йилда инфляция юкори бўлганлиги сабабли иккинчи даражали эҳтиёж молларига катъий ставкаларда (абсолют қдиматларда) акциз солиги белгиланаади. Чунки, бу даврда нархнинг фарки эвазига олинаётган даромаднинг бир қисми соликка тортилмай қолмокда эди. Шу сабабли, 1993 йил январ ойидан бошлаб, катъий ставкалар ўрнига фоизли ставкалар кўлзанила бошлади. Натижада солик объектигининг ҳажми ўзгаришта мос равишда солик суммасининг ўзгариши, солик суммасининг аниқ хисобланиши ва бюджетга ундирилишини таъминланди. Шу тарика акциз солик микдори товарнинг ишлаб чиқариш харажатларни, фойдани, акциз солиги микдорини ўз ичига олган, сотиш нархидан келиб чикиш холда аникланишига асос солинди. 1993 йил январ ойидан бошлаб ушбу тартиб акциз солигига тортилувчи барча маҳсулотларга нисбатан кўлланилиб келинмокда.

Акциз солиги билвосита солик хисобланиб, мамлакат ички бозорини химоялашда ва зеб-зийнат буюмлари, ҳаётий эҳтиёж бўлмаган товарларга нисбатан нархни тартибга солишда кенг кўлланилади. 2003 йилдан бошлаб акциз солигини хисоблаш тартибида туб ўзгаришлар юз берди ва алкоголли маҳсулотларга нисбатан республикамизда биринчи марта қатъий акциз солиги ставкалари белгилаш амалиёти жорий этилди.

Шундай қилиб, юкорида номи тилга олган қонун акциз солигини кўллаш учун асос солди ва соғ даромаднинг бир қисми сифатида у бюджетга марказлаштирилиб келинмокда.

Акциз солигини ундириш учун ишлаб чиқилган мөъёрий ҳужжатларга қуйидагилар киради:

- Солик кодекси
- “Алкоголли маҳсулотларга ва тамаки маҳсулотларнiga янги намунаидаги акциз маржалари жорий этиш тўғрисида” Вазирлар Маҳкамасининг 33-сонли қарори. 16.02.2011

- “Акцизли товарларнинг айрим түрларини сотиш хажмлари тұғрисидаги маълумот шаклини тасдиқлаш ҳакида” Давлат солик қўмитасининг 2074-сонли қарори. 27.01.2010
- “Чакана савдо тармогида сотиладиган олтиндан ишланган заргарлик буюмларига акциз солигини ҳисоблаб чикариш ва тўлаш тартиби тұғрисида низомни тасдиқлаш ҳакида” Молия вазирлиги, Давлат солик қўмитасининг 2328-сонли қарори. 16.02.2012 ва бошқалар.

13.2. Акциз солигини тўловчилар таркиби ва солик солиш обьекти

Акциз солигидаги товарларни ишлаб чикарувчилар ва акциз солиги солинадиган товарларни муомала соҳасида сотувчи ёки истеъмолчи ишлаб чикариш хизмат кўрсатиш субъектлари томонидан сотиб олувчилар мулкчилик шаклларидан қатъий назар акциз солигининг тўловчилари бўлиб хисобланадилар. Бу эса акциз солигининг тўловчиларини солик муносабатлари доирасида ва иктисадий тараккиётни таъминлашдаги маъсуллиятларини тобора ошириб келмокда. Чунки акциз солиги солинадиган товарлар халқ хўжалигининг энг нуфузли тармоқдарида ишлаб чикарилмоқда.

Улар томонидан ишлаб чикарилган акцизли товарлар бевосита муомала соҳасига тушади. Бу эса акцизли товарларнинг истеъмолчилар томонидан сотиб олнишини ва пул тушумларининг банк тизимларига бир тартибда тушиншини тартиблайди.

Акциз солиги бозор иктисадиёти тараккиётни таъминлашда солик муносабатларининг активлигини оширишда мухим рол ўйнамокда. Истеъмолчига етиб бораётган қандай акцизли товар баҳоси таркибидаги иктисадий кўрсаткичларнинг харакатини пул муносабатлари орқали амалга оширишда мухим ва мураккаб муаммоларни бажариб келмокда. Акциз солигининг бошқа соликлар билан ўзаро боғликдаги ва ривожланиш жараённи бирмунча мураккаб вазиятда амалга ошаётган булсада, иктисадий тараккиётни халқ хўжалигининг нуфузли тармоқлари орқали таъминлашга имконият тугдирмокда.

Республикамизда бозор муносабатларига утишнинг илк боскичи ишлаб чикаришнинг кисқариши, ахоли турмуш даражасининг пасайиши, пулнинг кадрсизланиши ва бошка бир катор зиддиятли хусусиятларга эга булган чукур иктисадий торлик акциз солиги орқали тартибга солинади. Чунки ана шундай вазият юзага келганда бутун оғирлик маркази асосан давлат бюджети зиммасига тушганлиги солик оғирлигининг акциз солигига юкланишини такозо этган эди. Давлат бюджети харажатларининг аввалги (бозор иктисадиётига ўтиш боскичига қадар) таркибига хос бўлмаган ёки фавқулоддаги ҳолатга хос бўлмаган баъзи бир тўловлар ортиғи билан амалга оширилишида (яъни айрим товар ва хизматлар баҳосининг қимматлашуви муносабати билан улар баҳосининг маълум микдорини компенсация килиш, кам таъминланган ахоли гурухларини иктисадий жиҳатдан ҳимоялаш, бюджетдан таъминланадиган хақ тўлаш микдорини мунтазам равишда кайта кўриб чиқдіш обьектив заруриятига айланганда) акциз солиги бюджет

даромадини тартибга солувчи восита сифатида солик муносабатлари доирасида мухим ўрин эгаллайди.

Бундай шароитларда акциз солигидан кенг фойдаланиш, солик ставкасининг микдорини нисбатан акцизли товарлар бўйича ошириш, солик имтиёзларининг тўғри соликлар бўйича маълум даражада кискартирилишини объектив тарзда вужудга келтирди. Ушбу холат ўз навбатида ишлаб чиқариш хажмини кенгайтириш, унинг сифат кўрсаткичларини яхшилашга имконият тутдирив берди.

Республика олдида турган иктисадий-ижтимоий муаммоларни ечиш ва такомиллаштиришда асосий максад соликлар буйича оғирлик марказини акциз солигига юклатиш ва шу оркали корхоналар иҳтиёрида коладиган даромад (фойда)ни ошириш (шу кўрсаткичларга нисбатан солик ставкасини пасайтириш ва шу ставкаларни пасайтирувчи коэффициентларни қўллаш йўли билан) имкониятлари яратиб берилди.

Бундай чора-тадбирлар асосан акциз солиги ёрдамида корхоналарнинг моддий ва пул ресурсларидан фойдаланишдаги ҳукуқларини кенгайтириш, солик оғирлигини камайтириш ва бюджет даромадларига мувофик равишда корхоналар даромад (фойда)ларининг оширилишини назарда тутади.

Шуни хам айтиб ўтиш керакки, иктисадий тараккиётни таъминлашда акциз солиги факт ижобий омил сифатида солик муносабатларида майдонга чиқади. Аммо бошка солик хиллари хам уз вактида акциз солигидан кам бўлмаган ижобий таъсиричанлик билан иктисадий тараккиётни таъминлаб келиши сир эмас, албатта. Шунингдек, иктисадий таъминлаштиришда бошка иктисадий категорияларнинг ўрни жуда каттадир. Лекин акциз солиги бозор коньюктурасига тез мослашуви билан ажралиб турганлиги боис айrim иктисадий усишлари юз берганда унга таяниш оркали солик оғирлигини мақбуллаштириш ва иктисадий таъминлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқишини амалга ошириш мумкин.

Акцизланадиган товарлар ишлаб чиқардиган, мулкчилик шаклидан катъий назар, юридик шахслар акциз солиги тўловчилари хисобланади. Солик солиш максадида юридик шахслар деганда мулкида, хўжалик юритишида ёки тезкор бошқарувида мол-мулки бўлган ва ўз мажбуриятлари бўйича ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, шунингдек мустақил баланс ва хисоб-китоб варагига эга бўлган алоҳида корхоналар хам тушунилади.

Акциз тўланадиган товарлар олиб киравчи, мулкчилик шаклидан катъий назар юридик шахслар, щунингдек жисмоний шахслар акциз солигини тўловчилар хисобланади. Бунда, агар конун хужжатларида бошка нарса кўзда тутилмаган бўлса, исталган манфаатдор шахс тўловчи учун божхона тўловларини тўлашга хаклидир.

Акциз солиги билвосита солик кўринишида бюджетга киритиладиган (олинадиган), нархда ва кўшилган қиймат солиги солиш базасида хисобга олинадиган соғ даромаднинг бир қисмидир. Акциз солиги ставкалари ва акцизланадиган товарлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси томонидан тасдикланади хамда белгиланган тартибда солик

тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солик қўмитаси томонидан етказилади.

Ўзбекистон Республикаси худудига юридик ва жисмоний шахслар томонидан олиб кириладиган, акциз тўланадиган товарларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамасининг қарорларнига кўра рўйхатлар ва ставкалар бўйича акциз солиги солинади.

Акциз тўланадиган товарлар бўйича акциз солиги божхона хизматлари томонидан сўмларда ундирилади ва ҳар 5 кунда республика бюджетига кирим қилинади. Олиб кириладиган, акциз тўланадиган товарларга акциз солигининг хисоби ва унинг бюджетга келиб тушиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона хизматининг худудий бошкармалари амалга оширади.

Солик обьекти таркиби: катъий солик ставкалари белгиланган маҳсулотлар бўйича-сотилган маҳсулот хажмига нисбатан натурадаги ифодаси; ўз ичига акциз ва қўшилган қиймат солигини хисобга олмаган ҳолда юклаб жўнатилган товар қиймати.

Солик солиш обьекти вужудга келадиган корхона ва жисмоний шахсларгина акциз солиги тўловчилари хисобланадилар.

Акциз тўланадиган товарларнинг айрим турларини ишлаб чиқармайдиган шаҳс (Масалан Женерал моторс АЖ диллерлари) тўловчи килиб белгиланиши мумкин.

Кўйидаги операциялар акциз солиги солинадиган обьектдир:

1) акциз тўланадиган товарларни реализация килиш, шу жумладан: товарни сотиш (жўнатиш);

Солик солинадиган база ҳар бир товар бўйича алоҳида белгиланади.

Кўйидагиларга акциз солиги солинмайди:

1) акциз тўланадиган товарларни уларнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан экспортга реализация килнишга, бундан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланадиган акциз тўланадиган товарларнинг айрим турлари мустасно;

2) кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг божхона худудидан олиб чикиб кетилиши шарти билан «божхона худудида кайта ишлаш» божхона режимига жойлаштирилган товарлардан ишлаб чиқарилган кайта ишлаш маҳсули бўлган акциз тўланадиган товарларни топширишга;

3) табиий оғатлар, куролли можаролар, бахтсиз ходисалар ёки авариялар юз берганда ёрдам кўрсатиш учун, инсонпарварлик ёрдами ва беғараз техник қўмак сифатида, шунингдек хайрия максадлари учун акциз тўланадиган товарларни давлатлар, ҳукуматлар, халқаро ташкилотлар томонидан Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига импорт қилишга;

4) акциз тўланадиган товарларни Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига акциз солиги солинмайдиган товарларни олиб кириш нормалари доирасида жисмоний шахслар томонидан импорт қилишга. Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига акциз солиги солинмайдиган товарларни жисмоний шахслар томонидан олиб кириш нормаларининг энг юқори чегараси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланади;

5) ваколатли давлат органининг ёзма тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда, телекоммуникациялар операторлари ва тезкор-кидирув тадбирлари тизимиининг техник воситаларини сертификатлаштириш бўйича маҳсус орган томонидан олинадиган тезкор-кидирув тадбирлари тизими техник воситаларини импорт килишга.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, Ўзбекистонда бошка ривожланган мамлакатларга қараганда акциз солинадиган товарлар рўйхати кенгdir. Буларга пахта ёги, гуруч, совун ва бошқалар. Шундай килиб, акциз солигининг асосий хусусияти бузилмоқда. Акциз солиги шундай товарларга солиниши керакки, уларга талаб уларнинг нархига боғлиқ бўлмаслиги керак. Бу зеб-зийнат маҳсулотлари ва одам ва ҳалқ саломатлигига зарар етазувчи товарлар. Айтиш мумкини, Ўзбекистонда акциз солиги оборотдан солик ролини утамоқда, айнакса, товарлар импорт килинаётганда.

Акциз солигининг ставкалари мутлақ суммада (катъий) белгиланган акциз тўланадиган товарлар бўйича солик солинадиган база акциз тўланадиган товарларнинг натурада ифодаланган ҳажми асосида аниқланади.

13.3. Солик ставкалари ва имтиёзлари

Куйидагиларга акциз солиги солинмайди:

а) акциз тўланадиган товарларни уларнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан экспортга реализация килишга, бундан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланадиган акциз тўланадиган товарларнинг айрим турлари мустасно;

б) кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг божхона худудидан олиб чиқиб кетилиши шарти билан «божхона худудида кайта ишлаш» божхона режимига жойлаштирилган товарлардан ишлаб чиқарилган кайта ишлаш маҳсули бўлган акциз тўланадиган товарларни топширишга;

в) Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига:

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланадиган тартибда инсонпарварлик ёрдами сифатида;

- давлатлар, хукуматлар, ҳалқаро ташкилотлар томонидан хайрия ёрдами мақсадида, шу жумладан техник кўмак кўрсатиш мақсадида;

- Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномалари бўйича ҳалқаро ва чет эл хукумат молия ташкилотлари томонидан берилган заёмлар (кредитлар) маблаглари ҳисобига, шунингдек грантлар ҳисобига юридик шахслар томонидан олиб кирилаётган, акциз тўланадиган товарларни импорт килишга;

г) акциз тўланадиган товарларни Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига акциз солиги солинмайдиган товарларни олиб кириш нормалари доирасида жисмоний шахслар томонидан импорт килишга;

д) ваколатли давлат органининг ёзма тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда, телекоммуникациялар операторлари ва тезкор-кидирув тадбирлари тизимиининг техник воситаларини сертификатлаштириш бўйича маҳсус орган томонидан олинадиган тезкор-кидирув тадбирлари тизими техник воситаларини импорт килишга,

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинқисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли Қарорига мувофиқ 2018 йилда Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган акцизли товарларга нисбатан акциз солиги ставкалари қўйидаги микдорларда белгиланган (12-жадвал):

12-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган акцизли товарларга
акциз солиги ставкалари⁵⁰**

Товарлар номи	Солиқ ставкаси	
	Фонзларда	Бир ўлчов бирлигига, сўмда
1. Этил спирти (1 дал. учун)		7844
2. Вино (1 дал тайёр маҳсулот учун)		
- табиий равишда ачитилган натурал винолар (етил спирти кўшилмаган ҳолда)		6994
- бошка винолар		12000
3. Коньяк (1 дал тайёр маҳсулот учун)		73997 (40%дан юкори 121928)
4. Арок ва бошка алкоголли маҳсулотлар (1 дал тайёр маҳсулот учун)		67751 (40%дан юкори 111339)
5. Пиво (1 дал тайёр маҳсулот учун)		7699
6. Ўсимлик (пахта) ёги (1 тонна учун)		
- озиқ-овқат ёги:		459724
- техник мой (озик-овқат маҳсулотлари таркибига кўшишта яроқсиз бўлган)		252887
7. Фильтри, фильтрсиз сигареталар, папирослар (1 минг дона учун)		84222
8. Заргарлик буюмлари	25	
9. "Женерал Моторс Ўзбекистон" АЖ ишлаб чиқарган автомобиллар	5	
10. Кумушдан ишланган ошхона анжомлари	11	
11. Қимматбаҳо металлар		
12. Нефть маҳсулотлари (1 тонна учун):		
Аи-80 бензини		321430
Аи-91, Аи-92, Аи-93 бензини		353430
Аи-95 бензини		408980

⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинқисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли Қарори. www.lex.uz

дизель ёқилғиси		273400
ЭКО дизель ёқилғиси		284250
Авиакеросин		50580
Дизель ёки карбюратор (инжектор) двигателлари учун мотор мойи		207000
13. Табий газ, шу жумладан, экспорт	25	
14. Ишлаб чикарувчи корхоналар томонидан сотиладиган суюлтирилган газ ("Ўзтрансгаз" АҚ минтакаларарабо унитар корхоналари томонидан ахолига сотиладиган газ хажми бундан мустасно), шу жумладан, экспорт	26	

Қатый микдорларда белгиланган акциз солиги ставкалари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан нархларнинг динамикаси ҳамда маҳсулотнинг сотилиши хажмидан келиб чиккан ҳолда йил мобайнида кайта кўриб чиқилиши мумкин.

"Женерал Моторс Ўзбекистон" АЖ автомобиллари, табий ва суюлтирилган газга акциз солигини тўловчилар ва уни тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси билан келишилган ҳолда белгиланади.

Қимматбахо металларга доир акциз солигини тўловчилар, унинг ставкалари ва тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

13.4. Солиқни хисоблаш ва бюджетга тўлаш

Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириладиган, акциз тўланадиган товарлар бўйича акциз солигини тўлаш бошқа божхона тўловларини тўлашдан олдин ёки у билан бир вақтда амалга оширилади. Тўлдирилган хужжат билан бирга тақдим этилган, тўлашга қабул қилинганлиги тўғрисида банк белгиси бўлган тўлов топширикномаси тўловчи томонидан акциз солиги тўланганини тасдиклайди.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириладиган товарларга акциз солигининг суммаси республика бюджетига кирим килинади.

Давлат божхона қўмитаси ҳудудий божхона бошкармаларининг карорига кўра тўловчига, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси томонидан 1999 йил 16 марта 03/8-78-сон билан тасдикланган Божхона тўловларини кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлашни тақдим этиш тўғрисидаги Йўрикномага (рўйхат раками 697, 1999 йил 8 апрель) мувофиқ товарларнинг божхона расмийлаштируви санасидан бошлаб 2 ойдан ошмайдиган муддатга акциз солигини кечиктириб ёки бўлиб-бўлиб тўлаш тақдим этилиши мумкин.

Тўловчилар томонидан Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигига мувофиқ сотишнинг ҳакиқий хажмидан келиб чиқиб хисоблаб чиқарилган акциз солиги суммаси бюджетта қўйидаги муддатларда тўланади:

1. Жорий ойнинг 13-кунидан кечиктирмай - жорий ойнинг биринчи ўн кунлиги учун;
2. Жорий ойнинг 23-кунидан кечиктирмай - жорий ойнинг иккянчи ўн кунлиги учун;
3. Кейинги ойнинг 3-кунидан кечиктирмай - ҳисобот ойнинг колган кунлари учун.

Товарга илова қилинадиган хужжатларда кўрсатилган маҳсулот юклаб жўнатилган кун сотиш куни бўлиб ҳисобланади.

Ўн кунлик тўловлар бўйича акциз солигининг келиб тушган суммаси Давлат солик хизмати органлари томонидан солик тўловчиларнинг шахсий ҳисобваракларида бир вактда соликни "Ҳисоблаб ёзиш" ва "Тўлаш" устунларида акс эттирилади.

Акциз солиги бўйича ҳисоб-китоб рўйхатдан ўтказилган жойдаги давлат солик хизмати органларига тақдим этилади: корхоналар томонидан (микрофирмалар ва кичик корхоналардан ташкари) - ҳисобот ойидан кейинги ойнинг 20-кунидан кечиктирмасдан хар ойда; микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан - биринчи чорак, ярим йиллик ва 9 ой якунлари бўйича, ўн кунликларга таксимлаган холда, ҳисобот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмасдан, йил якунлари бўйича эса - йиллик молиявий ҳисоботни тақдим этиш муддатида.

Дам олиш (ишлилмайдиган) ёки байрам кунига тўгри келадиган акциз солигини тўлаш муддатлари, тегишинча, ҳисоб-китобни тақдим этиш муддатлари хам дам олиш ёки байрам кунидан кейинги биринчи иш кунига кўчирилади.

Ҳисобот даври мобайнида ўн кунлик тўловлар билан киритилган акциз солиги суммалари тегишли ҳисобот даври учун ҳисоб-китоб бўйича ҳисоблаб чиқарилган солик суммасида ҳисобга олиниши керак.

Ортиқча киритилган акциз солиги суммалари бўлгуси тўловлар ҳисобига киритилади ёки унинг ёзма аризаси олинган кундан бошлаб Давлат солик хизмати органи томонидан 30 кун ичida тўловчига қайтарилади (агар бюджетга тўловлар бўйича қарз мавжуд бўлмаса). Ортиқча келиб тушган акциз солиги суммаси ўттиз кун ичida қайтарилиши ёки келгуси тўловлар ҳисобига киритилиши керак.

Улар тўланган ёки ундирилган пайтдан бошлаб бир йил давомида тўловчи ортиқча тўланган ёки ундирилган акциз солиги суммалари қайтарилишини талаб қилиб, мурожаат этиши мумкин.

Ортиқча тўланган акциз солиги суммаларини қайташиб божхона органларига куйидаги хужжатларни тақдим этиш билан амалга оширилади:

1. Тўловчининг ёзма аризаси, унда ортиқча тўлаш ёки ундириш сабаблари кўрсатилади, шунингдек пул маблаглари қайтарилиши керак бўлган тўловчининг банк реквизитлари берилади;
2. Акциз солигини ҳисоблаб чиқариш ва ундириш учун асос бўлган божхона юк декларацияси;
3. Ижроси тўғрисида банк белгиси қўйилган, акциз солигининг тегишли суммаларини тўлашга оид тўлов хужжати;

4. Товарлар (ишлар, хизматлар) чегарадан ҳакиқатда олиб ўтилгани тўғрисида чегара божхонасининг белгиси қўйилган (зарур ҳолларда) товарга илова килинувчи хужоатлар.

Ортиқча тўланган акциз солиги суммаларини қайташиб умумий тушумлар ҳисобига амалга оширилади. Ортиқча тўлашган акциз солиги суммаларини қайташибининг бошқа коидалари Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси томонидан 2000 йил 29 июнда 02/8-27-сон билан тасдиқланган Ортиқча тўланган ёки ундирилган божхона тўловларини қайташиб тўғрисида йўрикнома (рўйхат раками 947, 2000 йил, 14 июль, Меъёрий хужоатлар ахборотномаси, 2000 йил, 13-сон)га биноан тартибга солинади.

Акциз солиги бўйича бюджет билан ҳисоб-китоблар ҳисоби бюджеттага тўловлар бўйича карзларни ҳисобга олиш ҳисобваракларида юритилади. Акциз солигининг бюджеттага киритиладиган ҳисоблаб чиқарилган суммаси харидорлар ва буюртмачилардан олинадиганларни ҳисобга олиш ҳисобвараги дебети ҳамда бюджеттага тўловлар бўйича карзларни ҳисобга олиш ҳисобвараги кредити бўйича акс эттирилади. Бюджеттага акциз солиги суммасини тўлаш бюджеттага тўловларга доир қарзларни ҳисобга олиш ҳисобвараги дебети бўйича пул маблагларини ҳисобга олиш ҳисобвараклари билан корреспонденцияда акс эттирилади.

Акциз маркаларини харид килиш чогида бошқа жорий активларни ҳисобга олиш ҳисобвараги дебети ва пул маблагларини ҳисобга олиш ҳисобвараги кредити бўйича бухгалтерия ёзуви амалга оширилади.

Махсулотни маркалаш учун акциз маркаларидан фойдаланишга караб бухгалтерия ёзуви амалга оширилади: давр ҳаражатларини ҳисобга олиш ҳисобвараги дебети ва бошқа жорий активларни ҳисобга олиш ҳисобвараги кредити.

Солик тўловчилар акциз солигининг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши ва ўз вақтида тўланиши учун Ўзбекистон Республикасининг амалдаги конун хужоатларига мувофиқ жавобгар бўладилар. Акциз солигининг тўғри ҳисобланиши ва ўз вақтида тўланиши учун жавобгарлик тўловчилар ва декларантлар зиммасига юкланди.

Тўловчи томонидан акциз солиги бўйича бюджет олдидағи мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда божхона хизматлари тегишли суммаларни, шунингдек муддати кечикирилган ҳар бир кун учун, конун хужжатларига мувофиқ ундириш куни ҳам кўшилади, 0,5 фоиз микдорида пеняларни ундирадилар.

Олиб кириладиган товарлар бўйича ундириладиган акциз соликларининг бюджеттага кирим килиниши устидан назоратни божхона органлари амалга оширади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Акциз солиги качон жорий этилди?
2. Акциз солиги тўловчилар қандай гурухланади?
3. Акциз ости товарларини аниқлаш мезонлари қандай?
4. Акциз солиги обьекти нималардан иборат?
5. Акциз солигининг базаси қандай аниқланади?

6. Акциз солигини тұлашдан кимлар озод этилган?
7. Акциз солиги ставкалари ва акцизости товарлар рүйхати ким томонидан белгиланади?
8. Акциз солигини хисобга олиш тартиби қандай?
9. Алохіда товарлар бүйіча бюджеттегі тұланадиган акциз солигини хисоблаб чишишнің хусусиятлари нимада?
10. Акциз солиги хисобини тақдым этиш ва соликни тұлаш муддатлари қандай?
11. Акциз маркалари нима ва у қачон жорий этилган?
12. Қандай холатда акцизга тортиладиган товарлар маркаланмайды?

Топшириклар

1. Акциз солиги бүйіча чет давлатлар тажрибасини ўрганиб чиқиши.
2. Акциз солигини тұлаш ва хисоботни тақдым этиш тартибини ўрганиш.
3. Бюджет даромадларини тұлдиришда акциз солиги бүйіча вужудға келаёттан мұаммоларни тадқик қилиш.

14-боб. Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги Режа

- 14.1. Мол-мулк солигининг иктиносий моҳияти уни юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги тўловчилари таркиби**
- 14.2. Солиқ объектини аниқлаш**
- 14.3. Солиқ ставкалари ва имтиёзлари**
- 14.4. Солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби**

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, мол-мулк, мол-мулк солиги, мол-мулкнинг ўртacha йиллик қолдик қиймати, белгиланган муддатларда ишлатилмаган объектларга солик.

14.1. Мол-мулк солигининг иктиносий моҳияти уни юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги тўловчилари таркиби

Хўжалик субъектлари ўз фаолиятларини юргизишда меҳнат маҳсули бўлмиш мулкдан кенг фойдаланади. Умуман иктиносий формациялардан қаътий назар жамият ўзига зарур бўлган маҳсулотни ишлаб чиқариш учун меҳнат воситалари ва меҳнат буюмлардан кенг фойдаланилади. Аввало меҳнат воситалари деб маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита катнашадиган меҳнат куроллари ҳамда шу ишлаб чиқдиришда бевосита катнашмайдиган лекин унинг учун маълум шароитлар яратиб уни ташкил қилишга узок муддат хизмат қиласидиган мулкларга айтилади. Уларга иморатлар, жиҳозлар, транспорт воситалари, уй-жой ишноотлари ва бошқалар киради.

Юридик шахсларнинг мол-мулкларининг асосий хусусиятларидан бири шундан иборатки, улар ишлаб чиқариш жараёнида узоқ муддат хизмат қиласиди ва шу билан бирга ўзининг дастлабки жисмоний кўринишини саклаб колади. Улар маҳсулот ишлаб чиқариш жараёни учун зарур бўлган шароитларни яратиб беришда узок муддат катнашса ҳам аста-секин эскириб боради ва эскирган қисмини ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таннархига амортизация ажратмаси кўринишида қисман-қисман ўтказиб боради. Шунинг учун ҳам корхоналар ушбу мол-мулклардан фойдаланиш жараёнида, уларни тўғри ва унумли ишлатиб, имкони борича кўп ва сифатли маҳсулот ишлаб чиқаришни, ҳар ишлаб чиқаришга сарфланган ҳар бир сўмнинг рентабеллик даражасини оширилишини таъминлашга ҳаракат қилишади. Шунингдек, мавжуд конунчиликка кўра барча корхоналар мол-мулклари учун бюджетга солик тўлаш мажбуриятига ҳам эгадир. Бу солиқлар суммаси мол-мулкларнинг миқдорига караб мутаносиб равишда ўзгариши мумкин, яъни мол-мулкларнинг қиймати ошган сари солиқлар суммаси ҳам ошиб боради. Бундай солиқ сиёсати корхоналар дикқатини ортиқча асосий ва айланма маблаглардан воз кечишига ва энг зарур бўлган мол-мулкларнинг олиб колиб, улардан унумли фойдаланишга каратади.

Бозор иктиносийни шакллантириш босқичида мол-мулк солигини рагбатлантириувчи ва корхоналарни тежамкорликка ўндовчи хусусиялари

иnobатга олиниб Узбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февралдаги «Корхоналар, ташкилотлар ва бирлашмалардан олинадиган соликлар тўғрисида»ги Конунига мувофиқ, у жорий этилди ва сунгти йилларда қабул қилинган қонунлар орқали унинг айrim жиҳатлари такомиллаштирилиб турилди.

Мол-мулк солиги тўловчилари бўлиб хўжалик юритишда, мулкчиликда ёки оператив тарздаги бошқарувда мол-мулкка эга бўлган ва ўз мажбуриятларига ана шу мол-мулк билан жавоб берадиган, шунингдек мустакил балансга ва хисоб-китоб ракамига эга бўлган хамма турдаги корхоналар хисобланади.

Мол-мулк солигини толовчи бўлган корхоналар соликни ўзларининг юкорида санаб ўтилган асосий воситаларидан тўлашади. Шунингдек, мол-мулк солиги лизинг шартномасига кўра сотиб олинган воситалар номоддий активлардан ҳам тўланади. Албатта, барча асосий воситаларнинг лизинг бузилиши учун унинг ижара муддати асосий хизмат муддатининг 80 фойзидан ортиқ бўлиши; ижарачи асосий воситаларни ижара тугаганидан сўнг белгиланадиган нарх бўйича харид қилиш хукуқига эга бўлиши; ижарага олинган асосий воситаларнинг ижара тугалланганидаги колдик киймати уларнинг ижара бошланишидаги кийматининг 20 фойзидан камини ташкил этиши; ижарага олинган бутун давр учун жорий толовларнинг суммаси ижарага олинган воситалар кийматининг 90 фойзидан ортиқ бўлиши зарур.

Ўзбекистонда корхоналар фаолиятини соликка тортиш йўлидаги муҳим қадамлардан бири корхоналарнинг мол-мулкига солинадиган соликнинг жорий қилиниши бўлди. Мол-мулк солиги дастлаб, Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февралда қабул қилинган “Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган соликлар тўғрисида” ги Конунига асосан жорий этилди ва шу билан бирга корхоналарнинг ишлаб чиқариш фондларига тўлов ҳамда транспорт воситаларига солинадиган солик бекор қилинди.

Хозирги вактда ушбу соликнинг хукукий асоси бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси, “Давлат солик хизмати тўғрисида” ги конуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти карорлари ҳамда бошка солик қонунчилиги билан боғлиқ бўлган меъёрий хужжатлар хисобланади.

Ўзбекистон солик тизимида юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги тўғри соликлар таркибига киради ва моҳиятига кўра бу солик асосий фондлар шаклидаги ресурсларга нисбатан белгиланган солик хисобланади. Мазкур солик бўйича тушумлар суммаси тўлик маҳаллий бюджетларга тушади ва у бюджетнинг баркарор даромад манбаларидан бири хисобланади.

Маҳаллий иқтисодчи олим Б.Умаров мол-мулк солигига таъриф бера туриб “мол-мулкларни соликка тортиш корхонани солик билан тартибга солиш бўлиб, маҳсус хукукий тартибга эга” дея зътироф этиб ўтган⁵¹.

⁵¹ Умаров Б. Корхоналар мол-мулкини соликка тортиш механизмидаги мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш Йўллари (Ўзбекистон Республикаси материаллари асосида). Иктисад фанлари номзоди илмий дарожаси учун ёзилган диссертация автореферати. – Т., 2002. – 14 б.

Яна бир ёш иқтисодчи олимлардан А.Х. Исламкулов мол-мулк солиги биринчи навбатда чекланган ресурслардан оқилона фойдаланишини таъминловчи, иккинчи томондан корхона фаолиятини тартибга солишга хизмат килувчи молиявий дастаг хисобланади, деб эътироф этган⁵².

Мамлакат солик тизимида мол-мулк солигини жорий қилишдан кўзланган максад *биринчидан*, корхоналар ўзларининг хўжалик фаолиятини юритишида ортиқча ва фойдаланилмаётган мол-мулкини сотишга қизикишини уйғотиш бўлса, *иккинчидан*, корхоналар балансидаги мол-мулкдан самарали фойдаланишини рағбатлантиришдан иборат. Чунки, корхоналарнинг маънавий ва жисмоний томондан эскирган асосий воситаларини янги, илғор технология-ускуналар билан янгилаши ишлаб чиқарилаётган товарларнинг баҳосини арzonлаштиради ва рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга имкон беради.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг балансидаги барча мулклардан солик тўлашга мажбур қилиш уни ортиқча бино, иншоотлар, машина ва ускуналардан кутилишига ундейди. Бу эса, ўз навбатида, ишлаб чиқариш воситалари бозорини шакллантиришга, махсулот таннархини пасайтиришга ҳамда ракобатбардош махсулот ишлаб чиқариш имкониятини яратади. Шунингдек, мол-мулк солиги даромад ва мулк тақсимотидаги номутаносибликни бартараф этишнинг муҳим воситаси хисобланади. Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг давлат бюджети даромадлари таркибидаги улуши юкори салмоқка эга эмас. Ҳозирги вактда ушбу соликнинг тушуми Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг соликли даромадларида 2,3 – 4,5 фоиз оралигини ташкил этмоқда (13-жадвалга карант).

13-жадвал

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети даромадлари таркибида юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг улуши, (фоизда)⁵³

Кўрсаткичлар	Йиллар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Давлат бюджети даромадларида жами соликлар тушуми	100	100	100	100	100
Жами давлат бюджети даромадларида мол-мулк солигининг улуши	2,6	4,4	5,1	4,2	4,5
шу жумладан, юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг улуши	2,3	3,9	4,7	3,9	4,5
Жами мулкий соликлар тушумида юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг улуши	86,0	90,1	92,6	92,3	92,8
Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг маҳаллий бюджетлар даромадларидаги улуши	7,1	7,7	7,9	7,8	7,8

⁵² Исламкулов А. Бюджет даромадларида бевосита соликлар тушуми баркарорларни таъминлаш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражаси учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2012. – 15 б.

⁵³ Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитасининг маълумотлари асосида тузилган.

Жадвал маълумотларига кўра жами мулкий солиқлар тушумида юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солигининг улуши 2015 йилда 2011 йилга нисбатан 6,8 пунктта ошганлигини кўриш мумкин. Бу холатни соликка тортиш тартибларини янада такомиллашиб бораётганлиги билан изохламоқ керак. Бунга бир хил аҳамиятли ва самарасиз бўлган имтиёзларни бекор килинаётганлигини мисол келтириш мумкин.

Корхоналар мол-мулкини соликка тортиш. Ўзбекистон Республикаси Солик Кодекси ва “Юридик шахсларнинг мол-мулк солигини хисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида”ги йурикномага мувофик амалга оширилади. (МЮ №1107-модда, 11.03.2002 йил)

Ўзбекистон Республикаси худудида солик солинадиган мол-мулкка эга бўлган юридик шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари;

агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида бошқача коида назарда тутилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудида ўз мулкида кўчмас мулкка эга бўлган юридик шахслар — Ўзбекистон Республикасининг норезидентларидир. Агар кўчмас мулк мулкдорининг жойлашган ерини аниглаш имкони бўлмаса, бу мол-мулк қайси шахснинг эғалигида ва (ёки) фойдаланишида бўлса, шу шахс солик тўловчиидир. Ўзбекистон Республикаси норезидентининг фаолияти солик Кодексининг 20-моддасига мувофик Ўзбекистон Республикасидаги доимий муассаса орқали амалга ошириладиган фаолият деб эътироф этилади.

Куйидагилар юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўловчилар бўлмайди:

➤ нотижорат ташкилотлар. Нотижорат ташкилотлар тадбиркорлик фаолиятини амалга оширган тақдирда, ушбу бўлимда назарда тутилган тартибда юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўловчилардир;

➤ солик солишининг соддалаштирилган тартиби назарда тутилган юридик шахслар.

Шу билан бирга агар соликка тортишнинг алоҳида тартиби урнатилган юридик шахслар асосий фаолият куриниши билан бир каторда бошқа фаолият куринишлари билан шуғулланса, у холда улар булим ҳисобини юритишлари ва конунчилликка мувофик мол-мулк солигини тўлашлари шарт.

14.2. Солик обьектини аниглаш

Куйидаги мол-мулк солик солиши обьектидир:

1) асосий воситалар, шу жумладан молиявий ижара (лизинг) шартномаси бўйича олинган асосий воситалар;

2) тугалланмаган курилиш обьектлари. Тугалланмаган курилиш обьектлари жумласига муайян курилиш обьектига доир лойиҳа-смета хужжатларида белгиланган норматив мурдатда, агар курилишнинг норматив

муддати белгиланмаган бўлса, курилиш бошланганидан эътиборан йигирма тўрт ой ичидаги курилиши тугалланмаган объектлар киради;

3) белгиланган муддатда ишга туширилмаган асбоб-ускуналар. Белгиланган муддатда ишга туширилмаган асбоб-ускуналар жумласига монтаж қилиниши талаб этиладиган хамда реконструкция ва (ёки) модернизация қилинаётган объектларда лойиха-смета хужжатларида белгиланган муддатларга мувофиқ капитал кўйилмалар ҳисобига ишга тушириладиган асбоб-ускуналар киради. Лойиха-смета хужжатларида асбоб-ускуналарни ишга тушириш муддатлари бўлмаган тақдирда, буюртмачи сифатида иш кўраётган юридик шахснинг раҳбари томонидан тасдикланган муддатлар солик солиш обьектини белгилаш учун қабул қилинади, лекин бу муддатлар асбоб-ускуналар монтаж қилишга топширилган пайтдан эътиборан бир йилдан кўп бўлмаслиги керак.

Солик солинадиган база қуйидагиларни:

асосий воситалар бўйича – асосий воситаларнинг ўртача йиллик қолдик қиймати. Асосий воситаларнинг қолдик қиймати ушбу мол-мулкнинг бошланғич (тикланиш) қиймати билан солик тўловчининг ҳисоб сиёсатида белгиланган усуllibардан фойдаланилган холда ҳисоблаб чиқилган амортизация хажми ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади;

норматив (белгиланган) муддатда тугалланмаган курилиш обьектлари ва ишга туширилмаган асбоб-ускуналар бўйича – тугалланмаган курилишнинг ва ўрнатилмаган асбоб-ускуналарнинг ўртача йиллик қиймати.

Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган Ўзбекистон Республикасининг *норезидентлари* учун қуйидагилар солик солиш обьектидир:

Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги конун хужжатларига мувофиқ доимий муассаса фаолияти билан боғлиқ қайси асосий воситалар бўйича ҳисоб юритаётган бўлса, ўша асосий воситалар;

ушбу доимий муассаса фаолияти билан боғлиқ бўлмаган, мазкур норезидентларга мулк хукуки асосида тегишли бўлган кўчмас мулк.

Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга оширмайдиган Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари учун Ўзбекистон Республикаси худудида жойлашган, уларга мулк хукуки асосида тегишли бўлган кўчмас мулк солик солиш обьектидир.

Кўчмас мулкка бўлган хукукларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган Ўзбекистон Республикасининг норезиденти томонидан мулк қилиб олинган (реализация қилинган) кўчмас мулк обьекти тўғрисидаги маълумотларни ушбу обьектлар жойлашган ердаги давлат солик хизмати органига рўйхатдан ўтказилганидан кейин ўн кун ичидаги маълум қилиши шарт.

Конун хужжатларига мувофиқ мулк қилиб олинган ер участкалари солик солиш обьекти сифатида қаралмайди.

Мол-мулк солиги суммаси асосий воситаларнинг қолдик қийматига тўғридан-тўғри боғлиқ экан, уни тўғри аниқлаш жуда мухимдир. Шунингдек, қолдик қиймат жамгарилган амортизация суммасига хам боғлиқ, шу билан боғлиқ холатда мухим бўлган амортизация мөъёрларини тўғри белгилаш

масаласи туради. Бу ерда хам шуни ҳисобга олиш керакки, агар корхона Солик Кодексида урнатилган услуг (төнг түгри чизикили) дан фаркланувчи амортизация усулини уз ҳисоб сиёсатига биноаи танласа, у холда УзР СК 23-моддасига мувофик соликка тортиш максадларида факат төнг түгри чизикили усул билан амортизацияни ҳисоблашга түгри келади.

Бошқача килиб айтганда, агар корхона төнг түгри чизикили усулдан фаркли амортизация усулини уз ҳисоб сиёсатига мувофик танласа, унга амортизацияни икки марта ҳисоблашга түгри келади: 1-маротаба – ҳисоб сиёсатида тасдиқланган усул билан бухгалтерия ҳисоби учун, 2-маротаба төнг түгри чизикили усул билан солик ҳисоби учун.

Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг кўчмас мулк обьектларига нисбатан ушбу мол-мулкнинг ўртacha йиллик қиймати солик солинадиган базадир. Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўловчи томонидан юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўлаш назарда тутилмаган фаолият турлари амалга оширилган тақдирда, солик солинадиган база солик солинадиган ва солик солинмайдиган мол-мулк ҳисобини алоҳида-алоҳида юритиш асосида аниқланади. Алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиш имконияти бўлмаган тақдирда, солик солинадиган база фаолиятдан олинадиган соф тушумнинг умумий ҳажмида юридик шахсларнинг юл-мулкига солинадиган соликни тўлаш назарда тутилган соф тушумнинг солиштирма салмоғидан келиб чиқсан ҳолда аниқланади.

Солик солини обьектларининг ўртacha йиллик қолдиқ қиймати (ўртacha йиллик қиймат) солик давридаги ҳар бир ойнинг охириги кунидаги ҳолатга кўра солик солини обьектларининг қолдиқ қийматларини (ўртacha йиллик қийматларини) қўшишдан олинган сумманинг ўн иккidan бир қисми сифатида ортиб боруви якун билан аниқланади.

Хар ҳисбот даври сунгида тўловчilar ҳисбот даври учун мулкнинг ҳақиқий ўртacha йиллик қолдиқ қийматидан келиб чиқсан ҳолда йил бошидан бошлаб усувчи натижга билан мол-мулк солигини ҳисоблайдилар ва молиявий ҳисботлар тақдим килинадиган муддатларда солик хизмати органларига ҳисоб-китобни тақдим киладилар. Кўреатилган ҳисоб-китоблардан келиб чиқиб ҳисобланган мол-мулк солиги суммаси чорақлик ва йиллик молиявий ҳисботни тақдим килиш учун урнатилган кунгача беш кунлик муддатга туланади.

Соликка тортиш обьекти бу курилиш пудратчилар ёки ҳўжалик услубида амалга оширилаётганлигидан катъий назар, курилиш обьектининг ўрнатилган муддатларда тугалланмаган қиймати (капитал курилишга сметалар, смета - молиявий ҳисоб-китоблар ва бош китобга кўриб чиқилган бино ва иншоотларни фойдаланишга олиш, жихозлар, асбоб-ускуналар, инвентарлар ва бошка буюмларни куриш бўйича харажатлар), шунингдек тугалланмаган ҳисоби счётида (ўрнатилган муддатларда тугатилмаган обьектлари кисмida) ҳисобга олинувчи З-шакл (бадарилган иш ҳажми ва харажатлар тўгрисида маълумотнома) бўйича шакллантирилган, буюртмачи томонидан киритилган статистик ҳисботдаги обьект бўйича ҳажми ҳисобланади. Курилишнинг ўрнатилган муддати амалдаги СНИП I.04. 03-85 "Корхона бино ва иншоотлар

курилиши давомийлигининг меъёрларига мувофик ташкилотлардан курилиш лойихасини (ККЛ) таркибидаги лойихавий ташкилот томонидан аникланадиган объект курилишнинг меъёрий муддати ҳисобланади. Лойихавий ташкилотлар лойиха-смета хужжатида тайёргарлик ишларниң даври белгиланган холда курилиш давомийлигининг меъёрларини кўрсатишга мажбурлар.

Лойиха-смета хужжатида курилиш давомийлигидан меъёрлари мавжуд бўлмаса, буюртмачи лойиха ташкилотидан аник объект бўйича курилиш давомийлигининг меъёри тўгрисида маълумотнома олишга мажбур.

14.3. Солик ставкалари ва имтиёзлари

Корхонаялар мол-мулки 2017 йилдан бошлаб 5% ставка бўйича соликка тортилади.

Ставка мол-мулкни кайта баҳолаш ҳисоби билан унинг колдик қийматига нисбатан белгиланади.

Кайта баҳолаш ташкилот асосий фондларининг қиймати амалдаги баҳоларга мувофик келиши учун ўтказилади.

Бунда “1-январ холатига асосий фондларни йиллик кайта баҳолашни ўтказиши тартиби тўгрисидаги низом”га мувофик кайта баҳолаш максадларида ташкилотларнинг асосий фондлари деганда:

- ҳусусий асосий фондлар;
- ўрнатиш учун жихозлар;
- тугатилмаган курилиш объектлари;
- узок муддатга арендаланган асосий воситалар, шу жумладан узок муддатли лизинг бўйича олинган асосий воситалар.

Асосий фондлар қийматини кайта баҳолаш кайта баҳолашни амалга ошириш давридаги нархлар даражасидан келиб чиккан холда 1-январ холати бўйича хар йилда (жорий йилнинг 1-февралигача) ўтказилади.

Кайта баҳолашда асосий воситаларнинг тўлик тиклаш қиймати, яъни объектларни яратиш (куриш), ташиш, ўрнатиш (монтаж) харажатлари, шунингдек, импорт килинадиган объектлар учун божхона тўловлари ва х.к.ларни ҳисобга олган холда мавжуд бозор нархлари (тарифлари) бўйича уларни намунавий янги объектларга тўлик алмаштириш вазиятида корхона томонидан амалга оширилиши керак бўлган харажатларнинг тўлик қиймати аникланади.

Асосий воситаларни тўлик тиклаш қиймати ташкилот карашлари бўйича ёки кайта баҳолашни ўтказиши даврида 1-январдан мураккаблашувчи намунавий баҳоланганди янги объектларнинг хужжат билан тасдикланган бозор нархлари бўйича алоҳида объектларнинг қийматини тўгрилан-тўгри кайта ҳисоблаш йўли билан (тўгридан-тўгри кайта баҳолаш методи) ёки асосий фондларнинг кўрининиши бўйича дифференциалаштириш орқали ва уларни яратиш даврларига боғлиқ холда асосий фондлар қийматини ўзгартириш бўйича индексларни куллаш орқали алоҳида объектларни бошлангич (тикланувчи) қийматини индексациялаш йўли билан (индекс методи) аникланади.

Бунда асосий фондларниң бир турдаги объектлари бүйінча (маркалари хусусиятлари ва х.к. бүйінча) ягона метод күлланади.

Кайта баҳолаш ташкилотлар томонидан мустакил ёки мутахассислар конунчилікка мувофик баҳолаш фаолияти билан шуғулланиш хукуқнға эга бүлгән эксперталарни жалб килиш йўли билан амалга оширилади.

Ер участкалари ва табиатдан фойдаланиш объектлари киймати кайта баҳолашга таалукли эмас.

Кўрсатилган имтиёзлар савдо-воситачилик корхоналари, шунингдек эркін конвертиланган валютага пахта толаси, пахта қозоzi, нефт, нефт маҳсулотлари, газ конденсалтлари, табиий газ, электр энергия, кимматбаҳо рангли ва кора металларни экспорт килувчи чиқариш корхоналари учун күлланилмайди.

14.4. Соликни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Юридик шахсларниң мол-мулкига солинадиган соликни ҳисоблаб чиқариш ҳисоблаб чиқарилган солик солинадиган базадан ва белгиланган ставқадан келиб чиккан ҳолда солик тўловчи - Ўзбекистон Республикасининг резиденти томонидан амалга оширилади.

Юридик шахсларниң мол-мулкига солинадиган соликнинг ҳисоб-китоби солик бүйінча ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органита йилда бир марта, йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади.

Солик даври мобайнида солик тўловчилар юридик шахсларниң мол-мулкига солинадиган солик бүйінча жорий тўловлар тўлайдилар.

Жорий тўловлар миқдорини ҳисоблаб чиқариш учун солик тўловчилар жорий солик даврининг 10 январигача, янги ташкил қилинганлари эса - давлат рўйхатидан ўтказилган санадан эътиборан ўттиз кундан кечиктирмай, солик бүйінча ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига мўлжалланаётган солик солинадиган базадан (тегишлий йил учун мол-мулкининг ўртача йиллик колдик кийматидан (ўртача йиллик қийматидан) ва белгиланган ставқадан келиб чиккан ҳолда ҳисобланган жорий солик даври учун юридик шахсларниң мол-мулкига солинадиган солик суммаси тўғрисидаги маълумотномани тақдим этадилар.

Ушбу модданинг тўртингчи кисмига мувофик ҳисоблаб чиқарилган жорий тўловлар қуйндагича тўланади:

микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан - юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солик йиллик суммасининг тўртдан бир кисми миқдорида йилнинг ҳар чораги учинчи ойининг 25-кунидан кечиктирмай;

микрофирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмайдиган солик тўловчилар томонидан - юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солик йиллик суммасининг ўн иккidan бир кисми миқдорида ҳар ойининг 10-кунидан кечиктирмай.

Солик даври мобайнида мўлжалланаётган солик солинадиган база ўзгарган тақдирда, солик тўловчи юридик шахсларниң мол-мулкига солинадиган солик суммаси тўғрисида аниклаштирилган маълумотнома тақдим этишга хақли,

Бунда солик даврининг қолган қисми учун жорий тўловларга юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликнинг ўзгариш суммасига тент улушларда тузатиш киритилади.

Солик даврида тўланиши лозим бўлган юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик суммаси жорий тўловлар хисобга олинган ҳолда, хисоб-китобни тақдим этиш муддатидан кечиктирмай бюджетга ўтказилади.

Солик даврида юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик бўйича жорий тўловлар суммаси хисоб-китобга кўра бюджетта тўланиши лозим бўлган солик суммасига нисбатан 10 фоиздан ортиқ камайтирилган тақдирда, давлат солик хизмати органи жорий тўловларни юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликнинг ҳакикий суммасидан келиб чишиб, пеня хисоблаган ҳолда кайтадан хисоблаб чиқади.

Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари бўйича юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни хисоблаб чиқариш солик солинадиган базадан ва белгиланган ставгадан келиб чиқкан ҳолда давлат солик хизмати органлари томонидан кўйидаги тартибда амалга оширилади:

Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган Ўзбекистон Республикасининг норезиденти доимий муассасанинг солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органига солик солинадиган мавжуд мол-мулк тўғрисидаги маълумотномани хисбот йилидан кейинги йилнинг 25 январидан кечиктирмай тақдим этиши шарт. Такдим этилган маълумотнома асосида давлат солик хизмати органи юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик суммаси хисоб-китобини ўн кун ичida амалга оширади ва тўлов хабарномасини ёзиб беради;

Ўзбекистон Республикасининг кўчмас мулкка эга бўлган норезидентларига кўчмас мулк жойлашган ердаги Ўзбекистон Республикаси давлат солик хизмати органлари солик тўловчининг ёки кўчмас мулкка бўлган хукуқларни давлат рўйхатидан ўтказувчи органнинг маълумотлари асосида тўлов хабарномасини ёзиб беради.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари томонидан йилда бир марта, солик хисоботи давридан кейинги йилнинг 15 февралядан кечиктирмай тўланиши керак.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Мол-мулк солиги қачон жорий этилган ва уни жорий этишдан кўзланган мақсад нима?
2. Мол-мулк солигини давлат бюджети даромадлари таркибидағи аҳамияти қандай?
3. Мол-мулк солигини тўловчилари кимлар?
4. Соликка тортишнинг алоҳида тартиби ўрнатилган корхоналар асосий фаолиятидан ташқари бошқа фаолият билан шугулланганларида мол-мулк солигини тўлашадими?
5. Мол-мулк солигининг обьекти ва базаси қандай аниқланади?
6. Корхона мол-мулкининг ўртача йиллик колдик қиймати қандай тартибда топилади?

7. Мол-мулк солиги ставкалари қандай белгиланған?
8. Махсусотини экспорт килаёттан корхоналарга мол-мулк солигини хисобланиши қандай тартибда амалға оширилади, агарда экспорт ҳажми махсусотни сотиша 40 фоизни ташкил этган бўлса?
9. Мол-мулк солигидан кимлар имтиёзга эта?

Топшириклар

1. Солик идораларига мол-мулк солиги бўйича хисоб-китоб топшириш муддатларини ўрганиш.
2. Белгиланған муддатларда тугалланмаган курилиш обьекти учун мол-мулк солигини тўлаш тартибини ўрганиш.
3. Меъёрий муддатларда ўрнатилмаган ускуналар учун мол-мулк солигини тўлаш тартибини ўрганиш.

15-боб. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги Режа

- 15.1. Ер солиги жорий этилишининг иқтисодий моҳияти**
- 15.2. Юридик шахслардан олинадиган ер солигини тўловчилар таркиби**
- 15.3. Юридик шахслардан олинадиган ер солигининг солик объекти ва солик солинадиган база**
- 15.4. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги ставкалари**
- 15.5. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги бўйича имтиёзлар**
- 15.6. Ер солигини ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби**

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, ер, ер солиги, ер участкаси, жамоа қишлоқ хўжалик сугориладиган ер, балл бонитети.

15.1. Ер солиги жорий этилишининг иқтисодий моҳияти

Ўзбекистон Республикасида ердан фойдаланиш ва ерга эгалик қилиш пуллидир.

Ер солиги давлат бюджети ва солик тўловлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни ифодалайди. Шунинг учун ҳам у иқтисодий категориялар туркумiga киради.

Ер солигининг иқтисодий моҳияти мазмунини очишда давлат бюджети мол-мulk солик тўловчилари ўртасидаги юзага келадиган кўп қиррали муносабатларнинг характеристини ўрганиш лозим. У айrim тўғри соликлардан фарқли ўларок маҳаллий соликлар гурухига киради.

Ер солиги маҳаллий соликлар гурухида бўлса ҳам, унинг ставкалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Бошқа маҳаллий соликлар ва йигимлар эса вилоят ҳокимларни томонидан жорий этилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида ер солиги давлатнинг ижтимоий-иктисодий сиёсатини юргизишида ҳам мухим ўрин эгалламокда. Республика Олий Кенгаши 1993 йил 6 майда «Ер солиги тўғрисида» конун кабул қилиниши оркали ерга бўлган эгалик муносабатларини тубдан ўзгартирди. Ахолининг кенг қатлами ердан фойдаланишда энг асосий мақсад ернинг унумдорлигини ошириш, ерга тўғри ишлов бериш ва ердан олинган маҳулотларни ҳалқ манфаатларининг кондирилишига жалб этиш бўлиб ҳисобланмоқда.

Ердан унумли фойдаланиш, уни ҳосилдарликдаги мавқенини ошириш асосан солик муносабатлари оркали амалга оширилиши бу борада оқилона солик сиёсатининг юргизилишини тақозо этади. Лекин ер солигини жорий этиш ер конунчилиги билан белгиланади. Чунки ер конунига мувофик ерларни тоифаларга бўлиши ва унда асосан ер унумдорлигининг эътиборга олиниши ерга нисбатан ўзига хос солик муносабатларини юргизишини тақозо этади.

Мамлакатимизда «Ер тўғрисида»ги конунга асосан ер солик муносабатлар янги погонага кўтарилди ва ер солигини солик тизимидағи аҳамияти анча оширилди. Ерга эгалик қилиш ҳам эндиги кунда солик

муносабатлари оркали тартибга келтирилиб турилмоқда. Бу эса ер солигини бюджет иктиёрига тўлик ва белгиланган муддатларда ундирилиши учун ҳам замин яратиб берди. Шунингдек ушбу конунга мувоғик, ерларнинг ўнта синфга булиниши асосланди ва унинг негизида солик ставкаларининг белгиланиши таъминланди.

Ер солигининг амал қилишини хукукий жиҳатдан асосланганлиги бозор иқтисодиёти шароитида ер солигининг моҳиятини тубдан ўзгартирди. Ер солигининг ер синфларига қараб дифференциялаштирилган гизимининг жорий этилиши ҳар бир жамоа ва ширкат хўжаликлари ва фермерлар томонидан ердан унумли фойдаланишга имкон яратади. Натижада бюджет даромадида нафакат ер солиги тўловларини динамик ошиши кузатилди, балки бир вактнинг ўзида ернинг хосилдорлиги ошиди. Жамоа ва ширкат хўжаликлари томонидан ҳам харажат килиш оркали катта даромадларни кўлга киритила бошлади. Агар 1993-1998 йилларда жамоа хўжаликларининг 50 фоизидан ортиги ердан хосил олиш максадида катта харажатларни амалга ошириб кузда тутилган даромадларни кўлга киритишга тулик эришмаганларни туфайли жамоа хўжаликларига нисбатан ўзгачароқ солик муносабатларининг кўлланишига сабаб бўлди (яъни фойда солигини рентабеллик даражаларига нисбатан ундириш, ерга нисбатан амал қилувчи соликларни хисоблашда ва бюджетга ундиришда хадлан ташкири имтиёзларнинг жорий этилиши ва хоказолар шулар жумласидандир).

Бу борада шуни ҳам таъкидлаш жоизки, ерга нисбатан саёз солик муносабатларини 1998 йилга кадар амал қилиши ер майдонларидан фойдаланишда унинг сифат даражасига салбий таъсир этди. Охир оқибат ер майдонларидан узоқ муддатларда фойдаланиб келинганлиги, унинг эгаларига кузда тутилган натижаларни кўлга киритилишига имкон беради. Тупроқда эрозия содир булиши ёки ернинг турланиши бир вактнинг ўзида катта-катта молиявий ресурсларни жалб этилишини талаб этди. Бундай шароитларда ерга нисбатан оқилона солик тизимини жорий этиш муҳим ҳолга айланаб колди.

Тупроқ эрозиясини бартараф этиш, ер унумдорлигини ошириш учун маълум молиявий маблаглар талаб килинди. Кайсики, улар ернинг мелиоратив холатини аниқлашда, сугориш иншоатларини куришда, зовурларни ўтказишда ва таъмирлашда ишлатилишини такозо этади.

Янги хўжаликларининг ташкил қилиниши курилиш ишларининг кенгайинши ер захираларининг камайишига ҳам олиб келди. Сугориладиган ер майдонлари ҳам йилдан-йилга қискартириб борилади.

Табиийки, бундай юзага келган шароитда ер майдонларидан ижара шартлари асосида самарали фойдаланиш муҳим иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлади.

Шунингдек, ердан пул тўлаб фойдаланиш, ижара хаки, ернинг норматив баҳоси ер тўловининг шаклларини юзага келтиради. Ер эгалари ва ердан фойдаланувчиларга ижарадорликдан ташқари, ҳар йили ер солигини тўловчиси бўлади. Ижарага берилган ерлар учун ижара хаки ундирила бошланди. Ўзбекистон Республикаси конунчилигида кўзда тутилган ҳолларда ер участкаларини харид қилиш ва ўз эгалигига сотиб олиш учун, шунингдек банк

кредитини, ерни гаровга кўйиб олиш учун, ернинг норматив баҳоси ўриятилиши ерга бўлган муносабатда туб ўзгариш ясади.

Натижада Республикамиз худудида ерни мулк килиб, эгалик килиш, фойдаланиш учун ёки ижарага берилган юридик шахслар, шунингдек Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эллик фуқаролар ва фуқароликга эга бўлмаган шахслар ер солиги ва ижара ҳаки тўловчилари сифатида солик муносабатларини активлаштирадилар.

Амалда ер солигини ва ижара ҳакини ундириш обьектлари бўлиб юридик шахслар ва фуқароларга берилган ер участкалари (кишлок хўжалик ерлари, фуқароларга шахсий ёрдамчи хўжалигини юритиш, индивидуал уй-жой курилишини олиб бориш, боғдорчилик полизчилик ва чорвачилик уй-жой, дала ҳовлиси, тадбиркорлик фаолияти ва ўзга мақсадлар учун берилган ер участкалари; саноат, транспорт, алоқа, бошка моддий ишлаб чиқариш соҳалари ва ноишлаб чиқариш соҳаси корхоналари учун ерлар) ҳисобланади.

Умуман ер солиги, белгиланган тартибда юридик шахс ва фуқароларга мулк сифатида тасарруфлик қилиши, эгалик қилиш ва фойдаланиш учун берилган солик солинадиган ер майдони, шу жумладан, бино ва иншоотлар билан банд бўлган майдондан, шунингдек бино ва иншоотларга қараш учун зарур бўлган ер участкаларидан бир йилга мўлжаллаб ундирилиши шакллантирилди. Шунингдек канча юридик шахслар ёки фуқаролар алоҳида фойдаланса, унда ер солиги бундай участканинг ҳар бир кисми бўйича алоҳида қилиб ҳисоблаб чиқиладиган бўлди. Бу шахслар ва фуқаролар биргаликда фойдаланадиган ер майдони уларнинг алоҳида тасарруфида бўлган бинолар майдонига пропорционал равишда соликларни ҳисоблаб чиқариш учун улар ўртасида такримланиши таъминланди.

Юридик шахслар ва фуқароларнинг умумий эгалигида бўлган биноларга, хизмат кўрсатувчи ер участкаларига ер солиги, уларнинг бу бинолардаги улушига тенг равишда ҳисоблаб чиқарилади.

Бу борада шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари қарорига мувофик ер участкаларини ижарага олган юридик ва жисмоний шахслар ер солиги ўрнига бюджетга ишқара ҳак тўлашлари мумкин. Аммо ижара ҳаки таърифларининг келишувига биноан белгиланади, лекин бу ҳак конун хужжатларида белгиланган ер солигининг бир ставкасидан кам ва уч ставгадан кўп бўлмаслиги, ерлардан қишлоқ хўжалик эҳтиёjlари учун фойдаланилган тақдирда эса бир ставка микдорда бўлиши керак. Шундай қилиб, ер солигини шакллантириш бевосита унинг тўловчилари томонидан юргизиладиган фаолиятига ҳам боғлиkdir. Ўз мулкида, эгалигида ёки фойдаланишда ер участкаларига эга бўлган юридик ва жисмоний шахслар ер солиги тўловчилари бўлиб ҳисобланадилар. Шунингдек белгиланган тартибда ягона солик тўланадиган солик тўлашнинг соддалаштириш тизимиغا ўтган кичик корхоналар, ҳам ер солиги бўлиб ҳисобланадилар. Аммо юзага келтиришда солик обьектларини тўғри изоҳдаш мухим аҳамиятга эгадир.

Юридик шахслар учун куйидаги ер участкалари солик солинадиган обьект бўлиб ҳисобланади:

- қонун хужжатларида белгиланган тартибда мулк қилиб олинган ер участкалари;
- кишлоқ ёки ўрмон хўжалиги юритиш учун эгалик қилишга берилган ер участкалари;
- корхоналар, бинолар ва иншоотлар куриш учун ёки кишлоқ хўжалигига тааллукли бўлмаган бошқа маҳсадларда фойдаланиш учун берилган ер участкалари;
- корхоналар бинолар ёки иншоотларга бўлган мулк хукуки ўтиши билан бирга эгалики қилиш ва фойдаланиш хукуки ҳам ўтган ер участкалари.

Жисмоний шахслар учун солик солинадиган ер участкаларига куйидагиларни киритиш мумкин:

- турар жойлар этагида ва жамоат ерларида шахсий ёрдамчи хўжаликни юритиш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга берилган ер участкаларини;
- якка тартибда уй-жой куриш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қдаишга берилган ер участкаларини;
- жамоа бодгорчилиги, узумчилиги ва полизчилигини юритиш учун берилган ер участкаларини;
- хизмат юзасидан қонун хужжатларида мувофиқ берилган чек ерларни;
- мерос бўйича хадя қилиниши ёки сотиб олиниши натижасида уй-жой, ва ховли билан биргаликда эгалик қилиш хукуки ҳам ўтган ер участкаларини;
- қонун хужжатларида белгиланган тартибда мулк қилиб олинган ер участкаларини;
- тадбиркорлик фаолияти юритиш учун доимий фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкаларини. Буларнинг ҳаммаси солик объектини юзага келтирувчи актив кўрсаткичлар бўлиб хисобланади.

15.2. Юридик шахслардан олинадиган ер солигини тўловчилар таркиби

Мулк хукуки, эгалик қилиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки асосида ер участкаларига эга бўлган юридик шахслар, шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари ер солигини тўловчилариdir.

Кўчмас мулк ижарага берилган тақдирда, ижарага берувчи ер солигини тўловчи бўлади.

Ер участкасидан бир нечта юридик шахс биргаликда фойдаланган тақдирда, ҳар бир юридик шахс ер участкасининг фойдаланилаётган майдонидаги ўз улуши учун ер солигини тўловчиidir.

Куйидагилар ер солигини тўловчилар бўлмайди:

нотижорат ташкилотлар. Тадбиркорлик фаолияти амалга оширилган тақдирда, нотижорат ташкилотлар тадбиркорлик фаолиятида фойдаланилган ер участкалари

Мулк хукуки, эгалик қилиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки асосида юридик шахсларда бўлган ер участкалари солик солиш объектиdir.

Куйидагиларга солик солиш объекти сифатида қаралмайды:
аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари. Аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари жумласига куйидагилар киради:

- майдонлар, кўчалар, тор кўчалар, йўллар, сугориш тармоғи, соҳил бўйи ерлари ва бошқа шу каби ерлар;
- ахолининг маданий-маиший эҳтиёжларини қондириш ва дам олиши учун фойдаланиладиган ерлар (дарахтзорлар, боғлар, сайилгоҳлар, хиёбонлар, шунингдек ариқ тармоқларн эгаллаган ерлар);
- коммунал-маиший аҳамиятга молик ерлар (дафн этиш жойлари, майший чиқиндиларни йигиш, кайтадан ортиш ва саралаш жойлари, шунингдек чиқиндиларни заарсизлантириш ҳамда утилизация килиш жойлари ва бошқа шу каби жойлар).

Ер участкасининг солик солинмайдиган ер участкалари майдонлари чегтириб ташланган ҳолдаги умумий майдони солик солинадиган базадир.

Қайси ер участкаларига бўлган мулк хукуки, эгалик килиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки йил мобайнида солик тўловчига ўтган бўлса, ўша ер участкалари учун солик солинадиган база ер участкаларига тегишли хукуқ вужудга келганидан кейинги ойдан эътиборан ҳисоблаб чиқарилади. Ер участкасининг майдони камайтирилган тақдирда, солик солинадиган база ер участкаси майдони камайтирилган ойдан эътиборан камайтирилади.

Юридик шахсларда ер солиги бўйича имтиёз хукуқлари вужудга келган тақдирда, солик солинадиган база ушбу хукуқ вужудга келган ойдан эътиборан камайтирилади. Ер солиги бўйича имтиёз хукуки бекор қилинган тақдирда, солик солинадиган база ушбу хукуқ бекор қилинганидан кейинги ойдан эътиборан ҳисоблаб чиқарилади (кўпайтирилади).

15.3. Юридик шахслардан олинадиган ер солигининг солик объекти ва солик солинадиган база

Мулк хукуки, эгалик қилиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки асосида юридик шахсларда бўлган ер участкалари солик солиш объектидир.

- Куйидагиларга солик солиш объекти сифатида қаралмайды:**
- аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари. Аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари жумласига куйидагилар киради:
  - майдонлар, кўчалар, тор кўчалар, йўллар, сугориш тармоғи, соҳил бўйи ерлари ва бошқа шу каби ерлар;
  - ахолининг маданий-маиший эҳтиёжларини қондириш ва дам олиши учун фойдаланиладиган ерлар (дарахтзорлар, боғлар, сайилгоҳлар, хиёбонлар, шунингдек ариқ тармоқлари эгаллаган ерлар);

- коммунал-маиший ёрлар (кабристонлар, чиқиндиларни зарарсизлантириш ва уларни утилизация килиш жойлари ва бошқа шу каби жойлар);

- захира ерлар.

Ер участкасининг солик солинмайдиган ер участкалари майдонлари чегириб ташланган холдаги умумий майдони солик солинадиган базадир.

Кайси ер участкаларига бўлган мулк хукуки, эгалик қилиш хукуки, фойдаланиш хукуки ёки ижара хукуки йил мобайнида солик тўловчига ўтган бўлса, ўша ер участкалари учун солик солинадиган база ер участкаларига тегишли хукук вужудга келганидан кейинги ойдан эътиборан хисоблаб чиқарилади. Ер участкасининг майдони камайтирилган тақдирда, солик солинадиган база ер участкаси майдони камайтирилган ойдан эътиборан камайтирилади.

Юридик шахсларда ер солиги бўйича имтиёз хукуклари вужудга келган тақдирда, солик солинадиган база ушбу хукук вужудга келган ойдан эътиборан камайтирилади. Ер солиги бўйича имтиёз хукуки бекор қилинган тақдирда, солик солинадиган база ушбу хукук бекор қилинганидан кейинги ойдан эътиборан хисоблаб чиқарилади (кўпайтирилади).

15.4. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги ставкалари

Ер солик ставкалари Ўз. Рес. Вазирлар маҳкамаси томонидан белгиланади. Ернинг асосий фойдаланиш мақсадига ва солик тўловчиларнинг категориясига караб ер солик ставкалари бир неча турларга бўлинади:

- жамоа қишлоқ хўжалик сугориладиган ерлардан фойдаланганлик учун;
- лалмикор экинзорлар, буз ерлар ва кўп йиллик кўчатзорлардан фойдаланганлик учун;
- сугорилмайдиган ҳашакзорлар ва яйловлардан фойдаланганлик учун;
- қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги ишлаб чиқаришида фойдаланилмайдиган бошқа ерлардан фойдаланганлик учун;
- Тошкент шаҳар ер участкаларидан фойдаланганлик учун;
- шаҳар ва кўргонларда ер участкаларидан фойдаланганлик учун;
- корхона, муассаса ва ташкилотлардан қишлоқ жойларда жойлашган ер участкаларидан фойдаланганлик учун.

Корхоналар ва фуқаролар учун ер солик ставкалари алохида-алохида белгиланади. Шаҳарлар ва шаҳар кўргонларининг маъмурий чегараларида жойлашган қишлоқ хўжалик аҳамиятига молик ерлар учун ер солиги қишлоқ хўжалик ерларига белгиланган ставкаларнинг икки баробар миқдорида ундирилади.

Сугорилмайдиган пичанзор ва яйловлар учун олинадиган ер солиги ставкалари энг паст қилиб белгиланган солик ставкаларидир.

Ер солик ставкалари маъмурий ва саноат марказларига нисбатан ер участкаларининг жойлашган жойига қараб қишлоқ хўжалик ерлари учун белгиланган ставкага ўсиб борувчи коэффицентлар кўлланилади:

1. Тошкент шаҳри атрофида 20 кмгача жойлашган бўлса-1,3 коэф-нтда.

2. Вилоят марказлари атрофида 15 кмгача жойлашган бўлса – 1,2 коэффициентда.

3. Туман марказлари атрофида 10 кмгача жойлашган бўлса – 1,15 коэффициентда.

4. Шаҳар атрофида радиуси 5 кмгача жойлашган бўлса – 1,1 коэффициентда.

Ер участкаси мулкорининг, ер згаси, ердан фойдаланувчи ёки ижарачининг айби билан қишлоқ хўжалиги ерларининг сифати ёмонлашган (бонитет балли пасайган) тақдирда, ер солиги ернинг сифати ёмонлашгунига кадар белгиланган ставкалар бўйича юридик шахслар томонидан тўланади.

Шахарлар ва шаҳарчаларнинг маъмурий чегараларида жойлашган қишлоқ хўжалиги аҳамиятига молик ерлар учун ер солиги қишлоқ хўжалиги ерлари учун белгиланган ставкаларнинг икки баравари микдорида тўланади.

15.5. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги бўйича имтиёзлар

Ер солиги тўлашдан қўйидагилар озод килинади:

1) маданият, таълим, соғлиқни саклаш, аҳолини ижтимоий муҳофаза килиш ташкилотлари — ўз зиммаларига юқлатилган вазифаларни амалга оширишда фойдаланадиган ер участкалари учун;

2) ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернобилчилари» ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчиларни умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941—1945 йиллардаги уруш ва меҳнат фронти фаҳрийлари ташкил қилган юридик шахслар, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шугулланувчи юридик шахслар мустасно. Мазкур имтиёзни олиш хукуки белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда бўлган ходимлар киритилади;

3) янги ташкил этилган дехқон хўжаликлари — давлат рўйхатидан ўтказилган ойдан эътиборан икки йилга;

4) ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектлари — юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида кабул қилинган қарор ҳакида хабардор қилинган кундан эътиборан. Ихтиёрий тугатиш конуни хужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият кайтадан бошланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ҳамда солик суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ микдорда ундирилади.

Солик солинмайдиган ер участкалари жумласига қўйидаги ерлар киради:

1) боғдорчилик, узумчилик ёки полизчилик ширкатларининг умумий фойдаланишдаги (кириш йўллари, сугориш ариқлари, коллекторлар ва умумий фойдаланишдаги бошка ерлар), жамоа гаражларининг ерлари;

2) муҳофаза этиладиган табиий худудларнинг ерлари, бундан хўжалик фаолияти юритилаётган ерлар мустасно. Муҳофаза этиладиган табиий худудларнинг ерлари жумласига давлат кўрикхоналарининг, комплекс

(ландшафт) буюртма кўрикхоналарининг, табиат боғларининг, давлат табиат ёдгорликларининг, буюртма кўрикхоналарининг (овчилик хўжаликларида ташкил этиладиган буюртма кўрикхоналари бундан мустасно), табиий питомникларининг ер участкалари киради;

3) соғломлаштириш аҳамиятига молик ерлар (хўжалик фаолияти юритилаётган ерлар бундан мустасно) — тегишли муассасалар ва ташкилотларга белгиланган тартибда доимий фойдаланишга берилган, профилактика ва даволаш ишларини ташкил этиш учун қулай табиий шифобаҳш омилларга эга бўлган ер участкалари;

4) рекреация аҳамиятига молик ерлар (хўжалик фаолияти юритилаётган ерлар бундан мустасно) — аҳолининг оммавий дам олиши ва туризмини ташкил этиш учун тегишли муассасалар ҳамда ташкилотларга берилган ерлар;

5) тарихий-маданий аҳамиятга молик ерлар (хўжалик фаолияти юритилаётган ерлар бундан мустасно) — тегишли муассасалар ва ташкилотларга доимий фойдаланишга берилган тарихий-маданий кўрикхоналар, хотира боғлари, саганалар, археология ёдгорликлари, тарих ва маданият ёдгорликлари эгаллаган ерлар;

6) сув фонди ерлари. Сув фонди ерлари жумласига сув ҳавзалари (дарёлар, кўллар, сув омборлари ва бошқа шу кабилар), гидротехника ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари эгаллаган ерлар, шунингдек сув хўжалиги эҳтиёжлари учун юридик шахсларга белгиланган тартибда берилган сув ҳавзалари ҳамда бошқа сув объектлари соҳиллари бўйлаб ажратилган монтака ерлари киради;

7) электр узатиш линиялари, уларининг подстанциялари ва иншоотлари эгаллаган ерлар;

8) умумдавлат алоқа линиялари (ҳаво ва кабелли алоқа линиялари, тиргакли линиялар ва радиофикациялар, ер ости кабелли линиялари, уларни билдирувчи сигналли ва ҳаракатсиз белгилар, радиореле алоқа линиялари, кабелли телефон канализациялари, ер устидаги ва ер остидаги хизмат кўрсатилмайдиган кучайтиргич пунктлари, тақсимлагич шкафлар, ерга улаш контури кутилари ҳамда бошқа алоқа иншоотлари) эгаллаган ерлар;

9) маданият, таълим ва соғликни сақлаш объектлари эгаллаган ерлар;

10) умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари эгаллаган ерлар;

11) умумий фойдаланишдаги темир йўллар, шу жумладан тупрок кўтармаси, сунъий иншоотлар, линия-йўл бинолари, темир йўл алоқаси ҳамда электр таъминоти курилмалари, иншоотлар ва йўл курилмаларидан иборат темир йўллар станциялари ҳамда саралаш жойлари, шунингдек белгиланган тартибда темир йўл транспорти корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига доимий ёки вактинчалик фойдаланишга берилган ихота дараҳтзорлари эгаллаган ерлар;

12) шахар электр транспортин йўллари ва метрополитен линиялари, шу жумладан жамоат транспорти бекатлари ва метрополитен станциялари ҳамда уларнинг иншоотлари эгаллаган ерлар;

13) спорт ва жисмоний тарбия-согломлаштириш мажмуалари, оналар ва болаларнинг дам олиш ҳамда согломлаштириш жойлари, дам олиш уйлари ҳамда ўкув-машқ базалари эгаллаган ерлар;

14) ахоли пунктларининг сув таъминоти ва канализация иншоотлари: магистрал сув кувурлари, водопровод тармоқлари, канализация коллекторлари ва уларнинг иншоотлари, насос станциялари, сув олиш ва тозалаш иншоотлари, водопровод ва канализация тармоқларидаги кузатиш кудуклари ва дюкерлари, сув босими хосил киладиган миноралар ҳамда шунга ўхшаш иншоотлар эгаллаган ерлар;

15) магистрал нефть ва газ кувурлари, шу жумладан компрессор, насос станциялари, ёнгинга карши ва аварияга карши станциялар, трубопроводларни катодли химоялаш станциялари уларни тармоқка улаш узеллари билан, трубопроводларни тозалаш курилмалари ҳамда шунга ўхшаш иншоотлар эгаллаган ерлар;

16) магистрал иссилик трассалари, шу жумладан насос (қўпайтирувчи, камайтирувчи, арапаштирувчи, дренаж) станциялари, иссиқ сув таъминотининг иссиликни хисобга олиш ва назорат қилиш асбоблари, иситкичлари, циркуляция насослари ҳамда шунга ўхшаш иншоотлар эгаллаган ерлар;

17) самолётларнинг учиш-кўниш майдонлари, ерда бошқариш йўлкалари ва тўхташ жойлари, фуқаро авиацияси аэропортларининг радионавигация ва электр-ёритиш ускуналари эгаллаган ерлар;

18) Ўзбекистон Республикасининг Инвестиция дастурига киритилган объектлар курилиши учун ажратилган ерлар, норматив курилиш муддати даврида;

19) консервацияга кўйилиши тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари кабул килинган объектлар эгаллаган ерлар, уларнинг консервацияси даврида;

20) гидрометеорология ва гидрогеология станциялари ҳамда постлари эгаллаган ерлар;

21) юридик шахс балансида бўлган ва хўжалик фаолиятида фойдаланилмайдиган фуқаро муҳофазаси ҳамда сафарбарлик аҳамиятига молик алоҳида жойлашган объектлар эгаллаган ерлар;

22) ихота ўрмон дараҳтзорлари эгаллаган ерлар. Ихота ўрмон дараҳтзорлари жумласига куйидагилар киради: ўрмонларнинг дарёлар, кўллар, сув омборлари ва бошка сув объектлари соҳиллари бўйлаб ўтган тақиқланган минтакалари; ўрмонларнинг овланадиган кимматли балиқлар увиљдириқ сочадиган жойларни муҳофаза килувчи тақиқланган минтакалари; эрозиядан саклайдиган ўрмонлар; ўрмонларнинг темир йўллар ва автомобиль йўллари ёқалаб ўтган ихота минтакалари; чўл ва чала чўл зоналаридаги ўрмонлар; шахар ўрмонлари ва ўрмон-боглари; шахарлар, бошка ахоли пунктлари ва саноат марказларининг кўкаламзорлаштирилган зоналари атрофидаги ўрмонлар; сув таъминоти манбаларини санитария жиҳатидан муҳофаза қилиш зоналаридаги ўрмонлар; курорт табиий ҳудудларни санитария жиҳатидан муҳофаза қилиш теграсидаги ўрмонлар; алоҳида кимматта эга бўлган ўрмонлар; илмий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ўрмонлар;

23) кишлок хўжалиги мақсадлари учун янги ўзлаштирилаётган ерлар, уларни ўзлаштириш ишлари бажариладиган даврда ва улар ўзлаштирилган вактдан эътиборан беш йил мобайнида;

24) мелиорация ишлари амалга оширилаётган мавжуд сугориладиган ерлар, ишлар бошланганидан эътиборан беш йил муддатга;

25) янги барпо этилаётган боғлар, токзорлар ва тутзорлар эгаллаган ерлар, дараҳтларнинг катор ораларидан кишлок хўжалиги экинларини экиш учун фойдаланилишидан қатъи назар, уч йил муддатга. Кузда ўтказилган янги кўчатлар учун бериладиган имтиёз муддатини хисоблаб чиқариш кейинги йилнинг 1 январидан эътиборан бошланади, баҳорда ўтказилган кўчатлар учун эса жорий солик даврининг 1 январидан эътиборан бошланади;

26) илмий ташкилотларнинг кишлок хўжалиги аҳамиятига молик ва ўрмон фондидаги ерлари, кишлок хўжалиги ва ўрмон хўжалиги соҳасидаги илмий-тадқиқот ташкилотлари ҳамда ўкув юртларига қарашли тажриба, экспериментал ва ўкув-тажриба хўжаликларининг бевосита илмий ҳамда ўкув мақсадлари учун фойдаланиладиган ерлари. Ушбу бандга мувофиқ илмий тажрибалар, экспериментал ишлар, янги навларнинг селекцияси ўтказилиши учун ҳамда мавзулари тасдиқланган бошка илмий ва ўкув мақсадлари учун фойдаланиладиган экинлар ҳамда дараҳтзорлар эгаллаган ер участкалари солик тўлашдан озод килинади.

15.6. Ер солигини хисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби

Календарь йил солик давридир.

Ер солиги ҳар бир солик даврининг 1 январига бўлган ҳолатга кўра хисоблаб чиқарилади ва ер солигининг хисоб-китоби ер участкаси жойлашган ердаги давлат солик хизмати органига ҳисббот йилнинг 15 февраляга қадар тақдим этилади.

Ер солигини хисоблаб чиқариш хисоблаб чиқарилган солик солинадиган базадан ва белгилangan ставгадан келиб чиккан ҳолда амалга оширилади.

Солик солинадиган базада (хисобланган солик суммасида) солик даври мобайнида ўзгариш бўлганда юридик шахслар бир ойлик муддат ичда давлат солик хизмати органига ер солигининг аниқлаштирилган хисоб-китобини тақдим этиши шарт.

Солик даври мобайнида кишлок хўжалиги экинларининг умумий майдонида ва таркибида ўзгаришлар юз берган ягона ер солигини тўлашга ўтмаган кишлок хўжалиги корхоналари ер солигининг аниқлаштирилган хисоб-китобини давлат солик хизмати органига жорий йилнинг 1 декабрига қадар тақдим этади.

Ер солигини тўлаш, юридик шахслар томонидан йилнинг ҳар чорагида, йил чораги иккинчи сийининг 15-кунига қадар тенг улушларда амалга оширилади.

Солик даври мобайнида ер солиги тўлашнинг белгилangan муддатидан кейин мажбуриятлар юзага келганда, ушбу суммани тўлаш мажбуриятлар юзага келган санадан эътиборан ўттиз кундан кечиктирмай амалга оширилади.

Ягона ер солиги тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан ер солигини тўлаш куйидаги тартибда амалга оширилади:
хисобот йилининг 1 сентябрига қадар — йиллик солик суммасининг 30 фоизи;
хисобот йилининг 1 декабрига қадар — соликнинг колган суммаси.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Ер солигини юридик шахслардан ундиришнинг сабаби нимада?
2. Ер солигининг хукукий асослари Ўзбекистонда қачон шаклланган?
3. Ўзбекистонда ер фонди қандай таркиб топган?
4. Кимлар ер солигини тўловчилари бўлиб ҳисобланишади?
5. Алохиди солик режимига ўтган юридик шахслар ер солигини тўловчилари бўлиб ҳисобланишадими?
6. Ер солигини ундириш обьекти нима?
7. Солик ставкалари қандай мезонлар асосида белгиланади?
8. Қандай ерлар солик солинмайдиган ер участкалари ҳисобланади?
9. Қандай юридик шахслар ер солигидан озод килинади?
10. Ер солигини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетта тўлаш муддатлари қандай белгиланган?

Топшириклар

1. Юридик шахслардан ундириладиган ер солигини ҳисобот шаклини ўрганиш.
2. Юридик шахслардан ундириладиган ер солиги бўйича ўз вақтида тўламаганлиги учун молиявий жарималарни ўрганиш.
3. Солик бўйича имтиёзлар таркибини ўрганиш.

16-боб. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги Режа

- 16.1. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчилар**
- 16.2. Солик солиш объекти ва солик ставкалари**
- 16.3. Соликни хисоблаш тартиби**
- 16.4. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўлаш муддатлари**

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги, соғ фойда, молиявий натижалар тўгрисида ҳисобот.

16.1. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчилар

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчилари бўлиб тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи юридик шахслар – Ўзбекистон Республикасининг резидентлари ҳисобланар эдилар.

Солик солиш максадида юридик шахслар деганда мулкида, хўжалик юритишида ёки тезкор бошқарувида мол-мулки бўлган ва ўз мажбуриятлари бўйича ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, шунингдек мустакил баланс ва ҳисоб-китоб рақамига эга бўлган алоҳида бўлинмалар ҳам тушунилади.

Куйидагилар ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчилари бўлиб ҳисобланмасдилар:

а) иотижорат ташкилотлари. Бунда тадбиркорлик фаолиятидан даромад олувчи иотижорат ташкилотлари ушбу фаолият бўйича соликини умумбелгиланган тартибда тўлайдилар.

б) солик солишининг соддлаштирилган тартиби ўрнатилган юридик шахслар (агар уларда конунчиликка биноан ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўлаш мажбурияти юзага келмаса).

16.2. Солик солиш объекти ва солик ставкалари

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини хисоблашда солик солиш объекти бўлиб, ҳисобланган фойда солиги чегирилганидан кейинги соғ фойда (даромад) ҳисобланарди. Бюджетга тўланадиган солик суммаси юкорида кўрсатилган ҳисобот шаклининг 260-сатрида акс эттириларди.

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигининг энг юкори ставкаси солик солиш объектиининг 8 фоизи микдорида

белгиланган⁵⁴ эди. 2018 йилга келиб ушбу солик тури юридик шахслардан олинадиган фойда солиги билан бирлаштирилди.

16.3. Соликни хисоблаш тартиби

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини хисоблашда соликни тўловчилар учун солик солиш базаси бўлиб куйидагилар хисобланарди:

а) балансида ижтимоий инфратузилма объектлари бўлмаганлар учун – соф фойда;

б) балансида ижтимоий инфратузилма объектлари бўлганлар учун – тўғриланган соф фойда хисобланади.

Тўғриланган соф фойда куйидаги формула асосида аникланади:

Сф+Хис-С,

бу ерда

Сф - соф фойда;

Хис – ижтимоий инфратузилма объектларини саклаб туриш бўйича амалдаги харажатлар;

С - даромад (фойда) солигининг хисоб-китоб қилинган суммаси, у даромад (фойда) солигининг белгиланган ставкаси ва ижтимоий инфратузилма объектларини саклаб туриш бўйича амалдаги харажатлари суммасидан келиб чиқиб хисобланарди (Хис x даромад (фойда) солиги ставкаси : 100);

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини хисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисидаги йўрикномани кўллаш максадида ижтимоий инфратузилма объектларига соғликни саклаш, болалар мактабгача тарбия муассасалари ва умумтаълим мактаблари қиради. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги солик солиш базаси ва белгиланган ставгадан келиб чиқиб хисобланади.

Бунда, агар балансида ижтимоий инфратузилма объектлари мавжуд бўлган солик тўловчига ижтимоий инфратузилма объектларини саклаб туриш бўйича амалдаги харажатлари:

- хисобланган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги суммасига teng ёки undan kўp bўlsa, солик тўланмайди;
- хисобланган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги суммасидан kam bўlsa, бюджетга тўланадиган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги хисобланган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги хамда ижтимоий инфратузилма объектларини саклаб туриш бўйича ҳақиқатдаги харажатлар фарқи сифатида аникланади.

⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроинтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПК-2699 сонли Қарори. www.lex.uz

16.4. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириши солигини тўлаш муддатлари

Чорак давомида солик тўловчилар ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигининг бюджетта жорий тўловларини амалга оширадилар. Жорий тўловларни хисоблаб чиқариш ва тўлаш учун солик тўловчилар тахмин қилинаётган соликка тортнладиган соф фойда (даромад) ва белгиланган солик ставкасидан келиб чикадилар ҳамда жорий чорак биринчи ойнинг 5 кунига қадар давлат солик хизмати органларига жорий тўловлар унга мувофиқ хисоблаб ёзиладиган маълумотнома тақдим этадилар.

Йилнинг хисботот чорагида маҳсулотни сотишдан олган даромади (фойдаси) энг кам иш ҳаки даражасининг 200 бараваригача бўлган юридик шахслар, шунингдек ягона ер солигини тўлашга ўтмаган кишлоқ хўжалиги корхоналари (дехкон хўжаликлари бундан мустасно), улар ишлаб чиқаришининг мавсумий характеристдалигини хисобга олиб, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги тўловларини жорий тўловларни тўламасдан ҳар чоракда, йил бошидан ўсиб борувчи якун билан, олдинги чораклар учун хисобланган солик суммаларини хисобга олган ҳолда амалга оширадилар.

Жорий тўловлар ҳар бир ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, солик чораклик суммасининг учдан бир кисми ҳажмида амалга оширилади.

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги бўйича хисоб-китоблар рўйхатдан ўтказиш жойидаги давлат солик хизмати органларига ҳар чоракда ўсиб борувчи якун билан хисботот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса - йиллик молиявий хисботни тақдим этиш муддатида ҳакикатда шаклланган солик солинадиган базадан келиб чиқиб тақдим этилади.

Хисоб-китоб бўйича хисобланган ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги суммасини тўловчилар бюджетта ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги бўйича хисоб-китобларни тақдим этиш муддатлари белгиланган кундан бошлаб 5 кун давомида тўлайдилар.

Бюджет билан хисоб-китоблар бухгалтерия хисоби бюджетта тўловлар бўйича (турлар бўйича) карзларни хисобга олиш хисобвараги бўйича юритилади. Белгиланган тартибда хисобланган солик бюджетта тўловлар бўйича карзларни хисобга олиш хисобвараги кредити ва соликлар ҳамда йигимларни тўлаш учун фойдани ишлатишни хисобга олиш хисобвараги дебети бўйича акс эттирилади.

Ўтказилган солик суммалари бюджетта тўловлар бўйича карзларни хисобга олиш хисобвараги дебети ва пул маблағларини хисобга олиш хисобвараги кредити бўйича акс эттирилади.

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги маҳаллий бюджетта ўтказиларди.

Солик қонунчилигини бузганлик учун ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тұловчилар Ўзбекистон Республикасыннан амалдаги қонунларига мувофик жавобгар бўлардилар.

Солик қонунчилигига риоя этилиши устидан назорат Давлат солик хизмати органлари томонидан Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси, Ўзбекистон Республикасыннан "Давлат солик хизмати тўғрисида"ги Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикасыннан бошқа қонун ҳужжатларига мувофик амалга оширилади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Қандай юридик шахслар ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигининг тұловчилари хисобланишади?
2. Корхона бир неча фаолият тури билан шүгүлланса ушбу соликнинг тұловчиси бўла сладими?
3. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигининг обьекти ва базаси қандай аникланади?
4. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги ставкаси неча фойзни ташкил этади?
5. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги ставкасини қандай ҳолатда Коракалпогистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар махаллий ҳокимияти органлари томонидан белгиланади?
6. Табакалаштирилган ставкаларни белгилаш учун нималарни олдиндан белгилаб олиш лозим?
7. Солик хисоботлари качон солик органларига топширилади?
8. Соликни бюджетта тўлаш муддатлари качон амалга оширилади?

Топшириклар

1. Вазирлар Мажкамасиннан 453-сон қарорига кўра ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги хисоблаб тартибини ўрганиш.
2. Корхона ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини бюджетта тўламаслик холларини ўрганиб чиқиш.
3. Солик бўйича имтиёзлар таркибини ўрганиш.

17-боб. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик Режа

- 17.1. Солик тўловчилари таркиби**
- 17.2. Солик солиш обьекти ва солик ставкалари**
- 17.3. Белгиланган имтиёзлар**
- 17.4. Солиқни хисоблаш тартиби ва тўлаш муддатлари**

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик.

17.1. Солик тўловчилари таркиби

Ўз фаолиятида сувдан фойдаланувчи юридик шахслар, дехкон хўжаликлари (юридик шахс ташкил этадиган ва юридик шахс ташкил этмайдиган) ҳамда талбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи жисмоний шахслар сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик тўловчилардир.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқка тортиш тартиби солик солишининг алоҳида тартиби ўрнатилган тўловчиларнинг айрим тоифаларига татбик этилмайди.

Бунда, агар солик солишининг алоҳида тартиби ўрнатилган тўловчилар асосий фаолият тури билан бир каторда бошка фаолият турлари билан шугуллансалар, улар алоҳида хисоб олиб боришлари ва шу фаолиятда фойдаланиладиган сув ҳажмидан келиб чикиб сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик тўлашлари керак.

Сувдан фойдаланиш жойида юридик шахслар, давлат солик хизмати органларида рўйхатга олинниш жойидан катъи назар, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик тўлайдилар.

Аҳоли пунктларининг сув таъминоти учун сув етказиб берувчи юридик шахслар ўз фаолиятида ишлатиладиган сув учунгина солик тўловчилар хисобланади.

17.2. Солик солиш обьекти ва солик ставкалари

Ер усти ва ер ости манбаларидан фойдаланиладиган сув ресурсларининг ҳажми солик солиш обьекти хисобланади.

Ер усти манбаларига киради: дарёлар, кўллар, сув омборлари, ер юзасидаги бошка ҳавзалар ва сув манбалари, турли хил канал ва ҳовузлар.

Ер ости манбаларига киради: артезиан құдуқлар ва скважиналар, вертикал ва горизонтал зовур тармоги.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик ставкалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси томонидан белгиланади ва солик тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солик кўмитаси томонидан белгиланган тартибда етказилади. Сувдан қишлоқ хўжалик экинлари ва кўчатларини сугориш учун фойдаланадиган ёрдамчи хўжаликларга эга юридик шахслар, шунингдек илмий-тадқиқот ташкилотлари

ва ўкув юртларининг ўкув-тажриба хўжаликлари солиқни кишлоқ хўжалик корхоналари учун белгиланган ставкалар бўйича тўлайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ти ПҚ-2699 сонлий Қарорига мувофиқ 2017 йилда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик ставкалари қуйидаги жадвалдаги миқдорларда белгиланган (14-жадвал):

14-жадвал
Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик ставкалари⁵⁵

	Тўловчилар	1 куб. метр учун ставка (сўм)	
		Ер усти сув ресурслари манбалари	Ер ости сув ресурслари манбалари
1.	Иктидиётнинг барча тармоқлари корхоналари (2-4-бандларда кўрсатилганларидан ташкири), дехкон хўжаликлари (юридик ва жисмоний шахслар), шунингдек тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш жараёнида сув ресурсларидан фойдалана不得已жан жисмоний шахслар	98,2	124,8
2.	Электр станциялари	28,4	42,2
3.	Коммунал хизмат кўрсатиш корхоналари	53,9	69,7
4.	Алкоголсиз ичимликлар ишлаб чиқарувчи корхоналар - алкоголсиз ичимликларни ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган сув хажми бўйича - бошка максадларда	15870	15870 98,2 124,8

Мазкур корхоналар сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни солиши тизимидан (солик солишининг умумбелгиланган ёки соддалаштирилган тартиби) қатъий назар, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солик кўмитаси томонидан тасдиқланган тартибда тўлайдилар.

17.3. Белгиланган имтиёзлар

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни тўлашдан қуйидаги юридик шахслар озод этилади:

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ти ПҚ-3454 сонли Қарори www.lex.uz

а) нотижорат ташкилотлари, ана шу фаолиятда ишлатилган сув ҳажмидан келиб чикиб, сув ресурсларидан тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланувчилардан ташкари. Солик солиш мақсадида нотижорат ташкилотлари деганда қуйндагилар тушунилади: фактат давлат бюджети маблағлари хисобига молияланадиган, харажатларни коплаш учун белгиланган сметалар доирасида дотация оладиган корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар; хайрия бирлашмалари, уюшмалари ва жамгармалари, халқаро ташкилотлар, диний бирлашмалар ва бошқа ташкилотлар;

1) ижтимоий-хайрия ёки тадбиркорлик фаолиятидан даромад олишни кўзламайдиган, таъсис хужжатларида таъкидланган бошқа мақсадлар учун барпо этилганлари;

2) молиявий ва бошқа маблағларни мазкур ташкилот ҳодимлари, муассислари ёки аъзоларининг шахсий манфаатлари учун таксимламайдиган ва инвестицияламайдиганлари (конун хужжатларида белгиланган тартибда меҳнатга ҳак тўлашлар бундан мустасно);

б) ер ости минерал сувларидан даволаш мақсадларида фойдаланадиган соғлиқни саклаш муассасалари, улар минерал сувлардан савдо тармоғида сотиш учун фойдаланадиган ҳоллар бундан мустасно;

в) фармацевтика фаолияти билан шуғулланадиган ва сувдан доривор воситалар тайёрлашда фойдаланадиганлар;

г) атроф мухитга заарарли таъсири олдини олиш мақсадида чиқариб ташланадиган ер ости сувлари учун (ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун ишлатиладиган сув ҳажмларидан ташкари). Масалан, сизот сувларнинг сатхини пасайтириш мақсадида чиқариб ташланадиган зовур сувлари;

д) унинг учун бюджетта солик тўлаган юридик шахслардан сув олган истеъмолчилар;

е) фойдали казилмалар қазиб олиш билан йўл-йўлакай ва шахтадан сувни чиқариб ташлаш учун олинган ер ости сувлари учун, ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун фойдаланиладиган сув ҳажмларидан ташкари;

ж) агрегатлар ишлаши учун сувдан фойдаланганлик учун гидроэлектростанциялар;

з) бирламчи фойдаланганлик учун ҳак тўланган сувдан иккиласми фойдаланувчилар (масалан, сугориш учун коллектор-зовур тармоғидаги сувдан фойдаланиш);

и) фаолиятнинг асосий тури бўйича қишлоқ ҳўжалик маҳсулоти етиширувчилар шўрланган ёрларки сугоришга сувдан фойдаланганлик учун. Солик имтиёзи ёрдамчи қишлоқ ҳўжалигига эта юридик шахсларга ҳам татбиқ этилади;

к) умумий ишловчиларининг каминда эллик фоизи ногиронлар бўлган, ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, "Нуроний" жамгармаси ва "Ўзбекистон чернобилчилари" уюшмаси мулкида бўлганлари, савдо-сотик, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслардан ташкари;

Солик тўловчиларга Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси амалга киритилишига қадар қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг конун

хужожатларига күра тақдим этилган солиқ имтиёзлари улар тақдим этилган муддат тугашига қадар сақланади.

17.4. Солиқни хисоблаш тартиби ва тұлаш муддатлари

Сув ресурсларидан фойдаланғанлық үчүн солиқ тұловчилар томонидан, дәхқон хұжаликтері (юридик шахс ташкил этадиган ва ташкил этмайдын)дан ташкари, тасдиқланған ставкалар бүйіча амалда олинған солиқка тортиладын сув ҳажмидан келиб чиқиб хисобланади.

Дәхқон хұжаликтері (юридик шахс ташкил этадиган ва юридик шахс ташкил этмайдын) үчүн сув ресурсларидан фойдаланғанлық үчүн солиқ давлат солиқ хизметі органлари томонидан умуман хұжалик бүйіча үтгандай 1 га сүгориладын ерга сарфланған сув ҳажмидан келиб чиқиб хисобланади.

Сув ресурсларидан фойдаланғанлық үчүн солиқ бүйіча хисоб-китоб:

1) юридик шахслар (дәхқон хұжаликтері, микрофирмалар ва кичик корхоналардан ташкари) томонидан солиқ қонунчилігінде мувоғыт шақыр (15-илювадаги шақыр бүйіча) солиқни тұлаш үчүн белгиланған муддатда;

2) микрофирмалар ва кичик корхоналар томонидан - биринчи чорак, ярим йилдік, 9 ой якунлари бүйіча хисабот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечкітирмасдан солиқ қонунчилігінде мувоғыт шақыр бүйіча ойма-ой тәксимланған холда, йил якунлари бүйіча эса - йилдік мөлиявити хисабот тақдим этиладын муддатда;

3) тадбиркорлық фаолияти билан шүгүлланувчи жисмоний шахслар (дәхқон хұжаликтеридан ташкари) томонидан солиқ қонунчилігінде мувоғыт шақыр бүйіча (15-илювадаги шақыр бүйіча) солиқни тұлаш үчүн белгиланған муддатда давлат солиқ хизметі органларында үсіб борувлардан якун билан тақдим этилады.

Дәхқон хұжаликтериге (юридик шахс ташкил этадиган ва юридик шахс ташкил этмайдын) сув ресурсларидан фойдаланғанлық үчүн солиқни тұлаш түғрискіде тұлов хабарномалари давлат солиқ хизметі органлары томонидан жорий йилнинг 1 майидан кечкітирмай тақдим этилади.

Сувни марказлаштырылған водопровод тармоғидан оладын юридик шахслар "Сувокава" тизими корхоналари билан солишириш жараёнида олинған сув ҳажмини аниклаштыриш өткізу сув ҳажмидаги фаркни солишириш амалға оширилған давр үчүн хисоб-китобларда акс этирадылар.

Сув ресурсларидан фойдаланғанлық үчүн солиқ күйидеги муддатларда тұланади:

1. Юридик шахслар томонидан (қишлоқ хұжалиғи корхоналари ва дәхқон хұжаликтеридан ташкари) - ҳар ойда, хисабот ойидан кейинги ойнинг 15-кунигача;

2. Тадбиркорлық фаолияти билан шүгүлланувчи жисмоний шахслар томонидан (дәхқон хұжаликтеридан ташкари) - ҳар чоракда, хисабот чорагидан кейинги ойнинг 15-кунигача.

3. Сув ресурсларидан фойдаланғанлық учун солиқнинг умумий суммаси чоракда энг кам иш хакининг эллик бараваридан кам микдорни ташкил этадиган юридик шахслар соликни чоракда бир марта, хисобот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиқтирмай түлайдилар. Бунда, микрофирмалар ва кичик корхоналар хисоб-китобларни солик қонунчилигига мувофик шаклда тақдим этадилар.

Солик түловчилар (қишлоқ хўжалик корхоналаридан ташкари) жорий йилнинг 15 январига кадар сувдан фойдаланиш жойидаги давлат солик хизмати органларига соликни белгиланган лимитдан келиб чиқиб ёки сув етказиб бериш шартномасига кўра хар ойда ёки ҳар чоракда тўлашлари тўғрисида билдирувнома юборадилар.

4. Ягона ер солигини тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалик корхоналари ва дехкон хўжаликлари (юридик шахс ташкил этадиган ва юридик шахс ташкил этмайдиган) сув ресурсларидан фойдаланғанлық учун соликни йилда бир марта - хисобот йилининг 15 декабрига кадар тўлайдилар.

Ягона ер солигини тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалик корхоналари бошка юридик ва жисмоний шахслар фойдаланган сув ҳажмини олинган сувнинг умумий ҳажмидан чиқариб ташлайдилар, бунда 1 гектар сугориладиган ерни сугоришга сув сарфининг умуман хўжалик бўйича ўртача микдоридан келиб чиқлади. Солик тўловчи томонидан ортиқча солик суммалари тўланган тақдирда, соликлар, йигимларнинг бошка турлари бўйича карз мавжуд бўлмаса, ушбу суммалар солик тўловчига унинг ёзма аризаси бўйича ўттиз кун ичida кайтарилади ёки бўлгуси тўловлар хисоби ўтказилади.

Сув ер ости ва юзадаги манбалардан келиб тушадиган сув тармогидаги сувдан фойдаланилганда солик манбалар бўйича белгиланган ставкалардан келиб чиқиб хисобланади. Шаҳар ва туманларнинг давлат солик хизмати органлари сув етказиб берувчи корхоналардан водопровод тармогига юзадаги ва ер ости манбаларидан келиб тушадиган сув ҳажмлари нисбати тўғрисидаги маълумотларни олишлари ва мазкур маълумотларни солик тўловчиларга етказишлари керак.

Корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан бинолар бир кисми, айрим хоналар бошка юридик ва жисмоний шахсларга ижарага топширилганида сув ресурсларидан фойдаланғанлық учун соликни "Сувоқава" тизими корхоналари ёки сув хўжалиги органлари ёхуд бошка корхоналар билан сув етказиб бериш тўғрисида шартнома тузган ижарага берувчилар тўлайдилар.

Бино (хона)ни ижарага олган ва ўзлари сув етказиб бериш тўғрисида шартнома тузган юридик шахслар сув ресурсларидан фойдаланғанлық учун соликни мустакил равишда тўлайдилар. Амалдаги корхоналар ва ташкилотлар худудида таъмирлаш-курилиш ва бошка ишларни бажарадиган юридик шахслар ушбу ишларни бажариш жараёнида фойдаланиладиган сув учун солик тўламайдилар. Таъмирлаш-курилиш ва бошка ишларни бажариш чогида фойдаланиладиган сув ҳажми учун соликни улар учун ушбу ишлар бажарадиган корхона ва ташкилотлар тўлайдилар. Яниги курилиш майдончасида курилиш ишларини бажариш чогида курилиш пайтида фойдаланиладиган сув ҳажми учун соликни курилиш ташкилоти тўлайди.

Мулкчилик ва бўйсуниш шаклидан қатъи назар иесиқ сув ва буғ узатувчи корхоналар сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни улар томонидан юзадаги ва ер ости манбаларидан ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун ишлатилган сув ресурслари хажми учун тўлайдилар.

Юридик шахсларнинг бюджет билан сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик бўйича хисоб-китобларининг бухгалтерия хисоби бюджетга тўловлар бўйича (турлар бўйича) қарзларни хисобга олиш хисобварагида юритилади.

1. Хисоблаб ёзилган солик суммаси куйидагича акс эттирилади: давр харажатларини хисобга олиш хисобвараги дебети; бюджетга тўловлар бўйича қарзларни хисобга олиш хисобвараги кредити.

2. Бюджетга ўтказилган солик суммалари куйидагича акс эттирилади: бюджетга тўловлар бўйича қарзларни хисобга олиш хисобвараги дебети; пул маблагларини хисобга олиш хисобвараги кредити.

Солик тўловчилар давлат солик хизмати органларининг қарорлари ва улар мансабдор шахсларининг харакатлари устидан давлат солик хизматининг юкори органлари ёки судга шикоят қилиш хукукига эгалар.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик тўловчилар Ўзбекистон Республикаси конун хужжатларига мувофик жавобгар бўладилар. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликнинг тўғри хисоблаш ва тўланиши устидан назорат Ўзбекистон Республикаси давлат солик хизмати органлари томонидан, Ўзбекистон Республикаси конун хужжатларига мувофик амалга оширилади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

- 1. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни тўловчилари кимлар?**
- 2. Жисмоний шахслар сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни тўловчилари бўла олишадими?**
- 3. Соликка тортиш объекти қандай тартибда аниланади?**
- 4. Солик ставкалари қайси давлат органи томонидан белгиланади?**
- 5. Солик ставкалари қайси мезонлар асосида ўрнатилган?**
- 6. Қандай юридик шахслар сув ресурсларидан фойдаланилганлик учун соликдан озод этилади?**
- 7. Дехкон хўжаликлари сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни бюджетга тўлаш тартиби қандай амалга оширилади?**
- 8. Солик қайси муддатда давлат бюджетига ўтказилади?**
- 9. Бонуслар нима?**

Топшириклар

- 1. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликни давлат бюджетига таъминлаб берадиган асосий солик тўловчилар таркибини ўрганиб чиқиш.**
- 2. Солик кодексида сув ресурсларидан фойдаланганлик учун соликдан имтиёзлар таркибини ўрганиш.**

18-боб. Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик

Режа

18.1. Соликни тўловчилар ва соликка тортиш объектлари

18.2. Солик ставкалари ва белгиланган имтиёзлар

18.3. Соликни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Таянч сўз ва иборалар

Юридик шахс, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик.

18.1. Соликни тўловчилар ва соликка тортиш объектлари

Соликка тортиш максадида ер ости бойликлари деганда ер кобигининг юкори кисмини камраб оладиган ҳамда фойдали қазилмаларни тадкиқ қилиш ва казиб олиш мумкин бўлган макон, фойдали қазилмалар деганда - иктиносидий ва соғломлаштириш ахамиятига эга геологик хосилалар каралади.

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликни Ўзбекистон Республикаси худудида фойдали қазилмаларни казиб олиш, техноген хосилалардан фойдаланиш, шунингдек чакнок тошлар хом ашёси намуналари, палеонтологик колдиклар ва бошқа геологик коллекция материалиларнни йиғиш билан шуғулланадиган юридик ва жисмоний шахслар тўлайдилар.

Таркибида рангли, иодир, асл, кора металлар ва бошқа минерал хом ашё бўлган рудаларни бир корхона қазиб олиб, уни бундан кейин кайта ишлаш учун бошқа корхоналарга берса (экспорт бундан мустасно), казиб олинадиган рудани кайта ишлайдиган ва солик ставкаси белгиланган тайёр маҳсулот чикарадиган корхона солик тўловчи ҳисобланади. Масалан, Олмалик мис казиб олиш корхонаси таркибида мис бўлган, казиб олинган рудани бойитиш фабрикасига беради, фабрика бойитилган рудани Олмалик кон-металлургия комбинатининг мис эритиш заводига топширади. Комбинат тайёр маҳсулот - тозаланган мис чикаради, солик ставкаси ҳам унга белгиланган. Мазкур ҳолатда рудани казиб оловчи корхона эмас, балки тозаланган мисни олганлик учун комбинат солик тўловчи ҳисобланади.

Руда кайта ишлаш учун Ўзбекистон Республикасидан ташқарига юклаб жўнатилган ёки экспорт килинган тақдирда рудани казиб олган корхона солик тўловчи бўлиб ҳисобланади.

Куйнагилар ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликка тортиш объектлари ҳисобланади:

1) Фойдали қазилмаларни казиб олиш ҳажми (шу жумладан йўл-йўлакай олинадиган фойдали қазилмалар ва қимматли компонентлар) уларни кайта ишлашдан олинган маҳсулотнинг ҳакиқатда сотилиш киймати бўйича, кўшилган қиймат солиги ва акциз солигини чегирган ҳолда.

Казиб олинган руда таркибидан, асосий фойдали қазилмадан ташкари, унга доир ставкалар белгиланган бошқа хом ашё ажратиб олинган тақдирда йўл-

йўлакай олинадиган фойдали қазилмалар ва қимматли компонентлар солиқка тортиш обьекти бўлиб хисобланади.

Қазиб олинган фойдали қазилма ёки унинг бир кисми корхона томонидан бошка материалларни ишлаб чиқариш ёки тайёрлаш учун хом ашё хисобланган тақдирда солик ушбу хом ашёни қазиб олишнинг ишлаб чиқариш таннархидан келиб чиқиб, тасдиқланган ставкалар бўйича тўланади.

Хисбот ойида қазиб олинган, лекин тўлалигича ёки кисман сотилмаган фойдали қазилмалар ҳажми учун солик сотилган маҳсулотнинг хисбот ойи ёки сотиш амалга оширилган бундан олдинги ой учун ўртacha хисобланган кийматидан келиб чиқиб тўланади.

Газ қазиб чиқарувчи корхоналар учун солиқка тортиш обьекти бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланган сотиш баҳоси бўйича, кўшилган киймат солиги ва акциз солиги чегирилган холда, бирламчи тайёргарликдан ўтган қатламдан қазиб олинган табиий газ (тозаланмаган газ) ҳажми хисобланади.

2) Техноген ҳосилалар ҳажми (минерал хом-ашёни қазиб олиш ва кайта ишлаш чиқиндилари) ажратиб олинган асосий фойдали қазилманинг конун ҳужжатларига мувофик ҳақиқий сотилиш киймати бўйича, бунда кўшилган киймат солиги ва акциз солиги чегирилади. Техноген ҳосилаларга шу жумладан технологик ёки бошка сабабларга кўра вактинча ишлатилмаётган минерал хом ашёни қазиб олиш ва кайта ишлаш чиқиндилари киради.

3) Тўпланган чақнок тош хом-ашёси намуналари, палеонтологик қолдиклар ва бошка геологик коллекция материалларининг хисоб қиймати.

Йиғиш деганда чақнок тош хом-ашёси намуналари, палеонтологик қолдиклар ва бошка геологик коллекция материалларини табиий очик жойлар, табиий ер ости бўшлиқлари (горлар), ишлатиб бўлинган карьерлар, кон қазиш саноати уюmlари, дарё қайирларида кончилик ва бошка маҳсус иш турларини бажармасдан, ер остининг бир бутунигини бузмасдан олиб тўплаш тушунилади.

18.2. Солиқ ставкалари ва белгиланган имтиёзлар

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик ставкаларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди ва солик тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳамда Давлат солик кўмитаси томонидан белгиланган тартибда етказилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли Қарорига мувофик 2018 йилда ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик ставкалари микдорлари белгиланган. Ҳар бир ер остидан олинадиган фойдали қазилма учун апохида турдаги солик ставкалари белгилаб кўйилди (15-жадвал).

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари

Солиқса тортиш объектининг номи	Солиқ солишадиган базага нисбатан, фонзда
1. Асосий ва қўшимча фойдали қазилмалар олинишига нисбатан солиқ ставкалари	
Энергия манбалари:	
Табиий газ	30,0
Утилизация килинган табиий газ	9,0
Ер остидан казиб олинган газ	2,6
Нобарқарор газ конденсати	20,0
Нефть	20,0
Кўмир	4,0
Рангли ва ноёб металлар:	
Тозаланган мис	8,1
Молибденли саноат маҳсулоти	4,0
Концентрантланган кўрошия	4,0
Металл рух	4,0
Вольфрам концентрати	10,4
Уран	10,0
Асл металлар:	
Олтин	5,0
Кумути	8,0
Кимматбаҳо, ярим кимматбаҳо ва зиб-зийнат учун тошлилар хом-ашёси	24,0
Қора металлар:	
Темир	4,0
Кон-кимё хом-ашёси:	
Тош (овқатга ишлатиладиган) туз	3,5
Калий тузи	3,5
Натрит сульфат	3,5
Фосфоритлар (графитларда)	5,0
Карбонат хом-ашёси (оҳактошлар, доломитлар)	3,5
Глауконит	3,5
Минераль пигментлар	4,8
Кон-руда хом-ашёси:	
Плавик шпатли концентрат	21,2
Табиий графит	8,0
Иккиламчи бойитилмаган кулранг каолин	7,9
Кварц – дала штапли хом –ашёси	6,5
Шиша хом –ашёси	3,0
Бетонитли лой	4,8

Тальк ва тальк тоши	4,0
Талькомагнезит	4,0
Минерал бүёклар	5,7
Волластанит	4,0
Асбест	4,0
Минерал тола ишлаб чиқариш учун базальт	4,0
Барий концептрати	4,0
Металлургия учун норуда хом-ашёси:	
Үтга чидамли, кийин эрүвчан, колиблаш гилмояси	4,0
Охактошлар, доломитлар	4,0
Кварц ва кварцитлар	6,5
Колиплаш күмлари	4,0
Норуда қурилған материаллари:	
Цемент хом-ашёси	5,0
Табиий безактошдан блоклар	5,0
Мармар ушогі	5,0
Гипс тоши, ганч	5,0
Керамзит хом-ашёси	5,0
Фишт – черепитса (кумоқсимон, лёссимон жинслар, зичловчи сифатыла лёсслар, күмлар ва бошқалар)	5,0
Гипс ва ангидрит	5,0
Арраланадиган, харсанғтош ва шагал учун тошлар	5,0
Курилиш күмлари	5,0
Топ-шагал аралашмаси, шагал аралашмаси, майда тошлар, шагал	5,0
Күмтошлар	5,0
Чиганоқ	5,0
Сланешлар	5,0
Аглопорит	5,0
Бошка көнг таркалған фойдали қазилмалар (маргеллар, аргелитлар, амвритлар ва бошқалар)	5,0
2. Фойдали қазилмаларни қазиб олиш ва минерал хом-ашёни кайта ишләп жарабайнда олніңған техноген хосилалардан фойдаланғанлық ҳукуқи учун	асосий фойдали қазилма бойлығини қазиб олғанлық ставкасидан 30 %

Күйидагилар ер ости бойликларидан фойдаланғанлық учун соликни тұлашдан озод этиладилар:

- а) ер ости бойликларини геологик жихатдан үрганувчи юридик ва жисмоний шахслар;
- б) геологик, минералогик ва бошка алохida құриқланадиган табиий худудларда илмий иш олиб борувчи юридик ва жисмоний шахслар;

в) хамма жойда таркалган фойдали қазилмаларни уларга берилган ер участкалари доирасида белгиланган тартибда, ўз хўжалик ва майший эҳтиёжлари учун қазиб олишни амалга оширувчи ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар.

Солик конунчилигига мувофик юридик ва жисмоний шахслар томонидан тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган мақсадлар учун ўз худудида қазиб олинган ва ишлатиладиган кенг таркалган фойдали қазилмалар хажми ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликни тўлашдан озод этилади.

Ўзбекистон Республикасининг Солик кодекси амалга жорий этилишидан аввал қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг қонун хужжатларига мувофик солик тўловчиларга тақдим этилган солик имтиёzlари улар тақдим этилган муддат тугашига қадар сакланади.

18.3. Соликни хисоблаш ва тўлаш тартиби

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик бўйича хисобкитоблар қўйидаги муддатларда тақдим этилади:

юридик ва жисмоний шахслар (микро фирмалар ва кичик корхоналардан ташқари) солик конунчилигига мувофик белгиланган шакл бўйича соликни тўлаш учун белгиланган муддатда;

микро фирмалар ва кичик корхоналар томонидан – биринчи чорак, ярим йиллик, 9 ой якунлари бўйича хисботот чорагидан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирилмасдан солик конунчилигига мувофик шакл бўйича ойма-ой тақсизланган ҳолда, йил якунлари бўйича эса – йиллик молиявий хисботот тақдим этиладиган муддатда давлат солик хизмати органларига ўсиб борувчи якун билан тақдим этилади.

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликни юридик шахслар қўйидаги тартиб ва муддатларда тўлайдилар:

а) фойдали қазилмаларни қазиб олганлик ва техноген ҳосилалардан фойдаланганлик учун – ҳар ойда, хисботот ойидан кейинги ойнинг йигирманчи кунига қадар;

б) рангли тош хом-ашёси, палеонтологик колдиқлар ва бошқа геологик коллекция материаллари намуналарини тўплаганлик учун ҳар чоракда хисобкитобларни тақдим этиш учун белгиланган кундан кечиктиримай.

Бунда микро фирмалар ва кичик корхоналар солик конунчилигига мувофик белгиланган шакл бўйича хисоб-китобларни тақдим этадилар.

Кенг тарқалган фойдали қазилмаларни қазиб олиш билан шуғулланувчи жисмоний шахслар йилига бир маротаба, кейинги йилнинг 20 январидан кечиктиримай, давлат солик хизмати органларининг хабарномаси бўйича хисобкитобни уларга тақдим этадилар ва ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликни тўлайдилар.

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик умумдавлат солиги хисобланади ва республика бюджетига киритилади.

Юридик шахсларнинг ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик бўйича ҳисоб-китоблари бухгалтерия ҳисоби бюджетта тўловлар бўйича (турлар бўйича) қарзларни ҳисобга олиш ҳисобварагида юритилади.

Ҳисоблаб ёзилган солик суммаси куйидагича акс эттирилади: давр харажатларини ҳисобга олиш ҳисобварагининг дебети; бюджетта тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисобварагининг кредити.

Бюджетта ўтказилган солик суммалари куйидагича акс эттирилади: бюджетта тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисобварагининг дебети; пул маблагларини ҳисобга олиш ҳисобварагининг кредити.

Солик тўловчи томонидан ортиқча солик суммалари тўланган холда, бошка соликлар ва йигимлар бўйича карз бўлмаган тақдирда, ушбу суммалар солик тўловчига унинг ёзма аризасига кўра ўттиз кун ичидаги қайтарилади ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилади.

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликни тўловчилар Ўзбекистон Республикасининг конун хужжатларига мувофик жавобгар бўладилар. Солик тўловчилар давлат солик хизмати органларининг қарорлари ва улар мансабдор шахсларининг харакатлари устидан давлат солик хизматининг юкори органлари ёки судга шикоят килиш хукуқига эга бўладилар.

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун соликнинг тўғри ҳисоблаб чикилиши ва тўланиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикаси давлат солик хизмати органлари Ўзбекистон Республикасининг конун хужжатларига мувофик амалга оширадилар.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солик тушуми асосан кайси ер ости казилма бойликлари хиссасига тўғри келади?
2. Республикаизда энг йирик солик тўловчилар жумласига кайси корхоналар киради?
3. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солик тушумининг асосий кисми республикаиздининг кайси худудлари хиссасига тўғри келади?
4. Ер қаъридан фойдаланганда соликка тортиш обьекти ва базаси кандай аниқланади?
5. Кайси мезонлар асосида солик ставкалари табакалаштирилади?
6. Хозирги вактда ер ости казилма бойликларининг нечта турига нисбатан солик ставкалари белгиланган?

Топшириклар

1. Ер қаъридан фойдаланганда ва чув ресурсларидан фойдаланганда соликка тортишнинг зарурлигини ўрганиш.
2. Солик кодексида ер қаъридан фойдаланганлик учун соликдан имтиёзлар таркибини ўрганиш.
3. Кенг тарқалган фойдали казилмаларни казиб олиш билан шугулланувчи жисмоний шахслар солик мажбуриятларини амалга ошириш тартибини ўрганиб чиқиш.

19-боб. Ижтимоий жамгармаларга мажбурий ажратмалар Режа

**19.1. Ягона ижтимоий тўлов ва фукароларнинг бюджетдан ташқари
Пенсия жамгармасига сугурта бадаллари**

19.2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамгармасига мажбурий ажратмалар

19.3. Республика йўл жамгармасига мажбурий ажратмалар

19.4. Республика йўл жамгармасига йиғимлар

**19.5. Таълим ва тиббиёт муассасаларини моддий-техника базасини
ривожлантириш жамгармасига мажбурий ажратмалар**

Таяниш сўз ва иборалар

Юридик шахс, ягона ижтимоий тўлов, сугурта бадаллари, Пенсия жамгармаси, Йўл жамгармаси, ажратма.

19.1. Ягона ижтимоий тўлов ва фукароларнинг бюджетдан ташқари

Пенсия жамгармасига сугурта бадаллари

Ягона ижтимоий тўлов ва сугурта бадаллари ҳар ойда солиқ солинадиган базадан ҳамда белгиланган ставкалардан келиб чиккан холда хисоблаб чиқарилади.

Ягона ижтимоий тўлов юридик шахсларнинг маблағлари хисобидан тўланади, сугурта бадаллари эса ходимларнинг иш ҳакидан ушлаб қолинади ва солиқ агентлари томонидан ўтказилади.

Ягона ижтимоий тўлов ва сугурта бадаллари қўйидаги тўловларга нисбатан хисобланмайди:

1) меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғликка бошқача шикаст етганлик билан боғлик зарарнинг ўрнини қоплаш учун ортиқча олинган суммалар.

5) ёш мутахассисларга олий ўкув юртини тамомлаганларидан ёнг таътил вакти учун юридик шахслар хисобидан тўланадиган нафакалар.

7) қўйидаги грант маблағлари хисобига олинадиган меҳнатга ҳак тўлаш тарзидаги даромадлар:

- давлатлар, давлатларнинг хукуматлари, ҳалқаро ва чет эл хукуматга карашли ташкилотлар томонидан берилган грант маблағлари;

- Ўзбекистон Республикаси Хукумати томонидан белгиланадиган рўйхатга киритилган ҳалқаро ва чет эл ноҳукумат ташкилотлари томонидан берилган грант маблағлари;

- Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномалари доирасида берилган грант маблағлари.

Ўзбекистон Республикаси мудофаа, ички ишлар, фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизматининг ҳарбий хизматчиларига, ички ишлар органларининг оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар таркибига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат бозхона кўмитасининг ходимларига хизматни ўташи (хизмат мажбуриятларини бажариши) муносабати билан тўланадиган пул таъминоти,

пул мукофотлари ва бошқа тўловларга ягона ижтимоий тўлов ҳисоблаб чиқарилмайди.

Ягона ижтимоий тўлов ва сугурта бадалларининг ҳисоб-китоби солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига солик тўловчи томонидан ортиб борувчи якун билан йилнинг ҳар чорагида, ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда таъдим этилади.

Ягона ижтимоий тўлов ва сугурта бадалларини тўлаш ҳар ойда, кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай амалга оширилади.

16-жадвал

Ягона ижтимоий тўлов ставкалари⁵⁶

№	Солик тўловчилар	Солик солинадиган базага нисбатан фоиз ставкаси
1	Микро фирмалар ва кичик корхоналар, шунингдек фермер хўжаликлари	15
2	1-бандда назарда тутилмаган бошқа тўловчилар	25

Ягона ижтимоий тўлов суммаси белгиланган тартибга мувофиқ давлат максадли жамғармалари билан Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши ўртасида қўйидаги микдорларда тақсимланади:

1. Микрофирма ва кичик корхоналар, шунингдек фермер хўжаликлари бўйича:

бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига – 14,8 фоиз,
Бандликка кўмаклашиш давлат жамғармасига – 0,1 фоиз,
Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши – 0,1 фоиз.

2. Бошқа тўловчилар бўйича:

бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига – 14,8 фоиз,
Бандликка кўмаклашиш давлат жамғармасига – 0,1 фоиз,
Ўзбекистон Касаба уюшмалари Федерацияси Кенгаши – 0,1 фоиз.

2017 йил 1 январдан бошлаб бошқа тадбиркорлик субъектлари учун белгиланган ягона ижтимоий тўловни ҳар бир ходим учун ойига минимал иш ҳакига каррали микдорда ҳисоблашнинг амалдаги тартиби чакана савдо, умумий овқатланиш ва қурилиш соҳаси корхоналарига ҳам тадбиқ этилиши белгиланди. Бунда:

- микрофирма ва кичик корхоналар ҳар бир ходим учун ойига минимал иш ҳакининг 0,65 микдоридан кам бўлмаган микдорда;

- микрофирма ва кичик корхоналар тоифасига кирмайдиган юридик шахслар ҳар бир ходим учун ойига 1,0 минимал иш ҳакидан кам бўлмаган микдорда ягона ижтимоий тўлов ҳисоблайди.

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий мақронктисодий кўрсаткичлари прогноз ва Давлат бюджети параметрлари тўтрасида”ги ПК-2699 сонли Қарори. www.lex.uz

2017 йил учун фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси сугурта бадаллари ставкаси 2016 йилда амал қилган 7,5 фоиз ўрнига 8 фоиз микдорида белгиланди.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратма бўйича 1,6 фоиз сакланиб қолинди.

Бюджетдан ташқари Республика йўл жамғармасига ажратма ставкалари унификация килинниб, барча корхоналар учун 2013 йилдан 1,4 фоиз жорий килинди ва 2017 йилда ҳам бу сакланиб колинган.

Таълим ва согликни саклаш муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жихозлаш жамғармасига ажратма 0,5 фоиз қилиб колдирилди.

19.2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари Пенсия ёшига етганда, меҳнат кобилиятини тўлик ёки кисман йўкотганда, бокувчисиз колганда ижтимоий ёрдам олиш бўйича конституциявий хукукга эгадирлар. Ушбу хукукий мевъёрлар Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 3 сентябрда кабул қилган «Фуқароларнинг давлат Пенсия таъминот тўғрисида»ги Конунида ҳам белгилаб берилган.

Пенсия таъминоти тизимидағи бошқарув тузилмасини такомиллаштириш давлат ижтимоий сугуртаси бўйича мажбурий бадаллар тўлик йигилишини самарали ташкил қилиш, амалдаги бошқарув тузилмаларини кискартириш ҳамда Пенсиялар ва нафакалар тўлашга йўналтириладиган маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш максадида Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 15 ноябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Пенсия таъминотини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 444-сонли карори билан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига маблағ тўплаш ва маблағ тўлик тушиши устидан назорат қилиш функцияси Ўзбекистон Республикаси Давлат солик қўмитаси зиммасига юқлатилди ва бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий тўловлар соликларга тенглаштирилди. Пенсия жамғармасининг даромадлари ва харажатлари ҳар йили Ўзбекистон Республикасининг йигма бюджети таркибида киритиладиган бўлди ҳамда Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларни хисоблаб чиқиш ва тўлаш тартиби бузилганлиги учун хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан молниявий жазолар қўлланилиши, шу жумладан тўловлар ўз вактида тўланмаганилиги учун пена хисобланиши конун хужжатларида белгилаб кўйилди.

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига маблағлар тўплаш тартиб қоидалари Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 декабрдаги "Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси маблагларини шакллантириш ва сарфлаш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги 498-сонли карори билан тасдиқланган Низом асосида 2004 йилгача амалга оширилиб келди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 декабрдаги 567-сонли карори билан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ажратмаларни хисоблаш ва тўлаш

тартибларини соддалаштириш мақсадида, бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига ажратмалар, бандлик фондига ажратмалар ва касаба уюшмалари жамғармасига ажратмалар биргаликда ягона ижтимоий түлов номи билан юритиладиган бўлди.

Бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларни тўловчилар қўйидагилардир:

- юридик шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари;
- оддий ширкат ишларини юритиш зиммасига юқлатилган (ишончли шахс) шерик (иштирокчи) — юридик шахс;

Кўйидагилар бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларнинг тўловчилари бўлмайди:

- нотижорат ташкилотлар, бундан уларнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан олган даромадлари мустасно;
- ягона солик тўловини ва (ёки) ягона ер солигини тўловчи юридик шахслар.

умумбелгиланган соликларни тўловчи микро фирмалар ва кичик корхоналар, бундан акциз тўланадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солик солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб олувчи микро фирмалар ва кичик корхоналар мустасно.

Соф тушум бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларнинг солик солиш объекти ва солик солинадиган базасидир.

Солик солиш объекти ва солик солинадиган база қўйидагилардир:

1) коммунал хўжалик тизимининг иссиқлик, сув ва газ таъминоти корхоналари учун — маҳсулотларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) кўшилган қиймат солиги ва тегишинча иссиқлик таъминоти корхоналари учун иссиқлик кувватининг, сув таъминоти корхоналари учун сувнинг, газ таъминоти корхоналари учун табиий газнинг харид қиймати чегириб ташланган ҳолда реализация қилинган ҳажми;

2) курилиш, курилиш-монтаж, таъмирлаш-курилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-кидирув ва илмий-тадқиқот ташкилотлари учун — ўз кучлари билан бажарилган, тегишинча курилиш, курилиш-монтаж, таъмирлаш-курилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-кидирув ва илмий-тадқиқот ишларининг кўшилган қиймат солиги чегириб ташланган ҳолдаги қиймати. Бунда, агар юқорида қайд этилган ишларни материаллар билан таъминлаш мажбурияти шартномага биноан буюртмачининг зиммасида бўлса, ушбу материалларга бўлган мулк хуқуки буюртмачининг ўзида сакланиб қолган тақдирда, ўз кучлари билан бажарилган ишларни реализация қилишдан олинадиган тушум бажарилган ҳамда тасдиқланган ишларнинг буюртмачи материалларининг қиймати киритилмаган ҳолдаги қиймати сифатида белгиланади;

3) воситачилик хизматлари кўрсатувчи, шу жумладан товарларни сотиш бўйича, воситачилик ва топширик шартномалари бўйича ҳамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошка шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатувчи юридик шахслар учун — кўрсатилган хизматлар учун кўшилган қиймат солиги чегириб ташланган ҳолдаги ҳақ суммаси;

4) савдо фаолиятини амалга оширадиган юридик шахслар учун – товар обороти;

5) кредит ташкилотлари ва сугурта ташкилотлари учун – агар мазкур модданинг учинчи кисмида бошқача қонда назарда тутилган бўлмаса, солик Кодексининг 148 ва 150-моддаларига мувофиқ аниқланадиган даромад;

6) асосий фаолияти мол-мулкни лизингга беришдан иборат бўлган юридик шахслар учун — молиявий изжара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси.

Кўйидагиларга солик солиш обьекти сифатида қаралмайди:

бошқа даромадлар;

хайтни сугурталаш соҳасига тааллукли шартномалар бўйича сугурта мукофотлари (бадаллари), кайта сугурта қилиш шартномалари бўйича топширилган тўловлар суммалари,

Солик тўловчилар турили хил солик солиш обьектларига эга бўлган холларда, улар солик солиш обьектларининг алоҳида-алоҳида хисобини юритиши ва тегишли обьектлардан келиб чиккан ҳолда бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларни тўлаши шарт.

Календарь йил солик давридир.

Йил чораги хисобот давридир.

Бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳар ойда солик солинадиган базадан ва белгиланган ставгадан келиб чиккан ҳолда хисоблаб чиқарилади.

Бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмаларнинг хисоб-китоби солик бўйича хисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига ортиб борувчи якун билан йилнинг ҳар чорагида, хисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирилмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий хисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади.

Бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар кўйидагича тўланади:

бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар тўловчи бўлган микро фирмалар ва кичик корхоналар томонидан — хисоб-китобни тақдим этиш муддатидан кечиктирилмай;

микро фирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмайдиган солик тўловчилар томонидан — ҳар ойда, кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирилмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий хисобот тақдим этиладиган муддатдан кечиктирилмай.

Бюджетдан ташкари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратманинг обьекти ва базаси кўйидагича белгиланган.

19.3. Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 19 августдаги ПФ-3292-сонли, Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 августдаги 361-сонли “Ўзватой йўл давлат акциядорлик компанияси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузуридаги Республика йўл жамғармаси фаолиятни ташкил

этиш масалалари тўғрисида” ги қарорига асосан 2003 йил 1 октябридан бошлаб йўл хўжалигини бошқариш тузилмасидаги Республика, вилоят ва маҳаллий йўл жамгармаларн тутатилди ва уларнинг ўрнида Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги хузурида Республика йўл жамгармаси тузилди. Ушбу жамгармага маблағларни йигиш ва уни назорат килиш вазифаси Давлат солик кўмитаси ва Давлат божхона кўмитаси зинмаларига юқлатилди.

Республика йўл жамгармасига мажбурий ажратмаларни тўловчилар куйидагилардир:

юридик шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари;

оддий ширкат ишларини юритиш зинмасига юқлатилган (ишончли шахс) шерик (иштирокчи) — юридик шахс;

Куйидагилар Республика йўл жамгармасига мажбурий ажратмаларнинг тўловчилари бўлмайди:

нотижорат ташкилотлар, бундан уларнинг тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишдан олган даромадлари мустасно;

ягона солик тўловини ва (ёки) ягона ер солигини тўловчи юридик шахслар;

ихтисослаштирилган йўл хўжалиги бошқаруви органи тузилмасига кирадиган корхоналар, Республика йўл жамгармаси маблағлари ҳисобига молиялаштириладиган умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларини саклаш, таъмирлаш, реконструкция килиш ва қуриш бўйича ишларни бажарганлик учун олинган даромадлар кисми бўйича.

умумбелгиланган соликларни тўловчи микро фирмалар ва кичик корхоналар, бундан акциз тўланадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солик солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб олевччи микро фирмалар ва кичик корхоналар мустасно.

Соф тушум Республика йўл жамгармасига мажбурий ажратмаларнинг солик солиш обьекти ва солик солинадиган базасидир.

Республика йўл жамгармасига мажбурий ажратмаларнинг солик солиш обьекти ва солик солинадиган базаси куйидагилардир:

1) коммунал хўжалик тизимининг иссиқлик, сув ва газ таъминоти корхоналари учун — маҳсулотларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) кўшилган киймат солиги ва тегишинча иссиқлик таъминоти корхоналари учун иссиқлик кувватининг, сув таъминоти корхоналари учун сувнинг, газ таъминоти корхоналари учун табиий газнинг харид киймати чегириб ташланган ҳолда реализация килинган ҳажми;

2) қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-қидирав ва илмий-тадқикот ташкилотлари учун — ўз кучлари билан бажарилган, тегишинча қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиха-қидирав ва илмий-тадқикот ишларининг кўшилган киймат солиги чегириб ташланган ҳолдаги қиймати. Бунда, агар юкорида қайд этилган ишларни материаллар билан таъминлаш мажбурияти шартномага биноан буюртмачининг зинмасида бўлса, ушбу материалларга бўлган мулк ҳуқуқи буюртмачининг ўзида сақланиб қолган такдирда, ўз кучлари билан бажарилган ишларни реализация килишдан

олинадиган тушум бажарилган хамда тасдиқланган ишларнинг буюртмачи материаларининг қиймати киритилмаган ҳолдаги қиймати сифатида белгиланади;

3) воситачилик хизматлари кўрсатувчи, шу жумладан товарларни сотиш бўйича, воситачилик ва топширик шартномаси бўйича хамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатувчи юридик шахслар учун — кўрсатилган хизматлар учун кўшилган қиймат солиги чегириб ташланган ҳолдаги мукофот суммаси;

4) савдо фаолиятини амалга оширадиган юридик шахслар учун — товар обороти;

5) кредит ташкилотлари ва сугурта ташкилотлари учун — агар мазкур модданинг учинчи қисмида бошкacha коида назарда тутилган бўлмаса, солик Кодексининг 148 ва 150-моддаларига мувофиқ аникланадиган даромад;

6) асосий фаолияти мол-мулкни лизингга беришдан иборат бўлган юридик шахслар учун — молиявий ижара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси.

Куйидагиларга солик солиш обьекти сифатида каралмайди:

солик Кодексининг 132-моддасига мувофиқ бошқа даромадлар;

хайтни сугурталаш соҳасига тааллуқли шартномалар бўйича сугурта мукофотлари (бадаллари), кайта сугурта килиш шартномалари бўйича топширилган тўловлар суммалари, шунингдек солик Кодекси 150-моддасининг 2 ва 4-бандларида кўрсатилган даромадлар.

Солик тўловчилар турли хил солик солиш обьектларига эга бўлган ҳолларда, улар солик солиш обьектларининг алоҳида-алоҳида хисобини юритиши ва тегишли обьектлардан келиб чиқсан ҳолда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмаларни тўлаши шарт.

Календарь йил солик давридир.

Йил чораги ҳисобот давридир.

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар солик солинадиган базадан ва тасдиқланган ставкадан келиб чиқсан ҳолда ҳар ойда ҳисоблаб чиқарилади.

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмаларниң ҳисоб-китоби солик бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солик хизмати органларига ортиб борувчи якун билан йилнинг ҳар чорагида, ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатдан кечиктирмай тақдим этилади.

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар куйидагича тўланади:

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўловчи бўлган микро фирмалар ва кичик корхоналар томонидан — ҳисоб-китобни тақдим этиш муддатидан кечиктирмай;

микро фирмалар ва кичик корхоналар жумласига кирмайдиган солик тўловчилар томонидан — ҳар ойда, кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молиявий ҳисобот тақдим этиладиган муддатдан кечиктирмай.

19.4. Республика йўл жамғармасига йигимлар

Республика йўл жамғармаси йигимларига куйидагилар киради:

- автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) Ўзбекистон

Республикаси худудига вактинчалик олиб кирганлик учун йигим;

- чет давлатлар автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон

Республикаси худудига кирганлиги ва унинг худуди орқали транзит тарзида ўтганлиги учун йигим.

Автотранспорт воситаларини олувчи ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб киришни амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси резидентлари ва норезидентлари автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кирганлик учун йигим тўловчилардир.

Чет давлатлар автотранспорт воситаларининг эгалари ёки фойдаланувчилари ушбу воситаларининг Ўзбекистон Республикаси худудига кирганлиги ва унинг худуди орқали транзит тарзида ўтганлиги учун йигим тўловчилардир.

Йигимлар учун солик солиш объекти куйидагилардир:

автотранспорт воситаларини олиш ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кириш;

чет давлатлар автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси худудига кириши ва унинг худуди орқали транзит тарзида ўтиш.

Солик солинадиган база куйидагилардир:

олинган ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кириладиган автотранспорт воситалари двигателининг от кучидаги куввати ёки автотранспорт воситаларининг киймати;

Ўзбекистон Республикаси худудига кирганида ёки унинг худуди орқали транзит тарзида ўтганида чет давлатларнинг автотранспорт воситалари.

Автотранспорт воситаларини олиш ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кириш учун йигимни тўлашдан куйидагилар озод килинадилар:

1) ишлаб чиқарувчи корхона томонидан қўл билан бошқаришга мослаштирилган енгил автомобилини ва (ёки) мотоаравачани олувчи барча гурухлардаги ногиронлар;

2) яқин қариндошларидан хадя шартномаси ёки мерос асосида автомобиллар ва мотоаравачалар олувчи фукаролар;

3) умумий фойдаланишдаги автомобиль йўлларини сақлаш, таъмирлаш, реконструкция килиш ва куришни амалга оширувчи ихтисослаштирилган йўл хўжалик бошқаруви органи тузилмасига кирадиган корхоналар — мазкур ишларни амалга оширишда бевосита фойдаланиладиган автотранспорт воситалари бўйича;

4) фаолиятининг асосий тури йўловчилар ташиш бўлган, конун хужжатларига мувофик йўловчилар ташиш учун белгиланган намунадаги лицензияга эга бўлган автотранспорт корхоналари — йўловчилар ташишни

амалга оширувчи транспорт воситалари бўйича (енгил автомобиллар ва йўналишли таксилардан ташкари);

5) юридик шахслар — кирк тоннадан ортиқ юк кўтарадиган, олинган кон автосамосваллари бўйича;

6) ҳомийлик (бегараз) ёрдами сифатида автомобилларни олган (сотиб олган) болалар уйлари, ихтисослаштирилган мактаб-интернатлар, ногирён болалар учун марказлар, қарияллар ва кичик ёшдаги ногиронлар учун интернат-уйлар, шунингдек бюджет хисобидан молиялаштириладиган тиббиёт муассасалари;

7) юридик шахслар — автотранспорт воситаларини битта тизим (давлат ва хўжалик бошқаруви органи) ичida балансдан балансга бепул ўтказиша;

8) кайта ташкил этиш натижасида автотранспорт воситасини олган хукукий ворис;

9) автотранспорт воситаларини юридик шахсларга лизингга бериш учун оловчи лизинг берувчилар.

Автотранспорт воситаларини олганик ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кирганлик учун йигим улар Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги органларида давлат рўйхатидан ўтказилаётганда, кайта рўйхатдан ўтказилаётганда куйидаги холларда ундириллади:

1) автотранспорт воситалари олди-сотди, алмаштириш, хадя, бепул бериш шартномаси асосида, шунингдек конун хужжатларида такикланмаган бошка битимлар асосида мулк килиб олинганда;

2) автотранспорт воситалари юридик шахснинг устав фондига (устав капиталига) ёки конун хужжатларида белгиланган тартибда дивидендлар сифатида олинганда;

3) автотранспорт воситалари лизингга бериш учун олинганда, Йигим тарафларининг ёзма келишувига кўра лизинг берувчидан ёки лизинг оловчиidan ундириллади. Лизинг берувчи Ўзбекистон Республикасининг норезиденти бўлган тақдирда, Йигим лизинг оловчиidan ундириллади. Лизинг шартномаси муддати тугаганидан сўнг мазкур лизинг (иккиласмчи лизинг) шартномаси предмети бўлган автотранспорт воситаси кайта рўйхатдан ўтказилаётганида такроран йигим ундирилмайди;

4) автотранспорт воситалари Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кирилганда.

Автотранспорт воситаларини олиш ва (ёки) Ўзбекистон Республикаси худудига вактинчалик олиб кириш учун йигим тўланганлиги тўғрисидаги хужжат тақдим этилмаган ҳолда автотранспорт воситаларини рўйхатдан ўтказиш, кайта рўйхатдан ўтказиш ёки техник кўрикдан ўтказиш амалга оширилмайди.

Чет давлатлар автотранспорт воситалари Ўзбекистон Республикаси худудига кирганлиги ва унинг худуди орқали транзит тарзида ўтганилиги учун йигим чет давлатнинг автотранспорт воситаси Ўзбекистон Республикаси худудига кираёттанида ундириллади.

19.5. Таълим ва тиббиёт муассасаларини моддий-техника базасини ривожлантириш жамғармасига мажбурий ажратмалар

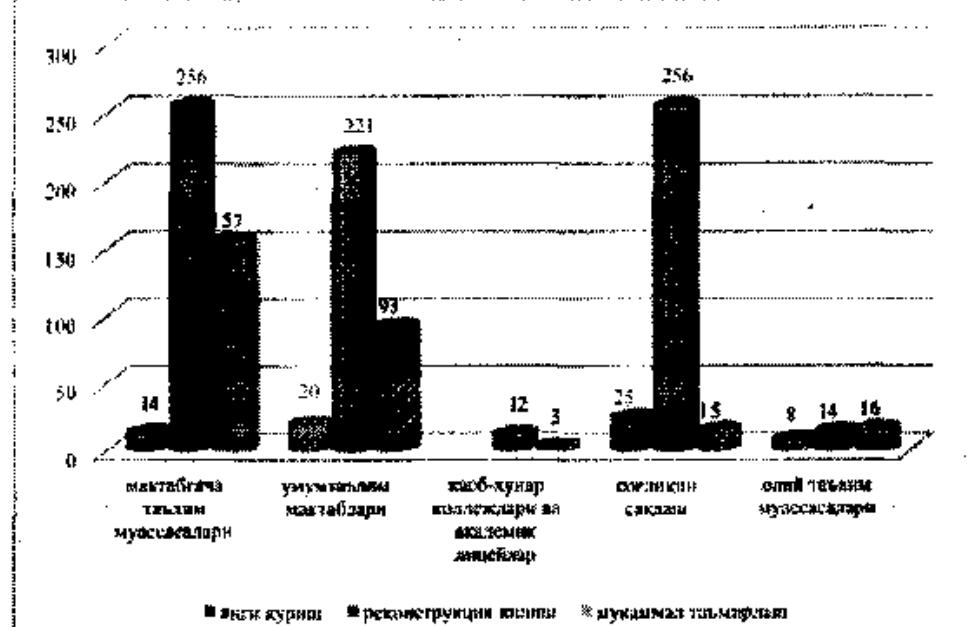
Таълим ва тиббиёт муассасаларини моддий-техника базасини ривожлантириш жамғармасининг асосий вазифалари ва маблағларидан фойдаланиш йўналишлари ҳисобланади:

- Жамғармага келиб тушаётган маблағларни кейинчалик улардан қонунчиликка мувофиқ мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, қасб-хунар коллежлари, академик лицейлар, болалар мусиқа ва санъат мактаблари, олий таълим муассасалари (кейинги ўринларда таълим муассасалари деб аталади), шунингдек тиббиёт муассасаларини куриш, реконструкция килиш, мукаммал таъмирлаш ва жихозлаш (тўлиқ жихозлаш) масадида фойдаланиш учун жамлаш;
- тасдикланган манзилли дастурларга мувофиқ мактабгача таълим муассасаларини, шу жумладан болалар сухбатлашиш жойларини, ўйин майдончаларини куриш, реконструкция килиш ва мукаммал таъмирлаш ва худудларни ўраш ишларини молиялаштириш;
- умумтаълим мактаблари, қасб-хунар коллежлари ва академик лицейларни, шу жумладан идоравий бўйсунувдагиларни, куриш, реконструкция килиш ва мукаммал таъмирлаш, шу жумладан, зарур ҳолатларда ўкув корпусларини ўкув устахоналари ва лабораториялар билан кенгайтириш, спорт заллари ва майдончаларини ҳамда бошка инфратузилма обьектларини барпо этиш бўйича ишларни молиялаштириш;
- тасдикланган манзилли дастурларга мувофиқ болалар мусиқа ва санъат мактабларини куриш ва реконструкция килиш бўйича ишларни молиялаштириш;
- тасдикланган манзилли дастурларга мувофиқ олий таълим муассасаларининг ўкув-лаборатория корпуслари, спорт заллари ва талабалар турар жойларини ҳамда бошка инфратузилма обьектларини куриш, реконструкция килиш ва мукаммал таъмирлаш ишларини молиялаштириш;
- тасдикланган манзилли дастурларга мувофиқ соғлиқни саклаш муассасаларини куриш, реконструкция килиш ва мукаммал таъмирлаш бўйича ишларни молиялаштириш;
- замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда, тасдикланган нормативлардан келиб чиқиб, таълим муассасаларини энг янги ўкув-лаборатория, илмий ва ишлаб чиқариш ускуналари, мусиқа чолғу асбоблари, компьютер техникаси ҳамда ахборот-коммуникация технологияларининг бошка элементлари билан, шунингдек ўкув мебеллари ва асбоб-анжомлари билан жихозлашни (тўлиқ жихозлашни) молиялаштириш;
- замонавий талаблар ва белгиланган нормативлардан келиб чиқсан ҳолда, соғлиқни саклаш муассасаларини энг янги лаборатория, диагностика ва даволаш ускуналари, компьютер техникаси ҳамда бошка тиббий аппаратлар, маҳсус мебель ва анжомлар билан жихозлашни ҳамда доимий равишда тизнмли кайта жихозлашни молиялаштириш;

- замонавий талаблар ва белгиланган нормативлардан келиб чишиб, болалар мусиқа ва санъат мактабларини энг янги мусиқа ва чолғу асбоблари ва маҳсус ускуналар, ўқитишининг техник воситалари, ўкув мебеллари ва аңжомлари билан жиҳозлашни молиялаштириш.
- тасдиқланган манзилили дастурларга мувофик илмий-тадқиқот муассасаларининг бино ва корпусларини рёконструкция килиш ва мукаммал таъмирлаш бўйича ишларни молиялаштириш.

2-диаграмма

Таълим ва тиббиёт муассасаларини моддий-техника базасини ривожлантириш жамгармасининг 2018 йил кўрсаткичлари

Кўйидагилар Жамгарма даромадларини шакллантириш манбалари хисобланади:

- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан Жамгармага қонун хужжатларида белгиланган тартибда мажбурий ажратмалардан тушадиган маблағлар;
- «таълим» ва «соғлиқни саклаш» соҳаси моддалари бўйича алоҳида сатр билан ажратиладиган Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари;
- Коракалпогистон Республикаси бюджети, вилоятлар ва Тошкент шаҳрининг маҳаллий бюджетлари маблағлари;
- ҳалқаро молия институтлари ҳамда бошқа хорижий донорларнинг имтиёзли кредитлари (қарзлари) ва грантлари;
- ҳайрия қилувчилар — юридик ва жисмоний шахслар, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг маблағлари;
- Жамгарманинг вактинча бўш маблағларини жойлаштиришдан олинадиган даромадлар ва қонун хужжатларида тақиқланмаган бошқа тушумлар.

Хўжалик юритувчи субъектлар (тўловчилар) Жамғармага мажбурий ажратмаларни хар йили Ўзбекистон Республикаси Президенти карори билан белгиланадиган тўлов обьекти ва ставкаларидан келиб чиккан холда йўналтирадилар.

Жамғарма маблаглари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Ахборот тизимида очиладиган ғазначилик ҳисоб рақамларида жамланади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Ягона ижтимоий тўлов тўловчилари бўлиб кимлар ҳисобланishiadi?
2. Фукароларнинг иш ҳақидан бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий сугурта бадалларининг тўловчилари кимлар?
3. Юридик шахсни ташкил килмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахслар бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасининг сугурта бадаллари тўловчилари бўлаоладими?
4. Ягона ижтимоий тўлов маблаглари қандай тартибда жамғармаларга тақсимланади?
5. Ягона ижтимоий тўлов ва Пенсия жамғармасига сугурта бадалини обьекти ва базаси қандай аникланади?
6. Ягона ижтимоий тўловдан қандай чегирмалар назарда тутилган?
7. Ягона ижтимоий тўловни ва сугурта бадаллари қандай тартибда ҳисоблаб чиқарилади?
8. Микрофирма ва кичик корхоналар ягона ижтимоий тўловни ва сугурта бадалларини қайси муддатда тўлашади?
9. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси качон ва нима мақсадда ташкил этилган?
10. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ажратмаларнинг тўловчилари бўлиб кимлар ҳисобланади?
11. Ягона солик тўловини тўловчилар бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ажратма тўлашадими?
12. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ажратмаларнинг обьекти ва базаси қандай топилади?
13. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ставкалари қайси давлат органи томонидан белгиланади?
14. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ташкил топиш манбаларини ўрганиш.
15. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий сугурта бадаллари неча фойзни ташкил этади?
16. Жамғармага тўловларни ҳисоблаш тартиби қандай амалга оширилади?

Топшириклар

1. Ер қаъридан фойдаланганда ва чув ресурсларидан фойдаланганда соликка тортишнинг зарурлигини ўрганиш.
2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ташкил топиш манбаларини ўрганиб чикиш.
3. Ягона ижтимоий тўловни ва сугурта бадалларини тўлаш тартибини ўрганиш.

20-боб. Давлат бюджетининг солиқсиз даромадлари

Режа

20.1. Солиқсиз даромадлар таснифи

20.2. Давлат бюджетининг солиқсиз даромадлари таркиби ва тузилиши

20.3. Республика бюджетининг солиқсиз даромадлари: давлат мулкини хусусийлаштиришдан олинадиган даромадлар, давлат кимматли қоғозларидан олинадиган даромадлар ва бошкалар

Таянч сўз ва иборалар

Давлат бюджети, солиқсиз даромадлар. давлат мулкини хусусийлаштиришдан олинадиган даромадлар. давлат қимматли қоғозларидан олинадиган даромадлар.

20.1. Солиқсиз даромадлар таснифи

Бюджет даромадларини солиқсиз тўловлари ҳақида иқтисодий адабиётларда иқтисодчиларимиз томонидан назарий ва амалий фикрлар юритилмаган бўлсада, уни бюджет даромадлари таркибидан умумий ҳиссасидан катъий назар, иқтисодий-ижтимоий жараёнларни тартибга солишида, солик муносабатларини хар томонлама мустахкамланиб боришишга, бюджет тўлов тўликлигини бюджет бўғинлари ўртасида таъминлашда бенихоят катта аҳамият касб этади.

Шуни айтиш жоизки, иқтисодий адабиётларда бюджет даромадларининг солиқсиз тушуми “бюджет йигимлари” деб юргизилиб келинмоқда. Аммо бюджет даромадларининг бундай талкин қилиниши бюджет даромадлари таркибини, унинг тузилиш асосларини тўлик ифодаламайди. Чунки Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 50-моддаси “Давлат бюджети даромадларини шакллантириш” таркибида:

- соликлар ва бошка мажбурий тўловлар;
- давлат активларини жойлаштириш, фойдаланишга бериш ва сотишдан олинган даромадлар;
- мерос, ҳадя хуқуқи бўйича давлат мулкига ўтган пул маблағлари;
- юридик ва жисмоний шахслардан, шунингдек чет давлатлардан тушадиган кайтарилмайдиган пул тушумлари;
- резидент-юридик шахсларга берилган бюджет осудаларини ва чет давлатларга ажратилган кредитларни тўлаш хисобидан тўловлар;
- конун хужожатларига мувофик бошка даромадлар хисобидан шакллантирилади.

Шунинг учун ҳам биз бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини бир-биридан фарқини билишимиз зарур.

Биринчидан, назарий жихатдан конун доирасида илгаридан белгилаб кўйилган солик турлари ва мажбурий хусусиятга эга бўлган йигимлар йигиндиси бюджет даромадларини солиқли тушуми тушунилади. Яъни улар амалий услубий таъсирида харажатга келади. Бундай тушумларнинг ўрни

жамиятнинг, ижтимоий-иктисодий тузуми билан белгиланади. Колаверса, агарда давлатнинг ижтимоий-иктисодий тузуми бозор иктисодиёти билан ифодаланаар экан, бюджет даромадининг соликли муносабатлари билан аниланади ва ривожлантирилиб борилади. Шундай экан, бюджет даромадини соликли тушумлари давлатнинг функцияларини маблағ билан таъминлашдаги етакчилігини ифодалайди.

Шунинг учун ҳам бюджет даромадларининг соликли тушумлари солик солиш тизимининг барча элементларидан тўлик фойдаланади.

Аммо бюджет даромадларини соликсиз тушумлари солик солиш тизимининг алоҳида элементларига ўз харажат доирасида дуч келиши мумкин, яъни тўлов субъекти, обьекти, манбаи ва бирлигига. Ушбу тўловни ҳаракатта келтиришда ставка, имтиёз, деқларация ва шу каби элементлар эътиборга олинмайди. Шундай килиб, бюджет даромадларининг соликсиз тушумлари деганда ташкилий жиҳатдан тузилиш усуслари йигиндисига эга бўлмаган эркин номажбурий тушумлар йигиндиси тушунилади.

Бюджет даромадларининг соликсиз тушумларини мухим хусусияти шундаки, улар айрим холларда субвенция ёки субсидия орқали ҳам намоён бўлиши ва турли звеноли бюджет даромадларини тўликлигини таъминлашда намоён бўлади. Бундан ташкири, шу усуслар ёрдамида бюджеттага тушган тушумлар орқали соликли тушумларга имтиёзлар берилиши мумкин бўлади.

Шундай килиб, бюджет даромадларини соликсиз тушумлари таснифини уларни моҳиятига кўра гурухлаш мумкин.

Иктиносий моҳиятига караб соликсиз тушумларини ташки ва ички тушумларга бўлиш мумкин.

Ташки тушум мамлакатда бюджет дефицитини кучайиши, иктиносий-ижтимоий ўсиш кўрсаткичларини турли омиллар таъсирида пасайиши сабабли чет эл юридик ва жисмоний шахслардан ёрдам тариқасида пул маблаглари тушиши мумкин. Бундай тушумлар моддий ва номоддий киймат кўринишларида ҳам бўлиши мумкин, яъни мамлакат ичкарисига инвестицион капиталларни киритиш ёки таълим соҳасида кадрлар тайёрлаш чоратадбирларини амалга ошириш орқали ўз аксини топади. Икки ҳолатда ҳам давлат бюджет даромадлари ва харажатларини ташки манбалар хисобида тартибга солиш имкониятига эга бўлиши мумкин.

Шунингдек, уларга чет эл мамлакатларининг юридик ва жисмоний шахсларидан келган қайтаришмайдиган пули ёки мулкий тушумлар, чет эл давлатларига берилган бюджет ссудаларини қайтариш хисобига берилган тўловлар ва х.к.

Ички тушумларига юкорида номлари тилга олинган манбалар киради, яъни: мерос олиш, ҳадя этиш хукуки бўйича давлат мулкига ўтган пул маблағлари, давлат молиявий активлари ва бошқа активлар жойлаштирилиши, фойдаланишга берилиши ва сотилишидан олинган даромадлар, юридик ва жисмоний шахслардан келган қайтаришмайдиган пул тушумлари, резидент – юридик шахсларга берилган бюджет ссудаларини қайтариш хисобига берилган тўловлар ва х.к.лар бюджет даромадларини соликсиз тушумлари жуда хилмажилдирилди. Уларни биз юкорида атрофлича айтиб ўтдик. Бозор иктиносий

муносабатлари тикланиши хилма-хил фаолият ва мулк шаклидаги корхона (ташкилот)ларни умумдавлат чора-тадбирларини молиялаштиришда катнашишлари ижтимоий-иктисодий зарурат тусига кириб бормоқда. Ҳозирги молиявий танқислик, асосан бюджет танқислигини эътиборга олиб соликсиз тўловлар хайрия хусусиятлари билан билвосита намоёни бўлмоқда. Бундай ишларни амалга оширилиши бюджет маблагларини тежамкорлик билан сарфланишга ижобий таъсири кўрсатиб келмоқда. Чунки бозор иктиносидиётининг дарахтсизон структурасига хизмат кирадиган хилма-хил соликсиз тузилишларни иктиносидий чегараларини кенгайтириб бориш имкониятларини давлат томонидан яратиб берилиши катта молиявий ресурсларни жойларда ташкил этилиши орқали ҳалқ манфаатлари йўлида ишлатилишига олиб келиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси соликсиз даромадлар таснифини ўзида тўлик акс эттиргмаган бўлсада, улар бюджет даромадини ташкил этишда алоҳида ахамиятга эга бўлмоқда. Соликсиз даромадларни аксарият кўринишлари мажбурий хусусиятга эга бўлмаган ҳолда бюджетта ундирилиши амалга оширилиб келинмоқда. Бу эса соликсиз тушумларни доимий фискал хусусиятга эга бўлмаганлигидан далолат беради. Шунингдек, соликсиз даромад тушумлари доимий амал кирадиган ставкаларида ундирилмаслиги, улардан тушумини илгаридан режалаштириш орқали бюджет даромадларини бир маромда тўлдирилиб турилишига таъсири ҳам этади. Агарда уларни эътиборга олиш орқали бюджет даромадларини режалаштириш зарур деб топилганда, унда соликсиз даромадларни олдинги йил тушум динамикасини эътиборга олинган ҳолда режа тахминлари (шартли) эътиборга олиниши мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, бюджетни соликсиз даромадларини конкрет тушумлари бўйича ставкаларини фоизларда ёки абсолют микдорларда юридик ва жисмоний шахслар учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси ёки бошқа давлат бошкарув органларини томонидан қонун хужжатларига таянилган ҳолда белгилаш кўзда тутилган.

Юкоридагилардан келиб чиккан ҳолда изоҳлаш мумкинки, соликсиз тўловлар икки шаклда бюджет даромадига ундирилиши мумкин:

- мажбурий;
- ихтиёрий.

Соликсиз мажбурий даромадлар қонун хужжатларида белгиланган хукукий харакатларни юзага келиши билан ташкил этилиш ва бюджетта белгиланган тартиб ва муддатларда ундирилниши мумкин.

Соликсиз ихтиёрий даромадлар юридик ва жисмоний шахсларнинг иктиносидий-ижтимоий ўсишларининг негизида юзага келишини мумкин. Лекин бундай тўлов кутилмаган ва конкрет белгилаб кўйилмаган муддатларда ўз харакатини топиши мумкин. Шунинг учун ҳам уни юзага келишини ва иктиносидий чегараларини ҳар эҳтимолга карши белгилаш мумкин эмас.

Таъкидлаш жоизки, соликсиз даромад элементларини барча даражадаги бюджетлар учун ягона бўлиши мумкин. Шунингдек, уларнинг конкрет кўриниши бюджет таснифи доирасида аннекланади.

Шундай қилиб, бюджетнинг соликсиз даромадларини хусусиятларидан келиб чиқкан ҳолда, уларни таснифлаш мумкин (6-чизмага қаралсин).

6-ЧИЗМА. Давлат бюджетининг соликсиз даромадлари

3.2-чизмага чуқур назар ташлаш оркали күйидаги хулоса чикариш мүмкін, яни соликсиз даромадлар давлат ихтиёридаги мулкни уни ихтиёрига қонун доирасыда ўтказилған мулкларни сотишдан олинған маблағлар, хизмат күрсатищдан тушған маблағлар, жарима ва санкциялар ҳисобида тушадиган маблағлар мажмуаси доирасыда юзага келадиган пул муносабатлари йиғіндисини ўзида акс эттиради.

20.2. Давлат бюджетининг соликсиз даромадлари таркиби ва тузилиши

Бюджет даромадларини ташкил этишда оз микдорда бұлсада соликсиз даромадлардан ташкил топишини гувохи бўлишимиз мүмкін. Бюджет даромадларининг соликсиз даромадлари, бюджет даромадларининг соликли даромадларини ҳисоблаш ва ундирилишидан фарқланади. Шу боис уларни алохиди хусусиятларидан келиб чиқиб ўрганиш мухим аҳамият касб этади. Амалдаги қонун ҳужжатлари амал қилған холда айтиш мүмкінки, унинг таркибига күйидагилар киради:

- давлат мулкидан фойдаланишдан олинған даромадлар (соликлар ва йиғимлар тўғрисидаги конунчиликка мувофик тўланған солик ва йиғимлардан сўнг);
- бюджет ташкилотлари томонидан кўрсатилған тўловли хизматлардан келган даромадлар (соликлар ва йиғимлар тўғри сидаги конунчиликка мувофик тўланған солик ва йиғимлардан сўнг);
- фуқаролик-хукукий, маъмурий ва жиноий чораларни кўллаш натижасида олинған маблағлар, жумладан, жарималар, мусодаралар, компенсациялар ва давлат субъектларига етказилған заарларни тиклаш бўйича олинған маблағлар ва мажбурий ундирилған бошқа маблағлар;
- молиявий ёрдам кўринишидаги даромадлар (бюджет ссудалари ва бюджет кредитларидан ташқари);
- бошқа соликсиз даромадлар.

Бюджет даромадларининг таркибига тушумларнинг күйидаги кўринишлари ҳисобга олиниши мүмкін:

- давлат мулкни вактинчалик фойдаланишга бериш натижада ижара ҳаки ёки бошқа кўринишда олинадиган маблағлар;
- кредит муассасаларидағи ҳисобваракларда бюджет маблағларининг қолдиги бўйича фоизлар кўринишида олинадиган маблағлар;
- давлатта тегишли мол-мулкни гаровга ёки ишончли бошқарувга беришдан олинадиган маблағлар;
- кайтариш ва хаў олиш асосида бошқа бюджетларга, хорижий давлатларга ёки бошқа юридик шахсларга берилған бюджет маблағларидан фойдаланганлик учун ҳак;
- давлатга қисман тегишли бўлған хўжалик жамиятлари устав капиталиининг хиссасига ёки акциялар бўйича дивидендларга тўғри келадиган фойда кўринишидаги даромадлар;

- давлат унитар корхоналари фойдасининг бир кисми (соликлар ва йигимлар тўғрисидаги конунчиликка мувофик тўланган солик ва йигимлардан сўнг);

- давлатга тегишли бўлган мол-мулқдан фойдаланиш натижасида олинадиган қонунчиликда кўзда тутилган бошка даромадлар.

Давлат бюджетини ташкил этувчи даромадларига бошка соликсиз манбалар хам киради. Улар қуидагилардан иборат:

- Нотариал хизматлар кўрсатилганилиги учун олинадиган давлат пошлиналари.

- Автомашиналарни Давлат рўйхатидан ўтказганлигидан кейин ундириладиган йигимлар.

- Хўжалик судлари томонидан даъво аризаларини кўриб чикиш учун олинадиган давлат пошлиналари.

- Конфискация килинган ва эгасиз мол-мулкни сотишдан олинадиган даромадлар.

- Давлат мулкини сотишдан ва хусусийлаштиришдан олинадиган даромадлар.

Маълумки, Давлат нотариал идоралари томонидан ахолига еки юридик шахсларга турли хизматлар кўрсатилади. Шу кўрсатияган хизмат пошлиналари ундирилади. Жумладан, хўжатларни тасдиқлагани учун, шартномаларни тасдиқлагани учун ва бошка нотариал хизматлари учун олинадиган маблағлар Давлат номидан кўрсатилган хизматлар учун пошлиналар олинганлиги сабабли бевосита давлат бюджетига ўтказилиб келинади. Аммо шу хизматлар кўрсатувчи идоралари манфаатдорлигини ошириш учун пошлиналарнинг 20% уларнинг ўзларида қолдирилади, колган 80% эса Давлат бюджетига ўтказилади.

Автотранспорт воситалари алоҳида рўйхатдан ўтказилганилиги ва алоҳида давлат назоратига олиб боришини талаб киласди. Шу сабабли алоҳида давлат рўйхатидан ўтказилганилиги учун белгиланган тартибда тўловлар давлат бюджетига ўтказилади.

Айтиш жоизки, бунда юридик шахс хисобланадиган корхона ва ташкилотлар ўртасидаги юзага келиши мумкин бўлган баҳслар (низолар) хўжалик судлари томонидан кўриб чикилади. Шу суд хизматлари учун Давлат пошлиналари жорий этилган. Бу пошлиналар хам Давлат бюджетига даромадига олинади. Хўжалик судларини моддий техникавий базасини мустаҳкамлаш учун бу маблағларнинг бир кисми уларнинг ўз ихтиёрида қолдирилади. Амалдаги конунчиликка кўра корхона ва ташкилотлар томонидан айrim конун кондалар бузилган тақдирда, шунингдек айrim мол-мулк эгасиз колиб кетган бўлса, бу маблағлар давлат бюджетига ўтказилишидан олдин шу конфискация килган орган учун 20% микдорда маблат қолдирилади ва бу маблағлар мақсадга мувофик фойдаланиши кўзда тутилади.

Давлат бюджети, уннинг даромадлар кисмини шаклланишида асосий ўрин тутган соликлар, соликсиз тўлов ва йигимлар ҳамда божхона тўловлари

иктисодиётни давлат томонидан тартибга солиб туришда катта ажамиятта эгадир.

20.3. Республика бюджетининг соликсиз даромадлари: давлат мулкни хусусийлаштиришдан олинадиган даромадлар, давлат қимматли қоғозларидан олинадиган даромадлар ва бошкалар

Амалдаги конунларга асосланган хояда ҳозирги кунда соликсиз даромадлари рўйхати ҳамма даражадаги бюджетлар учун ягона бўлиб хисобланади. Айтиш жоизки, соликсиз даромадлар бюджет таснифи билан белгиланади.

Уларга:

Биринчидан, давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулкни сотиш ёки ижарага бериш, шунингдек ҳўжалик фаолиятини юритишидан олинган даромадлар киради, яъни:

Шу жумладан:

- давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгаликдаги мулкни фойдаланишга - беришдан олинган даромадлар;
- давлатга тегишияни акциялар бўйича дивидендерлар;
- давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулкни ижарага беришдан, шу жумладан қишлоқ ҳўжалиги ва ноқишлоқ ҳўжалиги максадларидаги ерлар учун ижара тўловидан олинган даромадлар;
- вактинчалик буш турган бюджет маблагларини банк ва кредит ташкилотларида фойлаштиришдан олинган фоизлар;
- хизмат кўрсатиш ва давлат харажатларини коплашдан олинган даромадлар;
- давлат ва маҳаллий ташкилотлардан тўловлар;
- давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулқдан ёки ҳўжалик фаолиятидан олинадиган бошқа тушумлар.

Иккинчидан, давлат ёки маҳаллий ҳокимият эгалигида бўлган мулкни сотишдан олинган даромадлар киради, яъни:

- давлат мулки бўлган корхоналар ва ташкилотларни хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқаришдан олинган тушумлар;
- квартиralарни сотишдан тушумлар;
- давлат ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фондларини, транспорт воситалари ва бошқа ускуна-жихозларни сотишдан олинган даромадлар;
- мусодара килиниб давлат ва маҳаллий ҳокимият эгалигига утган эгасиз мол-мулкни сотишдан олинган даромадлар.

Учинчидан, давлат захираларини сотишдан олинган даромадлар киради.

Тўртинчидан, ер ва номоддий активларни сотишдан олинган даромадлар киради.

Бешинчидан, давлатта карашли бўлмаган манбалардан капитал трансферлар тизимлари киради.

Олтинчидан, жарима жазоларини кўлаш етказилган зарарни коплаш учун ундириладиган маблаглар (фоизлар) киради, шу жумладан:

- стандартлар ва техник шартлардан четланган холда тайёланган махсулотни ишлаб чиқарғанлик ва сотғанлик учун тушумлар суммаси;
- жиноятлар кишиш ва моддий бойликлар камомадида айбор бўлган шахслардан ундириладиган суммалар.

Еттинчидан, ташки иқтисодий фаолиятдан олинган даромадлар, шу жумладан:

- давлат кредитлари бўйича фоизлар;
- давлат захираларини сотишдан олинган даромадлар;
- марказлаштирилган экспертдан тушумлар суммаси;
- ташки иқтисодий фаолиятдан олинган бошқа тушумлар.

Саккизинчидан, бошқа турли носолик тушумлари .

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Давлат бюджетининг соликсиз даромадлари нималардан иборат?
2. Давлат бюджетини ташкил этувчи даромадларига бошқа соликсиз манбалар нималардан иборат?
3. Давлат бюджетининг йигилган соликсиз даромадлари кайси мақсадларга ишлатилади?
4. Давлат мулкини хусусийлаштиришдан олинган даромадлар деганда нимани тушунасиз?
5. Давлат кимматли қозгалисидан олинадиган даромадлар кандай шакуда бўлиши мумкин?

Топшириклар

1. Давлат бюджетининг соликсиз даромадлари моҳиятини ўрганиш.
2. Давлат бюджетининг соликсиз даромадларини ошириш йўналишларини ўрганиб чикиш.

Ш-ҚИСМ. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТАРТИБИ

21-боб. Жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган солик

Режа

- 21.1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги ва унинг ўзига хослиги
- 21.2. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги солик солиш обьекти ва солиқка тортиладиган база
- 21.3. Солик ставкалари табакаланиши ва имтиёзлари таркиби
- 21.4. Соликни хисоблаш ва тўлаш тартиби
- 21.5. Норезидент жисмоний шахсларнинг даромадларидан солик ундириш жараёни
- 21.6. Декларациялаш тартиби

Таянч сўз ва иборалар

Жисмоний шахс, даромад, даромад солиги, декларация, солик имтиёзлари.

21.1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги ва унинг ўзига хослиги

Жисмоний шахслар меҳнатига ҳак тўлашни ташқил қилиши ва фойдаланилиши бозор иктисадий шароитида рагбатлантириш тизимида марказий ўрин тутади. Ҳозирги шароитда бозор иктисиёти механизмининг таъсирчанлиги, инсон омилининг кучайиши ушбу масалалар кандай ҳал этилишига кўп жихатдан боғлиқдир. Мазкур муаммони ҳал этиш борасидаги изланишларнинг асосий йўналиши иш хакини солик обьекти сифатида солик тизимига қўшиб олишдан иборатдир. Меҳнатга ҳак тўлаш жамғармасини ташқил этиш тартиби корхоналарнинг даромадини яратишнинг турли хилдаги варианtlари учун, яъни «фойдали» ва «пудрат» варианtlарй учун бир хил эмас. Бу ўринда шуни қайд қиласизки, меҳнатта ҳак тўлашни кандай тамойилга кўра шакллантириш масаласини корхонанинг меҳнат коллективи ҳал киласи (факат давлат ташкилотларидан ташқари).

Бунда меҳнатга ҳак тўлашни миқдори иккита қисмдан асосий ва қўшимча иш хакидан хосил бўлади. Асосий иш ҳаки маҳсулот таннархига қўшилади. Қўшимча иш ҳаки эса фойда хисобига шаклланади. Шуни айтиш керакки хар бир иш ҳаки турини ташқил этишда алоҳида нормативлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Кўп мулкчилик тизимига ўтилиши иктисадий полиформизмни юзага чиқариб, хилма – хил даромадларни шакллантиради. Уларни шартли равишда икки бўгинга ажратиш мумкин: бу – бозор ва нобозор. Нобозор муносабатларнинг ўзида ҳам икки жихат бор. Бири – маъмурий тизим белгилари бўлса, иккинчиси умумиқтисодий, инсонпарварлик муносабатларидир.

Даромад бозор қонунларига биноан ишлаб топилган даромад бўлиб, унинг микдори иқтисодий ресурсларнинг накадар самарали ишлатилишига, аникроги яхши иқтисодий натижага эришишга боғлик бўлади. Даромад микдорлари чекланган эмас, чунки уни ишлаб топиш учун етарли шарт – шароит мавжуд. Даромад таркибан тадбиркорлик даромади, мулкдан кедган даромади ва бозор талабига караб ишловчи корхона ва ташкилотлардан тегадиган иш хакидан иборат.

Фаолият юргизиш оркали даромадлар асосий олинган бўлса нотижорат даромади уларнинг хосиласи иккиламчи даромаддир. Шу сабабли бозор даромади канчалик кўп бўлса, ўз хисобидан шаклланган, нотижорат даромадлар ҳам ортиб боради.

Иқтисодда ресурсларининг иштирокига кўра, нотижорат даромадлари мазмунан турлича бўлсада, унинг асосий тури тадбиркорлик даромадлари бўлади. Уни тадбиркорлар синфи ўзлаштиради. Иқтисодий ислохотлар жараёнида ишчи, дехон ва хизматчилар орасидан тадбиркорлар бу турли катта кичик фирма сохиблари ва уларнинг шерикларидан иборат бўлса, кенг маънода фермер ва якка тартибда ишловчилардан ташкил топади. Тадбиркорларнинг ўз кобилятларини ишга солиб, капитал сарфлаб, риска боргани учун топадиган пул ва даромадлар улар бойлигининг манбай бўлиб хизмат килади. Тадбиркорликдан бозор даромади келса, ёлланиб ишлаш меҳнат даромадини беради, у ҳам бўлса иш хакидир. Унинг микдори меҳнат самарадорлигига боғлик, чунки бозор иқтисодиётидаги ҳар қандай даромад ресурсларини накадар унумли ишлатишнинг натижаси бўлади. Улар унумли ишлатилса, даромад ортади ва аксинча. Шу сабабли иш хаки микдори меҳнат унумдорлик даражасидан келиб чикади. Бу коида моддий ишлаб чикариш соҳалари (саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт, курилиш ва хоказо)даги иш хаки ишлаб чиқаришда яратилган даромадларнинг бюджет оркали тақсимланишига боғлик бўлади. Шу сабабли бюджетдан молиялаштирилувчи ташкилот ва муассасалардаги иш хаки бюджетдан имкониятларидан келиб чикади ва давлат томонидан кайта кўриб турилади.

Жисмоний шахсларнинг даромад солигини замонавий даражага кўтариш кўйидаги вазифаларни хал қилишда муҳим роль ўйнайди, яъни:

- ишчи ва хизматчилар даромадини тинимсиз ошиб боришига ва уни давлат томонидан тартиблаштириб турилишига;
- жисмоний шахсларга қонунлар доирасида турли уриндошлик иш жойларини юзага келтириш оркали уларнинг даромадларини ошириб боришига;
- жисмоний шахсларга турли фаолиятлар билан шуғулланиш оркали кўпроқ даромадларни кулга киртилишига;
- жисмоний шахсларга чегараланмаган даражада даромад олиш имкониятини яратилиши йулида янги инфраструктураларни юзада келтириш ва уларда ишлаш учун жисмоний шахсларни жалб этишга ва хокоза.

21.2. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги солик солиш объекти ва соликка тортиладиган база

Молия йилтида солик солинадиган даромадга эга бўлган жисмоний шахслар жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солик ни тўловчилар хисобланади.

Жисмоний шахсларнинг қўйидаги даромадлари солик солиш объектидир:

Ўзбекистон Республикаси резидентларининг Ўзбекистон Республикасидаги ва ундан ташқаридаги манбалардан олинган даромадлари;

Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлари.

Якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятидан олинган, солик Кодекси 58-бобига мувофиқ, катъий белгиланган солик солинадиган даромадлар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг солик солиш объекти бўлмайди.

Солик солинадиган база жами даромаддан келиб чиқиб, солик солишдан озод қилинган даромадлар чегирилган ҳолда аниқланади.

Агар солик тўловчининг даромадидан унинг ихтиёрига кўра, суд ёки бошқа органларнинг карорига биноан бирон бир ушлаб қолишилар амалга оширилса, бундай ушлаб қолишилар солик солинадиган базани камайтирмайди.

Жисмоний шахснинг чет эл валютасида ифодаланган даромадлари даромадлар амалда олинган санада Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган курс бўйича миллий валютада қайта хисоблаб чиқилади.

Ўзбекистон Республикаси солик кодексига мувофиқ жисмоний шахсларнинг жами даромадига қўйидагилар киради:

- 1) меҳнатта хак тўлаш шаклидаги даромадлар;
- 2) мулкий даромадлар;
- 3) моддий наф шаклидаги даромадлар;
- 4) бошқа даромадлар.

Юридик шахслар амалга оширадиган қўйидаги харажатлар жисмоний шахсларнинг даромади деб хисобланмайди:

1) ходимларни конун хужжатларида белгиланган нормаларга мувофиқ сут ва бошқа даволаш-профилактика озиқ-овқати, шахсий ҳимоя ва гигиена воситалари билан таъминлаш;

2) касаба уюшмалари кўмиталари амалга оширадиган тўловлар, шу жумладан аъзолик бадаллари хисобидан касаба уюшмалари аъзоларига бериладиган моддий ёрдамлар, касаба уюшмалари кўмиталарининг ходимларига меҳнат вазифаларини бажарганлик учун бериладиган пул мукофотлари ва бошқа тўловлар бундан мустасно;

3) ишчиларни иш жойига келиш ва кайтиш билан боғлиқ хизмат транспортини сақлаш харажатлари;

4) диний расм-русум ва маросимларни, байрам тантаналарини ўtkазиш харажатлари, шунингдек юридик шахснинг ходимларининг меҳнат ва дам олиш

шароитларини таъминлаш билан боғлиқ ҳамда муайян жисмоний шахсларнинг даромади хисобланмайдиган бошка харажатлари;

5) ходимга ишлаб чиқариш фаолиятини амалга ошириш учун зарур бўлган маҳсус кийим-бош, маҳсус пойабзal, формали кийим-бош бериш бўйича харажатлари;

6) ходим бошка жойга ишга ўтказилганда ёхуд кўчиб боргандага кўчиш, мол-мулкини кўчириб бориш, турар жой ижараси билан боғлиқ харажатлар;

7) хизмат сафарлари чоғидаги компенсация тўловлари;

8) амалдаги конун хужжатларида назарда тутилган нормалар доирасида компенсация тўловлари (компенсациялар):

доимий иши йўлда кечадиган ёки сайёр ва (ёки) кўчиб юриш билан боғлиқ ходимга;

хизмат ишлари учун шахсий автомобилдан фойдаланганлик учун, хизмат сафарларидан ташкари;

дала таъминоти;

амалдаги конун хужжатларида назарда тутилган бошка компенсация тўловлари (компенсациялар);

9) майиб бўлиш ёки соғлигининг бошкача тарзда шикастланиши билан боғлиқ зарарни коплаш бўйича қуидаги тўловлар:

жабрланувчи меҳнатда майиб бўлишига кадар олган ўртacha ойлик иш ҳакига нисбатан фоиз хисобидаги, унинг касбга оид меҳнат кобилиятини йўқотганлик даражасига мувофиқ белгиланадиган ҳар ойлик тўловлар (вояга етмаган шахс меҳнатда майиб бўлиб колган тақдирда, зарар унинг иш ҳаки (даромади) микдоридан кслиб чиккан ҳолда, лекин конун хужжатларида белгиланган энг кам иш ҳакининг беш бараваридан кам бўлмаган микдорда копланади);

маҳсус тиббий парваришга муҳтоҷ жабрланувчиларга кўшимча харажатлар учун ойига энг кам иш ҳакининг икки баравари микдорида;

жабрланувчиларнинг манший парвариши учун кўшимча харажатлар тарикасидаги ҳар ойда энг кам иш ҳакининг эллик фоизи микдорида;

ходимнинг соглиғига шикаст етказилгани муносабати билан иш берувчи томонидан бир йўла тўланадиган нафака тарикасидаги жабрланувчининг йиллик ўртacha иш ҳаки микдоридаги тўловлар;

10) бохувчисининг вафот этганилиги муносабати билан куйидаги микдордаги тўловлар:

мархумнинг ўртacha иш ҳакининг вафот этган бокувчининг карамогида бўлган ва унинг вафоти муносабати билан зарарни ундиришга ҳакли бўлган меҳнатга кобилиятсиз шахсларга тўғри келадиган улуши микдоридаги тўловлар; бохувчисининг вафот этганилиги муносабати билан зарарни ундиришга ҳакли бўлган шахсларга бир йўла тўланадиган нафака тарикасидаги мархумнинг ўртacha йиллик иш ҳакининг олти баравари микдоридаги тўловлар;

11) ўкув юрти билан тўғридан-тўғри тузилган шартномалар бўйича пулли-контракт асосда талабанинг таълим олиши учун ўтказиладиган тўловлар.

12) Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги хисобварагига муқобил хизмат шартномаси бўйича ўтказиладиган маблағлар;

13) жисмоний шахсларни мажбурий ва иктиёрий сугурталаш турлари бўйича сугурта мукофотлари. Бунда жамғарib бориладиган сугурталаш турлари бўйича мазкур мукофотлар муддати бир йилдан кам бўлмаган сугурталашда жисмоний шахсларнинг даромади бўлиб хисобланмайди;

14) юридик шахсдан — иш берувчидан:

ёш оиласлар аъзолари томонидан уй-жой олиш учун олинган маблаглар;

кишлок жойларда намунавий лойихалар бўйича якка тартибда уй-жой куриш учун кредитлар бериш конун хужжатларига мувофиқ зиммасига юқлатилган банклар томонидан ушбу мақсадлар учун бериладиган ипотека кредити бўйича бошлангич бадал сифатида курувчи шахс томонидан олинган маблаглар.

Уй-жой олинган (мулкка бўлган хукуклар давлат рўйхатидан ўтказилган) санадан эътиборан беш йил ичиде сотилса, ушбу бандда кўрсатилган даромадларга белгиланган тартибда солик солинади.

15) ходимларнинг малакасини ошириш ва уларни кайта тайёрлаш харажатлари.

Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш предмети бўлган меҳнат шартномаларига ёки фуқаровий-хукукий тусдаги шартномаларга мувофиқ жисмоний шахсларга тўланадиган барча тўловлар меҳнатга ҳак тўлаш шаклидаги даромадлар деб эътироф этилади.

Меҳнатга ҳак тўлаш шаклидаги даромадларга рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар, ишланмаган вақти учун ҳак тўлаш, компенсация килиш хусусиятига эга тўловлар киради.

Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш предмети бўлган меҳнат шартномаларига ёки фуқаровий-хукукий тусдаги шартномаларга мувофиқ жисмоний шахсларга тўланадиган барча тўловлар меҳнатга ҳак тўлаш шаклидаги даромадлар деб эътироф этилади.

Рағбатлантириш хусусиятига эга тўловларга куйидагилар киради:

1) йиллик иш натижалари бўйича такдирлашлар, бир йўла бериладиган мукофотлар;

2) юридик шахснинг мукофотлаш тўғрисидаги коидасида назарда тутилган рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар;

3) касбий маҳорат, мураббийлик учун тариф ставкалари ва маошларга кўшимчаяр;

4) таътилига хар йилги кўшимча ҳақлар;

5) кўп йил ишлаганлик учун такдирлашлар ва тўловлар;

6) рационализаторлик таклифи учун тўлов.

7) меҳнат натижалари билан боғлик бўлмаган бир йўла бериладиган мукофотлар.

1. Компенсация килиш хусусиятидаги тўловларга куйидагилар киради:

1) табиий-иклим шароитлари нокулай бўлган жойлардаги ишлар билан боғлик кўшимча тўловлар (иш стажи учун устамалар, баланд тоғли, чўл ва сувсиз худудларда ишлаганлик учун белгиланган коэффициентлар бўйича тўловлар);

- 2) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ишланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, заарли, ўта заарли меҳнат шаронтларида ишлаганлик учун устамалар, шу жумладан шундай шронтлардаги узлуксиз иш стажи учун иш ҳакига устамалар;
- 3) технологик жараён жадвалида назарда тутилган тунги вактда, иш вақтидан ташкири, дам олиш кунларида ва байрам (ишланмайдиган) кунларида ишлаганлик учун тариф ставкаларига ҳамда маошларга устамалар ва қўшимча ўловлар;
- 4) кўп сменали режимда ишлаганлик, шунингдек бир неча касбда, мозимда ишлаганлик, хизмат кўрсатиш доираси кенгайганилиги, бажариладиган ишлар ҳажми ортганлиги, ўзининг асосий иши билан бир яторда ишда вактинча бўлмаган ходимларнинг вазифаларини бажарганлик учун устамалар;
- 5) доимий иши йўлда кечадиган, харакатланиш ва (ёки) катнов тусига та бўлган ходимларнинг, шунингдек доимий иши ишларни вахта усулида бажарилишини назарда тутадиган ходимларнинг иш ҳакига конун хужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча тўланадиган устамалар;
- 6) юридик шахс жойлашган ердан (йигилиш пунктидан) ишлаш жойигача ва орқага кайтиш учун вахтада ишлаш жадвалида назарда тутилган ишлар вахта усулида бажарилган тақдирда йўлга кетадиган кунлар, шунингдек ходимлар метеорологик шароитлар сабабли ва транспорт ташкилотларининг ўбии билан йўлда ушланиб колган кунлар учун тариф ставкаси, маош майдорида тўланадиган суммалар;
- 7) ер ости ишларида доимий банд бўлган ходимларга уларнинг стволдан ишлаш жойига бориш ва у ердан кайтиш учун шахтада (конда) харакатланишининг меъёрий вакти учун тўланадиган қўшимча ҳаклар;
- 8) конун хужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча дала тъминоти;
- 9) хизмат сафарлари вақтидаги конун хужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча кундалик харажатлар учун ҳак (суткалик пуллар);
- 10) ишлар вахта усулида ташкил қилинганда, иш вақти унумлаштирилган холда хисобга олинаётганда ва конун хужжатларида белгиланган бошқа холларда ходимларга иш вақтининг белгиланган давомийлигидан ортиқ ишлаганликлари муносабати билан бериладиган дам олиш кунлари (отгуллар) учун тўловлар;
- 11) хизмат ишлари учун ходимнинг шахсий автомобилидан ёки хизмат максадлари учун унинг бошқа мол-мулкидан конун хужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча фойдаланганлик учун тўловлар;
- 12) меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиқка бошқача шикаст етганлик билан боғлик зарарнинг ўринини қоплаш учун ортиқча олинган суммалар;
- 13) озиқ-овқат ва йўл чипталарининг қиймати ёки озиқ-овқат ва йўл чипталарининг қийматини қоплаш.

Ишланмаган вакт учун ҳақ тўлашга қўйидагилар киради:

- 1) конун хужжатларига мувофиқ:

- а) йиллик асосий (узайтирилган асосий) таътилга ҳак тўлаш, шунингдек ушбу таътилдан фойдаланилмаганда, шу жумладан ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинганда пуллик компенсация тўлаш;
- б) иокуляй ва ўзига хос меҳнат шароитларида, шунингдек оғир ва иокуляй табиий-иқлим шароитларида ишлаганилиги учун айрим тармокларниң ходимларига бериладиган кўшимча таътилга ҳак тўлаш;
- в) ўқиш билан боғлиқ таътилга ва ижодий таътилларга ҳак тўлаш;
- г) ўн икки ёшга тўлмаган икки ва ундан ортиқ боласи ёки ўн олти ёшга тўлмаган ногирон боласи бор аёлларга берилган кўшимча таътилга ҳак тўлаш;
- 2) асосий иш ҳаки кисман сакланиб қолган ҳолда мажбурий таътилда бўлган ходимларга бериладиган тўловлар;
- 3) донор ходимларга кўрикдан ўтиш, кон топшириш ва қон топширилган хар бир кундан кейин бериладиган дам олиш кўнлари учун ҳак тўлаш;
- 4) Ўзбекистон Республикаси Меҳнат колексиға мувофиқ давлат ёки жамоат вазифаларини бажарганлик учун меҳнатта ҳак тўлаш;
- 5) кишлөк хўжалиги ва бошқа ишларга жалб килинадиган ходимларниң асосий иш жойи бўйича саклаб колинадиган иш ҳаки;
- 6) бошқа юридик шахслардан аввалги иш жойида лавозим бўйича маоши миқдорлари маълум бир муддат давомида саклаб колинган ҳолда ишга олинган, шунингдек вактинчалик вазифани бажариб турганда ходимларга маошдаги фарқни тўлаш;
- 7) юридик шахсларниң ходимларига кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида ишдан ажралган ҳолда ўқишлиари вактида асосий иш жойи бўйича уларга тўланадиган иш ҳаки;
- 8) ходимнинг айбисиз бекор туриб қолинган вакт учун ҳак тўлаш;
- 9) меҳнат лаёкатини вактинча йўқотган ходимларга кўшимча ҳак тўлаш;
- 10) конуни хужжатларига мувофиқ ёки юридик шахснинг қарори билан мажбурий прогул вакти ёки кам ҳак тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳак тўлаш;
- 11) ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларниң имтиёзли соатларига, оналарга болани овқатлантириши учун ишда бериладиган танаффусларга, шунингдек тиббий кўрикдан ўтиш билан боғлиқ вакт учун ҳак тўлаш;
- 12) юридик шахсларниң асосий ишидан озод килинган ва озод килинмаган ҳолда ходимлар тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш ва уларниң малакасини ошириш учун ҳамда ўкувчилик ва талабаларниң ишлаб чиқариш амалиётига раҳбарлик қилиш учун жалб килинадиган юқори малакали ходимлари меҳнатига ҳак тўлаш;
- 15) юридик шахснинг маблағлари хисобидан тўланадиган пенсиялар ва нафақаларга кўшимчалар, стипендиялар;
- 16) олий ўкув юртини тамомлаганидан кейин ёш мутахассисларга таътил вақти учун юридик шахс хисобидан тўланадиган нафақалар;
- Жисмоний шахсларниң мулкий даромадлари таркибига қуйидагилар киради:**
- 1) фоизлар;
  - 2) дивиденdlар;

3) мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар;

4) жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни реализация қилишдан олинган даромадлар. Мол-мулкни реализация қилишдан олинган даромадлар мазкур мол-мулкни реализация қилиш суммасининг ҳужжатлар билан тасдикланган уни олиш қийматидан ошган кисми сифатида аникланади. Мол-мулкни олиш қийматини тасдиковчи ҳужжатлар мавжуд бўлмаган тақдирда, мол-мулкни реализация қилиш қиймати, кўчмас мулк бўйича эса, инвентаризация қиймати ҳамда реализация қилиш нархи ўргасидаги фарқ даромад деб эътироф этилади;

5) саноат мулки обьектларига, селекция ютуғига берилган патент (лицензия) эгаси бўлган жисмоний шахснинг патентдан бошқа шахс фойдасига воз кечганда ёки лицензия шартномаси тузганда олган даромади;

6) роялти;

8) соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлаганидан кейин хусусий корхона мулкдори, оиласи корхона иштирокчиси ҳамда фермер ҳўжалиги бошлиги ихтиёрида қоладиган фойда суммаси.

Моддий наф шаклида олинадиган даромадлар ҳисобланади:

1) юридик шахс томонидан жисмоний шахс манфаатларини кўзлаб, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақини, мулкий ҳуқукларни тўлаш, шу жумладан: жисмоний шахсларнинг болаларини мактабгача таълим муассасаларида ўқитниш, тарбиялаш;

коммунал хизматлар, ходимларга берилган уй-жой ҳақини, уй-жойдан фойдаланиш ҳаражатлари ҳақини, ёткxонадаги жойлар ҳақини ёки уларнинг ўринини қоплаш қийматини тўлаш;

санаторий-курортларда даволаниш йўлланмалари қийматини, дам олиш, стационар ва амбулаторияга қатнаб даволаниш ҳақини ёки уларнинг ўринини қоплаш қийматини тўлаш;

юридик шахснинг жисмоний шахс даромади бўлган бошқа ҳаражатлари;

2) солик тўловчининг манфаатларини кўзлаб текинга, шу жумладан ҳадя шартномаси асосида берилган мол-мулк, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати;

3) товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ходимларга реализация қилинадиган нархи ва шу товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ҳисоблаб чиқарилган қиймати ўргасидаги салбий тафовут;

4) конун ҳужжатларига мувофиқ ходимларга темир йўл, авиация, дарё, автомобиль транспорти ва шаҳар электр транспортида юриш бўйича бериладиган имтиёзлар суммаси;

5) жисмоний шахснинг юридик шахс олдидағи қарзининг юридик шахс қарори билан ҳисобдан чиқарилган суммалари;

6) иш берувчи томонидан тўловлар ҳисобига тўланиб, ходимдан ушлаб қолиниши лозим бўлган, лекин ушлаб қолинмаган суммалар.

Солик тўловчи юридик шахсдан товарлар (ишлар, хизматлар) олган тақдирда, ушбу товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қиймати уларни олиш нархидан ёки танинархидан келиб чиккан ҳолда белгиланади.

Жисмоний шахс юридик шахсдан акциз тўланадиган товарлар ёки кўшилган киймат солинги солинадиган товарлар (ишлар, хизматлар) олса, бундай товарлар (ишлар, хизматлар) қийматида акциз солигининг ва кўшилган киймат солигининг тегишли суммаси хисобга олинади.

Жисмоний шахсларнинг бошқа даромадлари жумласига кўйидагилар киради:

- 1) пенсиялар ва конун хужжатларида белгиланган нафакалар;
- 2) стипендиялар;
- 3) фукароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хайрия ва экология жамғармалари томонидан жисмоний шахсларга бериладиган нафакалар ҳамда бошқа турлардаги ёрдам;
- 4) донорлик учун пул мукофотлари;
- 5) алиментлар;
- 6) хайвонларни (корамол, парранда, мўйиали ва бошқа хайвонларни, балиқ ва бошқаларни) тирик ҳолда ҳамда уларни сўйиб, маҳсулотларни хом ёки қайта ишланган ҳолда, ипак курти, чорвачилик, асаларичилик ва дехкончилик маҳсулотларини табиий ва қайта ишланган ҳолда сотишдан олинган даромадлар;
- 7) жисмоний шахслардан текин (шу жумладан хадя шартномалари бўйича) олинган мол-мулк ёки мулкий ҳукуклар қиймати;
- 8) мусобакаларда, кўрикларда, танловларда совринли ўринлар учун бериладиган совринлар, пул мукофотлари;
- 9) ютуклар;
- 10) грант берувчидан олинган грантлар, шу жумладан чет давлатлар грантлари бўйича олинган суммалар;
- 11) жамғарив бериладиган мажбурий пенсия бадаллари, улар бўйича олинган фоиз тарзидаги ва бошқа даромадлар, жамғарив бериладиган пенсия тўловлари;
- 12) яратияган фан, адабиёт ва санъат асарлари (предметлари) учун жисмоний шахслар томонидан олинган даромадлар;
- 13) Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотлари ва давлат пул мукофотларига сазовор бўлган жисмоний шахслар олган бир йўла бериладиган давлат пул мукофоти ёки шунга тенг баходаги эсдалик совғаларининг қиймати, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг карори асосида бир йўла бериладиган пул мукофоти;
- 14) халқаро спорт мусобакаларида совринли ўринларни эгаллаганилиги учун спортчилар олган бир йўла бериладиган пул мукофоти;
- 15) ходим билан тузилган меҳнат шартномаси бекор қилинганда меҳнат тўғрисидаги қонун хужжатларига мувофиқ бериладиган ишдан бўшатиш нафакаси ва бошқа тўловлар;
- 16) моддий ёрдам тарикасида:
вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзоси вафот этганилиги муносабати билан ходимга бериладиган тўловлар;

ходимга меҳнатда майиб бўлганилиги, касб касаллиги ёхуд соғлигига бошқача шикаст етганлиги билан боғлик тўловлар;

фавқулодда холатлар муносабати билан бериладиган тўловлар;

максадли хусусиятта эга бўлган ҳамда ходимлар билан юз берган шахсий тусдаги воқеалар, ҳодисалар ва тадбирлар билан боғлик бўлган ҳамда бажариладиган иш натижаларига боғлик бўлмаган тўловлар;

кишлок хўжалиги маҳсулотларини бериш ёки уларни сотиб олиш учун маблаглар бериш тарзидаги тўловлар.

17) конун хужожатларига мувофиқ уй-жой-коммунал хизматлари ҳакини тўлаш бўйича ҳар ойлик компенсация пул тўловлари;

18) ишламайдиган пенсионерларга юридик шахс томонидан тўланадиган тўловлар;

19) сугурта товони суммалари;

20) маънавий зарарни компенсация килиш бўйича пул тўловлари.

21.3. Солик ставкалари табакаланиши ва имтиёзлари таркиби

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПК-3454 сонли Қарори ҳамда Солик кодексининг 55-моддасига биноан, 2018 йил 1 январдан бошлаб жисмоний шахслар даромадларидан олинадиган солик ставкалари белгиланди (17-жадвал).

17-жадвал

Жисмоний шахслар даромад солиги ставкалари⁵⁷

Жами даромад микдори	Солик суммаси
Энг кам иш ҳакининг 1 баравар микдоригача	0 фоизи
Энг кам иш ҳакининг 1 бараваридан (+1 сум) 5 баравар микдоригача	Даромад суммасининг 7,5 фоизи
Энг кам иш ҳакининг 5 баравари микдоридан (+1 сум) дан 10 баравар микдоригача	Энг кам иш ҳакининг 5 баравар микдоридан олинадиган солик +4 бараваридан ошадиган сумманинг 16,5 фоизи
Энг кам иш ҳакининг 10 баравари микдоридан (+1 сум)дан ва ундан юкори микдоригача	Энг кам иш ҳакининг 10 баравар микдоридан олинадиган солик +10 бараваридан ошадиган сумманинг 22,5 фоизи

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПК-3454 сонли Қарори. www.lex.uz

Солик солиши мақсадлари учун энг кам иш ҳакининг миқдори 2018 йил охиригача 1 январдаги миқдори билан ҳисобланади. 2018 йил 1 январ холатига республикада энг кам иш ҳакининг миқдори 172240 сум.

Жисмоний шахсларниң күйидаги даромадларига белгиланган энг кам ставка бўйича солик солинади:

- баланд төгли, чўл ва сувсиз худудларда ишлаганлик учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси томонидан белгиланган коэффициентлар бўйича қўшимча тўловлар тарикасида олинган даромадларга. Бунда чўл ва сувсиз жойларда, баланд төгли ва табиий-иклим шароити нокулай худудларда ишлаганлик учун юридик шахслар ходимларининг иш ҳакига коэффициентлар ҳисоблашнинг энг юкори суммаси ҳисоблаш пайтидаги холатга кўра белгиланган энг кам иш ҳакининг тўрт баравари миқдорида белгиланади;
- корхоналар, муассасалар, ташкилотлар томонидан вактинчалик кишлоп ҳўжалиги ишларига юборилган жисмоний шахсларниң шу ишларни бажаришдан олинган даромадларига;
- мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадларга;
- жисмоний шахслардан текин олинган улушлар, пайлар ва акциялар тарзидаги даромадларга;
- жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳукуки асосида тегишли бўлган кўчмас мулкни реализация килишдан олинган даромадларга.

Мехнат шароити ўта зарарли ва ўта оғир ишларда банд бўлган аёлларниң даромадларидан олиш даражаси 20 фоиздан ошмаслиги лозим. Мехнат шароити ўта зарарли ва ўта оғир ишлар рўйхати конун ҳужжатлари билан белгиланади.

Жисмоний шахснинг — Ўзбекистон Республикаси норезидентининг Ўзбекистон Республикасидаги даромадлар манбаидан олинган, даромадларига манбада чегирмаларсиз кўйидаги ставкалар бўйича солик солинади:

- дивиденdlар ва фоизларга — 10 фоиз;
- ҳалқаро ташибларда транспорт хизматлари кўрсатишдан олинадиган даромадларга (фрахтдан олинадиган даромадларга) — 6 фоиз;
- мехнат шартномалари (контрактлари) ва фуқаролик-ҳукукий тусдаги шартномалар бўйича олинган даромадларга, бошқа даромадларга — 20 фоиз.

Тўлов манбаида солик солиши тўлов Ўзбекистон Республикаси худудида ёки унинг худудидан ташқарида содир этилганлигидан катъи назар амалга оширилади.

Солик солинадиган даромадларга кўйидаги даромадлар киритилмайди:

1) моддий ёрдам суммалари:

- фавқулодда холатлар муносабати билан бериладиган моддий ёрдам суммалари — тўлалигича;
- вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзоси вафот этганлиги муносабати билан ходимга бериладиган моддий ёрдам суммалари — энг кам иш ҳакининг ўн икки бараваригача миқдорда;
- бошқа ҳолларда — солик даври учун энг кам иш ҳакининг ўн икки бараваригача миқдорда;

2) йўлланмалар кийматини юридик шахслар томонидан тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари, туристик йўлланмалар бундан мустасно;

Ўзбекистон Республикаси худудида жойлашган санаторий-курорт ва согломлаштириш муассасаларига йўлланмалар кийматини ногиронларга, шу жумладан мазкур корхонада ишламайдиган ногиронларга тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари;

Ўзбекистон Республикаси худудида жойлашган болалар оромгоҳлари ва бошқа соғломлаштириш оромгоҳлари, шунингдек ота-оналарнинг болалари билан дам олишига маҳсус мўлжалланган санаторий-курорт ва согломлаштириш муассасаларига ўз ходимларининг ўн олти ёшга тўлмаган (ўн саккиз ёшгача бўлган ўкувчилар) болалари учун йўлланмалар кийматини тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари;

3) ўз ходимларига ва уларнинг болаларига амбулатория ва (ёки) стационар тиббий хизмат кўрсатилганлиги учун иш берувчи томонидан тўланган суммалар, шунингдек юридик шахснинг даволаш ва тиббий хизмат кўрсатганлик, ногиронлик профилактикаси ва ногиронларнинг саломатлигини тиклашга доир техник воситаларни олиш учун килинган харажатлари. Ходимларни даволаганлик, уларга тиббий хизмат кўрсатганлик учун юридик шахслар томонидан соғликни саклаш муассасаларига накд пулсиз ҳак тўланган тақдирда, шунингдек соғликни саклаш ташкилотлари томонидан ёзib берилган хужжатлар асосида ушбу максадлар учун мўлжалланган накд пул маблағлари бевосита ходимга, ходим йўклигида, унинг оила аъзоларига, ота-оналарига берилган ёки мазкур максадлар учун мўлжалланган маблағлар ходимнинг банкдаги хисобварағига киритилган тақдирда, ушбу даромадлар солик солишдан озод қилинади;

4) Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидан ташкарига ишлаш учун юборилиши муносабати билан бюджет ташкилотларидан чет эл валютасида олинган иш ҳаки суммалари ва бошқа суммалар, қонун хужжатларида белгиланган суммалар доирасида;

5) вактинчалик бир марталик ишларни бажаришдан олинган даромадлар, агар бундай ишларга ёллаш вактинчалик бир марталик иш билан таъминлаш марказлари кўмагида амалга оширилаётган бўлса;

6) соликлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаганидан кейин хусусий корхона мулкдори, оиласиий корхона иштирокчиси ҳамда фермер хўжалиги бошлиғи ихтиёрида коладиган фойда суммаси;

7) Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотлари ва давлат пул мукофотларига сазовор бўлган жисмоний шахслар олган бир йўла бериладиган давлат пул мукофоти ёки шунга тенг баходаги эсадлик совғаларининг қиймати, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамасининг карори асосида бир йўла бериладиган пул мукофоти;

8) ҳалкаро спорт мусобакаларида совринли ўринларни эгаллаганлиги учун спортчилар олган бир йўла бериладиган пул мукофоти;

10) донорлик учун пул мукофотлари, шунингдек қон йикқанлик учун тиббиёт муассасалари ходимлари оладиган суммалар;

11) жисмоний шахсларга хусусий мулк хукуки асосида тегишли бўлган мол-мулкни сотишдан олинадиган даромадлар, бундан:

қимматли қоғозларни, юридик шахсларнинг устав фондидаги (устав капиталидаги) улушларини (пайларини);

яшаш учун мўлжалланмаган жойларни;

кетма-кет келадиган ўн икки ойлик давр ичida бир мартадан ортиқ битим тузилган тақдирда, уй-жойларни реализация килишдан олинадиган даромадлар мустасно.

12) уй хўжалигига, шу жумладан деҳкон хўжалигига етиширилган хайвонларни (корамол, парранда, мўйнали ва бошқа ҳайвонлар, балиқ ва бошқаларни) тирик ҳолда ҳамда уларни сўйиб, маҳсулотларини ҳом ёки қайта ишланган ҳолда, саноатда қайта ишлашдан ташқари, табиий ва қайта ишланган чорвачилик, асаларичилик ва деҳкончилик маҳсулотларини сотишдан олинадиган даромадлар, бундан манзарали бодорчилик (гулчилик) маҳсулотлари мустасно. Мазкур даромадлар солик тўловчи тегишли маҳаллий давлат хокимияти органи, фукароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи, бодорчилик, узумчилик ёки полизчилик ширкатларининг бошқарувлари томонидан берилган, реализация қилинган маҳсулот солик тўловчи томонидан унга ёки унинг оила аъзоларига ажратилган ер участкасида етиширилганлигини тасдиқловчи белгиланган шаклдаги хужжатни тақдим этган тақдирда, солик солишдан озод килинади;

13) ҳалкаро ҳамда республика танловлари ва мусобақаларида олинган буюм тарзидаги совринларнинг қиймати;

14) юридик шахсдан солик даври мобайнида энг кам иш ҳақининг олти баравари микдоригача бўлган қийматдаги:

ходимлар натура шаклида олган совғалар;

илгари мазкур юридик шахснинг ходимлари бўлган ишламаётган пенсионерлар ва меҳнат қобилиятини йўқотган шахслар, вафот этган ходимнинг оила аъзолари томонидан олинган совғалар ва бошқа турлардаги ёрдам.

15) жисмоний шахслардан мерос ёки хадя тартибида, шунингдек текин олинган пул ва натура шаклидаги даромадлар, бундан фан, адабиёт ва санъат асарларининг, адабиёт ва санъат асарлари ижро чиларининг, шунингдек кашфиётлар, ихтиrolар ва саноат намуналари муаллифларининг меросхўрларига (хукукий ворисларига) тўланадиган пул мукофотлари мустасно;

16) давлат заёмининг облигациялари бўйича ютуклар, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозлари бўйича фоизлар, яътерея бўйича ютуклар;

17) жамғарма сертификатлари, давлат қимматли қоғозлари бўйича даромадлар, шунингдек банклардаги омонатлар бўйича фоизлар ҳамда ютуклар;

18) ҳалкаро ҳамда чет эл ташкилотлари ва фондларидан, шунингдек илмий-техника ҳамкорлиги соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг ҳалкаро шартномалари доирасида бевосита жисмоний шахс грант берувчидан ёки

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси томонидан вакил қилинган фан ва технологияларни ривожлантириши мувофиқлаштириш бўйича органнинг хуносаси бўлган тақдирда, юридик шахсдан — грант олувчидан олган грант суммаси;

19) фукароларнинг солик солинадиган иш хақи ва бошка даромадларининг давлат корхоналари мол-мулкини сотиб олиш, хусусийлаштираётган корхоналар акцияларини олиш учун йўналтириладиган суммалари, шунингдек дивидендлар тарзида олинган ва дивиденд тўлаган юридик шахснинг устав фондига (устав капиталига) йўналтирилган даромадлар. Ушбу бандда назарда тутилган имтиёз қўлланилганидан сўнг бир йил ичидаги муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилганда (чикиб кетилганда), мазкур мол-мулк сотилганда ёхуд тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки унинг муассислари (иштирокчилари) ўртасида тақсимланганда илгари солик солишдан озод қилинган даромадларга умумий асосларда солик солиниши керак;

20) меҳнат шартномаси бекор қилинганида энг кам иш ҳақининг ўн икки баравари миқдори доирасида тўланадиган ишдан бўшатиш нафакаси, қонун ҳужжатларида белгиланган бошка нафакалар, бундан вактинча меҳнатга кобилиятсизлик нафакалари (шу жумладан онланинг бемор аъзосини парваришлаш нафакаси) мустасно, шунингдек фукароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хайрия ва экология жамғармаларидан жисмоний шахсларга бериладиган ёрдам тусидаги тўловлар;

21) олинган алимментлар;

22) фукароларнинг сұғурта товони сифатида оладиган суммалари;

23) қонун ҳужжатларида давлат стипендиялари учун белгиланган миқдорларда таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари томонидан тўланадиган стипендиялар;

24) уй-жой-коммунал хизматларига ҳак тўлаш бўйича қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар ойлик компенсация пул тўловлари;

25) давлат пенсиялари;

27) жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари, улар бўйича фоиз даромадлари, шунингдек жамғариб бориладиган пенсия тўловлари;

28) фукароларнинг солик солинадиган ва Ўзбекистон Республикасида сұғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган юридик шахсларга мол-мулкни сұғурта қилиш ҳамда ҳаётни узок муддатли сұғурта қилиш бўйича сұғурта мукофотлари тўлови учун йўналтириладиган иш ҳақи ва бошка даромадларининг суммалари;

29) юридик шахслар муассисларининг (иштирокчиларининг) ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектига — юридик шахсга унинг мажбуриятларини бажариш учун йўналтириладиган даромадлари суммалари. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайта тикланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ва солик суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади;

30) қуидаги жисмоний шахсларнинг солик солинадиган иш хақи ва бошка даромадлари суммалари:

ёш оила аъзолари томонидан якка тартибда уй-жойни куриш, реконструкция қилиш ва сотиб олиш учун ёки кўп квартирали уйдаги квартирани реконструкция қилиш ва сотиб олиш учун олинган ипотека кредитларини ҳамда улар бўйича хисобланган фоизларни қоплаш учун йўналтирилганда;

кишлок жойларда намунавий лойихалар бўйича якка тартибда уй-жой куришни ушбу максадлар учун кредитлар бериш конун хужкатларига мувофиқ зиммасига юклатилган банкларнинг кредитлари хисобидан амалга ошираётган қурувчи шахслар томонидан олинган ипотека кредитларини ҳамда улар бўйича хисобланган фоизларни қоплаш учун йўналтирилганда.

Ушбу бандда кўрсатилган мол-мулк олинган (мол-мулкка бўлган хукук давлат рўйхатидан ўтказилган) санадан эътиборан беш йил ичида сотилса, мазкур бандда назарда тутилган даромадларга белгиланган тартибда солик солинади.

31) фуқароларнинг солик солинадиган иш хақи ва бошка даромадларининг:

Ўзекистон Республикаси олий ўқув юртларида тълим олиш учун (ўзининг ўкиши ёки йигирма олти ёшга тўлмаган фарзандларининг ўкиши учун) йўналтириладиган суммалари;

Ўзекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғарib бориладиган пенсия хисобваракларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган суммалари.

32) жисмоний шахслардан текин (шу жумладан ҳадя шартномаси бўйича) олинган улуцлар, пайлар ва акциялар тарзидаги даромадлар, агар мазкур улушлар, пайлар ва акцияларни бериш яқин қариндошлар ўртасида амалга оширилса.

33) пахта йигим-терими бўйича қишлоқ хўжалиги ишларига жалб қилинадиган жисмоний шахсларнинг бу ишларни бажарганлик учун олган даромадлари.

Кўйидагилар жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган соликни тўлашдан тўла озод қилинади:

а) хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналарининг бошқалари ва аъзолари ҳамда консуллик муассасаларининг мансабдор шахслари, уларнинг узлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзекистон Республикаси фуқароси бўйича, Ўзекистон Республикасидаги манбалардан олинадиган, дипломатик ва консуллик хизмати билан боғлик бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;

б) хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналари ва консуллик муассасаларининг маъмурий-техник ходимлари ва уларнинг узлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзекистон Республикаси фуқароси бўйича ёки Ўзекистон Республикасида доимий яшамаса, Ўзекистон Республикасидаги манбалардан олинадиган, дипломатик ва консуллик

хизмати билан бөглиқ бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;

в) хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналарга, консулилк муассасаларига хизмат кўрсатадиган ходимлар таркибига кирган шахслар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фукароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, уз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

г) хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналари ва консулилк муассасалари ходимларининг уйларида ишловчилар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фукароси бўйича ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, уз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

д) хукуматтага карашли бўлмаган ҳалкаро ташқилотларнинг мансабдор шахслари агар улар Ўзбекистон Республикаси фукароси бўйича, ушбу ташқилотларда олган даромадлари бўйича;

е) Мудофаа, ички ишлар ва фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Миллий хавфсизлик хизматининг харбий хизматчилари, ички ишлар органлари ва божхона органларининг оддий хизматчилари ва бошқалари таркибига мансуб шахслар, шунингдек ўкув ёки синов Йигинларига чакирилган ҳарбий хизматта мажбурлар хизматни уташ (хизмат вазифасини бажариш) муносабати билан олган пул таъминоти, пул мукофотлари ва бошка тўлов суммалари бўйича.

7) Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг, умумий юрисдикция судларининг ва хўжалик судларининг судьялари, шунингдек прокуратура органларининг мансаб даражаларига эга бўлган ходимлари — уларнинг хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан олган даромадлари бўйича;

8) гастроль-концерт фаолияти билан шуғулланиш ҳукукини берувчи лицензияси бўлган шахслар — ушбу фаолиятдан олинган даромадлари бўйича.

Кодекс кунга киритилгунга кадар кабул қилинган Ўзбекистон Республикаси конун ҳужжатларига мувофиқ солиқ тўловчиларга берилган солиқ имтиёзлари шу имтиёз муддатлари тугагунга кадар саклаб колинади.

Шунингдек кўйидаги солиқ тўловчиларининг хар бир тулик ой учун зиг кам иш ҳакининг турт баравари мукдоридаги даромадлари жисмоний шахслар даромадидан солиқ тўлашдан озод қилинади;

1) «Ўзбекистон Қаҳрамони», Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Мехнат Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган шахслар, учала даражадаги Шухрат ордени билан тақдирланган шахслар. Мазкур имтиёз тегишинча «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвони берилганлиги тўғрисидаги гувохнома, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Мехнат Қаҳрамони дафтарчалари, орден дафтарчаси ёки мудофаа ишлари бўйича бўлимнинг маълумотномаси асосида берилади;

2) уруш ногиронлари ва қатнашчилари, шунингдек доираси конун ҳужжатлари билан белгиланувчи уларга тенглаштирилган шахслар. Мазкур имтиёз уруш ногиронининг (қатнашчисининг) тегишли гувохномаси ёки мудофаа ишлари бўйича бўлимнинг ёхуд бошка ваколатли органнинг маълумотномаси асосида, бошка ногиронларга (қатнашчиларга) ногироннинг

(катнашчининг) имтиёзларга бўлган хукуки тўғрисидаги гувоҳнома асосида берилади;

5) болаликдан ногирон бўлиб колганлар, шунингдек I ва II гурӯҳ ногиронлари. Имтиёз пенсия гувоҳномаси ёки тиббий-мехнат эксперт комиссиясининг маълумотномаси асосида берилади;

7) собик СССРни, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини ҳимоя қилиш ёки ҳарбий хизматнинг ёхуд ички ишлар органларидағи хизматнинг бошка мажбуриятларини бажариш чоғида яраланганилиги, контузия бўлганлиги ёки шикастланганлиги оқибатида ёхуд фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик туфайли ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ҳамда ички ишлар органлари ходимларининг ота-оналари ва бева хотинлари (бева эрлари). Имтиёз «Ҳалок бўлган аскарнинг бева хотини (бева эри, онаси, отаси)» ёки «Ички ишлар органлари ҳалок бўлган ходимининг бева хотини (бева эри, онаси, отаси)» штампи кўйилган ёхуд пенсия гувоҳномасини берган муассаса раҳбарининг имзоси ва ушбу муассаса муҳри билан тасдикланган тегишли ёзувли пенсия гувоҳномаси асосида берилади. Агар мазкур шахслар пенсионер бўлмаса, имтиёз уларга собик СССР Мудофаа вазирлиги, Давлат хавфсизлик кўмитаси ёки Ички ишлар вазирлигининг, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ёхуд Ички ишлар вазирлигининг тегишли органлари томонидан берилган ҳарбий хизматчининг ёки ички ишлар органи ходимининг ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги маълумотнома асосида берилади. Собик СССРни, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини ҳимоя қилиш ёки ҳарбий хизматнинг ёхуд ички ишлар органларидағи хизматнинг бошка мажбуриятларини бажариш чоғида ёки фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик туфайли ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ёхуд ички ишлар органлари ходимларининг бева хотинларига (бева эрларига) имтиёз факат улар янги никоҳдан ўтмаган тақдирда берилади;

10) икки ва ундан ортиқ ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ёғиз оналар. Имтиёз ҳар бир бола учун Фукаролик холатлари далолатномаларини ёзиш (ФҲДЁ) органлари томонидан тақдим этиладиган маълумотнома асосида берилади;

11) икки ва ундан ортиқ ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ва бокувчисини йўқотганилик учун пенсия олмайдиган бева аёл ва бева эркаклар. Имтиёз эрнинг (хотиннинг) вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, болалар тугилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, янги никоҳдан ўтмаганлик ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташкари Пенсия жамгармаси туман (шаҳар) бўлимининг бокувчисини йўқотганилик учун пенсия олиимаслиги ҳақидаги маълумотномаси тақдим этилган тақдирда берилади;

12) болалигидан ногирон бўлган, доимий парваришни талаб қиладиган фарзанди билан бирга яшаб, уни тарбиялаётган ота-онадан бири. Имтиёз пенсия гувоҳномаси ёки соғлиқни саклаш муассасасининг доимий парвариш зарурлигини тасдиқловчи тиббий маълумотномаси, биргаликда яшашга

таалтукли кисмида — фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг маълумотномаси асосида берилади.

Имтиёзни кулланиш учун раҳбарнинг бўйрути ёки қишлоқ хўжалик корхонаси бошқарувининг қарори асос бўлади.

Жисмоний шахсларнинг имтиёзларга бўлган ҳукуки улар ҳисобот йили учун тегишли хужжатларни тақдим этганида вужудга келади.

Ҳисобот йилида энг кам иш ҳакининг турт баравар миқдорига оид имтиёзлар («н») кичик бандида кўрсатилганидан ташкари жисмоний шахснинг асосий иш жойида кулланилади, агшар асосий иш жойи бўлмаган тақдирда истикомат жойидаги давлат солик хизмати органлари томонидан йиллик ялии даромад тўгрисидаги декларация асосида солик ни ҳисоблаб чикиш чогида кулланилади.

Фуқаролар солик имтиёзидан маҳрум бўлганда 15 кун ичидан бу ҳакда корхона, муассаса, ташқилотни шунингдек узидан солик ни ушлаб коладиган жисмоний шахсни, ёхуд солик органини (агар солик миқдорини шу орган ҳисоблайдиган бўлса) хабардор қилишлари керак.

Даромад солигини ҳисоблашда чет эллик жисмоний шахсларга нисбатан маълум даражада фарқлар ёки ажралиб турувчи хусусиятлари ҳам бўлиши мумкин. Мисол учун,

чет эллик жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикаси худудида шу йурикномага мувофиқ равишда, Ўзбекистон Республикасининг ҳалкаро шартномаларида белгиланган хусусиятларни ҳисобга олган холда солик ка тортилади.

- резидент Ўзбекистон Республикасининг фуқароси каби жисмоний шахслар даромадидан солик тулайди. Унинг манбаси Ўзбекистон Республикасидаги манбадан олган даромади бўлиб ҳисобланади.

21.4. Соликни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини ҳисоблаб чикариш учун солик ставкасини кўллаш мақсадида энг кам иш ҳаки миқдори йил бошидан ортиб борувчи якун бўйича (йил бошидан тегишли даврнинг ҳар бир ойи учун энг кам иш ҳақларининг суммаси) ҳисобга олинади. Бунда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги суммасини, шунингдек энг кам иш ҳакининг каррали миқдорларида назарда тутилган имтиёзларни ҳисоблаб чикариш учун энг кам иш ҳақи миқдорининг жорий йилнинг I январидаги ҳолати инобатга олинади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини ҳисоблаб чикариш ва ушлаб қолиш белгиланган солик солинадиган база ҳамда ставкалардан келиб чиқсан холда даромад ҳисобланишига қараб, йил бошидан ортиб борувчи якун бўйича ҳар ойда жисмоний шахснинг асосий иш жойи бўйича солик агенти томонидан амалга оширилади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ҳисоблаб чикарилган суммаси конун ҳужжатларида белгиланган тартибда жисмоний

шахсларнинг шахсий жамғарib бориладиган пенсия хисобваракларига ўтказиладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига камайтирилади.

Жисмоний шахснинг асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошка юридик шахслардан совға, моддий ёрдам ва бошка турлардаги ёрдам олган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги суммасини кайта хисоб-китоб қилиш жисмоний шахс даромадлари тўғрисида декларация топширганда, давлат солик хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Йил мобайнида асосий иш (хизмат, ўқиш) жойи ўзгарган тақдирда, жисмоний шахс жорий йилда ўзига тўланган даромадлар ва ушлаб қолинган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги суммалари тўғрисидаги маълумотномани янги асосий иш (хизмат, ўқиш) жойидаги бухгалтерияга дастлабки иш ҳаки ҳисоблангунинг қадар тақдим этиши шарт. Илгариги иш (хизмат, ўқиш) жойидан маълумотнома тақдим этилмаган ёки солик тўловчининг идентификация раками тақдим этилмаган тақдирда, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги белгиланган энг юкори ставка бўйича ушлаб колинади. Маълумотнома ёки идентификация раками кейинчалик тақдим этилган тақдирда, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги суммаси илгариги асосий иш (хизмат, ўқиш) жойида олинган даромадлар инобатга олинган ҳолда кайта хисоб-китоб қилинади.

Янги асосий иш (хизмат, ўқиш) жойида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини хисоблаб чиқариш календарь йил бошидан бўён илгариги ва янги иш (хизмат, ўқиш) жойларидан олинган жами даромаддан келиб чиккан ҳолда амалга оширилади.

Мехнат шартномаси бекор қилингандан сўнг ходимга илгариги асосий иш жойида тўловлар амалга оширилган тақдирда, мазкур тўловларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги имтиёзлар кўлланилмаган ҳолда солинади. Юридик шахс бу ходимга тўлаган даромаднинг жами суммаси ва ундан жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ушлаб қолинган умумий суммаси ҳакида бу юридик шахс ҳисобга қўйилган жойдаги давлат солик хизмати органига ўтгиз кун ичида ёзма шаклда маълум қилиши шарт.

Асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошка юридик шахслардан олинган даромадларга тўлов манбаида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини хисоблаб чиқариш жами даромад суммасидан имтиёзлар кўлланилмаган ҳолда, белгиланган ставкалар бўйича ҳисобланишига қараб, йил бошидан ортиб борувчи якун бўйича амалга оширилади.

Агар асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошка юридик шахслардан даромадлар олаётган жисмоний шахс бухгалтерияга ўз даромадидан жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг энг юкори ставкаси бўйича ушлаб қолиш тўғрисида ариза берса, даромадлар тўлаётган юридик шахслар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини ушбу бўлимда назарда тутилган имтиёзларни кўлламаган ҳолда энг юкори ставка бўйича ушлаб қоладилар.

Солик агентлари жисмоний шахснинг талабига биноан унг даромадларининг суммалари ва турлари ҳакида, шунингдек жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ушлаб қолинган суммаси

тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланадиган шаклда маълумотнома беришлари шарт.

Жисмоний шахсларнинг асосий бўлмаган иш жойидан олган даромадларидан жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг якуний суммаси жисмоний шахснинг жами йиллик даромади тўғрисида тақдим этилган декларациянинг маълумотлари бўйича давлат солик хизмати органи томонидан хисоблаб чиқарилади.

Солик агентлари:

1) солик даври тугаганидан сўнг ўттиз кун ичida давлат солик хизмати органларига даромадлар олган жисмоний шахслар тўғрисида, асосий иш жойи бўйича даромадлар олган жисмоний шахслар бундан мустасно, Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланадиган шаклда маълумотнома тақдим этиши шарт, унда қўйидагилар акс эттирилади:

солик тўловчининг — жисмоний шахснинг идентификация раками;

солик тўловчининг фамилияси, исми, отасининг исми, доимий яшаш жойи манзили;

ўтган солик даври якунлари бўйича даромадларнинг умумий суммаси ва жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ушлаб қолинган умумий суммаси;

солик агентининг идентификация раками;

солик агентининг номи, жойлашган ери (почта манзили);

2) йилнинг хар чорагида, хисбот давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бўйича эса йиллик молия хисботини тақдим этиш муддатида давлат солик хизмати органларига хисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари хамда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги маълумотларни Ўзбекистон Республикаси Давлат солик кўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланган шаклда тақдим этиши шарт.

Тўлов манбаида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг хисоблаб чиқарилган суммаси бюджетга солик агенти томонидан қўйидаги муддатларда тўланади:

пул маблагларини олиш учун хизмат кўрсатувчи банкка хужоатларни тақдим этиш билан бир вактда, иш ҳаки бўйича ойнинг биринчи ярми учун бўнак (аванс) олиш учун хужжатлар тақдим этилганда соликни тўлаш амалга оширилмайди;

тўлов натура ҳолида амалга оширилган ой тугаганидан кейин беш кун ичida, агар бундай тўловга конун хужжатларида рухсат берилган бўлса.

Агар юридик шахснинг банк хисобварағида иш ҳакини тўлаш ва бир вактнинг ўзида ходимларнинг иш ҳакидан ушлаб қолинган соликларни бюджетга ўтказиш учун маблағлар етарли бўлмаса, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги банк хисобварағидаги қолдик маблағларга мутаносиб суммада бюджетга ўтказилади.

21.5. Норезидент жисмоний шахсларнинг даромадларидан солик ундириш жараёни

Чет эллик жисмоний шахсларга Ўзбекистон Республикаси худудида Ўзбекистон Республикасининг халкаро шартномаларида белгиланган хусусиятларни ҳисобга олган холда солик солинади.

Резидент - чет эллик жисмоний шахсдан Ўзбекистон Республикаси фукароси сингари жисмоний шахслар даромадига солинадиган солик ундирилади.

Норезидент - чет эллик жисмоний шахслардан тўланган жойидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлар бўйича жисмоний шахслар даромадига солинадиган солик ундирилади.

Солик солиш массадида норезидент жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолиятни амалга оширадиган норезидент сифатида ёки доимий муассаса билан боғликликда бўлмаган норезидент шахс сифатида каралади.

Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолиятни амалга оширадиган норезидент жисмоний шахс доимий муассаса билан боғлиқ бўяган Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлари бўйича солик тўловчи ҳисобланади.

Чет эллик жисмоний шахслардан соликлар ва йигимларни ундириш тегишли чет давлатда Ўзбекистон Республикасининг жисмоний шахсларига нисбатан хам худди шундай чора-тадбирлар кўрилган холларда ўзаро келишув асосида тўхтатилиши ёки чекланиши мумкин.

Чет эллик жисмоний шахслар билан битимлар тузиш чоғида, бундай битимларнинг шартларига Ўзбекистон Республикасида фаолиятни амалга оширадиган солик тўловчилар ҳамда бошка шахслар чет эллик жисмоний шахсларнинг соликлар ва йигимларни тўлаш бўйича харажатларини ўз зиммасига олишини назарда тутадиган солик ҳакидаги изохларнинг киритилишига рухсат берилмайди.

21.6. Декларациялаш тартиби

Бозор иқтисодиёти шароитда жисмоний шахслар томонидан амалга ошириладиган турли фаолиятларни тўгри ҳисобга олиш фақат улар томонидан кўлга киритиладиган даромадлар доирасида назоратга олиниши мумкин. Шу боис жисмоний шахсларни жами йиллик даромадини ҳисобга олиш орқали декларация тузиш мухимдир.

Декларация асосида солик солинадиган даромадларга Ўзбекистон Республикаси резидентларининг куйидаги даромадлари киради:

- мулкий даромадлар, агар бу даромадларга тўлов манбаида солик солинмаган бўлса;
- фан, адабиёт ва санъат асарларини яратганлик ҳамда улардан фойдаланганлик учун муаллифлик ҳаки тарикасида олинган даромадлар;

- асосий бўлмаган иш жойидан олинган моддий наф тарзидаги даромадлар;
- икки ёки ундан кўп манбадан олинган солик солинадиган даромадлар;
- Ўзбекистон Республикаси худудидан ташкаридаги манбалардан олинган даромадлар;
- солик агентлари бўлмаган манбалардан олинган даромадлар.

Агар солик тўловчининг асосий бўлмаган иш жойидан олган даромадларидан жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги унинг аризасига кўра белгиланган энг юкори ставка кўлланилган холда ушлаб колинган бўлса, даромадлар тўғрисида декларация тақдим этилмайди

Солик тўловчилар даромадлар бўйича жами йиллик даромад тўғрисидаги декларацияни, агар ушбу моддада бошкacha коида назарда тутилмаган бўлса, доимий яшаш жойидаги давлат солик хизмати органига хисобот йилидан кейинги йилнинг 1 апрелидан кечиктирмай тақдим этади.

Декларация қилиниши шарт бўлмаган даромадларни олган солик тўловчилар доимий яшаш жойидаги давлат солик хизмати органига жами йиллик даромадлари тўғрисидаги декларацияни ихтиёрий равишда тақдим этиши мумкин;

Ўзбекистон Республикаси резиденти бўлган чет эллик жисмоний шахс ўтган солик даври учун даромадлар тўғрисида жорий йилнинг 1 апрелигача декларация тақдим этади.

Чет эллик жисмоний шахс — Ўзбекистон Республикасининг резиденти ушбу бобда белгиланган тартибга мувофиқ солик солиниши лозим бўлган даромад келтираётган фаолиятини календарь йили ичида тугатган ва Ўзбекистон Республикаси худудидан ташкарига чикиб кетаётган бўлса, унинг Ўзбекистон Республикаси худудида турган вактда жорий солик даврида ҳакикатда олган даромадлари тўғрисидаги декларация мазкур жисмоний шахс Ўзбекистон Республикаси худудидан ташкарига чикиб кетишидан бир ой аввал тақдим этилиши лозим. Агар чет эллик жисмоний шахс — Ўзбекистон Республикасининг резиденти жорий йилнинг 1 февралига қадар доимий яшаш учун хорижга чикиб кетаётган бўлса, жорий йил учун даромадлар бўйича декларация тақдим этилмайди.

Тақдим этиш тартиби белгиланган даромадлар тўғрисидаги декларация бўйича хисоблаб чиқарилган жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган соликни тўлаш декларация топширилган пайтдан эътиборан ўн беш кун ичида амалга оширилади.

Грант олган жисмоний шахс даромадлар тўғрисидаги декларацияни топшираётганда грант бўйича олинган даромад суммасини, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги миқдорини, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ваколат берилган фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш бўйича органининг тегишли хулосасини кўрсатади.

Мол-мулкини ижарага беришдан даромад олаётган жисмоний шахс, агар ушбу даромадларга жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг тўлов манбаида солик солинмаса, белгиланган муддатларда жами йиллик

даромад тўғрисида декларация тақдим этиш билан бир каторда юкарадан даромадлар пайдо бўлган кундан зътиборан биринчи ой тугаганидан кейин беш кунлик муддатда дастлабки тарздаги декларация ҳам тақдим этади.

Мол-мулкни ижарага беришдан даромадлар олиш тугаган тақдирда жисмоний шахс доимий яшаш жойидаги давлат солик хизмати органини бу ҳақда ёзма шаклда хабардор этади.

Агар солик тўловчи даромадлар тўғрисидаги декларацияни тақдим этмаган бўлса, давлат солик хизмати органи ўзидағи мавжуд маълумотлар асосида солик суммасини энг юкори ставка бўйича хисоблашга ва солик тўловчига тўланиши лозим бўлган хисобланган солик суммаси тўғрисида билдиришнома топширишга ҳакли. Солик тўловчи томонидан жами йиллик даромади тўғрисида декларация тақдим этилган тақдирда, соликнинг якуний суммаси ушбу декларация хисобга олинган холда аниқланади.

Жисмоний шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари даромадлар тўғрисидаги декларациянинг маълумотлари асосида хисоблаб чиқарилган, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини ўтган солик давридан кейинги йилнинг 1 июнидан кечиқтирмай тўлайдилар.

Жисмоний шахслар — Ўзбекистон Республикасининг резидентлари хисоблаб чиқарилган даромад солигини хорижий давлатда жойлашган банк хисобварагидан чет эл валютасида тўлаши мумкин. Буида жисмоний шахслардан олинадиган, миллӣ валютада ифодаланган солик жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги тўланган санада Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган курс бўйича чет эл валютасида кайта хисоблаб чиқилади.

Мол-мулкни ижарага беришдан даромадлар оладиган жисмоний шахслар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тақдим этилган дастлабки декларация асосида хар ойда даромад олинган ойдан кейинги ойнинг бешичини кунигача тўлайдилар. Йил тугагач, жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган соликнинг йиллик суммаси ҳакикатда олинган даромад бўйича хисоблаб чиқарилади. Бу сумма билан йил мобайнида тўланган суммалар ўртасидаги фарқ келгуси йилнинг 1 июнидан кечиқтирмай солик тўловчидан ундирилиши ёки унга кайтарилиши керак.

Жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган солик тўланган сана куйидагилардир:

- юридик шахслар ёки жисмоний шахслар томонидан банкдаги хисобварагидан тўлангани тақдирда — уларнинг банкдаги хисобварагидан маблаглар хисобдан чиқарилган кун;
- жисмоний шахслар томонидан накд пул маблағларни киритилган тақдирда — банк кассасига маблаглар тўланган сана.

Давлат солик хизмати органлари томонидан хисоблаб чиқариладиган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тўлаш тўлов хабарномасида кўрсатилган муддатларда амалга оширилиши керак.

Декларация бўйича кўшимча хисобланаган солик суммасини бюджетга тўлаш муддати куйидагича:

1. Жисмоний шахслар – Ўзбекистон Республикаси резидентлари даромадлар тўғрисидаги декларациянинг маълумотлари асосида хисоблаб чиқарилган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тугаган солик давридан кейинги йилнинг 1 июнидан кечинтирмай тўлайдилар.

2. Жисмоний шахс- Ўзбекистон Республикаси резидентлари хисобланган даромад солигини хорижий давлатда жойлашган банкдан чет эл валютасини тўлаши мумкин. Бунда, жисмоний шахснинг чет эл валютасида ифодаланган даромадлари, даромадлар амалда олинган санадаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг белгилаган курси асосида Ўзбекистон Республикасининг миллий валютасига кайта ҳисоб-китоб юзинади.

3. Мол-мулкни ижарага беришдан даромад оладиган жисмоний шахслар тақдим этилган дастлабки декларация асосида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини ҳар ойда даромад олинган ойдан кейинги ойнинг бешинчи кунигача тўлайдилар. Йил тугаши билан солиқнинг йиллик суммаси хакикатда олинган даромад бўйича ҳисоблаб чиқарилади. Бу сумма биян йия мобайнида тўланган сумма ўртасидаги тафовут солик тўловчидан ундирилиши ёки келгуси йилнинг 15 марта гача унга кайтарилиши керак.

4. Солик тўловчининг ҳисобварагидан маблағлар кўчирилган кун юридик шахслар томонидан, шунингдек банкда ҳисобварагига эга жисмоний шахслар томонидан жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тўлаш санаси хисобланади, бошка ҳолларда эса, шу жумладан жисмоний шахслар учун – кредит муассасаларининг кассасига маблағлар киритилган сана хисобланади.

5. Давлат солик хизмати органлари томонидан ҳисоблаб чиқариладиган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигини тўлаш тўлов хабарномасида кўреатилган муддатларда амалга оширилиши лозим.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Қандай шахсларни жисмоний шахслар деб аташади?
2. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг ўзига хос ҳусусиятлари нимада?
3. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги бюджет даромадлари таркибида қандай ахамиятга эга?
4. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг тўловчилари кимлар?
5. Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадларига қайси даромад турлари киради?
6. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги ставкалари қайси мезонлар асосида белгиланади?
7. Мехнатга ҳак тўлаш шаклида олинадиган даромадлар таркибига қандай даромадлар киради?
8. Жисмоний шахсларнинг мулкий даромадларига солик ставкалари қандай белгиланади?
9. Норезидент жисмоний шахсларнинг даромадларига тўлов манбаида қандай тартибда солик ставкалари қўлланилади?
10. Қайси жисмоний шахсларнинг даромадлари ҳар бир тўлиқ ой учун

энг кам иш ҳакининг тўрт баравари миёдорида соликдан озод этилади?

11. Ўта зарарли, ўта оғир, зарарли ва оғир шароитли ишларда банд бўлган ходимларнинг даромадларига кандай ставкада солик белгиланади?

Топшириклар

1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солигининг моҳиятини ўрганиш.
2. Жисмоний шахсларнинг даромадларини декларация усулида соликка тортиш тартибини ўрганиб чиқиш.
3. Солик имтиёзларини ўрганиш.

22-боб. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солик

Режа

22.1. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган соликнинг амалиётга киритилиши ва унинг иктисодий аҳамияти. Соликни тўловчилар таркиби ва солик обьекти

22.2.Солик ставкалари ва соликни хисоблаш тартиби.

22.3.Солик хисобини юритиш тартиби ва уни тўлаш муддатлари

Таяни сўз ва иборалар

Жисмоний шахс, транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солик, солик имтиёзлари.

22.1.Транспорт воситаларига бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган соликнинг амалиётга киритилиши ва унинг иктисодий аҳамияти. Соликни тўловчилар таркиби ва солик обьекти

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2001 йил 31 декабрда кабул килинган 490 – сонли Низоми оркали Йурикноманинг келгуси нашрига куйидаги узгаришлар киритилган: транспорт воситалари бўйича туландиган жисмоний шахсларнинг мол – мулк солиги урнига транспорт воситалари учун бензин, дизель ёнилғиси ва суюлтирилган газ истеъмоли учун туландиган солик жорий этилди.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган соликни тўловчилар охирги истеъмолчиларга:

бензин ва дизель ёқилғисини реализация қилишни, шу жумладан автомобилларга ёқилги куйиш шохобчалари оркали реализация қилишни амалга оширувчи юридик шахслар;

газни автомобилларга ёқилги куйиш шохобчалари оркали реализация қилишни амалга оширувчи юридик шахслар.

Ушбу бўлимни қўллаш максадида:

автомобилларга ёқилги куйиш шохобчалари деганда автомобилларга компрессор воситасида газ тўлдириш, автомобилларга ёқилги куйиш ва автомобилларга газ куйиш шохобчалари тушунилади;

охирги истеъмолчилар деганда ўз эҳтиёжлари учун бензин, дизель ёқилғиси ва газ олувчи юридик ва жисмоний шахслар тушунилади.

Транспорт воситалари учун бензин, дизель ёқилғиси ва газни охирги истеъмолчиларга реализация қилиш ёки улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш солик солиш обьектидир.

Бензин, дизель ёқилғиси ва газнинг натура ҳолидаги реализация килинган ва ўз эҳтиёжлари учун фойдаланилган ҳажми солик солинадиган базадир.

22.2. Солик ставкалари ва соликни хисоблаш тартиби

Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизель ёнилғиси ва газ истемолига олинадиган солик ставкалари хар йили Ўзбекистон Республикаси Президент қарори билан белгиланади, унинг микдорлари Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ягона хисобланади⁵⁸:

18-жадвал

Бензин, дизель ёнилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган чегаравий солик ставкалари

Солик түри	Ставкалар	
	Ёқиілғи күйиш шахобчаларидан олинганды, 1 літр учун	Бошқа холатда олинганды, 1 тонна учун
Истемол учун солик		
Бензин	232,5	308850
Дизел ёнилғиси	232,5	282500
Суолтирилған газ	230,0	436300
Сикилтілген газ	1 куб метр учун 305	

Солик суммаси чакана нархга құшымча равища белгиланади ва жисмоний шахс - харидорга бериладиган чекда алохидан сатр билан күрсатиласы.

Солик суммаси жисмоний шахсларга сотилағандай бензин, дизель ёнилғиси ва газ учун маблағ тұланиши билан бир вактда ундириләді.

Солик суммаси күйидеги формула бүйінша хисобланады:

$$N = V \times St,$$

буерда:

N – хисоблаб өзилған солик;

V – сотилаёттан бензин, дизель ёнилғиси ёки газнинг натурал ифодадаги ҳажми;

St – солик ставкасы.

Хисоблаб чиқарылған ва ушланған солик суммаси хұжалик юритувчи субъектлар учун тушум деб хисобланмайды ҳамда бошқа тұланадиган соликтар, йигимлар ва мажбурий түловлар бүйінша солик солиши объекті ёки базаси бўлмайды.

⁵⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенттінинг 2017 йил 29 декабрдати “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроекономик күрсаткышлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тұғрисида”ғи ПҚ-3454 сонли Қарори www.lex.uz

22.3. Солиқ ҳисобини юритиш тартиби ва уни тұлаш муддатлари

Солиқ тұловчилар сотилған бензин, дизель ёнілгиси, газ ҳисоби ҳамда ҳисобланған солиқ суммалари ҳисобини алохидар.

Бюджет билан ҳисоб-китоблар ҳисоби "Бюджет билан ҳисоб-китоблар" ҳисобвараги бүйича - "Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизель ёнілгиси ва газ истеъмолига солиқ" илова ҳисобварагида юритилади, солиқни үтказып "Ҳисоб-китоб вараги" ҳисобвараги бүйича акс этирилади.

Ұндирилған солиқ маҳаллий бюджетта Ўзбекистон Республикаси бюджетлари даромад ва ҳаражатларининг тегишли таснифига кўра бўлим ва параграфга тўланади.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилгиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ солинадиган базадан ва белгиланған ставкалардан келиб чиқсан холда ҳисоблаб чиқарилади.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилгиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ суммаси транспорт воситалари учун реализация килинадиган бензин, дизель ёқилгиси ва газнинг нархида ҳисобга олинади. Бензин, дизель ёқилгиси ва газдан ўз эхтиёжлари учун фойдаланилганда транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилгиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг ҳисобланған суммаси солиқ тұловчининг ҳаражатларига киритилади.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилгиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқнинг ҳисоб-китоби жорий ўн кунлик тұловлар ҳисобга олинған холда ҳар чоракда, солиқ давридан кейинги ойнинг 25-кунидан кечиктирмай, йил якунлари бүйича эса, йиллик молиявий ҳисобот топшириладиган муддатда тақдим этилади. Ҳисоб-китоб бензин, дизель ёқилгиси ва газни реализация килишни амалга оширувчи юридик шахс жойлашған ердаги давлат солиқ хизмати органдарига тақдим этилади, бундан автомобилларга ёқилғи қуиши шохобчалари орқали бензин, дизель ёқилгиси ва газни реализация килиш холлари мустасно. Автомобилларга ёқилғи қуиши шохобчалари орқали бензин, дизель ёқилгиси ва газ реализация килингандан ҳисоб-китоб автомобилларга ёқилғи қуиши шохобчалари жойлашған ердаги давлат солиқ хизмати органдарига тақдим этилади.

Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилгиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқни тұлаш транспорт воситалари учун бензин, дизель ёқилгиси ва газ реализация килингандан ойнинг ўн кунлиги тугаганидан кейинги учинчи кундан кечиктирмай, ҳисоб-китоб тақдим этиладиган ерда ҳар ўн кунда амалта оширилади.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизель ёнілгиси ва газ истеъмолига солиқни бюджетта бевосита тұловчилар кимлар?
2. Солиқ солиши объекти ва базаси қандай анықланади?
3. Бензин, дизель ёнілгиси ва газни сотиши деганда нима тушунилади?

4. Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизел ёнилғиси ва газ истеъмолига солик ставкалари қайси давлат органлари томонидан белгиланади?
5. Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизел ёнилғиси ва газ истеъмолига солик ставкалари қайси мезонлар асосида белгиланади?
6. Солик суммаси қайси формула ёрдамида топилади?
7. Солик суммаси жисмоний шахслардан қайси вактларда ундирилади?
8. Солик тұловчилар солик идораларыга жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизел ёнилғиси ва газ истеъмолига солиги бүйича қайси муддатда хисобот топширади?
9. Жисмоний шахслардан транспорт воситалари учун бензин, дизел ёнилғиси ва газ истеъмолига солик тушуми қайси бюджетта тушади?

Топширикляр

1. Солик тұловчилар томонидан тақдим этилған солик хисоботларидаги маълумотларнинг ҳакконийлиги бүйича жавобгарликни ўрганиш.
2. Солик хисоботини түлдириш тартибини ўрганиб чиқиш.
3. Солик имтиёзларини ўрганиш.

23-боб. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги

Режа

- 23.1. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг иқтисодий аҳамияти ва хукукий асослари
- 23.2. Ер участкаларини ижарага олишнинг хукукий асослари ва мулк хукуки
- 23.3. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг тўловчилари, солик объекти ва уни аниқлаш тартиби. Солик солинадиган ер участкалари таркиби
- 23.4. Ер солиги бўйича жисмоний шахсларга тақдим этиладиган имтиёзлар
- 23.5. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиги ставкалари, уни хисоблаш, бюджетта ундириш тартиби ва уни тўлаш муддатлари

Таянч сўз ва иборалар

Жисмоний шахс, ер, ер солиги, ер участкаси, солик имтиёзлари.

23.1. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг иқтисодий аҳамияти ва хукукий асослари

Бугунги кунда бозор муносабатларини янада тикланиб ривожланиб бораётган бир шароитда соликка тортиш тизимининг самарали модели узлуксиз қидирилмоқда. Замонавий солик муносабатларини тақомиллаштириш ҳозирда ўта мухим ва мураккаб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Шунга боғлик ҳолда, мамлакатимиз ривожланишининг мухим устувор йўналиши сифатида солик сиёсатини эркинлаштирищнинг белгиланиши бежиз эмас. Мамлакатимизда амалдаги оширилаётган солик тизимидағи ўзгаришлар жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги, ер участкаларини ижарага солиш, мулк хукуки ҳам ўзининг таъсирини кўрсатмоқда. Бу бир томондан, солик тизимидағи ўзгаришларни объектив жараён сифатида барча соҳа корхоналари билан бирга жисмоний шахслар фаолияти соҳаларига ҳам таъсирини холисона ўзгаришларни тақозо этади. Иккинчидан, солик тизимидағи ўзгаришлар жисмоний шахслардан олинадиган ер солигини ташкил этиш жараёнларига ҳам ўзининг ўзини таъсирини кўрсатаётганлиги сабабли унинг билан боғлик бўлган ютуқ ва муаммолардан билиш ва тегишли хуросалар чиқариш амалий аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев томонидан жисмоний шахслардан олинадиган соликларга алоҳида зътибор берилганлигини эътироф этиш жоиздир. Бу солик тизимига ва жисмоний шахслардан олинадиган ер солигига қўйиладиган янгича талабларга ўзига хос ёндошувларни жорий этиш ва улардан самарали фойдаланиш мухимдир.

Юкоридагилардан келиб чиқиб, жисмоний шахслардан олинадиган солик, шу жумладан, ер солиги мухим аҳамиятга эга. Айтиш жараёни ўтиш даврининг илк Йилларида (1990 йил) “Ер тўгрисида”ти қонун қабул килинди. Унга биноан ерга эзалик килиш ва ердан фойдаланишининг пуллик бўлиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни кўлга кириштагч 1993 йил 6 майдада Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан “Ер солиги тўгрисида”ти конун кабул қилинди унда солик солишнинг объектлари ва субъектлари имтиёзлар солик тўлаш тартиби ва хосазолар анча батафсил белгилаб берилди. Конун 1994 йил 1 январдан амалга киритилди. Конунда ерлардан иокишилк ўжалик максадларида фойдаланадиган юридик шахслардан олинадиган ер солигининг ундириш тартиблари белгилаб берилди. Шу билан бирга қишлоқ ўжалигини устувор ривожлантириш зарурлигини эътиборга олиб қишлоқ ўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан шугулланувчи корхоналар (ташкилотлар) учун конунни жорий этиш 1995 йил 1 январгача кечиктирилди. Шундай килиб, ер солигининг жорий этилиши билан мамлакатда ер муносабатларини тартибга солишнинг чинакам иқтисодий воситалари пайдо бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси томонидан Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси кабул қилиниши (1997 йил 24 апрел) ва 1998 йил 1 январдан кучга киритилиши билан ер солигининг замонавий хукукий асослари яратилди. Хозирги кунда эса ер солиги 2008 йил 1 январдан кучга кирган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Солик кодексига асосан ундирилади ва хукукий тартибга солинади. Бу конун ўз тузилиши, вазифаси, максади ва тамоилии ва услубий асосларига эгадир. Шу конун асосида ер солиги хам ифодасини топди. Ер солиги ушбу конун асосида маҳаллий соликлар таркибига киритилиб, маҳаллий бюджетга тушрилиши эътироф этилган. Иқтисодий моҳиятига кўра ер солиги тўғри солик хисобланниб, бозор иқтисодиёти ёмал килаётган мамлакатларга хос солик тури хисобланади. Ўтган даврларда ер солиги солик тизими ичida даромад таъминлаган бир манба бўлган. Бунинг асосий сабаби ўша даврларда жамият структураси билан ер орасида яқин бир алоканинг мавжуд бўлиши хисобланади.

Ўтган асрларда, саноат ривожланиши давридан олдинги жамиятларда хам муйкнинг ер ва бино шаклида сакланиб колиши ва соликка тортиладиган манбаларнинг чекланганлиги натижаси ер солигининг давлат даромадлари таркибидаги даражасини ортищига йўл очган. Факат мавлум бир даврлардан сўнг ижтимоий иқтисодий структурада юзага келган, ўзгаришлар, хусусан саноатнинг ривожланиши, илм-фан тараққиёти янги солик манбаларини юзага келтирди. Хозирги кунда ер соликларидан таъминланган даромаднинг паст бўлишига қарамасдан ушбу соликлар солик тизимларида ўз ўрнига эгадир.

Ер солиги давлатга даромад таъминлаш функцияси билан бирга даромад ва муйк таҳсимотидаги номутаносибликни йўқотишида мухим восита бўлиб хисобланади. Хозирги бозор муносабатларига ўтиш шароитида давлат қишлоқ ўжалиги корхоналарини соликка тортар экан, бундан фискалъ манфаатдорликни эмас, балки соликлар орқали қишлоқ ўжалигини бошқариш, ишлаб чиқаришни ривожлантиришни, шунингдек уларни ижтимоий химоя килишини кўзлайди. Буни қишлоқ ўжалигини соликка тортишнинг ўзига хос хусусиятларидан хам кўришнимиз мумкин.

Солик кодексига кўра ўз мулкида, эгалигида, фойдаланишида ёки ижара хукуки асосида ер участкаларига эга бўлган жисмоний шахслар, шунингдек

юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган холда тузилган дехкон хўжаликлари ер солигининг тўловчилари бўлиб хисобланишади.

23.2. Ер участкаларини ижарага олишининг ҳукукий ясослари ва мулк ҳукуки

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажхамаси, Коракалпогистон Республикаси Вазирлар Кенгashi, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ижарага берилган ер участкалари учун тўланадиган ижара ҳаки ер солигига тенглаштирилади. Ер участкаларини ижарага олган жисмоний шахсларга ер солигини тўловчилар учун белгиланган имтиёзлар, соликни хисоблаб чиқариш, солик хисоб-китобларни тақдим этиш ва соликни тўлаш тартиби татбик этилади.

23.3. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг тўловчилари, солик объекти ва уни аниқлаш тартиби. Солик солинадиган ер участкалари таркиби

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикаси Солик кодексига кўрсатиб ўтилганидек, Ўзбекистон Республикасида юридик ва жисмоний шахслар томонидан ердан фойдаланиш ва ерга эгалик килиш пуллидир.

Ушбу соликдан бюджетдан ундириладиган солик тури бюджет даромадларини шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ер солиги давлат бюджети ва солик тўловлари ўртасидаги иктиносидий муносабатларни ифодалайди. Шунинг учун хам у иктиносидий категориялар туркумига киради.

Ер солиги маҳаллий соликлар гурухида киригилсада, унинг ставкалари Ўзбекистон Республика Вазирлар Мажхамаси томонидан белгиланади. Бошка маҳаллий соликлар ва йиғимлар эса вилоят ҳокимларни томонидан жорий этилади.

Мулк ҳукуки, эгалик қилиш ҳукуки, фойдаланиш ҳукуки ёки ижара ҳукуки яосида ер участкаларига эга бўлган жисмоний шахслар, шунингдек юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган холда тузилган дехкон хўжаликлари ер солигини тўловчилардир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажхамаси, Коракалпогистон Республикаси Вазирлар Кенгashi, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ижарага берилган ер участкалари учун тўланадиган ижара ҳаки ер солигига тенглаштирилади. Ер участкаларини ижарага олган жисмоний шахсларга ер солигини тўловчилар учун белгиланган имтиёзлар, соликни хисоблаб чиқариш ва соликни тўлаш тартиби татбик этилади.

Ер солиги тўловчиларини солик идоралари хар йили йил бошига хисобини олиб боради.

Жисмоний шахслар учун ер солиги объекти ер участкаларидир. Жисмоний шахслар учун қўйидаги ер участкалари солик солиш объектидир:

- 1) дехкон хўжалиги юритиш учун мерос килиб қолдириладиган умрбод эгалик килишга берилган ер участкалари;
- 2) якка тартибда уй-жой курилиши учун мерос килиб қолдириладиган, умрбод эгалик килишга берилган ер участкалари;
- 3) жамоа боғдорчилиги, узумчилиги ва полизчилигини юритиш учун берилган, шунингдек якка тартибдаги гаражлар эгаллаган ер участкалари;
- 4) хизмат юзасидан берилган чек ерлар;
- 5) мерос бўйича, хадя килиниши ёки олиниши натижасида уй-жой ва иморатлар билан биргаликда мулк ҳукуки, эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳукуки хам ўтган ер участкалари;
- 6) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мулк килиб олинган ер участкалари;
- 7) тадбиркорлик фаолияти юритиш учун фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкалари.

Кўл квартирали уйлар эгаллаган ер участкалари солик солиш обьекти бўлмайди.

Кўчмас мулкка бўлган ҳукукларни давлат рўйхатидан ўтказишини амалга оширувчи органнинг ер участкаларининг майдонига доир маълумотлари солик солинадиган базадир.

Жамоа боғдорчилиги, узумчилиги ва полизчилигини юритиш учун фукароларга берилган, шунингдек якка тартибдаги гаражлар эгаллаган ер участкаларининг майдонлари бўйича солик солинадиган база ушбу ер участкаларини берган ташкилотлар бошқарув органларининг маълумотлари бўйича аникланади.

Хизмат юзасидан берилган чек ерларнинг майдонлари бўйича солик солинадиган база ўз ходимларига ер участкалари берган корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг маълумотлари бўйича аникланади.

23.4. Ер солиги бўйича жисмоний шахсларга тақдим этиладиган имтиёзлар

2008 йилдан амал килиб келаётган Солик кодексига асосан, ер солигидан куйидагилар озод килинадилар:

2) «Ўзбекистон Қаҳрамони», Совет Иттифоки Қаҳрамони, Мехнат Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган, учала даражадаги Шухрат ордени билан тақдирланган фукаролар. Мазкур имтиёз «Ўзбекистон Қаҳрамони» унвони берилганини тўғрисидаги гувохнома, Совет Иттифоки Қаҳрамони ва Мехнат Қаҳрамони дафтарчалари, орден дафтарчаси ёки мудофаа ишлари бўлимининг маълумотномаси асосида берилади;

3) уруш ногиронлари ва қатнашчилари, шунингдек доираси қонун ҳужжатлари билан белгиланувчи уларга тенглаштирилган шахслар. Мазкур имтиёз уруш ногиронининг (қатнашчисининг) тегишли гувохномаси ёки мудофаа ишларн бўлимининг ёхуд бошқа ваколатли органнинг маълумотномаси асосида, бошқа ногиронларга (қатнашчиларга) эса

ногироннинг (катнашчининг) имтиёзларга бўлган хукуки тўғрисидаги гувохнома асосида берилади;

4) I ва II гурух, ногиронлари. Мазкур имтиёз пенсия гувохномаси ёки тиббий-мехнат эксперт комиссиясининг маълумотномаси асосида берилади;

5) ёлғиз пенсионерлар. Ёлғиз ёки вояга етмаган болалари билан ёхуд ногирон боласи билан алоҳида уйда бирга яшовчи пенсионерлар ёлғиз пенсионерлар деб тушунилади. Мазкур имтиёз пенсия гувохномаси ёки Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташкири Пенсия жамгармаси туман (шахар) бўлимининг маълумотномаси, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг маълумотномаси асосида берилади;

6) бокувчисини йўқотган кўп болали оиласлар. Ота-онасидаи бири ёки ота-онаси вафот этган ҳамда оиласда ўн олти ёшга тўлмаган бешта ва идан ортиқ болалари бўлган оиласлар солик солиш мақсадида бокувчисини йўқотган кўп болали оиласлардир. Мазкур имтиёз Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташкири Пенсия жамгармаси туман (шахар) бўлимининг маълумотномаси асосида берилади;

7) Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишида иштирок этганлик учун имтиёзлар оладиган фуқаролар (шу жумладан вақтинча юборилган ёки хизмат сафарига юборилган фуқаролар. Мазкур имтиёз тиббий-мехнат эксперт комиссиясининг маълумотномаси, ногироннинг маҳсус гувохномаси, Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатиш иштирокчисининг гувохномаси, шунингдек ваколатли органлар томонидан берилган ва имтиёзлар бериш учун асос бўладиган бошқа хужжатлар асосида берилади;

9) кўчириб келтирилган фуқаролар келиб жойлашган ер участкалари бўйича — ер участкалари берилган пайтдан эътиборан беш йилгача;

10) шахслар — уларга якка тартиbdаги уй-жой курилиши ва дехкон хўжалиги юритиш учун конун хужжатларида белгиланган нормалар доирасида берилган ер участкалари бўйича — ер участкаси берилган ойдан кейинги ойдан эътиборан икки йил муддатга.

Тадбиркорлик фаолиятида фойдаланиладиган ёхуд уйлар, дала ховли иморатлари, якка тартиbdаги гаражлар ва бошқа иморатлар, иншоотлар, жойлар юридик шахсга ёки якка тартиbdаги тадбиркорга ижарага берилганда ер участкалари учун ер солиги жисмоний шахслардан юридик шахслардан олинадиган ер солигини тўлаш учун белгиланган ставкалар бўйича ундирилади ҳамда уларга солик Кодексининг 290-моддасиданазарда тутилган имтиёзлар татбиқ этилмайди.

23.5. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиги ставкалари, уни хисоблаш, бюджетта ундириш тартиби ва уни тўлаш муддатлари

Берилган ерлардан икки йил мобайнида фойдаланмаган жисмоний шахслардан ер солиги уч баравар микдорда ундирилади. Кишлок хўжалиги ерларининг сифати ер участкаси мулқдори, ер эгаси ёки ердан

фойдаланувчининг айби билан ёмонлашган (бонитети пасайиб кетган) тақдирда, ер солиги ернинг сифатида ёмонлашувинга кадар белгиланган ставкалар бўйича ундирилади.

Шахар ва шахар кургонларининг маъмурый чегараларида жойлашган кишлок хўжалиги ахамиятига молик ерлар учун ер солиги кишлок хўжалик ерларига белгиланган ставкаларнинг икки баравари микдорида ундирилади.

Жисмоний шахслар ер солиги бўйича имтиёзга эгалиги ёки эга эмаслигидан катъий назар, майдони давлат хокимияти органлари томонидан ажратилганидан кўп бўлган ер участалари учун ер солигининг 1,5 ошувчи коэффиценти билан тулайдилар.

Ер участкасининг жойлашишига караб кишлок жойлари учун ер солиги ставкасига куйидаги коэффицентлар кулланилади:

Тошкент шахри атрофида 20 км радиусда- 1,30

Кораколпогистон Р-каси, вилоятлар марказлари 15 км радиусда-1,20

Туманлар марказидан 10 км радиусда-1,15

Бошка шахарлар 5 км радиусда-1,10

Агар ерлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг давлат хокимияти органларининг карорига мувофик ижарага олинган бўлса, жисмоний шахслар ер солиги урнига ижара хаки тулайдилар.

Ер участкаларигача бўлган масафа шахарлар ва туман марказлари маъмурый чегарасидан автомобил йуллари бўйича аникланади. Ер участкаси икки шахар якинида жойлашаган бўлса, шахарларнинг функционал вазифаларига мос келадиган энг катта коэффицентдан фойдаланилади, бир ахоли пункти ёки кишлок хўжалик корхонаси ва ташкилот атрофида ягона ставка белгилаш максадида улар худуднинг кандай кисми кайси зонага киритишига караб уларни бутунлай шахар атрофидаги зонага киритиши ёки мазкур зонадан бутунлай чиқариб ташлаш мумкин.

Ижара хаки тарафларнинг келишуви асосида белгиланади, лекин бу хак конун хужжатларида белгиланган ер солигининг бир ставкасидан кам ва уч ставкасидан кўп булмаслиги, ерлардан кишлок хўжалик эҳтиёjlари учун фойдаланганда эса – бир ставка микдорида булиши лозим. Дехкон хўжаликларидан ундириладиган ер солиги ҳисоблаб чиқариш чогида ер солиги ставкаларига ер сифатига боғлик холда куйидаги коэффицентлар кулланилади:

- тупрок бонитети 40 балгача бўлса – 0,75,

- тупрок бонитети 41 балдан 70 балгача бўлса-1,0

- тупрок бонитети 70 балдан ортиқ бўлса-1,25,

Жисмоний шахсларга тадбиркорлик максадида фойдаланилаётган ерлар учун солик ставкаси юридик шахсларга белгиланган ставкада кулланилади.

Жисмоний шахсларнинг ер солигининг солик органлари томонидан ҳисоблаб чиқилади.

Жисмоний шахсларнинг ер солигининг ҳисоблаш учун солик идоралари шахар, туман ер фонди маълумотлари хокимликларнинг карорлари асосида хамда уйма уй юриб ўтказилган текширишлар асосида ер участкалари майдонини аниклаб чиқадилар.

Жисмоний шахсларнинг ер солиги хар йилнинг бошида солик органлари томонидан хисоблаб чиқилади ва тўлов хабарномаси ёзилади.

Календарь йил солиқ давридир. Ер солигини хисоблаб чиқариш давлат солик хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Давлат солик хизмати органлари ер солигини тўловчилар бўлган жисмоний шахсларнинг хисобини мунтазам юритади.

имтиёзларни олиш хукукига эга бўлган шахслар ер участкаси жойлашган ердаги давлат солик хизмати органларига ушбу имтиёзларга бўлган хукукни тасдиковчи хужжатларни мустакил равишда тақдим этади.

Ер солиги суммаси ва уни тўлаш муддатлари кўрсатилган тўлов хабарномаси жисмоний шахсларга давлат солик хизмати органлари томонидан хар йили I майдан кечиктирилган топширилади.

Йил мобайнида ер участкаси майдони ўзгарганда ва имтиёзларга бўлган хукуклар вужудга келганида (бекор қилинганда) давлат солик хизмати органлари мазкур ўзгаришлардан кейин бир ой ичida ер солигини кайта хисобкитоб килишларни ҳамда солик тўловчига ер солиги суммаси ва уни тўлаш муддатлари кўрсатилган янги ёки кўшимча тўлов хабарномасини тақдим этишлари керак.

Ер солиги ер участкасининг мулкдори, ерга эгалик қилувчи, ердан фойдаланувчи ёки ижаракининг яшаш жойидан қатъи назар, ер участкаси жойлашган худуддаги туман ёки шахарнинг маҳаллий бюджетига тўланади.

Йил мобайнида ажратилган ер участкалари учун ер солиги жисмоний шахслар томонидан ер участкаси ажратилганидан кейинги ойдан эътиборан тўланади.

Ер участкаси майдони камайтирилган тақдирда, ер солигини тўлаш ер участкаси камайтирилган ойдан эътиборан тўхтатилади (камайтирилади).

Ер солиги бўйича имтиёзлар белгиланган тақдирда, бу солик имтиёз хукуки вужудга келган ойдан эътиборан тўланмайди. Ер солиги бўйича имтиёзларга бўлган хукуклар текор қилинган тақдирда, бу солик мазкур хукук текор қилинганидан кейинги ойдан эътиборан тўланади.

Белгиланган тартибда берилган ер участкалари учун ер солиги ер участкасидан фойдаланиш фактидан қатъи назар, жисмоний шахслар томонидан тўланади.

Солик даври учун ер солиги тўлаш жисмоний шахслар томонидан хисобот йилининг 15 октябрига кадар амалга оширилади.

Ер участкалари учун кайси пайтдан бошлаб ҳақ тўлаш керак ва мулк хукуки алоҳида турган биноларга утиш чогида ушбу мажбуриятлар качон тугаланади? Мунозара хозирга кадар давом этяпти. Баъзи мутахассислар фикрича, юридик ва жисмоний шахслар бинолар ва иншоотлар сотилиши чогида улар эгалаган ер учун соликни харидор ушбу участкага доир хукукини руйхатдан ўтказмагунига кадар тўлашлари керак. Уйлашимизча, бу Солик кодексига зид келади. 103-модданинг учинчи кисмida мувофик ер участкаси олиб куйилган (камайтирилган), ҳақи тулаб кайтариб олинган, соитилган тақдирда солик ундириш у амалга оширилган ойдан эътиборан тухтатилади (камайтирилади). Кодексининг ушбу меъёрига кура, ундаги бинолар ва

иншоотлар сотилиши натижасида ер участкаси камайган тақдирда, тегишинча, ушбу ойда солик суммаси хам камаяди. Худди шу тартиб харид килувчи томонга хам таълукли, яъни унда алоҳида турган биноларни харид килиш пайтидан мажбуриятлар юзага келади. Ҳисобварак-фактура ва қабул килиш топшириш далолатномасини имзолаш санаси бинолар ва иншоотларни харид килиш (сотиш) санаси ҳисобланишига эътибор каратиш лозим. Бирок амалдаги тажрибанинг кўрсатишича, харидор ва сотовучи хар доим хам ер участкасига доир уз хуқукларини кайтадан руйхатдан ўтказавермайди. Ана шунда ер доир тўловлар бўйича мажбуриятлар ижроси масаласи хал этилмай колаверади. Шу сабабли ер участкаларига доир хуқукнинг утиш пайтини, бинобарин, улар учун солик туланишини хам ойдинлаштирадиган меъёри киритиш максадга мувофик бўлади.

Президентнинг 2005 йил 22 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилга асосий макроинтисидий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметри тўғрисида» ПК-244-сон карори билан юридик ва жисмоний шахслар учун ер солиги ставкалари 1,5 бараварига индексацияланган. Бундай кўпайтиришният бир кисми шу билан шартланганки, ер солиги ставкалари сумда белгиланган ва уни инфляция даражасини ҳисобга олган холда индексациялар лозим. Бундан ташкири, кейинги йилларда солик юкини бевосита соликлардан ер солиги муҳим урин тутадиган ресурс соликларига кайта тақсимлаш тамоили кузга ташланмокда.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солигининг тўловчилари кимлар?
2. Жисмоний шахсларнинг қандай ерлари солик солиш обьекти бўла олади?
3. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги ставкалари қандай белгиланади?
4. Жисмоний шахслар берилган ерлардан фойдаланмаган холатда қандай тартибда улардан солик ундирилади?
5. Жисмоний шахсларга тадбиркорлик фаолияти учун берилган ер участкаларидан қандай тартибда солик ундирилади?
6. Қандай тоифадаги фуқаролар ер солигидан озод этилади?
7. Ер солиги бўйича тўлов хабарномалари солик тўловчиларга қайси муддатгача етказилади?
8. Ер солиги қайси муддатда маҳаллий бюджетга тўланади?

Топшириклар

1. Солик тўловчилар томонидан тақдим этилган солик ҳисботларидаги мальумотларнинг хакконийлиги бўйича жавобгарликни ўрганиш.
2. Дехқон хўжаликлари ер солигини бюджетга тўлаш тартибини ўрганиб чикиш.
3. Солик имтиёзларини ўрганиш.

24-боб. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиги

Режа

24.1. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик ва унинг аҳамияти

24.2. Жисмоний шахслар мол-мулк солигининг тўловчилари, соликка тортиш обьекти ва солик ставкалари

24.3. Жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солиги бўйича белгиланган имтиёзлар

24.4. Жисмоний шахслар мол-мулк солигини хисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби

Таянч сўз ва иборалар

Жисмоний шахс, мол-мулк, мол-мулк солиги, кўп қаватли квартира, солик имтиёзлари.

24.1. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик ва унинг аҳамияти

Ўзбекистон Республикаси Солик кодексига мувофик, жисмоний шахслар бюджет билан узвий солик муносабатларидан биря – бу уларнинг мол-мулкига солинадиган солик оркали амалга оширилади. Солик кодексининг 272-277-моддаларида ушбу турдаги солик тўловчилар, солик солиш обьекти, солик солинадиган база, имтиёзлар, солик ставкасини қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари, солик хисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиблари белгиланган.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик маҳаллий соликлар таркибига киради. У ижтимоий-иктисодий моҳиятига кўра, икки вазифани бажаришга хизмат килади:

- бюджет даромадларини шакллантириш. Ушбу жараён кўп ҳолларда фискал тартибда солик тушумлари деб эътироф этилади;

- жисмоний шахслар тасарруфидаги мол-мулкидан самарали фойдаланишга хизмат кўрсатиш. Ушбу вазифа ҳам аксарият ҳолатларда ушбу солик тури солик тўловчиларни раббатлантириш мумкинлиги илгари сурилади.

Ушбу вазифалар солик функцияларига тенглантирилмайди, аммо солик функцияларини жозибадорлигини мустаҳкамлашда алоҳида аҳамият касб этади. Шу боис қайд этилган биринчи вазифа барча солик тўловчилар учун тушунарли бўлиб, у ҳеч кимда шубҳа тутдирмайди. Солик кодексига биноан жисмоний шахслар даромадидан бир қисми бу жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солик шаклида бюджет даромадларига ундирилади. Бюджетта ундириладиган мазкур солик бюджет даромадларини шакллантиришда тақсимот функциясини бажаради. Бу соликнинг жисмоний шахслар тасарруфидаги мол-мулкидан самарали фойдаланишга тъясир кўрсатиш ҳолатини назорат остига олиш бевосита соликларни назорат функциясини амал қилишдан дарак беради. Бунда ҳам солик тўловларини мол-мулкка нисбатан шакллантирилиши, унинг

хусусиятидан келиб ундирилиш тартиби, солик тўловчиларга имтиёзларни яратилиши солик тўловчиларини рағбатлантириш мумкинлигини англатади. Рағбатлантириш мол-мulkни инвентаризация кийматини инобатга олинishiда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси бир катор меъёрий-хукукий хужжатларининг таҳлили уларнинг бир бирига ва тилга олинган койдага мувоғик келмаслиги кўрсатди, шунингдек таърифларнинг ноаник эканлигини аниклади, уларга хорижий-инвесторлар Ўзбекистон иқтисодиётига капитал куйиш учун тусиклар сифатида караши мумкин.

Чунончи, Конституция 53-моддасининг иккинчи кисмида назарда тутилишича, хусусий мулк бошка мулк шакллари каби даҳлсиз ва давлат химоясидадир. Мулқдор фақат конунда назарда тутилган холларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин.

Шу боис ҳам бундай тартибни «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги конун 32-моддасининг 1-банди мол-мulkни кўпайтиришни чеклашга ва уни куймасликни назарда тутади.

Фуқаролик кодекси 166-моддасининг учинчи кисмiga кура, мулқдорнинг мол-мulkини олиб куйишга, шунингдек унинг хукукларини чеклашга фақат конунларда назарда тутилган холлардагина йул куйилади. Мазкур холда конун чиқарувчи «конунлар» атамаси куйилади. «Норматив-хукукий хужжатлар тўғрисида»ги конуннинг 6-моддасига кура, Конституция ва Ўзбекистон Республикаси конунлари, Олий Мажлис палаталарининг карорлари улар сирасига киради. Шу тарика, Фуқаролик кодексининг мазмунидан келиб чиқилса, Сенат мъкуллаши ва Президент имзоси булмаса ҳам, Олий Мажлис Конунчилик палатаси карорини кабул килиш йули билан мол-мulkни мусодара килиш мумкин.

Ривожланган демократик мамлакатларда ҳар кандай шаклдаги мулкни мажбуран олиб куйиш фақат суднинг карорига кура юз беради. Мазкур тамойил ҳар бир шахснинг уз мулкини четдан килинадиган узбошимчаликдан судда химоялаш хукукини таъминлайди. У уз нуктаи назарини химоя килиш, шунингдек мутаносиб компенсацияни талаб этиш имкониятини беради.

Иқтисодиёт асосларини эркинлаштириш ва мулкчилик турли шаклларининг, шу жумладан хусусий мулкнинг давлат томонидан хукукий таъминоти бозор иқтисодиётига утишнингэнг муҳим шартларидан бири хисобланади. Ана шу максадларда Ўзбекистонда мулк хукукини таъминлашни кафолатлайдиган бир катор меъёрий-хукукий хужжатлар кабул килинади. Улар сирасига Конституция, Фуқаролик кодекси, «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги конун ва бошка хужжатларни киритиш мумкин.

Мол-мulk солик тўловлари бўйича имтиёзга эга жисмоний шахслар, шубҳасиз, кам солик тўлайдилар. Инвентаризация киймати нисбатан паст мол-мulkга эга бўлган солик тўловчи жисмоний шахслар бу соликни кам тўлашлари табиий ҳолдир ва аксинча ҳам бўлиши мумкин.

Ривожланган демократик давлатнинг тажрибаси шуни исботлайдики, давлат барча шаклларга мансуб мулкнинг ҳар кандай ташки хуружлардан даҳлсизлигии таъминлайдиган, уни олиб куйиш усуллари эса факат конунлар

билин чекланадиган ва факат суд карорига кура юз берадиган холлардагина жамиятнинг гуллаб-яшнашига эришилади. Мазкур холат мулк хукукининг исбот талаб килмайдиган коидаси хисобланади ва хусусий капитал манфаатларини куриклишга хизмат килади.

Бозор муносабатларининг ривожланиши шароитида тугри, реал соликлар – мол-мулк соликларининг роли сезиларли даражада ошиди. Ўзбекистонда бу соликлар гурухига куйидагилар тегнишилдири; мол-мулк солиги ва ер солиги.

Бир томондан бу соликлар соликка тортиладиган объектнинг ташки бўлгилари олинади в максадша мувофик субъектнинг даромадлигига боғлик булмайди. Бошқа томондан сунгти йилларда мол-мулк соликлари кўпчилик холларда даромад солигига кушимча сифатида каралмокда ва тугридан-тугри булмаса-да, тўловчининг даромадлилги хисобша олинмокда.

Мол-мулк соликларининг узига хос хусусияти бозор муносабатлари ривожланиши миёсида намоён бўлади. Мантикан келиб чиккан холда, олдин тўлов манбасига киритилмаган ихтиёрий даромад охир-окибат аниқ мулк (хашаматли уй, катта ер участкаси ва хоказолар) шакпида шакирилтирилди, давлат эса, ривожланган иқтисодиёт орқали юкори даромадга эга бўлган шахслар солик юкини кучайтиради.

Мол-мулк соликлари, шу билан бирга “санитар” соликлар деб хам юритилади, яъни улар кучар ва кучмасмулкдан канчалик самарали фойдаланишидан катъий назар ундирилади.

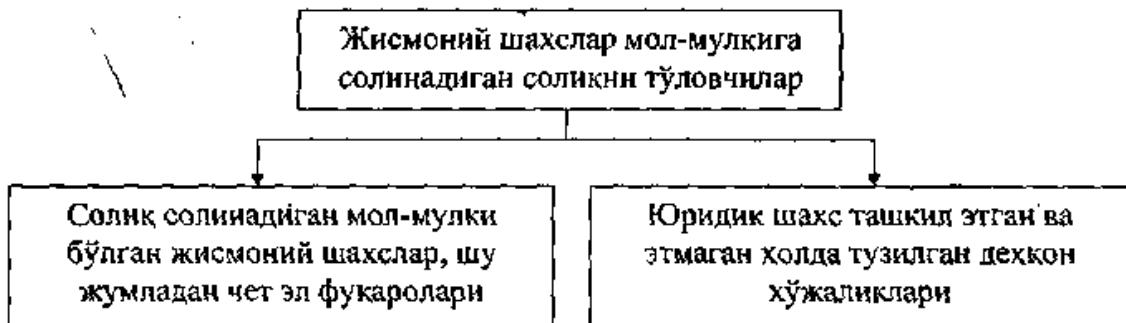
Давлат томонидан мол-мулк соликларига нисбатан юкори ставкаларнинг кулланилиши мулкдорлар томонидан хусусий объектларга нисбатан эҳтиёткорони муносабатларда булишга олиб келади ва самарасиз фойдаланилаётган жихоз, транспорт ва ер участкаларидан кутулиш заруриятини юзага келтириади. Шу аснода, Ўзбекистонда мол-мулк солиги солик тўловчи томонидан мазур мулк фойдаланилаётганлигидан катъий назар ундирилади. Мол-мулк соликлари минтақавий бюджетларнинг асосий даромад манбаси хисобланади ва бу айнан маҳаллий хокимликлар томонидан уларга нисбатан эътибор кучли эканлигидан далолат беради.

24.2. Жисмоний шахслар мол-мулк солигининг тўловчилари, соликка тортиш обьекти ва солик ставкалари

Жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солик хусусида тўхталиб ўтар эканмиз, бунда уларнинг тўловчилари кимлар бўла олишини хам кўрсатиб ўтиш мухимдир. Ушбу саволга жавобни Солик кодексидан кидириш мухимдир (7-чизма).

Айтиш жоизки, республикамизда солик солинадиган мол-мукка эга бўлган чет эл фукаролари, агар Ўзбекистон Республикасининг халкаро шартномаларига бошқача қонда назарда тутилмаган бўлса, бу соликни тўловчиси бўлиб хисобланниши мумкин бўлади.

Амалиётда айрим холатларда кўчмас мулки мавжудлиги мулкдорларнинг жойлашганди ерини аниқлаш имкони бўлмайди.

7-чизма. Жисмоний шахслар мол-мулкнiga солинадиган соликни түловчилар

Бундай вазиятда мазкур мол-мулк кайси шахс эгалигида ёки фойдаланишида бўлса, ўша шахс бу соликнинг түловчиси хисобланади.

Юкорида зикр этилганларни умумлаштириш оркали айтиш мумкини, солик солинадиган мол-мулкка эга бўлган жисмоний шахслар мол-мулк солигини түловчилар хисобланади.

Мол-мулк эгаси ким бўлишидан катъий назар, Ўзбекистон Республикаси фукаросими, бошқа давлат фукаросими ёки фукаролиги бўлмаган шахсми, Ўзбекистоннинг резидентими ёхуд норезидентими, мол-мулкнинг эгаси сифатида мазкур соликнинг түловчиси хисобланади.

Жисмоний шахслар учун уларнинг мулки бўлган уй-жойлар, квартиralар, чорбог ва бօғ уйлари, бинолар ва ишоотлар киймати солик солиш обьекти хисобланади. Ушбудан келиб чиқиб, уни янги модулини яратилиши мол-мулк солик обьектига янгича мазмун беради (8-чизма).

Мол-мулкка солинадиган солик обьектини аниқлаш ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Солик кодексига кўра, бундай обьектларни 8-чизмадаги тарзда кўреатиш мумкин.

8-чизма. Жисмоний шахслар мол-мулкнiga солинадиган солик обьектлари

Амалиётда жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган соликнинг солиниши базасини тушунмай туриб, уни хисоблаб бўлмайди.

Айтиш жоизки, жисмоний шахслар мол-мулкига солик солиш обьектларининг инвентаризация киймати солик түловчилар учун солик солинадиган база хисобланади. Бу солик обьектлари кўчмас мулкка бўлган

хукукларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган томонидан белгиланади. Амалда жисмоний шахслар мол-мулкини баҳолаш бўйича ваколатли орган томонидан аникланган солик солиш обьектининг баҳоси мавжуд бўлмай колган тақдирда, мол-мулкини конун хужжатлари билан белгиланадиган шартли киймати солик солинадиган база сифатида қабул килиниши мумкин. Шуни ҳам айтиш жойзки, битта жисмоний шахс бир неча солик солиш обьекти бўйича солик тўловчи бўлиши ҳам мумкин. Бунда солик солинадиган база ҳар бир обьект бўйича алоҳида-алоҳида хисоблаб чикилиши зарур бўлади.

Россия Федерацияси амалиётида бу масала қандай эътироф этилишини билиш учун солик соҳасидаги етук олимлардан бири Лъжова фикрига эътиборга лойик. Шу ўринда, деб тъкидлайди, олмиа: "... жисмоний шахслар мол-мулк солиги тўловчилари бўлиб, соликка тортиш обьекти сифатида тан олинадиган мол-мулк мулкдорлари бўлган жисмоний шахслар хисобланади." Олмиа фикрини давом эттириб, 1992-2001 йиллар давомида Россияда соликка тортиш предмети бўлиб, икки гурӯҳ – иморатлар ҳамда автомобиллардан ташкири транспорт воситалари хисобланганлигини, Россия Федерацияси Солик кодексининг "Транспорт солиги" номли 25-боби қабул килиниши муносабати билан барча транспорт воситалари жисмоний шахслар мол-мулки солигига эмас, транспорт солигига тортилаётганлигини маълум қиласди. "Бугунги кунда жисмоний шахслар мулкдорлигига бўлган курилишларнинг куйидаги кўринишлари соликка тортиш обьектига тегишилдири: турар жой уйлари; квартиralар; дачалар; гаражлар; бошқа курилишлар, иншоотлар ва иморатлар.

...Жисмоний шахслар мол-мулкига солик базаси ҳар йилнинг 1 январига бўлган ҳолат бўйича инвентаризация кийматидан келиб чиқиб хисобланади"⁵⁹

Юкорида кўриб ўтилган транспорт солиги бўйича куйидаги маълумотларни солик соҳасидаги таникли олим А.И. Косолапов ёзади: "Солик тўловчилар бўлиб, соликка тортиш обьекти сифатида эътироф этиладиган транспорт воситалари Россия конунчилигига мувофиқ кайд қилинган жисмоний шахслар тан олинади.

...Соликка тортиш обьекти сифатида Россия Федерацияси конунчилигига мувофиқ ўрнатилган тартибда кайд қилинган автомобиллар, мотоцикллар, мотороллерлар, автобуслар ва бошқа пневматик ва гусенициали ҳолда юрувчи машина ва механизmlар, самолётлар, вертолётлар, теплоходлар, яхталар, парусли кемалар, катерлар, моточаналар, моторли кемалар, гидроцикллар, ўзи юрмайдиган (шатакка олинадиган кемалар) ва бошқа сув ҳамда ҳаво транспорт воситалари эътироф этилади".⁶⁰

Россия Федерациясининг "Жисмоний шахслар мол-мулк солиги тўғрисида"ги Қонунига мувофиқ, соликка тортилишга жисмоний шахслар мулкдорлигига турган курилишлар, иншоотлар ва иморатлар тегишилдири. "Бироқ Қонун курилиш, иншоот ёки иморатлар турларига айнан нималар қайси

⁵⁹ Лъжова Н.Л. Налоги и налогообложение в России. Учебник. - М.: Дело, 2006. 281-282-с.

⁶⁰ Косолапов А.И. Налоги и налогообложение. Учеб.пос. - М.: Дашков и К°, 2005. 597-598-с.

предметлар киришини аниқламаган. Бу турлича талқин этишларга хамда охир-оқибат солик тұловчи хукукларини поймол килишларни юзага келтиради".⁶¹

Солик соҳасидаги етук олимлардан бири В.Г. Панков жисмоний шахслар мол-мулк солиги тұловчилари кимлар бўлиши мумкинligини батафсилрок ёритган: "Жисмоний шахслар мол-мулк солиги тұловчилари бўлиб, федерал конунчилликка мувофик Россия Федерацияси худудида мулкида турар жой уйлари, квартиralар, дала ховлилар, гаражлар ва курилиш, иншоот, иморатларга эга бўлган жисмоний шахслар, яъни Россия Федерацияси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар хисобланади".⁶²

Жисмоний шахслар мол-мулк ҷолигининг юкорида келтирилган рўйхатдаги солик солиш объектлари рўйхати йиллар давомида такомиллаштирилиб келинди. Бу тадрижий жарабённи кўз олдимиизга келтириш учун ўтган давр маълумотларига эътибор каратиш етарли.

Аввалги Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг 89-моддасига мувофик, солик солинадиган мулкка, жумладан: 1) уй-жойлар; 2) квартиralар; 3) боғдорчилик ва узумчилик ширкатлари аъзоларининг чорбоғ ва боғ уйлари; 4) гаражлар ва бошка иморатлар, бинолар ва иншоотлар, шунингдек, автомобиллар, моторли кайиклар, вертолётлар, сатоваретлар ва бошка транспорт воситаларига (пневматик юришга асосланган автомобиллар, мотоцикллар хамда бошка ўзи юрар машиналар ва механизмлар бундан мустасно) эга бўлган жисмоний шахслар мол-мулк солиги тұловчилари хисобланар эди. Кўриниб турибдики, цивилистика нуқтаи назаридан санаб ўтилган мол-мулк "фуқаролик хукукларининг объекти" сифатида кўриб чиқилар эди, бунда, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 83- моддаси бўйича ёндашадиган бўлсак, дастлабки тўртта бандда кўрсатилган мол -мулк кўчмас мулкка, бошқалари эса -кўчар мулкка кириши аник. Ушбу барча "фуқаролик хукукларининг объектилари" Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 89-моддасига мувофик, истеъмол килинмайдиган ашёлар хисобланади. Мазкур моддада айтиладики: "Қайта-қайта фойдаланишга мўжалланган, бунда ўзининг дастлабки холатини узок вакт давомида саклаб коладиган хамда аста -секин емирилиб борадиган ашёлар (бинолар, ускуналар, транспорт воситалари ва х.к.) истеъмол килинмайдиган ашёлар хисобланади".⁶³ Буни билиш муҳим, конун чиқарувчи белгилаганидек, (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси 83-84- моддалари), кўчмас мулк давлат рўйхатидан ўtkазилиши лозим; кўчар мулкка нисбатан хукуқни рўйхатта олиш эса, бу қонунда бевосита кўрсатилган вактда талаб этилади. Ҳозир ҳам амалда бўлган бу каби қондалар баробарида кучини йўкотган моддаларни ҳам эслатишимиз керак. Масалан, илгари Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг 90-моддасида санаб ўтилган транспорт воситалари рўйхатдан ўtkазилиши лозим эди.

Шу билан бирга таъкидлаш керакки, аввалги меъёрий хужжатларда ҳозиргиларига караганда мукаммалрок ифодаланган таърифлар ҳам учрайди.

⁶¹ Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. – М.: Инфра-М, 2006. С. 185.

⁶² Панков В.Г. Налоги и налоговая система Российской Федерации. –М.:Финанс и статистика, 2006. 394-с.

⁶³ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, 1996 йил 29 август.

Хусусан, аввалги 1994 йил 20 апрелда тасдиқланган 42/32-сонли “Жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган соликни хисоблаб чиқариш ва тूлаш тартиби түгрисида”ги Йўриқномада бундай солик солинадиган мол-мулк рўйхатини батафсил берган эди. Жумладан, “иморатлар” тушунчаси “саройлар, ёрдамчи бинолар, айвонлар” сифатида таърифланган эди.

“Солик хукуки нуктаи назаридан “солик солиш обьекти” ва “солик солиш предмети” тушунчаларини фарқлаш зарур. Бу фарқ айни жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликка нисбатан янада яккол намоён бўлади, у соликнинг обьектини аниклайди ва у билан маълум хукукий алокада, жумладан мулк хукукий муносабатларида бўлади”.⁶⁴ Бу масалада шунга эътибор қаратишимиз керакки, 1998 йил 13 январдаги 392-сонли Йўриқнома 2-бандида Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси (89- моддаси)дан фарқли равишда шундай белгиланган эдики, солик “ўз ихтиёрида ... ...га эга бўлган жисмоний шахслар томонидан тўланади” (нукталар ўрнида солик солиш предметлари санаб ўтилади). Бу ундан хам илгарироқ, 1993 йилдаги Конунда мустахкамланган эди. Юкоридаги Йўриқноманинг 5.3-банди шуни белгилаган эдики, солик бўйича имтиёзлар факат товар - мулк имтиёз олувчининг ўз мулки бўлган ҳоллардагина берилади. Ушбу коида хозирда хам ўз кучини саклаб колган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1995 йил 29 декабрдаги 478-сонли карори билан тасдиқланган “Жисмоний шахсларга мулк хукукида тегишли бўлган бино ва иншоотларни кайта баҳолаш түгрисида”ги Низомнинг 4-бандида шундай дейилған: “Фойдаланиш учун қабул килинган ва маҳаллий техник рўйхатдан ўтказиш идорасида рўйхатга олинган, жисмоний шахсларга мулк хукукида тегишли бўлган уй-жойлар, квартиralар, боғдорчиллик ва узумчилик ширкатлари аъзоларининг чорбог ва боғ уйлари, гаражлар ва бошка иморатлар, бинолар ва иншоотлар солик солиш учун баҳолаш обьекти хисобланади”.

Солик солиш обьекти ва предмети тушунчаларини солик хукуки нуктаи назаридан Л.Б. Хван шундай таърифлайди:

“Солик солиш обьекти - бу субъектнинг солик тूлаш мажбуриятини шарт килиб қўювчи юридик далиллардир (мазкур холатда мулкчилик хукукида мол-мулкка эгалик килиш бундай юридик далил хисобланади).

Солик солиш предмети (атама мазмунинг кўра солик солиш обьектига якин) - бу тегишли соликнинг ундирилишини асослаб берувчи далилий хусусиятдаги белгилардир. Масалан, уй, квартира каби мол-мулк учун мулкчилик хукуки обьект бўлади, уй ёки квартиранинг ўзи эса солик солиш предмети хисобланади”.⁶⁵

Кўшини мамлакат бўлмиш Қозогистон Республикасининг 1995 йил 24 апрелдаги 2235-сонли “Соликлар ва бюджетга тўланадиган бошка мажбурий тўловлар түгрисида”ги Конунининг 131-моддасида мол-мулк солигини тўловчиларга мулкчилик, мулкни ишончли бошқариш, хўжалик юритиш ёки

⁶⁴ Хван Л.Б. Солик хукуки. -Т.: “Консаудитинформ”, 2001. 222-бет.

⁶⁵ Хван Л.Б. Солик хукуки. -Т.: “Консаудитинформ”, 2001. 223-бет

тезкор бошқариш хукуқидаги солиқ солиш обьектига эга бўлган юридик ва жисмоний шахслар киритилган.

“Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2001 йил 31 декабрдаги 490-сонли қарорига мувофиқ “Жисмоний шахсларниң мол-мулкига солинадиган соликни хисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида”ги Йўрикноманинг аввалги нашрига қўйидаги ўзгартиришлар киритилди; жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солигининг транспорт воситалари кисми бўйича тўланадиган соликнинг ўриига транспорт воситалари учун ишлатиладиган бензин, дизель ёқилгиси ва газдан ундириладиган солик киритилди”.⁶⁶

Кўринниб турибники, бугунги кунга келиб, Ўзбекистон Республикасида жисмоний шахслар мол-мулкини соликка тортиш обьекти бўлиб, факат кўчмас мулкларгина хисобга олинади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1995 йил 29 декабрдаги 478-сонли қарорига мувофиқ жисмоний шахсларга мулк хукуқида тегишли бўлган уй-жойлар, квартиralар (жумладан, хусусийлаштирилган квартиralар), гаражлар, бошка иморатлар, биноларни баҳолаш ва қайта баҳолаш учун ягона функционал кўрсаткич - иморат, бино умумий майдонининг квадрат метри белгиланади. “Солик солиш бирлиги деганда, солик солиш базасини микдорий жихатдан баҳолаш учун фойдаланиладиган солик солиш кўламининг бирлиги тушунилади”.⁶⁷

Жисмоний шахсларниң мол-мулкига солик ставкалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси томонидан белгиланади, уларни солик тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солик кўмитаси умумбелгиланган тартибда етказади.

Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида солик юкининг хам, бюджетта солик тушумларининг хам асосий кисми аста-секинлик билан даромад (фойда)га солинадиган соликларидан ресурс ва мол-мулк соликларига ўtkазиб борилиши керак. Шу максадда ресурслардан фойдаланганлик учун соликлар ҳамда ер солигининг ставкалари йилма йил аниқ ошириб борилиши тушунарли холдир. Сиртдан караганда, ставкалари ўз ўрнида сакланадиган мол-мулк солиги хам, солик базаси бўлмиш мол-мулк кийматининг қайта баҳоланиши (асосан, оширилиши) эвазига юкоридаги вазифани бажаришда катнашади.

2017 йил учун жисмоний шахслар мол-мулк солиги ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699 сонли Қарорига мувофиқ белгилаб қўйилди (19-жадвал).

⁶⁶ Завалишина И.А. Соликлар: назария ва ямалнёт. –Т.: Иқтисодиёт ва хукуқ дунёси, 2005. 306 —бет.

⁶⁷ Пепеляев С.Г. и др. Основы налогового права. –М.: Финансы и статистика, 2000.

19-жадвал

Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиги ставкалари⁶⁸

Солик солинадиган объектларнинг номи	Мол-мулкнинг кадастр қийматига нисбатан солик ставкаси (%да)
1. Туар жойлар, квартиralар (бундан умумий майдони 200 кв.метрдан ошик бўлганлари мустасно), дала ҳовли қурилмалари ва бошқа иморатлар, хоналар ва иншоотлар	0,2
2. Шахарлarda жойлашган, умумий майдони кўйидагича бўлган туар жойлар ва квартиralар: - 200 кв.м.дан ошик ва 500 кв.м.гача бўлган - 500 кв.м.дан ошик бўлган	0,25 0,35
3. Бошқа ахоли пунктларида жойлашган, умумий майдони 200 кв.м.дан ошик бўлган туар жойлар ва квартиralар	0,25

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадига соликни ҳисоблаб чиқариш максадида мол-мулкнинг кадастр қиймати кадастр хужжатларидан келиб чиқиб белгиланади, бироқ 42 000,0 минг сўмдан кам бўлмаслиги керак.

Изоҳ:

1. Жисмоний шахслар мол-мулкини баҳолаш бўйича органлар белгиланган кадастр қиймати бўлмаса, солик ундириш учун Тошкент шахри ва вилоят марказларида 210 000,0 минг сўм, бошқа шахарлар ва кишлек жойларда – 90000,0 минг сўм миқдорида мол-мулкнинг шартли қиймати қабул килинади.

Кўчмас мулкка бўлган хуқукни давлат рўйхатидан ўтказувчи органларда белгиланган тартибда рўйхатга олинмаган янги қурилган туар жойлар бўйича жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик мол-мулк шартли қийматининг икки баравари миқдоридан келиб чиқиб ундирилади.

2. Конун хужжатларида назарда тутилган айrim тоифадаги жисмоний шахслар учун мол-мулк солиги бўйича имтиёзларни кўллаш максадида солик солинмайдиган майдон умумий майдоннинг 60 кв.м. хажмида белгиланади.

Демак, кўриниб турибдики, ҳар бир нарсанинг мустаҳкамлиги ва самарали ишлиши унинг пойдеворига, унга кўйилган тамал тошига бօғлик экан, ўзига хос хусусиятларига эга жисмоний шахслар мол-мулк солигини ҳисоблашда, уни такомиллаштирилиб бориша, шу жумладан солик тўловчилар манфаатларини инобатга олишда аввало ушбу солик тўловчилари, обьекти, базаси, ставкалари масалаларига доимий ойдинлик киритиб бориш зарур.

⁶⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макронистисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ни ПҚ-3454 сонли Қарори. www.lex.uz

24.3. Жисмоний шахслардан ундирладиган мол-мулк солиги бўйича белгиланган имтиёзлар

Жисмоний шахслар мол-мулк солиги бўйича имтиёзлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг 93-моддаси билан тартибга солинади. Ундан келиб чишиб, имтиёзлар мулкорларнинг танланишига биноан, факат бир мол-улк обьектига таалуклидир.

Куйидагиларнинг мулкида бўлган иморатлари, бинолари ва ишоотларига солик солинмайди:

- "Ўзбекистон Каҳрамони", Совет Иттифоқи Каҳрамони унвонларига сазовор бўлган, учала даражали Шуҳрат ордени билан тақдирланган фуқароларнинг;

- 1941-1945 йиллардаги уруш катнашчилари ва партизанлари, уларга тенглаштирилган шахслар, ички ишлар ва давлат хавфсизлиги органлари таркибida хизмат килган шахсларнинг, харакатдаги армия таркибига кирган ҳарбий кисмлар, штаблар ва муассасаларда штатдаги лавозимларни эгаллаган шахслар, Ленинград шахри қамалида бўлганларнинг ва концентрацион лагерларнинг собиқ ёш туткунлари, хизматни Афғонистон Республикасида ва жанговар харакатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вактинча бўлган кўшинларнинг чекланган контингенти таркибига ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўкув ва синов Йиғинларига чакирилган ҳарбий хизматга мажбурларнинг;

- каҳрамон оналар, шунингдек ўн нафар ва ундан ортик фарзанди бор аёлларнинг;

- Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда иштирок этганлик учун имтиёзлар олаёттаи фуқароларнинг (шу жумладан, у ерга вактинча ёки хизмат сафарига юборилган фуқароларнинг);

- I ва II гурӯх ногиронларининг;

- муддатли хизмат ҳарбий хизматчилари ва уларнинг оила аъзоларининг - хизматни ўташ даврида;

- ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажаришда ярадор, контузия бўлганлик ёки шикастланганлик оқибатида ёки фронтда бўлиш туфайли ортирилган касаллик оқибатида ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ота-оналари ва бошқа турмуш қурмаган рафиқаларининг (эрларининг);

- Ўзбекистон Республикаси Мудофаа, Ички ишлар, Фавқулодда вазиятлар вазирликлари, Миллий хавфсизлик хизмати ҳарбий хизматчилари жумласидан бўлган ногиронларнинг, ички ишлар органларининг хизмат вазифаларини адо этаётганда ярадор, контузия бўлганлик ёки шикастланганлик оқибатида ногирон бўлиб колган бошликлар ва оддий хизматчилар жумласидан бўлган шахсларнинг.

Бир вактнинг ўзида амалиётда жисмоний шахсларнинг юқоридаги тоифаларига тегишли бўлган мол-мулкидан улар тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланишлари ёхуд бу мулкни юридик шахсга ёки якка тартибдаги тадбиркорга ижарага беришлари мумкин. Бундай холда бу мол-мулкларга нисбатан тегишли солик имтиёзлари кўлланилмайди.

Мол-мулк солиги бўйича солик солиш объектлари жисмоний шахслар томонидан тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланилган ёхуд улар юридик шахсга ёки якка тартибдаги тадбиркорларга ижарага берилса, у ҳолда жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солик юридик шахслар учун белгиланган ставқадан келиб чиккан ҳолда тўлашлари лозим бўлади (9-чизма).

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликка тортилмайдиган жисмоний шахслар тоифаси

- "Ўзбекистон Қаҳрамони", Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган, учала даражали Шуҳрат ордени билан тақдирланган фукаролар
- 1941-1945 йиллардаги уруш катнашчилари ва партизанлари, уларга тенглаштирилган шахслар
- ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажаришда ярадор, контузия бўлганилик ёки шикастланганлик оқибатида ёки фронтда бўлиш туфайли орттирилган касаллик оқибатида ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ота-оналари ва бошка турмуш қурмаган рафикалари (эрлари)
- Муддатли хизмат ҳарбий хизматчилари ва уларнинг оила аъзолари
- ўн нафар ва ундан ортиқ фарзанди бор аёллар
- Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда иштирок этганлик учун имтиёзлар олаётган фукаролар
- Конуни хужжатларида белгиланган солик солинмайдиган майдон ўлчам доирасида пенсионерлар

9-чизма. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик бўйича имтиёзлар

Кўрсатиб ўтилган имтиёзлар мол-мулк эгасининг танлашига биноан, имтиёз олиш хукукини берувчи зарурий хужжатлар тақдим этилганда мол-мулкнинг факат бир объектига таалукли бўлади. Бунда имтиёзлар мол-мулк солиги бўйича имтиёз олувланинг мулки бўлган ҳоллардагина тақдим этилади.

Мулкида солик солинадиган мол-мулк бўлган пенсионерлар учун мол-мулк солиги бўйича солик солинмайдиган энг кам микдор умумий майдоннинг 60 кв. метри хажмида белгиланади.

Йил давомида тўловчиларда мол-мулк солиги бўйича имтиёзга эга бўлиш хукуки пайдо бўлган тақдирда улар кўрсатилган тўловлардан ана шу хукук пайдо бўлган обдан бошлаб озод этиладилар.

Йил ўртасида мол-мулк солиги бўйича имтиёз хукуқини йўқотганда солик солиш ушбу хукук йўқолган ойдан кейинги ойдан бошлаб амалга оширилади.

24.4. Жисмоний шахслар мол-мулк солигини хисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни хисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг 95 - моддасида акс эттирилган.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик давлат солик хизмати органлари томонидан хисоблаб чиқарилади.

Мол-мулк солиги бўйича имтиёзлар хукукига эга бўлган шахслар зарур хужжатларни давлат солик хизмати органларига тақдим этадилар.

Иморатлар, бинолар ва иншоотлар учун мол-мулк солиги уларнинг ҳар йил 1 январдаги ҳолати юзасидан техник инвентаризациялашнинг худудий кадастр бюоролари тақдим этадиган инвентаризация кийматига доир маълумотлар асосида хисоблаб чиқарилади, бундай маълумотлар бўлмаган тақдирда эса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган, қайта баҳоланганидан кейин қайта хисоб-китоб килинган мол-мулкнинг шартли киймати қабул килинади.

Бир неча мулкдорнинг улушбай асосидаги умумий мулки бўлган иморатлар, бинолар ва иншоотлар учун мол-мулк солиги ҳар бир мулкдор томонидан ушбу иморатлар, бинолар ва иншоотлардаги улушкига мутаносиб равишда тўланади. Янги иморатлар, бинолар ва иншоотлар бўйича солик улар барпо этилган ёки олинган йилдан кейинги йилнинг бошидан эътиборан тўланади.

Мерос бўйича ўтган мол-мулқдан солик меросхўрлардан мерос очилган пайтдан бошлаб ундирилади. Мол-мулк йўқ килинган, бутунлай вайрон бўлган холларда мол-мулк солиги ундириш улар йўқ килинган ёки бутунлай вайрон бўлган ойдан эътиборан тўхтатилади.

Мол-мулкка мулк хукуки тақвимий йил давомида, бир мулкдордан бошкасига ўтганда соликни биринчи мулкдор ўша йилнинг 1 январидан бу мол-мулкка мулк хукуқини йўқотган ойнинг бошигача тўлайди, янги мулкдор эса – мулк хукуқини кўлга киритган ойдан эътиборан тўлайди.

Тақвимиий йил давомида имтиёзга эга бўлиш хукуки пайдо бўлган тақдирда мол-мулк солиги ана шундай хукук вужудга келган ойдан эътиборан қайта хисоблаб чиқилади.

Мол-мулк солигини тўлаш хақидаги тўлов хабарномалари тўловчиларга давлат солик хизмати органлари томонидан ҳар йили 1 майдан кечинтирилган топшириллади. Бу соликни солик даври учун тўлаш тенг улушларда ҳар хисобот йилида икки марта, биринчи марта 15 июня кадар, иккинчи марта эса 15 декабрга кадар амалга оширилади. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўлаш усули – кадастрли усул хисобланиб, соликни бундай усул билан тўлашнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, мол-мулкка унинг ташки белгилари, мўлжалланаётган даромад асосида солик

солиниши боис, солиқни тўлаш вақти даромадни олиш вақти билан ҳеч қанақа боғлик эмас ва шу муносабат билан мол-мулк солигини тўлаш учун юкорида кўрсатиб ўтилган катый муддат белгиланади (Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг 95-моддаси).

Айтиш жоизки, солиқ солиши объекти йўқ қилинган, вайрон қилинган, бузиб ташланган холатларда, бу соликни ундириш мол-мулк йўқ қилинган, вайрон бўлган ёки бузиб ташланган ойдан бошлаб тўхтатилади. Нихоят календар йил мобайнида имтиёз хукуқи вужудга келганда, жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган соликни қайта хисоб-китоб қилишда ушбу хукуқ вужудга келган ой инобатга олинади.

Жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солик микдорига (суммасига) мол-мулкининг инвентаризация қиммати ва ушбу соликка нисбатан ўрнатилган солик ставкаси бевосита тъсир кўрсатади. Жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солик механизмида юкоридаги реал вазият, хусусан, мамлакатнимиз аҳолисининг турмуш тарзи, менталитети, даромадлари даражаси, мол-мулкка нисбатан асрлар давомида шаклланган миллий муносабатлар хисобга олинган. Шундай бўлсада, ушбу солик турини ривожлантириш оркали бюджет даромадларини янада тўлдириб бориш учун кенг имкониятлар яратилиши мумкин бўлади.

Шу ўринда яна шуни таъкидлаш жоизки, агар жисмоний шахс, яъни солик тўловчи томонидан ортиқча суммалар тўланган бўлса, солик ва йигимлар бўйича карзлар мавжуд бўлмаса, ушбу суммалар унинг ёзма аризасига кўра ўттиз кун ичida солик тўловчига қайтарилади ёки келгуси тўловлар хисобига қайд этилиши мумкин бўлади.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик тўловчилари хисоби давлат солик хизмати органлари томонидан хар бир Йилнинг 1 январидаги холат бўйича шахар ва туманлар бўйича, техник инвентаризациялаш ҳудудий кадастр бюросида мавжуд бўлган иморатлар эгалари тўғрисидаги маълумотларга биноан ўтказилади.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган соликни тўғри хисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш устидан назоратни давлат солик хизмати органлари, хусусан "Давлат солик хизмати тўғрисида"ги Конуннинг 9-моддасига асосан участка давлат солик инспекторлари амалдаги конун хужжатларига мувофиқ амалга оширадилар.

Участка инспектори ишининг бошқалардан фарқ қиладиган хусусияти унинг солик тўловчиларга жуда ҳам яқинлигидадир. Солик органларининг юридик шахслар билан ишлайдиган ходимлари асосан бухгалтерлар билан мулоқотда бўладилар, улар эса озми-кўпми саводли мутахассислар, катта жамоаларнинг вакилларидир. Жисмоний шахсларни соликка тортиш ва назорат қилиш ходимларининг эса шахсан хар бир киши билан ишлашига тўғри келади. Бўлим ходимлари амалда тез-тез оддий ҳакиқатни тушунтиришларига тўғри келади, ҳолбуки уларни ҳамма билиши керак. Ишнинг хусусияти айни шундай. Участка инспекторлари фаолиятининг самарасини, биринчидан, унга бириктирилган участкадаги солик тўловчиларнинг солик конунларини бузиш

холлари камайишига, иккинчидан, уларнинг қонунларни қанчалик билишларига ва ахолининг солик маданиятига қараб баҳолаш мумкин.

Ўз-ўзини текшириш учун саволлар

1. Жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солигининг тўловчилари кимлар?
2. Жисмоний шахсларнинг кандай мол-мулклари солик солиш обьекти ва базаси хисобланади?
3. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиги ставкалари кимнинг қарори билан белгиланади?
4. Жисмоний шахслар мол-мулк солиги ставкаси 2017 йилда неча фоиз килиб белгиланган?
5. Жисмоний шахслар мол-мулкини баҳолаш бўйича инвентаризация киймати бўлмаса солик ундириш қандан тартибда амалга оширилади?
6. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиги суммаси қайси давлат органи томонидан хисоблаб чиқарилади?
7. Тўлов хабарномаси қайси муддаттагача участка солик инспекторлари томонидан солик тўловчиларга етказилади?
8. Мол-мулк солигидан кимлар соликдан озод этилади?
9. Пенсионерларнинг неча квадрат метр мол-мулки киймати соликка тортилмайди?
10. Йиллик хисобланган мол-мулк солиги қайси муддатда бюджетга тўланади?

Топшириклар

1. Солик кодексида келтирилган моддалар бўйича жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солигини ўрганиш.
2. Солик имтиёзларини ўрганиш.

Глоссарий

Автомобиль воситаларини сотиб олиш солиги - уларни сотиб оловчи, алмаштирувчи,лизингта оловчи ва устав фондига бадал сифатида киритувчи юридик шахслар ва алохидаги тадбиркорлар томонидан туланади. Соликни хисоблаш сотиш баҳоси (қўшилган киймат солиги ва акцизлар чегирилган)асосида амалга оширилади. Енгил автомобилларни шахсий фойдаланиш максадида сотиб оловчи фуқаролар бу соликни тулашдан озод килинади.

Автомобиль йуллари фойдаланувчиларидан олинадиган солиқ - корхона ва тадбиркорликнинг маҳсулот (иш,хизмат)ни сотишдан олган тушумлари хисобидан туланади. Соликка тортиладиган база (асос)дан қўшилган киймат солиги, акцизлар ва бошқа соликларнинг суммаси чегирилади. Умумий фойдаланишга мулжалланган, йулларни саклашга хизмат киладиган ихтисослаштирилган йул корхоналари бу тўловни тулашдан озод килинади.

Айланма маблағлар билан тъминланганликни таҳлил килиш - унинг умумий суммаси ва турлари бўйича ҳакиқий микдорини белгиланган меъёрлар билан таккослашдан бошланади.

Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлиги - уларнинг айланниш тезлиги, даромадлилиги ва рентабеллиги билан, яъни айланма маблағларнинг 1 сумига тўғри келадиган фойда микдори билан белгиланади.

Айланма маблағларни иммобилизациялаш козфициенти - дебиторлик карзининг айланма маблағлардаги улушкини кўрсатади.

Айланма маблағларнинг кунларда ифодаланган айланниш тезлиги - айланма маблағлар ўртача йиллик суммасининг бир кунлик сотилган маҳсулот кийматига нисбати сифатида аникланади.

Акцизлар - кенг истеъмол товарлари ва хизматлардан олинадиган эгри соликларнинг тури. Акциз туланадиган товарлар ишлалб чиқараётган ёки бундай товарларни импорт килаетган юридик ва жисмоний шахслар бюджетга акциз солигини тулайди. Акциз туланадиган товарлар руйхати ва акциз солиги ставкаслари Узбекистон Республикаси Вазирлар Махкамаси томонидан тасдиқланади. Бундай товарлар жумласига арок, ликер-арок маҳсулотлари, коньяк, шампан виноси, пиво, тамаки маҳсулотлари, енгил автомобиллари, зеби-зийнат буюмлари, нефть маҳсулотлари ва шу кабилар киради.

Акцизости товарлар - акцизлар ўрнатилган (белгиланган) товарлар.

Асосий воситалар -бу узок вақт мобайнида (бир йилдан ортиқ) ўзгармас шаклда ишлайдиган, киймати бирлик учун белгиланган чегарадан юкори, ўз кийматини кисмлаб йўқотадиган моддий-ашёвий бойлиkdir.

Асосий иш жойи – иш берувчи меҳнат тўғрисидаги конун хужокатларига мувофиқ ходимнинг меҳнат дафтарчасини юритиши шарт бўлган иш жойи;

Асосий фаолият тури – юридик шахснинг умумий реализация килиш хажмидаги тушум улуши устунлик қиласидаги фаолияти;

Асосий фаолиятидан олинган фойда - асосий фаолиятдан курилган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялли фойда билан харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс, асосий фаолиятдан курилган бошқа даромадларёки минус бошқа заарлар сифатида аниланади.

Баланс ликвидлиги - корхонанинг бошқа корхона ва ташкилотлар билан иктисадий алоказлар даражасини кўрсатади. Куриниб турибдики, баланс ликвидлиги молиявий мустаҳкамлик сингари, корхоналар молиявий холатини ифодаловчи асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Баланс -лотинча "bis"-икки марта, "bank"-тарози палласи сузларидан таркиб топган бўлиб, том маънода икки пала деган маънени англатади ва тенглик, мувозанат тушунчаси сифатида ишлатилади.

Баланс нетто -кйматдаги тартибга солувчи моддалар суммаси чегирилган баланс бўлиб, буни "тозалаш" дейилади.

Баланснинг реаллиги - моддалар объектив вожеликка мувофик келишини англатади.

Баланснинг тўғрилиги -баланс тузишда асосланилган хужжатларнинг тулалиги ва сифат билан таъминланади.

Биржа солиги - биржа оборотидан олинадиган солик пропорционал ставкалар бўйича олинниб, унинг даражаси битимлар суммасига нисбатан 1% дан 2,5% гача тебранади. Бу соликка тортиш обьекти бўлиб, фонд биржасидаги кимматбаҳо коғозлар обороти ҳисобланади.

Бож декларацияси - миллий конунчиликнинг талабларига мувофик расмийлаштирилган, ўзида чегарадан утаётган юклар (экспорт ёки импорт килинаётган товарлар, йўловчи юки, унинг қўлидаги юки, бойликлар ва валюталар) тўғрисидаги маълумотларни акс эттирган хужжат.

Бож пошлиналари - истеъмол соликларнинг таркибига киради. Уларнинг максади даромад олиш булмасдан, балки ички бозорни миллий саноатни ва кишлок хўжалигини химоя килишдир. Импорт килинадиган товарларнинг баҳоси билан ички бозордаги худди шунга ухшаш товарларнинг баҳосини тенглаштирилиши лозим.

Бож пошлиналарининг ставкалари - хукумат томонидан уринатилиб, ягона ҳисобланади ва чегарадан товарларни олиб утувчи шахсларга бөғлиқ бўлмаган холда узгармасдир.

Бюджетдан ажратиладиган субсидия – давлат томонидан муайян максадлар учун бюджет ҳисобидан бериладиган пул маблағлари;

Грант – давлатлар, давлатларнинг хукуматлари, ҳалқаро ва чет эл хукуматга карашли ташкилотлар томонидан, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Хукумати белгилайдиган рўйхатга киритилган ҳалқаро ва чет эл ноҳукумат ташкилотлари томонидан Ўзбекистон Республикасига, Ўзбекистон Республикаси Хукуматига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига, юридик ва жисмоний шахсларга бегараз асосда бериладиган мол-мулк, шунингдек чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан Ўзбекистон Республикасига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Хукуматига бегараз асосда бериладиган мол-мулк;

Давлат солик инспекцияларининг вазифалари ва функциялари - 1) солик тўловчиларнинг (хорижий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни хам кушиб хисобланганда) тўлик хисобга олинишини таъминлаш; 2) солик тўловчилар томонидан бухгалтерия хисоботи ва балансларини, солик хисоб-китобларни, хисоботларни, декларациялар ва тўловларни хисоблаш ва тулаш билан боғлиқ бўлган барча хужжатларни ўз вактида тақдим этилишини назорат килиш, шунингдек фойда, даромад, соликка тортишнинг бошқа объектларини тўғри аниқланганлиги ва хисобланганлигини бўйича бу хужжатларнинг тўғрилигини текшириш.

Даромад солиги бўйича жарималар - ушбу солик туланмаганда, тўлик тўланмаганда ёки тулаш тартиби бузилганда (риоя килинмаганда), пулни ундириш, моддий таъсир кўрсатишдан иборат. Корхона, ташкилот, муассасалар ва тадбиркор сифатида кайддан утган жисмоний шахслардан солик уз вактида тегишли бюджетга ўtkазилмаса, хар бир кечиктирилган кун учун тўлов муддатидан кейинги кундан бошлаб тўланган кунгача (бу кун хам кушилади) 0,7% микдорида пеня ундирилади.

Даромадлар тўғрисида декларация - ўтган давр мобайнида олинган даромадлар, мулклар ва уларга тегишли бўлган солик чегирмалари хамда имтиёzlари тўғрисида солик тўловчининг расмий аризаси. Жисмоний шахсларни соликка тортишда асосий молиявий хужжат бўлиб, улардан олинадиган даромад солигининг хажмини аниқлаш учун фуқароларнинг даромадлари унда кайд этилади.

Даромадлардан олинадиган солик - фойда солигидан ташкари акциялар, облигациялар ва бошқа кимматбаҳо қоғозлар бўйича (давлат облигациялари ва давлатнинг бошқа кимматбаҳо қоғозлари бўйича олинган даромадлардан ташкари) олинган дивиденdlар ва фоизлардан, казинолар, видеосалонларнинг даромадларидан, ўйин автоматларининг даромадларидан, оммавий концерт-томуша тадбирларини ўtkазишдан олинган даромадлардан корхона ва ташкилотлар томонидан туланди.

Дебиторлар - харидорлар ва буюртмачилар билан хисоб-китоблар, бунак тўловлари, ходимлар билан хисоб-китоблар, шульба корхоналар билан хисоб-китоблар, уюшган корхоналар билан хисоб-китоблар, таъсисчилар ва бошка дебиторлар билан хисоб-китоблар.

Дебиторлик ва кредиторлик карзларининг тузилиши - хар бир тур карзларнинг умумий суммасида канча фоизни ташкил этиши билан ифодаланади.

Дивиденд – акциялар бўйича тўланиши лозим бўлган даромад; юридик шахс томонидан унинг муассислари ўrtасида (иштирокчилари, аъзолари ўrtасида уларнинг улушлари, пайлари, хиссалари бўйича) тақсимланадиган соғ фойданинг бир кисми; юридик шахс тутатилганда мол-мулкни тақсимлашдан олинган, шунингдек муассис (иштирокчи, аъзо) томонидан юридик шахсда иштирок этиш улушкини (пайнини, хиссанини) олгандаги даромадлар, бундан муассис (иштирокчи, аъзо) устав фондига (устав капиталига) хисса сифатида киритган мол-мулкнинг киймати чегирлади;

Доимий харакатдаги активлар гурухига - баландеги барча пул маблаглари ва киска муддатли молиявий қуйилмалар, яъни қийматли коғозлар киради.

Ер остидан фойдаланганлик учун солик - бу соликни Узбекистон Республикаси худудида фойдали казилмалар казиб олишни, шунингдек, фойдали казилмалар казиб олиш билан боғлиқ бўлмаган ер ости ишоотлари куриш ва улардан фойдаланишни амалга оширувчи юридик ва жисмонии шахслар тулайдилар.

Ер солиги - ер эгалари, ерга эгалик килувчилар ва ердан фойдаланувчилар тўлайдиган солик. Ер солигининг микдори ер эгалари, ерга эгалик килувчилар ва ердан фойдаланувчилар хўжалик фаолиятининг натижаларига боғлиқ булмасдан, балки бир йил учун ер бирлигига нисбатан баркарор тўловлар куринишида урнатилади.

Ер учун тўловларнинг шакллари - ер солиги, ижара хаки ва ернинг норматив баҳосидан иборатdir. Ернинг эгалари, ернинг мулқдорлари ва ердан фойдаланувчилар йиллик ер солигига тортилади. Ижарага берилган ер учуй ижара хаки олинади.

Жисмонии шахслардан олинадиган маҳаллий соликлар - ер учун тўловлар (ер солиги, ер учун ижара хаки), реклама солиги, маҳаллий йигимлар (биржада амалга оширилган битимлар бўйича йигим, маҳаллий аукцион ва лотария уйинларини ўтказиш хукуки учуй лицензия йигими, савдо килиш хукуки учун йигим ва бошқа максадли йигимлар) дан иборат.

Жисмоний шахслардан олинадиган соликлар - даромад солиги, фукароларнинг мулкидан олинадиган соликлар (транспорт воситаларисолиги, мол-мулк солиги, уй-жой солиги, мерос тариқасида утадиган мулқдан олинадиган солик), талбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи жисмонии шахслардан олинадиган кайд этиш йигими, бошқа солик, йигим ва тўловлардан иборат.

Жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солик - умумдавлат соликларининг таркибиغا кириб, бюджет даромадларининг мухим манбаларидан бири хисобланади. Молия йилида солик солинадиган даромадга эга бўлган жисмонии шахслар бу соликнинг тўловчилари хисобланади. Солик прогрессив характерга эга.

Жон солиги - хар бир солик тўловчидан тенг суммаларда олинадиган солик.

Жорижий валюта операцияларидан олинадиган солик - ривожланган ва айрим ривожланаётган мамлакатларда кенг таркалган солик тури. Хорижий валюта билан бўладиган хар кандай операциядан олинади. Соликнинг ставкаси битим қийматининг 1% дан 25% гачасини ташкил этиши мумкин. Масалан, Кенияда - 1%, Бразилияда - 25%.

Захиралар ва сарфлар - ишлаб чиқариш захиралари, тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот, кайта сотиладиган товарлар, булажак даврлар харакатлари.

Ижара (лизинг) тўлови – ижараби (лизинг олувчи) тузилган ижара (лизинг) шартномаси асосида ижарага берувчига (лизинг берувчига) тўлайдиган сумма;

Ижарага берувчининг (лизинг берувчининг) фойзли даромади – бухгалтерия хисоби тўғрисидаги конун хужжатларига мувофик аникланадиган ижара (лизинг) тўлови суммаси билан ижара (лизинг) объектининг қийматини коплаш суммаси ўртасидаги фарқ кўринишидаги ижара (лизинг) тўловининг бир кисми;

Ижтимоий соликлар - иш ҳаки ва ишчи кучига нисбатан кулланиладиган соликлар ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ижтимоий таъминотга бадалларидан (ажратмаларидан) иборат.

Йигимлар - конун актларига мувофик белгиланган тартибла ва шартларда тўловчилар томонидан тегишли даражадаги бюджетларга ёки бюджетдан ташкири фондерга ўтказиладиган мажбурий бадаллар. Уларнинг таркибига савдо-сотик килиш учун йигим, шу жумладан, айrim турдаги товарларни сотиш хукукини берувчи лицензия йигимлариб юридик шахсларни, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларни руйхатга олганлик учун йигим, автотранспорт тухташ жойидан фойдаланганлик учун йигим, ободончилик ишлари учун йигим ва бошкалар киради.

Йилнинг соғ фойдаси - бу солик тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида колади.

Импорт-экспорт солиги - соликка торишнинг куринишлари-дан бири: ташки савдови давлат томонидан тартибга солиш воситаси (чораси). Соликка тортиш обьекти бўлиб белгиланган курс бўйича миллий валютада хисобланган товарларнинг бож қиймати ёки огирилик ва микдор бирликларида ифодаланган товарларнинг сони хисобланади.

Имтиёзли соликка тортиш - жисмоний ёки юридик шахслардан тулик ёки кисман озод этиш.

Инвестицион солик кредити - Солик тўловчи томонидан маълум бир худуднинг ижтимоии - иктисадии ривожланиши бўйича жуда муҳим буюртмани бахарганилиги ёки шу худуд ахолисига жуда муҳим хизматни тақдим этгандиги учун маҳаллий хокимият органлари томонидан солик суммаси доирасида бериладиган енгиллик, имтиёз (солик тўловини кечиктирилиши). Бу кредит солик тўловчи ва маҳаллий маъмурият уртасида тузиладиган солик битими билан расмийлаштирилади.

Инвестицион фаолиятда пул оқимлари харакати - асбоб-ускуналар, бино-иншоотларни, кимматли көғозларни, (карз мажбуриятларини хам, компания акцияларини хам) сотиб олиш ва сотиб юборишни куздатутади

Инвестициялар - юридик жихатдан мустакил бўлган корхонага муддат (бир йилдан кам бўлмаган) давомида кушимча фойда олиш, таъсир этиш доирасини сотиб олиш максадларида ёки шу соҳада уз фаолиятини ташкил килгандан кура уни шунда куйиш (саф этиш) авзалрок бўлганилиги учун капитални жойлаштиришни англатади. Фойда (даромад) олиш ва ижобий ижтимоии самарага эришиш максадида пул маблаглари, максадли банк омонатлари, акциялар ва бошқа кимматбаҳо көғозлар, технологиялар,

машиналар, асбоб-ускуналар, лицензиялар, кредитлар, бошқа хар хил мулклар ёки мулкий хукуклар хамда интеллектуал боиликларни тадбиркорлик ва фаолиятнинг бошқа турлари объектларига куйилишининг барчаси инвестициялар хисобланали. Инвестицияларнинг молиявий, реал, ялпи, соф, хусусий ва давлат каби турлари булиши мумкин.

Инсонпарварлик ёрдами – аҳолининг ижтимоий жиҳатдан ночор гурухларига тиббий ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш, ижтимоий соҳа муассасаларини қўллаб-қувватлаш, табиий оғатлар, фалокатлар ва ҳалокатлар, эпидемиялар, эпизоотиялар ва бошқа фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш хамда уларни бартараф этиш учун аниқ мақсадли беғараз кўмаклашиш. Инсонпарварлик ёрдами дори воситалари ва тиббий аҳамиятга молик буюмлар, ҳалқ истеъмоли товарлари, бошқа товарлар, шу жумладан асбоб-ускуналар, транспорт ва техника, шунингдек ихтиёрий равишдаги хайр-эҳсонлар, бажарилган ишлар ва хизматлар, шу жумладан инсонпарварлик ёрдами юкларини ташиш, кузатиб бориш ва саклаш тарикасида берилади ҳамда Ўзбекистон Республикаси Хукумати томонидан ваколатли ташкилотлар оркали таксимланади;

Истеъмол солиги - бир неча мамлакатлардаги соликлар грухи, даромад сарф килинаётгая пайтда олинади. Кўшилган киймат солиги ва акцизлар аша шундай солик таркибига киради. Бож пошлиналарини ҳам истеъмол соликлари каторига киритиш мумкин. Бу соликларнинг айримлари давлат фойдасига олинса, бошқа бир кисми маҳаллий бюджетларга бориб тушади.

Йўл фондини шакллантирувчи соликлар - ёқилги-мойловчи материалларни сотишдан олинадиган солик, автомобиль йулларидан фойдаланувчилардан олинадигансолик, транспорт воситараларининг эгаларишан олинадиган солик ва транспорт воситараларини сотиб олганлик учун туландиган соликдан иборат.

Иш фаоллиги солиги - бир неча хорижий мамлакатларнинг (масалан АҚШда) соликка тортиш амалиётида кулланилиб, уз таркибига икки элементни олади: 1) корхонанинг умумий йиялий оборотини соликка тортиш (одатда 1,0% дан 2,5 % гача); 2) иш ҳаки фондини соликка тортиш.

Иш ҳаки солиги - юридик шахслардан иш ҳаки харажатларига нисбатан ва ходимларнинг иш ҳакидан маълум фоизда олинади.

Ишлаб турган жалталнинг чакқонлик коэффициенти - Бу корхонанинг захиралари ва харажатларини, корхонанинг захира ва харажатларга бўлган эҳтиёжини копловчи узлик маблаглар манбаларига булиш билан аникланиб, корхонанинг моддий айланма маблаглари билан уни копловчи узлик манбаларнинг узаро нисбатини ифодалайди.

Ишларни (хизматларни) экспорт килиш – ишларни бажариш (хизматлар кўрсатиш) жойидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасининг юридик ёки жисмоний шахси томонидан чет давлатнинг юридик ёки жисмоний шахси учун ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш;

Касб солиги (касбий солик) - маҳаллий хокимият органлари томонидан тадбиркорлик фаолиятнинг барча турларидан хар йили олинадиган тўғри (бевосита) соликлардан бири. Масалан, Францияда касб солиги (касбий

солик)нинг ставкасини хисоблашда база сифатида кучмас мулк ижарасининг киймати, ишлаб чиқаришда фойдаланиётган барча асбоб-ускуналарнинг киймати (субъектнинг уз мулкими ёки ижарага олганма ва бундан катъий назар), иш хақи фондининг киймати ва бошқалар хизмат килади.

Квотатив солиқлар - даромад ёки мулк кийматининг пулдаги ифодасига нисбатан урнатиладиган ва сунг маъмурий бирликлардан тортиб то алоҳида солик тўловчилар уртасида таксимланадиган соликлар.

Корпорацияларнинг даромадидан олинадиган солик - даромад солиги ва фойда солигининг (айрим мамлакатларда) урнига барча компанияларнинг фойдасидан олинадиган катъий фоиз. Барча корпоратив орган ва нокорпоратив ассоциацияларга суммаларидан хам солик олиши такозо этади.

Корхонасиаг айланма маблағлари - унинг айланма фондларда, муомала фондларида ва бошка харакатдаги активларда турган пул маблағлариdir.

Корхонанинг рентабеллиги нисбий кўрсаткич бўлиб - корхона фаолияти самарадорлик даражасини ифодалайди.

Кредит ташкилотлари – тегишли лицензияга эга бўлган банклар, кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари, ломбардлар ва бошка кредит ташкилотлари;

Кредиторлик ва дебиторлик карзлари нисбатининг коэффициенти - кредиторлик карзининг дебиторлик карзидаги улушини кўрсатади

Курс бўйича фарқ – миллий валютага нисбатан чет эл валютаси курсининг ўзгариши муносабати билан чет эл валютасида амалга оширилган операцияларда вужудга келадиган (ижобий, салбий) фарқ;

Қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллар – буюртмачига тегишли хом ашё ва материаллар бўлиб, буюртмачи уларни маҳсулот ишлаб чиқариш учун бошка шахсга сансоиди қайта ишлашга беради ҳамда тузилган шартномага мувофик маҳсулот кейинчалик буюртмачига қайтарилади;

Кўшилган киймат солити - ишлаб чиқариш ва муомала жараёнларининг барча боскичларида яратилган кўшилган киймат бир кисмининг бюджетта олиш шакли. Товарлар ва хизматлардан олинадиган эгри (биливсита) соликларнинг таркибига киради. Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация ва импорт килиш обороти кўшилган киймат солиги солинадиган обьект хисобланади.

Лицензия - у ёки бу маҳсулотни тайёрлаш, хўжалик ишлаб чиқариш ва илмий фаолиятнинг турини амалга ошириш, товарларнинг маълум бир тури ва микдорини экспорт ёки импорт килиш, олиб чикиш ёки ўтказиш кетишга давлат ёки маҳаллия бошкарув органларининг расмий рухсати (розилиги). Савдо килиш хукуки ёки лотарея ва маҳаллии аукционларни ўтказиш учун лизцензия уч нусхада расмийлаштирилади. Биринчи нусха ижарачига (ўтказувчига, шуғулланувчига) берилади, иккинчиси туман солик инспекциясига йулланади, учинчи нусха эса тегишли карор, хат ва унга илова килинган хужжатлар билан биргаликда туман ёки шахар маъмуриятининг иш жилдида сакланади. Лицензия олиш учун мурожаат этаётган жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш хукукига эга эканликлари тўғрисида гувохномага эга бўлишлари шарт.

Максадли солик имтиёзи - тұжарлық қорытувчи субъект томонидан давлатнинг максадли ижтимоий, иқтисодий, инвестицион ва бошқа дастурларнинг бажарилғанлыги учун соликқа торыш хажмининг пасайрилиши. Инвестицион солик кредитидан фарқли равища узаро манбағдорлик (узаро фойдалылык) асосида минтайни бюджетта бориб тушувчи солик суммалари дөирадасыда жокра хокимиюти органлари томонидан хар кандай корхонаға берилиши мүмкін.

Махаллый соликлар ва йигимлар - махаллий бюджетта олинадиган жисмоний ва юридик шахсларнинг мажбурий түловлари. Уларнинг таркибиға куйидагиларни киради: мол-мулк солиги, ер солиги, автотранспорт воситаларини олиб соттанлық учун солик, савдо-сотик килиш хукуки учун йигим, шу жумладан айрим турдаги товарларни сотиш хукукини берувчи лицензия йигимлари, юридик шахсларни, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларни руйхатта олганлық учун йигим, автотранспорт тұхташ жойидан фойдаланғанлық учун йигим, ободончилик ишлари учун йигим ва бошқалар.

Махсус бож пошлиналари - бож пошлиналарининг куринишларидан бири бўлиб, агар мамлакатга олиб кирилаётган товарлар шунга ухшаш товарларни ишлаб чиқарувчи мамлакатнинг узидагиларга зарар етказадиган бўлса, химоя воситаси бўлиб хизмат калади. Бошқа мамлакатларнинг дискриминацион харакатларига нисбатан жавоб тарикасида хам кулланиши мүмкін.

Махсулот сотишдан олинган фойда ялпи фойда - бу сотишдан олинган соғ тушумдан сотилган махсулотнинг ишлаб чиқариш тарифхини олиш билан аниқланади.

Молиявий баркарор корхона - активлар (асосий фондлар, номоддий активлар, айланма маблаглар)га қуйилған маблағларни уз маблағлари хисобига копладиган, ноурин дебиторлик карзларига йул қуймайдиган хамда уз мажбуриятларига уз вактида тулайдиган корхона.

Молиявий баркарорлик - ўз ва карз маблагларни нисбати билан аниқланади.

Молиявий қарамлик коэффициенти - молиявий қарамлик ва молиявий кийинчиликлар хавфининг купайиши ёки камайишини кўрсатади.

Молиявий фаолиятда пул оқимларн ҳаракати - хусусий капитал ва мажбуриятлар моддаларини киритиб, акционерлардан молиялаштиришни олиш ва улар томонидан қуйилған инвестицияларни кайтариб олиш ва кредиторлардан карз олиш ва кейинчалик мажбуриятларни коплашдан иборат.

Мол-мулк – эгалик килиш, фойдаланиш, тасарруф этиш предметлари бўла оладиган моддий объектлар, шу жумладан пул маблағлари ва қимматли көзозлар хамда номоддий объектлар. Объектларни мол-мулк жумласига киритиш фуқаролик конун хужжатларига мувофик амалга оширилади;

Муддати ўтган дебиторлик карзи коэффициенти - дебиторлик карзида унинг муддати ўтган кисми кандай улушга эгалигини кўрсатади.

Мулк солиги (мулкий солик) - ўз тақибига кучмас мулк (ер, бинолар) солигини ва шахсий мулк (асбоб ускуналар, захиралар) солигинт олади. Махаллый хокимиюти органлари фойдасига хисобланаб, кулгина мамлакатларда

улар даромадларниг асосий баnbai ҳисобланади. Бизнинг мамлакатимизда бу солик юридик шахсларниг мол-мулкига ва жисмоний шахсларниг мол-мулкига солинадиган соликларга бўлган.

Мулкий соликка тортиш - солик тўловчининг мулкидан, куп холларда унинг капиталидан олинадиган соликлар тизими. Одатда прогрессив характерга эга - мулкнинг улчами (хажми, миқдори) ошишига караб соликнинг ставкаси хам ортади.

Мутлок ликвидлик коэффициенти - корхонанинг накд пул маблағлари билан киска муддатли мажбуриятлар ўртасидаги нисбат билан аникланади ва киска муддатли корхона мажбуриятларни корхонанинг накд пул маблағлари билан копланиш даражасини ифодалайди.

Номоддий активлар - ер, сув ва бошка табиий ресурслардан бинолар, иншоатлар, аклий мулк, товар захиралари, ихтиrolар, "ноу-хай" ва бошқалардан фойдаланишга доир мулкий хукуқдир.

Оборот солиги - шилаб чиқаришнинг якуний боскичида халқ истеъмоли учун ишлаб чиқарилган товарларниг қийматидан олинадиган солик тури.

Оила аъзолари – эр (хотин), ота-оналар ёки фарзандликка олувчилар ва болалар, шу жумладан фарзандликка олингантар;

Оператив ижара – молиявий ижара шартномаси бўлмаган мулкий ижара (ижарага бериш) шартномаси асосида мол-мулкни вактинча эталик қилиш ва фойдаланишга бериш;

Операцион фаолиятда пул оқимлари характери - пул эквивалентида сифатланган соғ даромад моддаларини операцион фаолиятдан натижаларини уз ичига олади.

Прогрессив солик - соликка тортиш базасининг ошиши билан солик ставкаларининг кўтарилиши характерладиган солик тури.

Прогрессив соликка тортиш - соликка тортилган сумманинг усishiга мос равишда солик ставкаси хам ортадиган соликка тортиш тизими. Улар куйидаги шаклларда мавжуд бўлади: 1) оддий прогрессия - даромадларининг барча суммаси учун соликнинг ставкаси даромаднинг усishiга мувоғик усади (ортади); 2) мураккаб прогрессия - даромад кисмларга булинади ва уларнинг хар бири уз ставкаси бўйича соликка тортилади. Даромаднинг хар бир кейинги кисми учун соликнинг ставкаси олдингисига нисбатан юкорирок бўлади.

Пропорционал солик - солик шаклида олиниши мумкин бўлган сума соликка тортиш базасининг улчамига (миқдорига, хажмиага) пропорционалдир. Бу солик ягона ставкали соликлар жумласига киради.

Пропорционал соликка тортиш - соликнинг ставкаси солик тўловчи даромадларниг хажмига боялик бўлмаган холда унинг даромалига нисбатанфоизда урнатилади.

Пул маблағлари - кассадаги, валюта маблағлар, киска муддатли куйилмалар, кайта сотиб олинган уз акциялари.

Пул оқими таҳлилиниг асосий вазифаси - молиявий маълумотларни чукур урганиш асосида имкониятлардан фойдаланиш даражасига иктисадий ташхис куйишдан иборатдир.

Пулли капитал даромадларидан олиннадиган солик -дивидентлар, акцияларнинг фоизлари, банкдаги омонатлар бўйича фоизлар, зайдлар бўйича ютуклар ва бошка шунга ухшаш бир неча даромадлардан олиннади. Австрия, Канада, Испания, Франция каби мамлакатларда амал килади. Пулли капиталнинг эгасига даромад бериладиган пайтда солик ушлаб колиннади. Соликнинг ставкаси 20% дан 40% гачатебранади.

Реал солик - солик тўловчиларининг айрим мулкларини соликка тортиладиган тўғри соликлардан иборатдир.

Реализация килиш – сотиш, айирбошлаш, бегараз бериш мақсадида товарларни жўнатиш (топшириш), ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш, шунингдек гаровга кўйилган товарларга бўлган мулк хукукини гаровга кўювчи томонидан гаровга олувчига топшириш. Хисобварак-фактуралар, ишлар бажарилганилиги ёки хизматлар кўрсатилганилиги тўгрисидаги далолатномалар, товарлар жўнатилганилигини (топширилганилигини), ишлар бажарилганилигини, хизматлар кўрсатилганилигини тасдиқловчи квитанциялар, чеклар ва бошка хужжатлар реализация қилганиликни тасдиқловчи хужжатлардир;

Регрессив солик - соликка тортиладиган даромаднинг ошиши билан солик ставкасининг пасайиши характеридир. Бундай соликлар тоифасига, хусусан, эгри (бильвосита) соликларни киритиш мумкин. Регрессив соликларнинг юки (огирлиги) бойларга нисбатан камбагал катламлар учун оғиррок деб саналади. Масалан, кўшилган қиймат солигини тулаш учун камбагаллар бойларга нисбатуз даромадларининг купрок кисмини (хиссасини) сарфлайдилар. Пропорционал солик хам регрессив булиши мумкин.

Регрессив соликка тортиш - солик асоси (базаси) нинг усиб бориши билан солик ставкасининг пасайишини таъоза этади. Солик ундириш оғирлиги даромадга тескари пропорционалдир: даромад канча кам бўлса, солик тўловчи учун соликнинг оғирлиги шунча оғирдир. Хозирги пайтда кўшилган қиймат солигининг жорий этилиши билан эгри (бильвосита) соликларнинг регрессивлиги кучайиб бормокда.

Резидентлар - календарь йилида мамлакатда 183 кундан кам бўлмаган муддатда яшаган, Узбекистонда доимий яшаш жойига эга бўлган ва бўлмаган солик тўловчилардан иборат. Шу мамлакат резидентлари юнитлари (шу мамлакат худудида ва ундан ташкарида олингандарни хам) шу мамлакатда соликка тортилиши шарт.

Рентабеллик - фойда олиш даражаси, сарфланган харажат ёки капитал хисобига тўғри келадиган фойда хажмини белгилайди.

Роялти – куйидагилар учун хар кандай турдаги тўловлар: а) фан, адабиёт ва санъат асарларидан, шу жумладан электрон-хисоблаш машиналари учун дастурлар, аудиовизуал асарлардан ҳамда турдош хукуклар обьектларидан, жумладан ижролар ва фонограммалардан фойдаланганлик ёхуд улардан фойдаланиш хукукини берганлик учун; б) саноат мулки обьектига, савдо марказига, дизайн ёки моделга, режага, махфий формула ёки жараёнга бўлган хукукни тасдиқловчи патентдан (гувоҳномадан) ёхуд саноат, тижорат ёки илмий тажрибага тааллукли ахборотдан (ноу-хаудан) фойдаланганлик учун;

Савдо фаолияти – қайта сотиши мақсадида олинган товарларни сотишга доир фаолият;

Сармоя күйилмалари - хўжалик ёки пудрат усулида амалга оширилаётган тугалланмаган курилиш киймати, шунингдек, асосий подани ташкил этиш, геология-кидирув ишларига сарфлар вакорхоналарга бунак.

Сармояни иммобилизациялаш коэффициенти - хўжалик маблағлари умумий суммасида дебиторлик карзининг улушини кўрсатади.

Солик асоси (базаси) - умумий холда белгиланган соликка тортиш даври мобайнида маълум худуддаги солик тўловчилар ва соликка тортиш объектларининг йигинидиси.

Солик бадаллари (тўловлари) - солик конунчилиги бўйича белгиланган тартибида ва муддатда солик тўловчилар томонидан туландиган, ҳисобланган ёки катъийлаштирилган суммалардир. Уларни ҳисоблаш тартиби хар бир солик тури бўйича конунга биноан аникланади.

Солик имтиёзи - солик тўловчининг солик мажбуриятлари хажмининг тулиқ ёки кисман кискариши, тўлов муддатининг кечикирилиши ёки оркага сурилиши. Соликларнинг рагбатлантирувчи функцияси солик имтиёzlари тизими оркали амалга оширилади. Солик имтиёзи соликка тортиш объектининг узаришида, соликка тортиш базасининг камайишида (кискаришида), солик ставкаларининг пасайтирилишида ва бошқаларда уз ифодасини топади.

Солик инспекциялари - Давлат солик кумитасининг ягона тизими таркибида киравчи тузилмавий бирлик. Уларнинг таркибий тузилиши функционал белгига кура аникланади. Бунинг асоси сифатида турли белгилар: мулкчилик шакли, хўжалик фаолиятининг тури, тўловлар хажми, соликларнинг турлари ва х.клар олиниши мумкин. Фуқароларнинг фаолияти устидан назоратни амалга ошириш учун солик инспекцияси назорати остида бўлган худуд участкаларга бўлинади.

Солик инспекцияси - Узбекистон Республикаси Давлат солик кўмитасининг ягона тизимига киравчи таркибий тузилма бирлиги. Инспекцияларнинг таркибий тузилиши функционал белгиларга караб белгиланади: мулкчилик шакли; хўжалик фаолиятининг тури; тўловлар хажми ва бошқалар.

Солик конунчилиги - давлатда соликларнинг тури, уларни ундириш механизми ва солик мажбуриятларининг вужудга келиши, узариши ва тухтатишини тартибга солиб турувчи юридик меъёрлар йигинидиси; молиявий хукук институти. Солик хукуки давлатнинг ижтимоий – иктисадий тузилиши (курилиши), унинг вазифаси ва функциялари билан белгиланади.

Солик кредити - минтақавий солик органи томонидан корхонага бериладиган ва тегишли шартнома билан расмийлаштириладиган кредит. Одатда инвестициялар ва инновацион харажатларни амалга ошириш учун кайтарувчанлик ва ҳаклилик асосида берилади.

Солик карзи – соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича карз суммаси, шу жумладан ушбу Кодексда белгиланган муддатида тўланмаган молиявий санкциялар;

Солик назорати - юридик ва жисмоний шахслар томонидан соликлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тулик ва уз вактида туланишини таъминлаш устидан назорат. Назорат текширув ишларини амалга ошириш давомида бевосита корхонанинг узида (хужжатли текширув) ёки корхоналар томонидан белгиланган муддатларда тақдим этиладиган ва солик органи ихтиёрига келиб тушадиган банк хужжатлари, бухгалтерия хисоботлари ва ҳисоб-китоблари асосида (камерил текширув) амалга оширилиши мумкин. Корхоналар устидан доимий назоратга солик органларида ҳар бир солик тури ва бошқа мажбурий тўловларни ҳисоблаш ва келиб тушиб устидан оператив бухгалтерия ҳисобини жорий этиш оркали эришилади.

Солик оғирлиги (юки, «зулми») - давлат ва жамият хаётида соликларнинг ролини характерлаб (кўрсатиб) берадиган энг умумлашган кўрсатгич. Ишлаб чикаришнинг умумий ҳажми ва даромадларда солик ажратмаларининг салмогини (хиссасини) кўрсатувчи, бозор иқтисодиёти-нинг амалга оширилаётган моделидан келиб чикадиган улчам. Солик йиғимларининг жами миљий маҳсулотга нисбати билан аниқланади.

Солик органлари - солик конунчилигига риоя килиш; мамлакатнинг конунларнга мувофик белгиланган (урнатилган) соликлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг тўғри ҳисобланиши, уларнинг тулик ва уз вактида бюджетта ўтказалиши устидан назоратни таъминловчи ягона мустакил марказлаштирилган тизим.

Солик органларишининг мажбуриятлари - солик органлари ав уларнинг ходимлари мамлакат Конституциясига, корхона, ташкилот, муассаса ва фукароларнинг хукулари ва манфаатларини химоя килинадиган унинг бошқа конунларига катъий риоя килишлари, тижорий сирни ва бошқа сирли маълумотларни саклашлари лозим.

Солик полицияси - хукукни муҳофаза килувчи орган. Унинг вазифаларига куйидагилар киради: солик жиноятлари ва хукук-бузарликларининг келиб чикишини олдини олиш, огохлантириш ва аниқлаш (бир вактнинг узида солик полицияси органлари аниқланган бошқа иқтисодий жиноятлар тўғрисида хукукни муҳофаза килувчи тегишли органларга маълумот беришларн шарт); давлат солик кумитаси фаолиятининг ҳавфсизлигини таъминлаш, унинг ходимларини хизмат бурчларини бажаришдаги хукукка карши ҳаракатлардан химоя килиш; солик органларидағи коррупцияни олдини олиш, огохлантириш ва аниқлаш.

Солик солишнинг соддалаштирилган тартиби – солик солишнинг айрим тоифадаги солик тўловчилар учун белгиланадиган ҳамда айрим турдаги соликларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг, шунингдек улар юзасидан солик хисоботини тақдим этишининг маҳсус коидалари қўлланилишини назарда тутувчи алоҳида тартиби;

Солик ставкаси - соликка тортиш бирлигига тўғри келувчи соликнинг ҳажми (микдори, даражаси). Катъий солик ставкалари даромадларга бөгик бўлмаган холда соликка тортиш бирлига нисбатан абсолют суммаларида урнатилади. Пропорционал ставкалар даромаднинг ҳажмига (микдорига) бөғлиқ бўлмаган холда унга нисбатан бир хил фойзларда белгиланади.

Прогрессив солик ставкалари соликка тортиладиган даромад хажмининг ортиши билан ошиб боради. Регресив солик ставкалари эса, аксинча, даромаднинг ортиб бориши билан пасаяди.

Солик тизими - мамлакат доирасида (худудда) тўловлардан (юридик ва жисмоний шахслардан) белгиланган тартибда олинидиган соликлар, йигимлар ва бошқа тўловлар хамда улар таркибий тузилишининг шакл ва услублари йигиндиси.

Солик тулагунгача олинган фойда - бу умумхўжалик фаолиятидан олинган фойда, плюс фавкулотда (кузда тутилмаган) вазиятлардан курилган фойда ва минус зарар сифатида аникланади.

Солик тўловчиларини хисобга олиш (қайтдан ўтказниш) - солик тўловчилар мажбурий равишда (тартибда) Давлат кумитасининг органлари хисобдан (қайтдан) утиши шарт. Бунда банк ва бошқа кредит ташкилотлари солик тўловчилар томонидан уларнинг солик органлари хисобдан (қайтдан) утганилигинитасдикловчи маълумотномани тақдим этгандаридан сунгина уларга хисоб - китоб ва бошқа хисоб варакларини очишида хам беш кунлик муддат ичига уларга (солик тўловчиларга) хабар берниши керак.

Солик тушумлари - Молия вазирлиги томонидан тасдикланган бюджет даромадлари ва харажатлари классификациясининг даромадлар кисмидаги хар бир солик ва бошқа мажбурий тўловларга мулжалланган кием, банд, код ва моддага мувофик ваколатли банкларнинг хисоб- китоб счётига ёзиладиган, хисобланган ва ҳакикатда келиб тушган солик бадаллари (тўловлари) ва молиявий санкциялар.

Солик хисоб - китоблари - юридик шахслар томонидан конунда кузда тутилган муддатларда бухгалтерия хисоботи билан биргалинда солик органларига тақдим этилиб, узида маълум хисобот даври мобаинида туланиши лозим бўлган хисобланган тўловлар суммасини акс этириади. Солик суммаларини хисоблаш тартиби солик конунчилигига кура хар бир солик тури бўйича алоҳида- алоҳида белгиланган.

Солик юрисдикцияси - давлат солик органларининг ҳукукий мсалаларни ва солик ҳукуқбузарлиги тўғрисидаги ишларни хам килиш бўйича конунга биноан (ёки бошқа меъёрий ҳужжатга кура) белгиланган ваколатлари йигиндиси. Бу ваколатлар икки мезон бўйича аникланади: 1)резидентлик; 2)худудийлик. Булар, уз навбатида соликка тортиладиган даромадларнинг таркибини аниклаб беради. Барча мамлакатларда бу мезонларни куллашда ягоналик бўлмаганлиги учун икки марта соликка тортиш муаммоси вужудга келади. Мезонларни танлаш хар бир мамлакатнинг миллий манфаатлари билан боғлиқдирю Айрим мамлакатлар амалиетида бу мезонлар турли вариантларда комбинация килиб куллаш кенг тарқалган. Масалан, АҚШ ва Буюк Британияда асос сифатида резидентлик мезони олинса-да, у мамлакатларнинг аник манфаатларига боғлиқ равишда худудийлик мезони билан тулдиради. Лотин Америкаси мамлакатларида эса солик юрисдикцияси афзаллик билан худудийлик мезонини куллаш оркали амалга оширилади. Бу тартиб Франция, Швейцария ва бошқа мамлакатларнинг солик амалиетида хам мухим ахамият касб этади.

Соликлар - конунда белгиланған тартибдаги ставка бўйича хўжалик юритувчи субъектлардан ва фуқаролар (юридик ва жисмоний шахслар)дан давлат томонидан давлат ёки маҳаллий бюджетга олинадиган мажбурий тўловлар.

Соликлар классификацияси - соликларнинг ундириш услуби, кулланиладиган ставвакларнинг характеристи, солик имтиёзлари, соликқа тортиш манбаи ва обеътиқаби белгилар бўйича гурухларга ажратилиши (булиниши).

Сотиб олиш солиги - давлат даромадларини купайтириш ёки айрим товарларни ишлаб чиқаришни чеклаб қуиши максадида мамлакатда ишлаб чиқарилаётган айрим товарлардан олинадиган солик. Одатда экспортга мулжалланган товарлардан олинмайди.

Сотиш солиги - товарларнинг сотиш кийматига нисбатан фоизларда белгиланади ва ишлаб чиқарувчи томонидан туланади. Акцизларнинг куринишларидан иборат.

Сотишдан олинадиган солик - айрим хорижий мамлакатларда (масалан, АҚШнинг айрим штатларида) кулланилади ва истеъмолчидан олинадиган эгри (бильвосита) соликни узида гавдалантиради, одатда бу соликка истеъмол товарлари (ресторанлар бундан мустасно) тортилмайди.

Соф тушум – товарлар (ишлар, хизматлар) нархida хисобга олинадиган кўшилган қиймат солигини ҳамда аклиз солиги суммаларини киритмаган ҳолда товарларни (ишларни, хизматларни) реализация килишдан олинган тушум;

Соф фойда – соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин юридик шахс ихтиёрида коладиган фойда;

Таксимланмаган фойда солиги - алохида солик тўловчи сифатида тан олинган акционерлик компаниялари, банклар ва бошқа институтлар фойдасининг дивидентларга таксимланмаган кисмидан олинади.

Таннарх – маҳсулот ишлаб чиқарниш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатишда фойдаланиладиган моддий ресурсларнинг, асосий фондларнинг, меҳнат ресурсларининг, шунингдек товарлар ишлаб чиқарниш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш жараёнини амалга ошириш учун зарур бўлган бошқа турдаги харажатларнинг киймат баҳоси. Таннарх бухгалтерия хисоби тўғрисидаги конун хужжатларига мувофиқ белгиланади;

Товар обороти – муайян давр ичидаги савдо фаолиятини амалга ошириш чогида товарларни сотишидан олинган (олиниши лозим бўлган), пулда ифодаланганд маблағлар;

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация килишдан олинган тушум – реализация килинган товарлар (ишлар, хизматлар) учун олинган (олиниши лозим бўлган) маблағлар суммаси, шу жумладан реализация килинган товарлар (ишлар, хизматлар) учун ҳак тўлаш ёки қарзни узиш хисобига тушадиган мол-мулк қиймати;

Товарларни экспорт килиш – Ўзбекистон Республикасининг божхона худудидан товарларни, агар конун хужжатларнда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, қайта олиб кириш мажбуриятисиз олиб чиқиш;

Тўғри (бевосита) соликлар - даромад солиги, фойда солиги, ресурс тўловлари, мол-мулк солиги ва бошқалардан иборат бўлиб, уларга эгалик килиш ва улардан фойдаланиш соликка тортиш учун асос бўлиб хизмат килади.

Тўлов кобилияти - хўжаликнинг муддати келган тўлов мажбуриятларини бажариш учун зарур бўлган маблагларни етарли ёки камчилигини аникланаш тушунилади.

Тўлов манбаи – солик тўловчига тўловларни амалга оширувчи юридик шахс;

Ўзбекистон Республикаси солик тўловчиларининг ягона реестри – солик тўловчиларга оид давлат маълумотлар базаси тизими;

Уй-жой солиги - кўчмас мулк солигининг куринишларидан бири бўлиб, бу солика уй-жойга эга бўлганлар тортилади. Масалан, Францияда қўлланиб келмоқда.

Умидсиз карз – суд қарорига биноан мажбуриятларнинг тугатилиши, карздорнинг банкротлиги, тугатилиши ёки вафот этиши окибатида ёхуд даъво килиш муддати ўтиши окибатида узиш мумкин бўлмаган карз;

Умумий капиталнинг чакконлик коэффициенти - бу корхонанинг умумий айланма активларини унинг молмулки кимматига булиш йули билан аникланаб, у корхонанинг умуман маблаглар билан таъминланганинги ва уз мажбуриятларидан кутилиш салоҳиятини кўрсатади. Бу кўрсаткичга корхонанинг мол-мулкини таркиби – узлик манбалар ва корхона мажбуриятлари уртасидаги узаро нисбат таъсир кўрсатади.

Фавқулодда ҳолатлар – тарафларнинг ҳоҳиш-иродаси ва ҳаракатларига боғлиқ бўлмаган, табиат ҳодисалари (зилзила, кўчкilar, бўрон, кургоқчилик ва бошқалар), бошқа табний оғатлар ёки ижтимоий-иқтисодий вазиятлар (уруш ҳолати, камал ҳолати, давлат манфаатларини кўзлаб импортни ҳамда экспортни тақиқлаш ва бошқалар) келтириб чиқарган муайян шароитлардаги фавқулодда, олдини олиб бўлмайдиган ва кутилмаган ҳолатлар бўлиб, кабул қилинган мажбуриятлари шулар туфайли бажарила олмайди;

Фойда - абсолют кўрсаткич бўлиб, у корхоналар фаолияти самарасини ифодалайди

Фойда солиги - хўжалик юритувчи субъектларнинг фойдасидан олиниб, бюджетнинг асосий даромадларидан бири хисобланади. Бу тўғри (бевосита) соликдир. Унинг суммаси солик тўловчи корхонанинг якуний молиявий натижасига боғлиқ бўлади. Молия йилида солик солинадиган фойдага эга бўлган юридик шахслар фойда солигини тўловчилар хисобланади. Ялпи фойда билан маълум чегирмалар уртасидаги фарқ сифатида хисоланган фойда соликка тортиш обьектидир. Фойда солиги барча соликлар тулангандан сунг корхона ихтиёрига колган фойда ҳисобидан туланади.

Фонзлар – ҳар кандай турдаги карз талабларидан олинган даромад, шу жумладан облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар, шунингдек депозит қўйилмалар ва бошқа карз мажбуриятларидан олинган даромад;

Хўжалик фаолиятидан олинган фойда (ёки зарар) - бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси, плюс молиявий фаолиятдан курилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида аникланади.

Хусусий капитал -корхонанинг молиявий холатини тавсифловчи мухим кўрсаткичлардан бири хисобланади.

Хисобланмаган соликлар суммаси - назоратни амалга оширишда объектив ва субъектив характердаги куп омилларга бўлиқдир: а) солик инспекцияси ходимларининг малакасига; б) солик конунчилигини солик тўловчиларга тушунтириш ишларининг олиб борилиш даражасига; в) корхоналарнинг конунга итоаткорлигига ва х.к. бошка шароитлар тенг бўлган тақдирда энг мухим омил бўлиб, соликка тортиш базаси (асоси) нинг улчами хисобланади. Соликка тортиш базаси (асоси) канча катта бўлса, назоратни амалга ошириш жараёнида соликларни кушимча хисоблаш ва солик тўловчиларга молиявий жазоларни бериш имконятини шунча куп бўлади.

Хужжат билан тасдиқланган харажатлар – операция санасини, суммасини, хусусиятини аниклаш ва унинг иштирокчиларини идентификация қилиш имконини берадиган хужжатлар билан тасдиқланган харажатлар.

Шахсий соликлар – тақдим этилган имтиёзларни хисобга олган холда даромаднинг улчамига (микдорига, хажмига) мувофий олинадиган тўгри соликлардир.

Эгри (бильвосита) соликлар – хўжалик актлари ва оборотлари хамда молиявий операциялардан келиб чиқади. Бу соликларнинг таркибига қўшилган қиймат солиги, акцизлар, бож пошлиналари, кимматбаҳо қогозлар бўйича операциялардан олинадиган солик ва бошқалар киради. Эгри (бильвосита) соликка тортишда шу соликни тулаши керак бўлган ва шу соликка тортилиши лозим бўлган юридик ва жисмонии шахслар турлича шахслардир.

Юридик шахслардан олинадиган соликлар – қўшилган қиймат солиги, корхона ва ташқилотларнинг даромади (фойдаси) дан олинадиган солик, акцизлар, йул фондларини шакллантириш учун манба сифатида фойдаланиладиган соликлар, корхона мол-мулки солиги, ер учун тўловлар, реклама солиги, биржада амалга оширилган битимлардан олинадиган йигими, маҳаллий аукцион ва лотореяларни ўтказиш хукуки учун лицензия йигими, бошка солик, йигим ва мажбурий тўловлардан иборат.

Ютуқ – лотереялар, ўйинлар, танловлар, мусобакалар (олимпиадалар), фестиваллар ва шу каби бошка тадбирларда олинган, натура холида ёки пулда ифодаланган тўловлар, совринлар ва бошқа даромадлар;

Якин кариндошлар – эр, хотин, ота-она, болалар, туғишган хамда ўгай ака-ука ва опа-сингиллар, боболар, бувилар, неваралар;

Яширин солик – истеъмолчи томонидан бевосита туланмайдиган, лекин унга мулжалланган товарнинг баҳоси таркибига уни огохлантирмасдан, унга хабар бермасдан, унга билдирилган солик. Масалан, бож пошлинаси.

Тестлар

1. Солик – бу:

- A) *бюджетта тўланадиган мажбурий тўловдир (Йигимлар)
- B) солик тўловчилар ўртасидаги муносабатдир
- C) давлат ихтиёрига олинадиган соликдир
- D) давлат бюджетининг асосий воситасидир

2. Солик тизими бу:

- A) *Давлат томонидан урнатилган барча соликлар, йигимлар ва бошка бюджетта ундириладиган мажбурий тўловлар мажмуаси бўлиб, уларнинг шакл ва тузилиши методларини ташкил этади
- B) Давлат солик хизмати органлари
- C) Жами соликлар, солик органи хизмати ва солик муносабатларини тартибга солиб турувчи хукукий нормалар
- D) Соликка тортишнинг шакли ва усуллари

3. Солик сири бу - .... Нукталар ўрнинг керакли сўзни кўйинг.

- A) давлат солик хизмати органи томонидан солик тўловчи тўғрисида олинган хар қандай маълумотлар
- B) солик тўловчининг ўзи ошкор этган ёки унинг ёзма розилиги билан ошкор этилган маълумотлар
- C) солик тўловчининг номи ва идентификация раками тўғрисидаги маълумотлар
- D) юридик шахснинг устав фонди (устав капитали) тўғрисидаги маълумотлар

4. Молиявий жазо чоралари кимга нисбатан кулланилади.

- A) *Солик конун хужжатларини бузганилиги учун солик тўловчиларга нисбатан
- B) Маъмурӣ орган ходимларига ва солик ходимларига нисбатан
- C) Солик полицияси ходимларига нисбатан
- D) Солик инспекцияси ходимларига нисбатан

5. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 51-модда нима назарда тутилган?

- A) *Фукаролар конун билан белгиланган соликлар ва йигимларни тўлашга мажбурдирлар
- B) Бюджетига тушадиган маблағларни таъминлашда инспекторлар мажбурдирлар
- C) Солик умумдавлат ва маҳаллий бюджетларга тушиши кафолатланади
- D) Солик итизомига риоя этилмаганда фукаролар жавобгарликка тортилади

6. Бюджетдан маблаг олувчиларни молиялаштириш иқтисадий таснифга биноан харажатлар нечта гурӯҳ бўйича ямалга оширилади?

- A) *4 та
- B) 6 та
- C) 5 та
- D) 2 та

7. Ўзбекистон Республикасида амалдаги тартибга солувчи соликлар нечта?

- A) *4 та

B) 3 та

C) 5 та

D) 6 та

8. Күйидагилардан қайси бири тартибга солувчи даромадлар бұла олмайды?

A) *Юридик ва жисмоний шахслар мол-мулк солиги

B) Акциз солиги ва ҚҚС

C) Экология солиги ва ҚҚС

D) Жисмоний шахслар даромад солиги

9. Давлат бюджетін даромадлари таркибіда қайси гурұх солиқ түшүмлари катта улушға зға?

A) *Билвосита солиқ

B) Билвосита түшүмлар

C) Тұгри солиқ түшүмлари

D) Экология солиқ түшүмлари

10. Эгри солиқлар таркибіда қайси солиқ тури катта хиссеге зға?

A) *Акциз

B) Мол -мулк

C) Экология

D) Даромад

11. Жисмоний шахслар даромади солиги қайси гурұхға киради?

A) *Бевосита солиқлар

B) Билвосита солиқлар

C) Үзгартмайдын солиқлари

D) Үзгаруыштан солиқлар

12. Ер солиги қайси гурұхға киради?

A) *Ресурс солиги

B) Билвосита солиқ

C) Ұмумдастырылған солиги

D) Махаллий солиқ

13. Болжона болжлардың түловлар гурұхынан киради?

A) *Эгри солиқлар

B) Тұгри солиқлар

C) Ресурс түловлары

D) Бевосита солиқлар

14. Бозор иқтисодиетінде бюджет даромадининг асосий мәнбай нима хисебланады?

A) *Солиқлар

B) Мулкни сотищдан

C) Пул түшүмлар

D) Банк кредитлари

15. Күйидагилардан қайси бири күшилгандай киймат солигининг хусусияттарынан ифодалайды?

A) *Эгри солиқ, Бюджет даромади мәнбаи, Тартибга солувчи солиқ

B) Эгри солиқ, тұгри солиқлар

- C) Бюджет даромади манбаи, тартибга солувчи солик
- D) Бюджет даромадини тенглаштирувчи солик

17. Махаллий бюджетлар даромад манбанини нотўрисини кўрсатинг?

- A) *Бошқарувчи даромадлар
- B) Соликлар ва маҳаллий йигимлар
- C) Тартибга солувчи даромадлар
- D) Соликли, соликсиз тўловлар

18. Дотация ва субвенция кайси даромад манбаига киради?

- A) *Тартибга солувчи
- B) Биритирилган даромадлар, бошқарув
- C) Бошқарув ва фойда
- D) Молиявий тенглаштириш

19. Ўбекистон Республикаси Солик кодекси қачон қабул килинганди?

- A) *1997 йил, апрель
- B) 1992 йил, сентябрь
- C) 2002 йил, март
- D) 1998 йил, сентябрь

20. Аниқ бир солик турини хисоблаш тартибини белгилашда асосий нарса бу ... Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *соликка тортиш объектларириш
- B) Билвосита соликларни рагбатлантириш
- C) Билвосита соликлар хисобланади
- D) Бевосита соликларни тартиблаштириш

21. Бевосита соликка тортиш объектларига .... киритиш мумкин. Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *жами турдаги ресурслар, даромадларни мол-мулкни
- B) айrim товарларни сотишдан олинган пулни
- C) товарларни улгуржи сотиш нархини
- D) корхона фойдасидан мақсадли ажратмаларни

22. Эгри соликка тортиш объектларига .... кириши мумкин. Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *айrim товарлар ва хизматларни сотишдан олинган пул айланмасини
- B) айrim хизматлардан тушган нақд пул
- C) айrim товарларни сотишдан тушган пул айланмасини
- D) айrim хизматларни кўрсатишдан тушган пул айланмасини

23. Ўз аҳамиятига кўра кўра бюджет даромадлари .... бўлинади. Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *Умумдавлат ва маҳаллий соликларга
- B) Унитар ва маҳаллий соликларга
- C) маҳаллий соликларга
- D) Минтака ва давлат соликларига

24. Маҳаллий соликлар буткул .... тушади. Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *маҳаллий бюджетга
- B) билвосита бюджет даромадларига

C) билвосита кобилиятли даромадларига

D) бюджетдан ташкари жамғармаларга

25. Бюджетта ундириш шаклига кўра соликлар .... бўлинади. Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

A) *тўғри (бевосита) ва эгри (билвосита) соликларга

B) тўғри (бевосита), марказлашган соликларга

C) эгри (билвосита) соликларга

D) тўғри ва марказлаширилган.

26. Эгри соликлар .... оширади. Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг?

A) *товар (хизматлар, иш) нархини

B) хизмат ва иш нархини

C) хизмат ва товар баҳосини

D) хом-ашё кийматини

27. Эгри соликларни хақиқий тўловчилари .... хисобланади. Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

A) *товарлар ва хизматларнинг истеъмолчилари

B) Юридик ва жисмоний шахслар

C) хизматлар истеъмолчилари

D) Жисмоний шахслар ва корхоналар

28. Соликлар иктисодий категория сифатида .... билан чамбарчас боғланган. Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

A) *Давлат бюджети

B) Махаллий бюджет даромадлари

C) Махсус жамғармалар

D) Сугурта рисклари

29. Иктисодчи олимлар А.Ваҳобов ва З.Сирожиддиновалар фикрига кўра соликлар қандай вазифаларини бажаради?

A) *Фискал ва рағбатлантирувчилик

B) Назарий ва рағбатлантирувчилик

C) Бошкарувчанлик ва таваккалчилик

D) Рағбатлантирувчилик ва таваккалчилик

30. Бюджет даромадлари .... манбалардан шаклланади. Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

A) *солик ва соликдан ташкари манбалар

B) солик ва йигимли тушум

C) Фуқарони шахсий даромади

D) даромад ва соғфойда

31. 2002 йилда умумдавлат соликларидан қайси бирин махаллий соликларга беркитиб кўйилган эди?

A) *сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик

B) ер остидан фойдаланганлик солиги

C) кўшилган қиймат солиги

D) жисмоний шахслар даромад солиги

32. Календар йил бу .... Нұкталар ўрнига керакли сўзни кўйинг..

A) *солик даври

- В) түловлар вакти
С) солиқларни хисоблаш муддатидир
Д) солиқларни йигиш муддатидир
- 33. Йилнинг чораги бу .... Нұкталар ўрнига керакли сүзни күйинг.**
- А) *хисобот давридир
Б) солиқни хисоблаш давридир
С) солиқларни йигиш давридир
Д) Солиқларни түлік түлови
- 34. Умумдавлат солиқлари .... тушади. Нұкталар ўрнига керакли сүзни күйинг.**
- А) *марказий хокимият органлари бюджетига
Б) махаллий хукumat органлари бюджетига
С) бюджетдан ташқари фондларға
Д) нобюджет махсус жамғармаларға
- 35. Күйидагиларнинг қайси бири ахамияттың күра умумдавлат солиқларына киради?**
- А) *юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиги
Б) кичик корхоналарни ягона солиқни
С) мол-мұлк солиги, ККС
Д) экология солиғи ва йигимлар
- 36. Давлат солиқ тизими .... асоснй йұналишларини ақс эттиради. Нұкталар ўрнига керакли сүзни күйинг.**
- А) *иктисодиёт, молиянинг ривожланғанлық даражасини, хукumat молиявий сиёсатининг
Б) ижтимоий-иктисодий таралғыннан, молиядан самарали фойдаланышы
С) давлат молия-бюджет-солиқ сиёсатларининг
Д) давлат молия-бюджет-солиқ яхлитлігіннен
- 37. Тұғри солиқлар .... камайтиради. Нұкталар ўрнига керакли сүзни күйинг.**
- А) *жисмоний ва юридик шахсларнинг даромадларини бевосита
Б) Бевосита жисмоний шахсларнинг даромадларини
С) юридик ва жисмоний шахслар фойдасини қысман
Д) корхона ва ташкилоттар фойдасини
- 38. Тұғри солиқлар .... киритилиши мүмкін.**
- А) *Корхоналарнинг ишлаб чикарушы ва мұомала харажатларига
Б) мұомала харажатларига ва маҳсулот таннархига
С) Корхона ишлаб чикаруш харажатларига
Д) Корхона маҳсулот киймат таркибига
- 39. Тұғри солиқлар бевосита .... ундирілади. Нұкталар ўрнига керакли сүзни күйинг.**
- А) *даромадлардан
Б) маҳсулотни түлік таннархидан
С) хизматлар кийматидан
Д) корхона фойдасидан

40. Бюджет даромадларига соликлар..... ундириладиган мажбурий түловлар хисобланади.

- A) *Юридик ва жисмоний шахслардан ундириладиган
- B) давлат органлари томонидан түланадиган
- C) юридик шахслар томонидан түланадиган
- D) нодавлат ташкилотлар томонидан түланадиган

41. Давлат бюджет даромадлари таркибида энг катта улушга эга бўлган солик турини кўрсатинг.

- A) *ККС
- B) Акциз солиги
- C) Божхона божи
- D) Молк-мулк солиги

42. Соликлар ва бошқа мажбурий түловлар элементларини белгилаб беринг. 1. Солик солиш обьекти. 2. Тўлаш тартиби. 3. Солик базаси. 4. Солик ставкаси. 5. Солик даври. 6. Соликни хисоблаб чиқиш тартиби. 7. Тўлов тартиби. 8. Солик хисобини тақдим этиш тартиби.

- A) *1-8
- B) 1-6
- C) 3-8
- D) 1-7

43. Махаллий бюджетларга республика бюджетидан бериладиган молиявий ёрдам турини аниқланг?

- A) *Бюджет дотацияси ва бюджет ажратмалари
- B) Бюджет дотацияси, бюджет сеудаси
- C) Бюджет кредити ва ажратмалари
- D) Бюджет ажратмалари ва хизматлари

44. Солик обьекти деганда:

- A) *солик солинадиган даромад, мол-мулк ёки иктисадий фаолият тушунилади
- B) солик тўловчилар тушунилади
- C) юридик шахслар, яъни корхона, ташкилот фаолияти тушунилади
- D) солик ундирувчилар тушунилади

45. Солик субъекти деганда:

- A) *солик ундирувчилар ва солик тўловчилар тушунилади
- B) солик солинадиган даромад тушунилади
- C) солик солинадиган иш ҳаки тушунилади
- D) солик солинадиган иктисадий фаолият тушунилади

46. Даромад ёки фойда ортиши билан солик ставкаси хам ортиб бориши кўзда тутилган бўлса, бундай ҳолда:

- A) *прогрессив солик ставкаси кўлланилган бўлади
- B) пропорционал ставкаси бўлади
- C) регрессив солик ставкаси кўлланилган бўлади
- D) тиник солик ставкаси кўлланилган бўлади

47. Регрессив солик ставкаси усулида:

- A) *даромад ўсиши билан солик ставкаси камая боради
- B) Фойда ортиши билан солик ставкаси ортади

- C) Корхоналар бир хил пропорцияда солик түлайды
- D) Даромад ортиши билан солик суммаси ортади

48. Тұғри соликларға қайси бир солик тури киради?

- A) *Фойда солиги
- B) давлат божи, ККС
- C) ККС, Божхона божи
- D) акциз солиги, ККС

49. Күйидеги солик турининг қайси бири прогрессив солик тури бўлиб ҳисобланади?

- A) *Даромад солиги
- B) Қўшилган қиймат солиги
- C) Ободонлаштириш солиги
- D) Мол-мулк солиги

50. Корхоналар тулайдиган фойда солиги ставкаси (2018) йилда неча фоизни ташкил этган:

- A) *14%
- B) 8%
- C) 15%
- D) 6%

51. Соликлар иктисодий мөхиятига кўра...?

- A) *Бевосита ва бильвосита соликлар
- B) Давлат ва маҳаллий соликлар
- C) Тўғри ва давлат соликлари
- D) Эгри ва маҳаллий соликлар

52. Маҳаллий соликларга куйдагилар киради:

- A) *Ер солиги, мол-мулк солиги, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш
- B) Акциз солиги, ККС, божхона божи
- C) Фойда солиги, ер ости бойликларидан ундириладиган учун солик
- D) Фойда солиги, сув ресурсларидан ундириладиган учун солик

53. Соликнинг функциялари.

- A) *Таксимот, назорат
- B) Назорат, рағбатлантириш
- C) Фискал, рағбатлантириш
- D) таксимот рағбатлантириш

54. Соликларнинг зарурлиги қандай талаблардан келиб чикиши зарур.

- A) *Бозор иктисодиётининг ижтимоий-иктисодий конунларидан
- B) Иктисодий муносабатлардан, таксимот талабларидан
- C) Молиявий-иктисодий муносабатлардан
- D) Тақсимот талабларидан

55. Солик солиш тизими деб нимага айтилади?

- A) *Амалий ва услубий усууллар йигиндисига
- B) Эгри соликларни қўллаш тартибига
- C) Назарий хукуқий услублар йигиндисига
- D) Амалий услублар йигиндисига

56. Солик солиш элементларига нималар киради?

A) *Солиқ субъекти, объекти, манбаси, солиқ ставкаси, солиқ солиш бирлиги, имтиёз, солик базаси, предмети

B) Солиқ субъекти, солиқ тұловлари, солиқ йигувчилар, солиқ ставкаси

C) Солиқ мансаби, солиқ фоизи, солиқ белгиловчилар, солиқ ставкасини нормативлаштирувчилар

D) Солиқ субъекти, объекти, мансаби, солиқ нормаси, солиқ міндори, солиқ кредити

57. Солиқ субъекти деганда нима түшинилади?

A) *Солиқ муносабатларини ташкил килувчи ҳукукий ва жисмоний шахслар харакати

B) Иқтисодий көнгликтен ташкил этувчи солиқ тизими

C) Солиқ билан бюджет корхоналары уртасидаги муносабатлары

D) Иқтисодий муносабаттарни шакллантирувчи жисмоний шахслар

58. Солиқ объектларында нималар киради?

A) *Солиқ солинадиган даромад, нарса (буюм), мулк қиймати, товар реалиzacиясыдан тушган тушум, ер майдони от кучи ва бошқалар

B) Солиқ солинадиган даромад, солиқ йигиндиси, солиқ нормаси, ер майдони, от кучи, двигател күввати ва бошқалар

C) Солиқ солинадиган даромад, нарса (буюм), двигатель күввати, солиқ нормаси, солиқ ҳажми ва бошқалар

D) Солиқ солинадиган даромад, мулк қиймати, сугурта субъекти, ер майдони, от кучи ва бошқалар

59. Солиқ имтиёзи деганда нима түшинилади?

A) *Жорий конунлар бүйіча солиқдан тұлық(кисман) озод этилиши

B) Ҳукукий шахсларнинг тұловлардан тұлық озод этилиши

C) Конун бүйіча тұловлардан тұлық озод этилиши

D) Жисмоний шахсларнинг тұловлардан озод этилиши

60. Корхона, бирлашма ва ташкилоттар хамда ахоли тұловлари неча гурхага булинады?

A) *Солиқли ва солиқсиз тұловларга

B) Сугурта, солиқсиз тұловларға

C) Сугурта ва солиқли тұловларға

D) Махсус фонд ва йигімларға

61. Солиқ ставкаси нима?

A) *Бу объекттеннинг хар бир бирлиги учун давлат томонидан белгилаб құйылған мөйердір

B) Бу солиқ тұлови ва ставкаларининг ўртаса йигиндисидір

C) Бу солиқ ставкаларининг ўртаса йигиндиси

D) Бу солиқ түшумларининг йигиндиси

62. Солиқ сиёсати бу .... Нұқталар үрнігінде көрекли сүзни қўйинні.

A) *Давлаттің солиқ муносабатларини ташкил килишдеги комплекс чора таdbирлари ва фаолиятлари йигиндисидір

B) Молия тизимининг солиқ муносабатларини ифодаловчи стратегик ва тактик харакатлар йигиндиси

C) Солиқ муносабатларини ижтимоий манбаатларини кондирилиши

D) Давлат тузилишининг солиқ тўловларини барқарорлаштирилиши

63. Қуйидаги келтирилган таърифларнинг кайси бирин соликларнинг тўлик маъносини очиб беради.

A) *Соликлар-бу умумдавлат ва маҳаллий бюджетларга юридик ва жисмоний шахслар томонидан конунчиликда белгиланган муддатларда мажбуран катъий куринишда туланадиган ажратмадир

B) Соликлар - товар маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар билан давлат уртасидаги иқтисодий муносабатларни белгилаб беради

C) Соликлар – бу шундай тўлов бўлиб , давлат харажатларини ва транспорт тўловларини амалга ошириш учун жамланган тўловлардир

D) Соликлар – бу давлат томонидан юридик ва жисмоний шахсларнинг тўловлари хисобига ташкил этиладиган катъий белгиланган жамгармадир.

64. Билвосита соликлар бухгалтерия ҳисобида қандай куринишда акс эттирилади?

A) *Маҳсулотнинг (иш , хизматнинг) нархига кўшилади

B) Корхонанинг даромади ҳисобига кўшилади

C) Маҳсулот(иш)таннархига кўшилади

D) Давр харажатларига олиб борилади

65. Солик ва йигимлар бюджетга қуйидаги кетма кетлиқда ҳисобга олинади:

A) *Асосий сумма, ҳисобланган пеня, жарима суммалари

B) Пеня, жарима суммалари, ундириш муддати

C) Жарима суммалари, пеня, асосий сумма

D) Асосий сумма, жарима суммалари, пеня

66. Солик тўловчини жавобгарликка тортиш:

A) *Солик ва тўловларни тўлаш мажбуриятидан озод этмайди

B) Соликларни тўлаш муддатларидан озод этади

C) Солик ва тўловларни тўлашдан кисман озод этилади

D) Солик ва тўловлардан вактинча озод этади

67. Ўзбекистон Республкасида 1B) Солик кодекси качон кабул килинди.

A) *1997 йил 24 апрел

B) 1998 йил 24 январ

C) 1999 йил 24 март

D) 1995 йил 24 апрел

68. Солик тўловчиларнинг мажбуриятлари

A) *ўз солик мажбуриятларини ўз вактида ва тўлик ҳажмда бажариши

B) солик хизмати органлари томонидан соликларни ундирилиши

C) солик мажбуриятлари юзасидан солик маълумотларни олиш

D) солик тўловлари юзасидан ўз манфаатларини ифода этиш

69. Солик тўловчиларнинг хукуклари

A) *Давлат солик хизмати органлари ва бошқа ваколатли органлардан амалдаги соликлар, бошқа мажбурий тўловлар, солик тўғрисидаги конун

хужжатларидаги ўзгаришлар хакида ахборот олиш

B) конун хужжатларига мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиши, молиявий ва солик ҳисоботини тусиши

- C) давлат солиқ хизмати органларига ва бошқа ваколатли органларга имтиёзлар олиш хукукинни тасдиқловчи хужжатларни тақдим этиши
D) солиқ текширувлари ўтказилаётган вақтда давлат солиқ хизмати органларига соликлар ва бошқа мажбурий тұловларни ҳисоблаб чикариш
- 70. Камерал назорат бүлік..... Нұқталар үрнігі көрекли сұзниң күйінен.**
- A) *солиқ тұловчининг хузурига бормасдан давлат солиқ хизмати органды жойлашған ерда амалға оширилади
B) солиқ тұловчининг хузурига тұлық инвентаризация ўтказиш орқали амалға оширилади
C) солиқ тұловчининг жойлашған ерида инвентаризация ўтказиш
D) солиқ тұловчининг жойлашған ерида с мониторинг ўтказиш
- 71. Қийидагилардан қайси бири умумдастырылған соликлардың таркибига кирмайды?**
- A) *мол-мұлқ солиги
B) корхона даромад солиги
C) күшилған қиймат солиги
D) акцизли солиқ тұловлари
- 72. Солиқ тұловчининг солиқ ҳисобланадиган ва солиқка тортиш учун асос бұлнұб хизмат қыладыған даромади, обороти ва мол-мұлқи – бу ....**
- A) *солиқ объекти
B) солиқ предмети
C) солиқ солиши базасы
D) солиқ оғырлуги
- 73. Солиқ ставкаларнан қандай күринишларда ифодаланади?**
- A) *қатый ва нисбий
B) халқаро валюталарда
C) солиқ ставкасыда
D) сүмда ва хорижий валюталарда
- 74. Ушбу хараждатлар ҳажми ва конкрет солиқли түшүмлар давлаттің қандай ижтимоий-иқтисодий функцияларини бажаришта сарфланғанлигын түгрисінде ахборот беріп турнанын зарурлігі соликларнинг қайси функциясында үз ифодасини топади?**
- A) *Ахборот функцияси
B) Такқослаш функцияси
C) Прогнозлаш функцияси
D) Бошқариш функцияси
- 75. Солиқ тизими хұжалик юргувлы субъектларни, жумладан, чет зерттеудегі субъектларнан, ишлаб чикаришин ривожлантириш, усқуналар ва замонавий технологиялар сотиб олиш учун маблаг йўналтиришни, яъни капитал жамгариш ва шу йўл билан технологияларни тақомилластириш, ракебятбардош махсулотлар ишлаб чиқарышни рагбатлантириши лозим. Бу соликларнинг қайси тамойили?**
- A) *тадбиркорлик ва инвестицияларни рагбатлантириш тамойили
B) етарлилик тамойили, баланслаштириш тамойили
C) оддийлик ва холислик тамойили

D) солиқларни бошқаришга кулагайлик тамойили

76. Ўзбекистон Республикаси худудида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни жорий қилиш ва бекор қилиш қайси орган томонидан амалга оширилади?

- A) *Олий Мажлис
- B) Солик қўмитаси
- C) Молия вазирлиги
- D) Иктисолиёт вазирлиги

77. “Кимки бирон саҳрони обод қиласа ёки полиз қиласа, ёки бирон бօғ кўқартирса ёхуд бирон ҳароб бўлиб ётган ерни обод қиласа, биринчи йили ундан хеч нарса олмасинлар, иккинчи йили рањат ўз розилигига билан берганини оленинлар, учинчى йили (эса олик-солик) конун В)коидасига мувофиқ хирож йиғилсан” жумласи муаллифи ким?

- A) *Алишер Навоий
- B) Зухриддин Бобур
- C) Одилжон Олимжонов
- D) Муроджон Шарифхўжаев

78. .... В)солик тўловчининг муайян вақт оралиғидаги фаолияти натижасида тўлаган солиқларининг йиғиндисини ифодалайди. Нуқталар ўрнига керакли сўзни қўйинг.

- A) *Солик юки
- B) Солик базаси
- C) Солик имтиёзи
- D) Солик ставкаси

79. Вилоят солик бошқармасининг туманлардаги бўлими нима деб аталади?

- A) *инспекция
- B) Бош бошкарма
- C) Ташкилат(муассаса)
- D) Бошқарма бўлинми

80. Солиқлар қандай пул кўринишларда тўланади?

- A) *Накд пулсиз, пластик карточка, накд пул
- B) Накд пулсиз, накд пулли, чек, вексель, қимматли когоз
- C) Пластик карточкалар оркали
- D) Накд пулли,чек

81. .... В)солик тўловчиларга солиқлар бўйича турли хил сингилликлар бўлиб, улар вактинчалик ва доимий, тўлик ёки кисман ва бошқа кўринишларда берилиши мумкин. Нуқталар ўрнига керакли сўзни қўйинг.

- A) *Солик имтиёзи
- B) Солик ставкасини ошириш
- C) Солик оғирлиги
- D) Солик ставкасини пасайтириш

82. Конунга кўра солиқларни тўлаш мажбурияти юкланган юридик ёки жисмоний шахс – бу ... Нуқталар ўрнига керакли сўзни қўйинг.

- A) *соликка тортиш субъекти
- B) соликларни тўловчи шахслар
- C) солик инспекция мутахассиси
- D) жисмоний ва юридик шахслар

83. Кўйидагилардан кайсилари соликларнинг умумий белгилари бўлиб ҳисобланади? 1. Соликлар мажбурийдир. 2. Давлат фойдасига солик тўлаш орқали даромаднинг аввалдан белгилаб кўйилган, энг муҳими, конуний тартибда кўзда тутилган қисми ундириб олинади. 3. Соликлар бюджетдан ташкири жамғармаларга тушади. 4. Махсус инновацион хизматлар эвазига тўланади. 5. Корхоналар ва аҳоли мулкнинг маълум бир қисмини давлат ҳисобига ўтказилиши

- A) *1,2,5
- B) 2,3,5
- C) 1,2,4
- D) 1,2,3

84. Кўйидагилардан кайси бири умумдавлат соликлари ва бошқа мажбурий тўловлар таркибига кирмайди:

- A) *ер солиги
- B) фойда солиги
- C) акциз солиги
- D) ижтимоий мажбурий тўловлар

85. Солик тўловчи томонидан тақдим этилган, соликка тортиш обьекти, соликка тортиладиган база, имтиёзлар сингари ва хоказо тегишли солик қўрсаткичларнинг ҳисоб-китобларини текширишдек анча мураккаб жараёндан иборат. Бу соликларнинг кайси функцияси?

- A) *назорат функцияси
- B) таксимлаш функцияси
- C) рағбатлантириш функцияси
- D) ахборотлаштириш функцияси

86. Кўйидаги тўловлардан қайси бири мажбурий тусга эга эмас?

- A) *Спорт тўлови
- B) Кўшилган қиймат солиги
- C) Мол-мулк солиги
- D) пенсия жамғармасига тўлов

87. Соликларнинг амал қилинишини нима билан изоҳлаш мумкин?

- A) *давлатнинг катор вазифаларини маблаг билан таъминлаш зарурлиги
- B) давлат экспортини чеклаш ва миллий маҳсулотни сотиш
- C) давлат хизматларини сотиш зарурлиги
- D) хусусий тадбиркорликни вужудга келтириш ва уни фаолиятини тақомиллаштириш зарурлиги

88. Кўйидагилардан қайси бири солик имтиёзи эмас?

- A) *солик тўловчининг(юридик ва жисмоний шахслар) манзилини ўзгартириш
- B) солик базасини нисбатан камайтириш
- C) инвестицияларга имтиёзлар беришни чеклаш
- D) янги корхоналарга имтиёзлар бериш

- 89. Соликлар оркали корхоналар ва фукаролар даромадининг бир бўлагини давлат бошқарувини, мамлакат мудофаасини, умуман ионишлаб чиқариш соҳасини саклаб туриш маъсадида ундириб олиш йўли билан давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантириш – соликларниң қайси функцияси муҳим элементи ҳисобланади?**
- A) *фискал функцияси
B) ахборотлаштириш функцияси
C) назорат функцияси
D) рағбатлантириш функцияси
- 90. Солик тўловчилар солик ҳисботлари белгиланган муддатлардан кечикиб тақдим этганда қандай чоралари кўрилади?**
- A) *корхонага ва корхонанинг мансабдор шахсларига ниҳбатан молиявий ва маъмурий
B) корхона фаолияти бутунлай тўхтатилади
C) корхонанинг мансабдор шахсларини лавозимларидан озод этиш ва жарима солиш
D) Корхонанинг мол-мулки мусодара килинади
- 91. Фискал сўзи лотинчадан қандай маънони билдиради?**
- A) *Хазина
B) Пул йигими
C) Ахборот
D) Рағбатлантириш
- 92. Соликларга қандай функциялар хос?**
- A) *Таксимлаш, назорат
B) Таксимлаш, рағбатлантириш
C) Назорат, рағбатлантириш
D) Рағбатлантириш, монетар
- 93. Фойда солик ставкалари ҳар йили Ўзбекистон Республикаси .... билан тасдиқланади. Нукталар ўринига керакли сўзни кўйинг.**
- A) *Президентнинг карори
B) Вазирлар Махкамасининг фармоши
C) Молия вазирининг буйруги
D) Давлат солик қўмитаси буйруги
- 94. Умумдавлат солиги бу .... Нукталар ўринига керакли сўзни кўйинг.**
- A) *фойда солиги
B) мажбурий ер солиги
C) юридик шахсларни ер солиги
D) ободонлаштириш солиги
- 95. Хўжалик йули билан амалга оширилган курилиш ишларни ҳажми қандай солиска тортилади?**
- A) *КҚС тортилади
B) КҚС тортилмайди
C) Кисман КҚС тортилади
D) Нол даражали ставка
- 96. Ўзбекистон Республикаси солик тизими качон шаклланган.**

- A) *1991 й 12 август
- B) 1992 й 10 август
- C) 1992 й 10 июл
- D) 1990 й 15 май

97. Ўзбекистон Республикасида Солик кодекси қайта таҳтирида качон изабул килинди?

- A) *2008
- B) 2007
- C) 2009
- D) 2010

98. Эгри соликларга қайси бир солик тури киради?

- A) *акциз солиги
- B) ер-сув солиги
- C) мол-мулк солиги
- D) даромад солиги

99. 2015 йилда корхоналар тулайдиган даромад (фойда) солиги ставкаси неча фонзни ташкил этган эди:

- A) *9%
- B) 11%
- C) 10%
- D) 7%

100. Дивидентлар ва фонзларга неча фонзли солик солинади?

- A) *10 фонз
- B) 15 фонз
- C) 14 фонз
- D) 7 фонз

101. Экспорт билан шуғулланувчи корхоналар фойда (даромад) солигидан узи ишлаб чиқарган маҳсулот ҳажмида экспорт улушкига караб солик ставкаси неча % камаярди?

- A) *15%дан 30%гача 30%; 30% ва ундан юкори 50%
- B) 10%дан 20%гача 20%; 50%дан юкори 40%
- C) 16%дан 20%гача 20%; 30%ва ундан юкори 40%
- D) 20%дан 35%гача 30%; 35%дан ва ундан юкори 50%

102. Пластик картани куллаш билан олган даромаддан савдо корхоналари учун кандай имтиёз берилган эди?

- A) *5%
- B) 9%
- C) 8%
- D) 3%

103. Тижорат банклари учун фойда солигининг 2018 йилги ставкаси неча фонз?

- A) *22%
- B) 20%
- C) 25%
- D) 16%

104. Тижорат банклари учун фойда солиги ставкаси 2017 йилда неча фоиз белгиланган эди?

- A) *15%
- B) 20%
- C) 18%
- D) 10%

105. Гастроль концерт фаолияти билан шуғулланишига лицензия бўлган ва шу тадбирлардан даромад олувчи юридик шахслар солиқ ставкаси неча фоиз килиб белгиланди?

- A) *35%
- B) 40%
- C) 38%
- D) 25%

106. Юридик шахсларга тўланадиган дивиденд ва фоизларга тўлаш манбаида неча ставка бўйича солиқ солинади?

- A) *10%
- B) 13%
- C) 9%
- D) 15%

107. Самарқанд шаҳрида дорихоналар ва тиббиёт буюмларини сотиш бўйича ягона солиқ тўлови ставкаси неча фоиз?

- A) *3%
- B) 4%
- C) 5%
- D) 1%

108. Солиқ солинадиган фойдани аниқлашда чегирилмайдиган харажатларга қўйнагилар киради:

- A) *моддий кимматликларнинг табиий камайиши нормаларидан ортиқча йўқотишлар ва бузилишлар
- B) маҳсулотни сотиш бозорларини ўрганиш харажатлари
- C) инвентарни, хўжалик анжомларини ва маҳсус кийимларини ювиш харажатлари
- D) катъий хисоботдаги бланклари, квитанциялари ва бошқа хужжатларни тайёрлаш харажатлари

109. Солиқ солинадиган фойдани аниқлашда чегирилмайдиган харажатларга қўйнагилар киради:

- A) *ишлиб чиқариш жараёни билан боёлик бўлмаган соғликни саклаш ва дам олишини ташкил килиш тадбирларига харажатлар
- B) хом ашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар харажатлари
- C) ишилб чиқарилган ва реализация килинадиган товарларни ўраш ва бошкacha тайёрлаш учун харажатлар
- D) инвентарь, хўжалик анжомлари, амортизация килинадиган ва мол-мулк бўлмаган харажатлар

110. 2018 йилга келиб жамгариб бориладиган пенсия жамгармасига бадаллар микдори неча фоиз этиб белгиланди?

- A) *2
- B) 1
- C) 0,5
- D) 5

111. Фойда солигининг 2006 йилда белгилантган ставкаси неча фоизни ташкил этган эди?

- A) *12%
- B) 16%
- C) 13%
- D) 8%

112. Тижорат банклари учун фойда солиги ставкаси неча фоиз этиб белгиланди?

- A) *15%
- B) 17%
- C) 19%
- D) 13%

113. Корхона хисобот даврида 100 м.с маҳсулот реализация килди маҳсулотнинг таннархи реализация килинган маҳсулотга ийсбатан 70%. Фойда солик ставкаси 8% ташкил этган ҳолда 2014 йил учун фойда солиги суммасини аникланг.

- A) *2.4 м.с
- B) 3.0 м.с
- C) 2.5 м.с
- D) 2.1 м.с

114. Экспортчи корхона февраль ойида 100 м.с маҳсулот реализация килди шундан 60% экспортга жунатилди маҳсулот таннархи 60%. Солик ставкаси 8%. Фойда солиги суммасини аникланг.

- A) *1920 сум
- B) 2200 сум
- C) 2000 сум
- D) 1620 сум

115. Ягона ер солигини тўловчи корхоналар учун ернинг норматив кийматидан келиб чиқиб неча фоиз микдорда солик ставкаси белгиланди.

- A) *0.95%
- B) 0.8%
- C) 1%
- D) 1.2%

116. Тижорат банклари учун мактаб таълим жамгармасига мажбурий ажратмаларга тортиш обьекти нима?

- A) *Даромад
- B) Ялпи тушум
- C) Соф фойда
- D) Ялпи даромад

- 117. Фойда 500.0 минг сўм. Солиқ ставкаси 8%. Бюджетта ундириладиган фойда солиқ суммасини аниқланг.**
- A) *40.0 м.с.
B) 50.0 м.с.
C) 80.0 м.с.
D) 20.0 м.с.
- 118. Корхона учун 2013 йилда белгиланган 9% солиқ ставкаси 2014 йилда 1% пасайтирилган. Корхона фойдаси 600.0 минг сўмни ташкил этган холда бюджетта ундириладиган солиқ суммасини аниқланг.**
- A) *48.0 м.с.
B) 46.0 м.с.
C) 55.0 м.с.
D) 54.0 м.с.
- 119. Юридик шахслардан ундириладиган даромад (фойда) солиги қайси соликлар таркибига киради?**
- A) *Тўғри соликлар
B) Билвосита соликлар
C) Махаллий соликлар
D) Республика соликлар
- 120. Фойда (даромад) солиги Давлат бюджети даромадларини қайси даромад манбаларни тури таркибига карашли?**
- A) *Тўғри соликлар
B) Билвосита соликлар
C) Ижтимоий инфраструктура
D) Экология ва ресурс
- 121. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарида солиқ солиш обьекти нима?**
- A) *ялпи тушум
B) сотишдан олинган фойда
C) сотишдан олинган тушум
D) маҳсулот таннархи
- 122. Соддалаштирилган тартибда тўланадиган соликларга кўйидагиларнинг қайси бирни киради?**
- A) *Ягона солиқ тўлови
B) тадбиркорликни солиқ хисоби
C) юридик шахслар фойда солиги
D) Ободонлаштириш солиги
- 123. Ягона солиқ тўлови бу .... Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.**
- A) *умумдавлат солиги
B) консолидациялаштирилган солиқ
C) федерал давлатлар солиги
D) унитар давлатлар солиги
- 124. Микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси неча фоиз килиб белгиланди.**
- A) *5%

- B) 6%
- C) Қисман озод этилган
- D) Белгиланмаган

125. Ягона ер солигининг соликка тортиш объекти бўлиб...хисобланади. Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *Ернинг норматив қиймати
- B) Ернинг сифат кўрсаткичлари
- C) Ернинг микдор кўрсаткичлари
- D) Ернинг жойлашган жойлари

126. Савдо корхоналари учун ягона солик тўлови ставкаларини белгилашда шималар эътиборга селинади.

- A) *Ахолининг умумий сони ва жойлашган жойи
- B) Савдо майдони ва тушум
- C) Жихоз билан таъминланганлик
- D) Ишчи ва хизматчилар сони

127. Чакана савдо корхоналари учун ягона солик тўлови ставкалари куйидагилардан қайслари тўғри?

- A) *4%, 3%, 1%
- B) 5%, 4%, 2%
- C) 6%, 2%, 1%
- D) 2%, 1%, 1%

128. Ултуржи савдо корхоналари ягона солик тўлови ставкаси неча фоиз?

- A) *5%
- B) 4%
- C) 6%
- D) 8%

129. Умумий овкатланиш корхоналари ягона солик тўлови ставкаси неча фоиз?

- A) *10%
- B) 9%
- C) 15%
- D) 12%

130. Тижорат банклари туладиган фойда солиги ставкаси (2018 йил) неча фоиз?

- A) *22%
- B) 16%
- C) 12%
- D) 25%

131. Ягона ер солигининг соликка тортиладиган базаси нима?

- A) *Ернинг меърий қиймати
- B) Ер участкасининг самарадорлиги
- C) Ер майдонининг ҳосилдорлиги
- D) Ернинг унумдорлик даражаси

132. Куйидагилардан қайси бирин солик солишнинг соддалаштирилган тартибида тўланалигиган соликлар эмас?

- A) *акциз солиги
- B) ягона солик тўлови
- C) ягона ёр солиги
- D) қатъий белгиланган солик

133. Ягона солик тўлови ставкалари жойлашган жойига караб шахар, кишилөқ, тоғли районларда неча фонз деб белгиланган?

- A) *4%,2%,1%.
- B) 5%,4%,2%
- C) 5%,6%,8%.
- D) 3%,2%,1%.

134. Кўйидаги кўрсаткичлардан фойдаланган ҳолда фойда (даромад) солигини хисобланг (2017йил) Реализация килинган маҳсулот 100,0 м.с махсулот таниархи 65% реализация килинган маҳсулот нисбатан:

- A) *28.0 минг сум
- B) 20.0 минг сум
- C) 26.0 минг сум
- D) 75.0 минг сум

135. Лизинг хизматларини кўрсатувчи корхоналарни соликка тортиш обьекти .... Нукталар ўрнига керакли сўзни қўйинг.

- A) *Лизингга берувчининг лизингдан олган даромади
- B) Реализация килинган маҳсулот, иш хаки фонди
- C) Лизинг хизмати киймати
- D) Иш хаки фонди

136. Лоторея уйинларини ташкил килувчи корхоналарни ягона солик тўлови суммасини аникланг: Солик ставкаси 33% , ялпи тушум микдори 100.0 м.с.

- A) *33.0 м.с
- B) 36.0 м.с
- C) 30.0 м.с
- D) 40.0 м.с

137. Дори-дармон корхоналари учун ягона солик тўлови ставкаларини белгилашда нималар зътиборга олиниди?

- A) *Ахолининг умумий сони ва жойлашган жойи
- B) Савдо майдони ва тушум
- C) Жихоз ва дорилар билан таъминланиши
- D) Корхонада ишчи-хизматчилар сони

138. Савдо корхонаси шахарда жойлашган (ахолиси 150 мингта) Хисобот даврида 230 м. с маҳсулот реализация килди. Солик ставкаси 40%. Ялпи тушумдан солик суммасини хисобланг.(2014 й)

- A) *92 м.с
- B) 102 м.с
- C) 84 м.с
- D) 95 м.с

139. Умумий овкатланиш корхонаси хисобот даврида ялни тушуми 5000. м. с. Ташкил этди. Солиқ ставкаси 10%. Ялни тушумдан солиқ суммасини аникланг.

- A) *500.0 м.с
- B) 660.0 м.с
- C) 400.0 м.с
- D) 300.0 м.с

140. Үлгүржи савдо билан шугулланувчи корхона 1500 м.с махсулот реализация килди. Солик ставкаси 50%. Ялни тушумдан солиқ суммасини аникланг.(2017й)

- A) *750 м.с
- B) 850 м.с
- C) 620 м.с
- D) 780 м.с

141. ККС ставкаси:

- A) *20%
- B) 25%
- C) 22%
- D) 15%

142. ККС тортиладиган оборотлар:

- A) *Реализация килинган махсулот обороти ,бажарилган иш ва кўрсатилган хизмат обороти
- B) Бажарилган иш, кўрсатилган хизматлар обороти
- C) Кўрсатилган хизматлар обороти, махсулотлар таниархи
- D) Реализация килинган махсулот, махсулот таниархи ,фойда

143. Кўшилган киймат солиги ставкаси

- A) *20%
- B) 25%
- C) 22%
- D) 15%

144. Корхона 1800 м.с махсулот реализация килди (ККС 6-и). Солик ставкаси 20%. Бюджетта туланган ККСни аникланг.

- A) *360.0 м.с
- B) 380.0 м.с
- C) 400.0 м.с
- D) 230.0 м. с

145. Акциз солиги тўловчилари бўлиб:

- A) *Акцизли товарлар ишлаб чиқарувчи юридик шахслар, импорт килувчи юридик шахслар(корхоналар)
- B) Акцизли товарлар реализация килувчи ва акцизли товарларни экспорт килувчи корхоналар
- C) Акцизли товарларни руйкатга олувчи корхоналар
- D) Акцизли товарларни экспорт килувчи корхоналар

146. Импорт килинадиган акцизли товарлар бўйича солик объекти.

- A) *Бож киймати

- B) Махсулот таннархи
- C) Улгуржи товар обороти
- D) Чакана товар обороти

147. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чикарилган акцизли товарининг акциз солиги суммаси ...

- A) *Тўлик ишлаб чикариш таннархи, юрхона фойдаси, акциз солигини хисобга олган холдаги сотув нархидан аникланади
- B) Хўжалик субъектларида белгиланган улгуржи нархидан аникланади
- C) Хўжалик субъектларини ишлаб чикариш харажатлари ва фойда(даромад) суммаларидан аникланади
- D) Ишлаб чикариш харажатлари ва фойда, кўшилган қиймат солигини хисобга олган холда

148. Алкоголли маҳсулотларни реализация килиш учун лицензия йигими ставкаси канча?

- A) *1 ой учун 5 минимал иш ҳақи
- B) 1 ой учун 6 минимал иш ҳақи
- C) 1 ой учун 7 минимал иш ҳақи
- D) 1 ой учун 3 минимал иш ҳақи

149. Импорт килинадиган акцизли товарлар бўйича солик объекти нима?

- A) *Бож қиймати
- B) Махсулот таннархи
- C) Улгуржи товар обороти
- D) Чакана товар обороти

150. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чикарилган акцизли товарининг акциз солиги суммаси қандай яникланади?

- A) *Тўлик ишлаб чикариш таннархи, корхона фойдаси, акциз солигини хисобга олган холдаги сотув нархидан аникланади
- B) Корхонада белгиланган улгуржи нархидан аникланади
- C) Ишлаб чикариш харажатлари ва фойда суммаларидан аникланади
- D) Ишлаб чикариш харажатлари ва фойда, кўшилган қиймат солигини хисобга олган холда аникланади

151. Ягона солик тўловини тўловчи алкоголи маҳсулотларни ишлаб чикарувчи микрофирмалар учун 2007 йилда қандай ўзгартиришлар киритилди?

- A) *Умумбелгиланган тартибда солик тўлаш
- B) Даромаддан(фойдадан) солик тўлаш
- C) Соф Фойдадан солик тўлаш
- D) Ялпи тушумдан солик тўлаш

152. 2018 йилда Республикада ишлаб чикариладиган “Женерал моторс” автомобиллари учун акциз солиги ставкасининг микдори неча фоизни ташкил этган эди?

- A) *5
- B) 6
- C) 4
- D) 3

153. 2017 йилда Женерал Моторс автомобиллари ишлаб чиқарувчи корхоналар учун акциз солиги ставкаси қанча эди?

- A) *29
- B) 30
- C) 25
- D) 33

154. 2015 йилда импорт қылышаётган музкаймоск учун акциз солик ставкасы қанча эди?

- A) *200%
- B) 100%
- C) 250%
- D) 300%

155. Акциз солиги Давлат бюджети даромадларини кайси даромад манбалари тури таркибига карашли?

- A) *Эгри соликлар
- B) Бевосита соликлар
- C) Ижтимоий инфраструктура
- D) Ресурс соликлари

156. Мол-мулк солигида объектнинг ўлчов бирлиги нима?

- A) *кв.метр
- B) ер майдони (гектар)
- C) миллий сўм
- D) декалитр

157. Юридик шахсларнинг мол мулкига солинадиган солик бу ...

Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *махаллий солик
- B) фойда (даромад) солиги
- C) умумдавлат даражасидаги солик
- D) консолидациялаштирилган солик

158. Корхона ва ташкилотлар мол-мулк солигини бир йилда нечи марта тўлайдишиар?

- A) *бир марта тўлайди
- B) Икки марта тўлайди
- C) Ҳар чоракда тўлайди
- D) Ҳар ойда тўламайди

159. Юридик шахсларни мол-мулк солигини ким хисоб килади?

- A) *юридик шахсни ўзи.
- B) Республика солик органи
- C) вилоят солик бошхармаси
- D) ер участкасининг инспектори

160. Юридик шахсларни мол-мулк солигининг солик ставкаси қанча (2018 йил)?

- A) *5%
- B) 8%
- C) 3,5%

D) 6%

161. Мол-мулк солигини соликка тортиш объекти:

- A) *Асосий фондларнинг ўртача йиллик қолдик қиймати
- B) Асосий фондларнинг ўртача қолдик қиймати, асосий фондларни баланс қиймати
- C) Асосий фондларнинг баланс қиймати
- D) Асосий фондларнинг бошлангич қиймати

162. Юридик шахслар мол-мулк солиги ставкаси (2018 йил).

- A) *5.0%
- B) 5.5%
- C) 2.0%
- D) 3.0%

163. Асосий фондларнинг қолдик қиймати 200м.с реализация қиймати 250м.с. ҚҚСни хисобланг.

- A) *8.3минг сум
- B) 9.2 минг сум
- C) 10.2 минг сум
- D) 5.4 минг сум

164. Асосий фондларнинг қолдик қиймати 260.0м.с реализация қиймати 200.0 м.с ҚҚСни аникланг.

- A) *Ундирилмайди
- B) 12.0м.с
- C) 15.0м.с
- D) 18.0м.с

165. Корхона ёпилаётган вактда мол-мулкни таъсисчилар уртасида булиннишидаги оборотлар ҚҚС га ..... Нұқталар ўрнига керакли сұзни қўйинг.

- A) *Тортилмайди
- B) Кисман тортилади
- C) 50 % тортилади
- D) түлік тортилади

166. Асосий воситалар ўртача йиллик қолдик қиймати қайси солик турининг соликка тортиш объекти хисобланади?

- A) *Юридик шахсларни мулк солиги
- B) Фуқарони мол-мулк солиги
- C) Фойда ва акциз солиги
- D) Даромад ва акциз солиги

167. Жисмони шахсларни мол-мулк солигини ким хисоб-китоб қылади?

- A) *Ер участкаси жойлашган туман солик органды
- B) Давлат солик құмитаси ходимлари
- C) Вилоят солик орган ходими
- D) Ер жойлашган маҳалла раиси

168. Пенсионер Жисмоний шахслар учун мол-мулк солиги бүйича солик солинмайдыған минимум міндори неча м.кв. ташкил этди?

- A) *60 кв.м

- B) 70 кв.м
- C) 65 кв.м
- D) 40 кв.м

169. Юридик шахслар фойдаланадиган, давлат хокимияти органлари томонидан ажратилган майдонлардан ортиқча ер солиги туланды

- A) *1,5 коэффицентини қўллаган холда
- B) 1,0 коэффицентини қўллаган холда
- C) 4,0 коэффицентини қўллаган холда
- D) одатдаги хол каби

170. Балл бонитетининг энг тўлик таърифини беринг.

- A) *Ернинг табий унумдорлиги ва сифатининг баҳоси
- B) Ерни сифатли баҳолаш қиймати
- C) Ер майдони ва солик тўлов йигиндиси
- D) Ер солиги ставкаси ва тўлови

171. Бонус нима?

- A) *Ер каъридан фойдаланувчилар учун бир марталик тўлов
- B) Ер каъридан фойдаланувчилар учун тўлов суммаси
- C) Ердан фойдаланувчилар учун икки марталик тўлов
- D) Ер каъридан фойдаланувчилардан туландиган тўлов

172. Бонус турлари

- A) *Имзоли ва тижоратбоп топилма бонуси
- B) Имзоли, имзосиз ва кўп марталик бонус
- C) Имзоли ва имтиезли бонус
- D) Имзоли ва хусусий бонус

173. Балл бонитети нимани англатади?

- A) *Ернинг табий унумдорлиги ва сифатининг баҳосини
- B) Ерни баҳолаш қиймати ва ер солик ставкасини
- C) Ер участкаси майдонининг кўрсаткичини
- D) Ер участкаси учун солик ставкасини

174. Ер солиги ставкаси 2018 йилда неча фонзга индексация килинди?

- A) *1.15%
- B) 2.1%
- C) 1.2%
- D) 1.0%

175. Ўзбекистон резидентлари бўлган жисмоний шахслар декларация бўйича хисобланган даромад солигини қайси санагача тўлашлари лозим?

- A) *1 июнь
- B) 1 апрел
- C) 1 сентябр
- D) 1 июль

176. Жисмоний шахслар даромад солигининг энг юқори ставкаси неча фонз килиб белгиланди? (2018 йил).

- A) *22,5%
- B) 25%
- C) 24%

D) 18%

177. Жисмоний шахслар даромад солиги ставкаси қайси ставка турниг мос келади?

A) *Прогрессив

B) Регрессив, фоизли

C) Фоизли, прогрессив

D) Пропорционал

178. Жисмоний шахсларнинг мулкий даромадига қандай даромадлар киради?

A) *Фоиз, дивиденд, мол-мulkни ижарага беришдан келган даромадлар

B) Мехнатта ҳақи шаклидаги олинган даромад, мол-мulkни сотишдан даромад

C) Тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромад

D) Омонатдан олинган фоизлар

179. 2018 йилда жисмоний шахслар даромадига солинадиган солик ставкалари неча фоиз қилиб белгиланган?

A) *7,5; 16,5; 22,5

B) 11; 18; 24

C) 6; 15; 21

D) 8; 14; 21

180. 1-2 гурӯҳ негиронлари учун даромад солиги бўйича қандай имтиёз кўзда тутилган?

A) *хар бир тўлник ой учун энг кам иш ҳақининг 4 баробари микдорида камайтирилади

B) Солиқка тортиладиган даромад 5 баробари микдорида камайтирилади

C) даромад 3 баробар микдорида вояга етмаган боласи учун камайтирилади

D) Солиқка тортиладиган даромад 2 баробари микдорида камайтирилади

181. Мехнатга ҳақ тўлаш харажатларига қўйнадигилар киради:

A) * Мехнатни рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар

B) Турли хизматлар учун харажатлар

C) хизмат сафарлари учун харажатлар

D) кадрларни кайта тайёрлаш сарфи

182. Жисмоний шахслар даромад солигининг энг қуви ставкаси 2017 йилда

A) *7,5%

B) 7%

C) 9%

D) 8%

183. Жисмоний шахсларнинг жами даромади таркиби нимадан иборат?

A) *Мехнат ҳақи тўлаш шаклидаги даромалар, мулкий даромадлар, моддий наф кўринишида олинадиган даромадлар.

B) Мехнат ҳақи, мулкий даромадлар

C) Тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромадлар, меҳнат ҳақи

D) Мехнат ҳақи, мулкий даромадлар, мол-мulkни сотишдан олинган даромад

184. Ободонлаштириш ва инфратузилмани ривожлантириш солиги бу ....

Нукталар ўрнига керакли сўзни қўйинг.

A) *маҳаллий солик

- B) Республика таркибидаги солик
- C) Вилоят таркибидаги солик
- D) Консолидациялашган солик

185. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги ставкаси (2017 йил):

- A) *8%
- B) 10%
- C) 9%
- D) 6%

186. Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги объекти (2017 йил):

- A) *Соф фойда
- B) Ишлаб чикариш таннархи
- C) Ялпи даромад
- D) Баланс фойдаси

187. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бу ... Нұкталар үрніга керакли сұзни қўйинг.

- A) *Умумдавлат солиги
- B) Консолидациялашган солик
- C) Махаллій солик(йығымлар)
- D) Федерал давлат солиги

188. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ объекти бўлиб нима хисобланади?

- A) *Ер усти ва ер ости манбаларидан олинган сувлар
- B) Ер ости суви ва тиник оқадиган сув
- C) Ер усти манбаларидан олинган сувлар
- D) Ер остидан олинадиган сувлари

189. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ неча баравар индексация килинди?

- A) *1.5
- B) 3.2
- C) 1.8
- D) 1.4

190. Ер қаъридан фойдаланувчилар учун кўшимча фойда солиқ ставкаси неча фоиз?

- A) *50%
- B) 40%
- C) 70%
- D) 60%

191. Махаллій соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўловчилари кимлар?

- A) *мулкчилик шаклидан қатын назар юридик ва жисмоний шахслар
- B) жисмоний шахслар ва норезидентлар
- C) фактат норезидентлар ва юридик шахслар
- D) юридик шахслар ва кисман норезидентлар

- 192. Кўйцлагилардан қайси бири маҳаллий соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар таркибига кирмайди:**
- A) *ягона солик тўлови
B) ер унумдорлиги солиги
C) хизмат кўрсатиш йигими
D) ернинг самарадорлик солиги
- 193. Ягона ижтимоий тўлов ставкаси бюджет ташкилотлари учун неча фоиз килиб белгиланган?**
- A) *25%
B) 26%
C) 30%
D) 23%
- 194. Ягона солик тўловининг базавий ставкаси неча фоизни ташкил этмоқда? (2018 йилда).**
- A) *5%
B) 4%
C) 10%
D) 6%
- 195. 2018 йилда бюджетдан ташкари пенсия жамгармасига фуқароларнинг иш ҳақидан мажбурий сугурта бадаллари ставкаси неча фоизга тенг?**
- A) *8,0%
B) 9,0%
C) 6,0%
D) 10,0%
- 196. Умумий таълим мактаблари, мактаб интернатлар, урта максус, касб хунар ва олий укув юртларига хизмат кўрсатувчи ихтиосослашган умумий овкатланиш корхоналари учун 2018 йилда ягона солик тўловининг ставкасини кўрсатинг.**
- A) *8%
B) 9%
C) 7%
D) 10%
- 197. Ягона ижтимоий тўлов ставкасининг тақсимоти (бюджет ташкилотлари учун) қандай амалга оширилади?**
- A) *24.8%, 0.1%, 0.1%
B) 25.5%, 0.3%, 0.2%
C) 25.2%, 0.1%, 0.1%
D) 23.5%, 0.1%, 0.1%
- 198. Ўзбекистон Республикаси йўл жамгармаси мажбурий ажратма ставкаси (2017 йил)**
- A) *1.4%
B) 1.6%
C) 1.8%
D) 1.1%

199. Ўзбекистон Республикаси бюджетдан ташкари пенсия жамғармаси мажбурий ажратма ставкаси (2017 йил)

- A) *1.6%
- B) 1.7%
- C) 1.2%
- D) 1.8%

200. Иктисолиётнинг тармоклари учун Мактаб таълим жамғармасига мажбурий ажратмаларга тортиш объекти бўлиб... хисобланади? Нукталар ўрнига керакли сўзни кўйинг.

- A) *ККС билан акциз солигини чегирилған ҳолда маҳсулот (иш, хизмат) сотиш хажми
- B) ККС чегирилган ёки чегирилмаган ҳолда акциз солиги билан маҳсулот хажми
- C) Акциз солиги чегирган ҳолда маҳсулот сотиш хажми
- D) Чегирмасиз маҳсулот сотиш хажми

ФОЙДАЛАВИЛГАН АДБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституяси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. – 40 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Солик кодекси (Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг» Солик кодексини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2007 йил 25 маҳбрдаги 136-сон қонуни билан тасдиқланган) (кейинчалик киритган ўзгартиришлар ва қўшимчаларни ҳисобга олган ҳолда).
3. Ўзбекистон Республикасининг ўзи таҳрирдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Конуни, 2016 йил 13 апрель.
4. Ўзбекистон Республикасининг давлат солик хизмати тўғрисида”ги Конуни, 1997 йил 29 август.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикасини янди ривожлантириш бўйича харакатлар стратегияси тўғрисида” ПФЧ7-сонли фармони. Ўзбекистон Республикаси конун хужжатлар тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда, 20-сон, 354-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Презентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПК-3454 сонли Карори. www.lex.uz
7. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳсил катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – хар бир раҳбар фармиятининг кундаклик қоидаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – 104 б.
8. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фароғот, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – 56 б.
9. Griffiths A.L. Global markets gyurazeon fears of Europe's spreading financial crisis / A.L. Griffiths, K. Naenbergs, D. Wals. – 2010. URL: <http://www.wsws.org>.
10. James, S. & Nobes, C. (2004), The Economics of Taxation: Principles, Policy and Practice, 7th ed. Financial Times Prentice Hall, Harlow
11. Smith, A. (1776). The Wealth of Nations. Edited by Campbell, R., H. & Skinner, A., S. The Glasgow edition of the Works and Correspondence of Adam Smith. Vol. 2.
12. Vahobov A., Sanaqulova B. Kichik biznes va tadbirkorlikni soliqqa tortish. Darslik. – Т.: Iqtisod-moliya, 2013. – 388 б.
13. Vahobov A.V., Jo'raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. – Т.: Sharq, 2009. – 526 б.
14. Zaynalov J.R., Aliyeva S.S., Axrorov Z.O. va boshq. Moliya (Korxonalar moliyasi). Darslik. – Т.: Iqtisod-moliya, 2018.
15. Абдурахмонов О. Хорижий маклакатлар солик тизимлари. Ўкув қўлланмаси. –Т.: ТДИУ, 2003.
16. Барулин С.В. Финансы. – М: КНОРУС, 2010. – 640 с.
17. Болдырев Б.Г. Финансы капитализма. – М.: Финансы, 1987. 21.

18. Вахобов А., Срожиддинова З. Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети. -Т.: ТМИ, 2002. 36 – бет.
19. Гатаулин Ш.К. Соликлар ва солиқка тортиш. -Т.: Уз.РДСҚ, 1996.
20. Жидкова Е. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. -М.: Эксмо, 2010. – 240 с.
21. Жўраев А., Усманова М. Жисмоний шахсларни солиқка тортиш. – Т.: 2015.
22. Завалишина И.А. Соликлар: назария ва амалиёт. –Т.: Иқтисодиёт ва хукук дунёси, 2005. 306 -бет.
23. Иловайский С. И. Косвенное налогообложение в теории и практике. – Пенза: РИО ПГСХА, 2010. – с 115.
24. Исламкулов А. Бюджет даромадларида бевосита соликлар тушуми баркарорлигини тъминлаш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даржаси учун ёзилган диссертацияси. 2012. – 150 б.
25. Исроилов Б.И. Солик тизими. - Т.: Шарқ, 2013.
26. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз таракқиёти ва ҳалкимиз фаравонлигини янада юксалтиришдир. –Т.: Ўзбекистон, 2010, 41-бет.
27. Каримов И.А. Бизнинг бош максадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005. - 90-б.
28. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: Ўзбекистон, 1998. 358-б.
29. Косолапов А.И. Налоги и налогообложение. Учеб.пос. - М.: Дашков и К°, 2005. 597-598-с.
30. Лькова Н.Л. Налоги и налогообложение в России. Учебник. - М.: Дело, 2006. 281-282-с.
31. Маликов Т., Ҳайдаров Н. Молия: умумдавлат молияси. Ўкув қўлланма – Т.: Иқтисод-молия, 2009. - 556 б.
32. Мальмигин И. Налоги как элементы финансa. Перевод с англ. М.: 1997. с. 69
33. Маидрощенко О., Пинская М. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. – М.: Дашков и К, 2010. –344 с.
34. Махмудов Н., Адизов М. Соликларнинг макроиктисодий кўрсаткичларга таъсирини баҳолаш. – Т.: 2014.
35. Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. – М.: Инфра-М, 2006. С. 185.
36. Мусагалиев А.Ж. Юридик шахсларни солиқка тортишни такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. Монография. - Т.: Иқтисод-молия, 2010.-211 б.
37. Налоговая политика: теория и практика / под ред. проф. И.А. Майбурова. М.: ЮНИТИ, 2010, с. 316
38. Ниязметов И.М. Солик юкини оптималлаштириш: назария, услубият ва амалиёт. Монография. – Т.: 2016.
39. Олимжонов О. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида солик сиёсати. //Ҳаёт ва иқтисод. 1992.

- 40.Панков В.Г. Налоги и налоговая система Российской Федерации. – М.: Финанс и статистика, 2006. 394-с.
- 41.Паркинсон С. Закон и доходы. - М.: Интерконтакт, 1992. - С.14-15.
- 42.Пепеляев С.Г. и др. Основы налогового права. –М.: Финанс и статистика, 2000
- 43.Пушкарева В. История финансовой мысли и политики налогов. Учебное пособие. - М.: Инфра-М, 1996. - С.17.
- 44.Самофалов В. Г. Косвенные налоги и подоходный налог: учеб. – СПб.: Питер, 2007. – с. 50
- 45.Тагаев А. ва бошк. Солик назарияси. - Т.: Янги аср авлоди, 2010.
- 46.Темур тузуклари. Т.: Чўлпон, 1991 й. 98 б.
- 47.Тошматов Ш.А. Кичик тадбиркорлик субъектларини соликка тортиш асослари. – Т.: Молия, 2012. – 97 б.
- 48.Тошмуродова Б.Э. Солик назорати. Ўқув қўлланма. –Т.: Iqtisodiyot-moliya, 2007.-158 б.
- 49.Тошмуродова Б.Э. Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқариш механизми. -Т.: Янги аср авлоди. 2002, 128 б.
- 50.Тошмуродова Б.Э., Элмирзаев С.Э. Корпоратив солик менежменти. – Т.: Мумтоз сўз, 2010. – 104 б.
- 51.Умаров Б. Корхоналар мол-мулкини соликка тортиши механизмидаги мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари (Ўзбекистон Республикаси материаллари асосида). Иқтисод фанлари номзоди илмий даржаси учун ёзилган диссертацияси. 2002. – 142 б
- 52.Финансы, денежное обращение и кредит: учебник/пед. ред. проф. Самсонова. -М.: ИНФРА-М 2001. - с 64-66.
- 53.Хван Л.Б. Солик хукуки. –Т.: Консаудитинформ, 2001.
- 54.Худолеев В. Налоги и налогообложение. Учебник. – М.: Форум, 2009. – 320 с.
- 55.Черник Д. Г. Налоги: учеб. – М.: Финансы и статистика, 2009, с. 15
- 56.Черник Д. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. –367 с.
- 57.Элмирзаев С.Э. Ўзбекистон Республикасида корпоратив солик менежментини ривожлантириш истиқболлари. И.ф.н. илмий.дар.олиш учун тақдим этилган дисс.автореф. – Т., 2012. – 9 б.
- 58.Яҳёев К. Ўзбекистоннинг соликли ва соликсиз тўловлари. -Т.: ТМИ, 1994.
- 59.Яҳёев К. Соликка тортиш назарияси ва амалиёти. – Т. Гафур Ғулом, 2003.
60. Интернет сайлари:
- www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги портали
  - www.gov.uz - Ўзбекистон Республикаси Хукумати сайти
  - www.mif.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти
  - www.soliq.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат Солик кўмитасининг расмий сайти.
  - www.ziyouonet.uz - билимлар сайти
  - www.iqtisodiyot.uz- «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» электрон журнали сайти.

Мундарижа

Кириш.....	3
I-кисем. Соликларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти	
1-боб. «Солик ва соликка тортиш» фанининг предмети, мазмуни ва уни ўрганиш усуллари	
1.1. «Солик ва соликка тортиш» фани алоҳида иқтисодий фан сифатида. Фани ўрганишдаги мавжуд усуллар.....	5
1.2. «Солик ва соликка тортиш» фанининг бошқа иқтисодий фанлар билин ўзаро алокаси.....	7
2-боб. Соликларнинг вужудга келиши ва иқтисодий моҳияти	
2.1. Солик муносабатларининг вужудга келиши ва ривожланиш босқичлари.....	8
2.2. Соликларнинг иқтисодий моҳияти ва хусусиятлари.....	13
2.3. Соликларнинг умумий белгилари ва бошқа иқтисодий категориялар билан ўзаро муносабати.....	21
3-боб. Соликларнинг функциялари ва элементлари	
3.1. Соликларнинг функциялари ва вазифалари.....	24
3.2. Соликларнинг мавжуд ва амалдаги тамойиллари.....	28
3.3. Солик назариясининг элементлари.....	34
4-боб. Солик сиёсати ва унинг асосий йўналишлари	
4.1. Солик сиёсати тушунчasi ва хуқуқий назарий асослари.....	41
4.2. Ҳозирги даврда солик сиёсатини ишлаб чиқиш ва унда давлатнинг роли.....	44
4.3. Солик сиёсатининг ўзига хос хусусиятлари ва ривожлантириш йўналишлари.....	49
5-боб. Ўзбекистон Республикаси солик тизими ва унинг шаклланишининг назарий асослари	
5.1. Солик тизими ҳақида тушунча ва унинг моҳияти.....	54
5.2. Солик тизимини турухлашнинг ўзига хос жихатлари.....	55
5.3. Соликларнинг иқтисодий моҳиятига кўра бўлиниши.....	56
5.4. Соликларнинг бюджетга тушишига кўра бўлиниши.....	61
5.5. Ўзбекистон Республикаси солик тизимининг шаклланиш ва ривожланишининг босқичлари.....	66
6-боб. Корхоналарда солик менежментини ташкил этиш	
6.1. Солик менежменти тушунчasi моҳияти ва уни ташкил этишининг ҳозирги давр йўналишлари.....	73
6.2. Соликларни режалаштириш.....	79
6.3. Корхоналарда ички солик назоратини ташкил этиш.....	83

7-боб. Солик тўловчилар томонидан интерактив хизматлардан самарали фойдаланиш	
7.1. Солик тизимида замонавий ахборот тизимларидан фойдаланишнинг аҳамияти.....	88
7.2. Солик тўловчиларнинг ҳисботларини электрон шаклда тақдим этиш тартиби.....	91
7.3. Солик органлари томонидан кўрсатилаётган интерактив хизматлар ва улардан самарали фойдаланиш йўллари.....	94
II-кисм. Юридик шахслар тўлайдиган соликлар ва йигимлар	
8-боб. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солиги	
8.1. Юридик шахс ва улардан ундириладиган соликлар, йигимлар ва соликларга тенглаштирилган тўловлар.....	100
8.2. Юридик шахслардан ундириладиган фойда солигининг мөхияти ва соликка тортиш обьекти. Юридик шахсларнинг жами даромадлари таркиби.....	105
8.3. Соликка тортиладиган базани аниқлаш.....	113
8.4. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиги бўйича имтиёзлар.....	115
8.5. Юридик шахслардан олинадиган фойда солигини ҳисоблаш ва тўлаш муддатлари.....	117
9-боб. Соддалаштирилган солик тизими. Ягона солик тўлови	
9.1. Соддалаштирилган солик тизимининг иқтисодий аҳамияти.....	121
9.2. Ягона солик тўлови ва унинг амал килиш жараёни.....	123
9.3. Ягона солик тўлови бўйича тақдим этилган имтиёзлар ва преференциялар. Ягона солик тўлови ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.....	131
10-боб. Ягона ер солиги	
10.1. Ягона ер солигини мөхияти ва тўловчилари.....	134
10.2. Ягона ер солигини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Солик имтиёзлари.....	137
11-боб. Қатъий белгиланган солик	
11.1. Қатъий белгиланган соликни тўловчилари ва ўзига хос ҳусусиятлари.....	141
11.2. Фаолиятнинг айрим турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар томонидан қатъий белгиланган соликни ҳисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби.....	142
12-боб. Кўшилган қиймат солиги	
12.1. Кўшилган қиймат солигининг иқтисодий мөхияти.....	147
12.2. Соликка тортиш обьекти ва солик солинадиган база.....	152
12.3. Солик ставкалари ва солик имтиёзлари.....	158
12.4. Соликни ҳисоблаш ва бюджетта тўлаш тартиби.....	167

12.5. Ҳисобварак-фактурани тўлдириши тартиби.....	169
13-боб. Акциз солиги	
13.1. Акциз солигининг солик тизимида ва давлат бюджети даромадларидағи ўрни.....	173
13.2. Акциз солигини тўловчилар таркиби ва солик солиш объекти.....	179
13.3. Солик ставкалари ва имтиёzlари.....	182
13.4. Соликни хисоблаш ва бюджетга тўлаш.....	184
14-боб. Юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги	
14.1. Мол-мулк солигининг иқтисодий моҳияти уни юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиги тўловчилари таркиби.....	188
14.2. Солик объектини аниқлаш.....	191
14.3. Солик ставкалари ва имтиёzlари.....	194
14.4. Соликни хисоблаш ва тўлаш тартиби.....	195
15-боб. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги	
15.1. Ер солиги жорий этилишининг иқтисодий моҳияти.....	198
15.2. Юридик шахслардан олинадиган ер солигини тўловчилар таркиби.....	201
15.3. Юридик шахслардан олинадиган ер солигининг солик объекти ва солик солинадиган база.....	202
15.4. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги ставкалари.....	203
15.5. Юридик шахслардан олинадиган ер солиги бўйича имтиёzlар.....	204
15.6. Ер солигини хисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби.....	207
16-боб. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги	
16.1. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчилар.....	209
16.2. Солик солиш объекти ва солик ставкалари.....	209
16.3. Соликни хисоблаш тартиби.....	210
16.4. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўлаш муддатлари.....	211
17-боб. Сув ресурсларидан фойдалантганлик учун солик	
17.1. Солик тўловчилари таркиби.....	213
17.2. Солик солиш объекти ва солик ставкалари.....	213
17.3. Белгиланган имтиёzlар.....	214
17.4. Соликни хисоблаш тартиби ва тўлаш муддатлари.....	216
18-боб. Ер ости бойликларидан фойдалангандик учун солик	
18.1. Соликни тўловчилар ва соликка тортиш объектлари.....	219
18.2. Солик ставкалари ва белгиланган имтиёzlар.....	220
18.3. Соликни хисоблаш ва тўлаш тартиби.....	223

19-боб. Ижтимоий жамғармаларга мажбурий ажратмалар	
19.1. Ягона ижтимоий тұлов ва фукароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига сұгурута бадаллари.....	225
19.2. Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар.....	227
19.3. Республика йүл жамғармасига мажбурий ажратмалар.....	229
19.4. Республика йүл жамғармасига йигімлар.....	232
19.5. Таълим ва тиббиёт муассасаларинин моддий-техника базасини ривожлантириш жамғармасига мажбурий ажратмалар.....	234
20-боб. Давлат бюджетининг солиқсиз даромадлари	
20.1. Солиқсиз даромадлар таснифи.....	237
20.2. Давлат бюджетининг солиқсиз даромадлари таркиби ва тузилиши.....	241
20.3. Республика бюджетининг солиқсиз даромадлари: давлат мүлкіни хусусийлаштиришдан олинадиган даромадлар, давлат кимматли коғозларидан олинадиган даромадлар ва бошкалар.....	243
III-кисм. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш тартиби	
21-боб. Жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган солик	
21.1. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги ва унинг ўзига хослиги.....	245
21.2. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги солиқ солиши объекти ва солиқка тортиладиган база.....	247
21.3. Солиқ ставкалари табақаланиши ва имтиёzlари таркиби.....	254
21.4. Солиқни ҳисоблаш ва тұлаш тартиби.....	262
21.5. Норезидент жисмоний шахсларнинг даромадларидан солиқ ундириш жараёни.....	265
21.6. Декларациялаш тартиби.....	265
22-боб. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ иштеймоли учун солиқ	
22.1. Транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатғанлық учун олинадиган солиқнинг амалиётта киритилиши ва унинг иқтисодий ахамияти. Солиқни тұловчилар таркиби ва солиқ объекти.....	270
22.2. Солиқ ставкалари ва солиқни ҳисоблаш тартиби.....	271
22.3. Солиқ ҳисобини юрткыш тартиби ва уни тұлаш муддатлари.....	272
23-боб. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги	
23.1. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг иқтисодий ахамияти ва хуқукий асослари.....	274
23.2. Ер участкаларини ижарага олишнинг хуқукий асослари ва мулк хуқуки.....	276

23.3. Жисмоний шахслардан олинадиган ер солигининг тўловчилари, солик обьекти ва уни аниглаш тартиби. Солик солинадиган ер участкаларий таркиби.....	276
23.4. Ер солиги бўйича жисмоний шахсларга тақдим этиладиган имтиёзлар.....	277
23.5. Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиги ставкалари, уни хисоблаш, бюджетга ундириш тартиби ва уни тўлаш муддатлари.....	278
24-боб. Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиги	
24.1. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солик ва унинг ахамияти.....	282
24.2. Жисмоний шахслар мол-мулк солигининг тўловчилари, соликка тортиш обьекти ва солик ставкалари.....	284
24.3. Жисмоний шахслардан ундириладиган мол-мулк солиги бўйича белгилантган имтиёзлар.....	291
24.4. Жисмоний шахслар мол-мулк солигини хисоблаб чиқариш хамда тўлаш тартиби.....	293
Глоссарий.....	296
Тестлар.....	312
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	340

Зайналов Жаҳонғир Расулович, Алиева Сусанна Сейрановна,
Ахроров Зариф Орипович, Хусанов Баҳодир Шералиевич,
Расулов Зокир Жаҳонғирович, Латипова Шахноза Махмудовна,
Ходжаев Эркин Норматович, Мусаев Рахмат Мусаевич,
Ходжимамедов Акмал Ашуро维奇, Ҳамроев Мехрӯж Сирожхонович,
Агзамов Авъзҳон Талгатович, Баузтдинов Мажид,
Рузибаева Наргиза Ҳакимовна, Ахмедова Азиза Тоҳировна,
Пулатова Моҳира, Муталова Дилором, Имомкулов Тулкин,
Эрназаров Нуриддин, Карлибаева Рая Ҳоджабаевна,
Илҳомов Шерзод, Курбонов Ҳайрулла,
Хусанова Дилором, Расулов Шоҳруҳбек

Солиқ ва солиққа тортиш

ҮКУВ КҮЛЛАИМА

**Мұхаррір А. Бахранов
Компьютерда сағиғаловчы Ф. Гафурова**

**Босишга рухсат этилди 01.11.2018. Коғоз бичими 60x84 1/16.
Хисоб-нашр табоғи 21.7 б.т. Адади 100. Буюртма № 223**

“Зарафшон” нашриёти,
140100, Самарқанд, У.Турсунов кўчаси, 80-ий

Зарафшон нашриёти босмахонасида ризография усулида чоп этилди.
140100, Самарқанд, У.Турсунов кўчаси, 80-уй

